

ČESKO-NĚMECKÉ FÓRUM ŽEN

DEUTSCH-TSCHECHISCHES FORUM DER FRAUEN

NIEMIECKO-CZESKIE FORUM KOBIET

**Útěk, likvidace a vyhnání obyvatelstva v
Euroregionu Nisa-Neisse-Nysa
Odkud přišli? Kde zůstali?**

**Ucieczka, zagłada, wypędzenie w Euroregionie
Neisse-Nisa-Nysa
Skąd przybyli? Gdzie pozostali?**

**Flucht, Vernichtung, Vertreibung in der
Euroregion Neisse-Nisa-Nysa
Wo kommen sie her? Wo sind sie geblieben?**

**Krajská vědecká knihovna Liberec /
Biblioteka Naukowa w Libercu /
Wissenschaftliche Bibliothek Liberec**

Liberec

Česká republika / Republika Czeska / Tschechische Republik

5. - 6. listopadu 2003 / 5 - 6 listopada 2003 / 5. - 6. November 2003

**Moderatorinnen / Moderátorky /
Prezenterki:**

Věra Vohlídalová
ČESKO-NĚMECKÉ FÓRUM ŽEN

Ingrid Lottenburger
DEUTSCH-TSCHECHISCHES FORUM
DER FRAUEN

**Simultan-Dolmetschen /
Simultánní tlumočení /
Tłumaczenie symultaniczne:**

Karina Kurek (PL/CZ, PL/CZ)

Sven Dietrich (CZ/D, D/CZ)

Redaktion / Redakce / Redakcja: **Ingrid Lottenburger,**

Richard Herrmann,

Irene Bohlen

**Übersetzer/-innen /
Překladatelé /
Tłumaczenia:**

Richard Herrmann (CZ/D, D/CZ)

Jadwiga Stawny (PL/D, D/PL)

Agnieszka Grzybkowska (D/PL)

Layout:

Ingrid Lottenburger

Richard Herrmann

Peter Struppek

Česká verze

Stránka 5-87

Wersja polska

Strona 88-181

Deutsche Version

Seite 182-274

Obsah / Inhaltsverzeichnis / Spis treści**Zahájení / Zagajenie / Begrüßung**

Věra Vohlídalová5-7/88-89/182-183

Útěk, likvidace a vyhnání obyvatelstva v Evropě /**Ucieczka, zagłada, wypędzenie w Europie /****Flucht, Vernichtung, Vertreibung in Europa**

Prof. Dr. Jiří Pešek, Praha7-15/90-99/184-194

Útěk, likvidace a vyhnání obyvatelstva v euroregionu /**Flucht, Vernichtung, Vertreibung in der Euroregion /****Ucieczka, zagłada, wypędzenie w euroregionie16-42/100-131/195-224****Poválečné události v euroregionu a jejich paralely /****Die Wydarzenia powojenne w euroregionie i paralelny rozwój wydarzeń /****Nachkriegsereignisse in der Euroregion und parallele Entwicklungen**

Adrian von Arburg, Praha16-22/101-107/195-202

Zkušenosti vysídlenců v Dolním Slezku /**Doświadczenia przesiedleńców na Dolnym Śląsku /****Erfahrungen der Aussiedler in Niederschlesien**

Henryk Dumin, Jelenia Góra30-33/117-121/211-215

Poválečné události v Liberci/ Reichenbergu /**Wydarzenia powojenne w Libercu/Reichenbergu /****Nachkriegsereignisse in Liberec/Reichenberg**

Kateřina Kočová, Liberec34-36/121-124/215-218

Situace utečenců a vyhnanců ve dvoujazyčné Lužici /**Przestrzenie życiowe uchodźców na obszarze dwujęzycznych Łużyc /****Lebenswelten von Flüchtlingen in der zweisprachigen Lausitz**

Dr. Ines Keller, Bautzen39-42/127-131/221-224

Zatěžující dějiny – historická paměť, výzkum a zpracování /**Obciążająca historia – Pamięć historyczna , badania, obrachunek****z przeszłością /****Belastende Geschichte – Erinnerung, Erforschung, Verarbeitung**

Prof. Dr. Bodo von Borries, Hamburg43-53/132-144/226-236

**Zážitky žen, dětí a pamětníků /
Przeżycia kobiet, dzieci i ludzi starych /
Erlebnisse von Frauen, Kindern, alten Menschen**55-58/146-150/238-241

**Proč je sblížení tak obtížné – česko-polský příklad /
Dlaczego zbliżenia są tak trudne – przykład niemiecko-polski /
Warum Annäherungen so schwierig sind – das deutsch-polnische Beispiel**

Dr. Helga Hirsch, Berlin59-62/151-154/243-246

**Návrhy fóra žen pro recepci událostí spojených s útekem, likvidací a vyhnáním
obyvatelstva v Euroregionu /
Propozycje Forum Kobiet, dotyczące recepcji ucieczki, zagłady, wypędzenia
w Euroregionie /
Vorschläge des Frauenforums für die Rezeption von Flucht, Vernichtung und
Vertreibung in der Euroregion**

Ingrid Lottenburger63-66/155-159/247-251

**Hranice překračující zpracování dějin jako předpoklad evropské identity /
Przekraczający podziały graniczne obrachunek z historią jako uwarunkowanie dla
tożsamości europejskiej /
Grenzenübergreifende Aufarbeitung der Geschichte als Voraussetzung für eine
europäische Identität**

Marcin Zawila, Jelenia Góra82-86/176-180/268-273

**Závěrečná slova pořadatelek /
Słowo kończące organizatorek /
Schlussworte der Veranstalterinnen**

Maria Lubich von Milovan86-87/180-181/273-274

Dopisy / Listy / Grußworte275-276

Seznam účastníků / Lista uczestników / Teilnehmer-/innenliste277-279

ČESKO-NĚMECKÉ FÓRUM ŽEN

Pozdrav předsedkyně

Věry Vohlídalové

Vážený hosté,

já vás tady všechny srdečně vítám.

Na začátek pár organizačních pokynů. Slibujeme, že dodržíme program. Nicméně vás ale prosíme, abyste akceptovali některé změny. Moderaci převezme paní Lottenburger a já. Dva příspěvky přečte paní Lottenburger. Paní Anna Knechtel a paní Dr. Hirsch onemocněly, paní Dr. Keller brání rodinné důvody přijít. My jim přejeme brzké uzdravení a doufáme, že dámy úspěšně zastoupíme.

Jak jistě již víte, vyhotovíme z každé konference dokumentaci. Abychom vám ji mohli koncem ledna, nejpozději začátkem února zaslat, potřebujeme vaši úplnou adresu. Zanešte ji prosím do prezenční listiny. Jestliže údaje k vaší osobě jsou díky vaší přihlášce již v listině předtištěny, přezkontrolujte jejich správnost.

Dovolím si nyní pronést několik úvodních slov k naší konferenci:

Politici různě a dost často oživují téma, nad kterým jsme se tu sešli, a podle potřeby jej populisticky zabarvují. Stačí vzpomenout na loňské volby do poslanecké sněmovny v Česku nebo na triumfy kandidátů na kancléře v Německu, ale i na volby v Rakousku. Díky podrážděné reakci naší vlády a prezidenta na společné prohlášení polského a německého prezidenta k summitu visegrádské čtyřky, nota bene u nás vůbec nepublikovaného, zato hojně komentovaného, se vlastně téma v Budapešti neprojednávalo. Diskutovat o sporných otázkách minulosti se podle některých politiků nemá. Politici tak rozhodují za veřejnost, přestože tato témata v různých zemích stále a různě prosakují i přes politiky chtěnou tlustou čáru za minulostí. Politolog Bohumil Doležal k tomu v MF Dnes 4.listopadu říká, a já se s ním ztotožňuji: „Vracíme se k bolševickým manýrám: u choulostivých věcí není důležité vědět oč jde, nýbrž si udělat názor.“ Já bych dodala: a u něj zůstat a trvat na něm.

Domnívám se, že v této situaci a např. v kontextu toho, že se v Česku na školské scéně objevují tendence zrušit předmět dějepis, přicházíme dnes na této konferenci s velmi aktuálním námětem.

V prezentaci našeho záměru, který je určitě také reakcí na zřízení Centra proti vyhnání v Berlíně, uvádíme, že není na našem kontinentě téměř žádné rodiny, které by se nucené odchody, útěk, likvidace nebo vyhnání nedotklo. I moje rodina k nim patří a nepochybně tu dnes mezi námi sedí ne jeden s podobným osudem. Přečtu Vám úryvek z dopisu ředitele Polského kulturního institutu v Praze pana Mirosława Jasińskiego, který se z účasti musel omluvit: „...děkuji Vám za pozvání na nezvykle zajímavou konferenci...Lituji toho tím více, že jsem se mnoho let ve své činnosti zabýval mj. problémy, které jsou předmětem konference, a navíc: historie mé rodiny se vyvíjela tak, že z posledních pěti pokolení jsou moji synové první generací, která se narodila ve stejné zemi, jako její rodiče.“

Pavel Tigrid, nedávno zesnulý významný publicista a politik, z různých důvodů vícenásobný běželec a emigrant vyslovil dvě přání pro letošní rok:

* Aby v izraelské zemi skončil ten hrůzný vražedný kolotoč, aby Židé už nezabíjeli nevinné ženy a děti, aby bylo Palestincům uznáno jejich právo na samostatný stát v rozumně vytyčených a zaručených hranicích.

* Abychom my Češi sami sobě přiznali, z vlastního rozhodnutí, nikým nenuceni než svým svědomím a intelektem, že poválečné vyhnání tří milionů českých Němců mělo ráz etnické čistky, nenávistné pomsty, založené na nepřijatelném principu kolektivní viny.

Pojďme zkusit otevřít sobě navzájem srdce i mysl, odkrýt a pochopit události našich společných dějin.

Abychom si porozuměli, je důležité překonat svá traumata a předsudky tím, že nebudeme řešit problémy toho druhého, ale hledat řešení každý u sebe, ale také spolu. Neklást si podmínky pro společné diskuze, ohlédnout se, k jakým traumatům a proč docházelo v místech, kde teď právě každý z nás žijeme. Jen skrze jejich popsání, pochopení máme možnost dát do rukou našim dětem a vnoučatům nejen souvislý obraz o nás samotných, ale i nástroj k tomu, aby k takovým traumatům už nikdy nedocházelo.

Myslím si, že s vědomím toho, že každý z nás je jedinečný, právě tak jako jsou naše osudy jedinečné, ale nikoli výjimečné, můžeme společně hledat cestu k sobě a k druhým, ale i k naší společné budoucnosti.

Vážené dámy a pánové, ještě jednou vás zde srdečně vítám a zahajuji naši konferenci.

Těší mě, že zde mohu uvést pana profesora doktora Jiřího Peška. Zmíním několik málo faktů z jeho bohatého profesního života. Pan profesor působí jako profesor soudobé historie na Karlově univerzitě v Praze. On bude tak laskav, pokud na něco důležitého zapomenou, a doplní sám.

Pan profesor je ředitelem Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

Prof. Jiří Pešek, Praha

Já už od prvního září zaplat' pánbůh nejsem ředitelem, což je funkce nevděčná, která spočívá v řešení finančních a jiných problémů, a vedu už jen svoji katedru německých a rakouských studií, což je věc, která je blíže jak k vědě, tak k výuce, a přináší o něco více radostí, než jenom pocit naprostého zmaru.

Věra Vohlídalová

Je členem několika dalších akademických institucí a svazů a – což je pro nás obzvlášť důležité – spolu s Prof. Hansem Lembergem předsedou Česko-německé komise historiků, člen Collegia Carolina v Mnichově. Já si myslím, že to pro představení stačí, a prosím ho o jeho vstup.

Útěk, likvidace a vyhnání obyvatelstva v Evropě - Přehled -

Prof. Dr. Jiří Pešek, Praha

Vážené dámy a pánové, mým úkolem je zde uvést zasedání, které se bude blíže zabývat otázkou vyhnání a transferu v tomto třínárodním regionu. Pokusím se o nastínění určité širší perspektivy.

Dovolil bych si zahájit svůj příspěvek připomenutím bohaté literatury, která se týká našeho tématu, a mohu to udělat o to snáze, že za mými zády v salóňku ve vedlejší místnosti je velice instruktivní výstavka publikací, která obsahuje řadu závažných a zajímavých knih.

Je to o to podstatnější, že jedním z velkých problémů vyrovnávání se ať už publicistiky, politiky anebo celé společnosti s fenoménem vyhnání a transferu je nerespektování bohaté literatury, která existuje a kterou poměrně málokdo čte, ač je dostupná v celé řadě jazyků.

Tady vedle jsem viděl, že je k dispozici, vedle publikací nedávno zesnulého vynikajícího německého historika Ferdinanda Seibta, také taková černá kniha, která vznikla vloni na jaře a která se v češtině jmenuje „Rozumět dějinám“, německy „Geschichte verstehen“ a anglicky „Facing history“. To byl pokus shrnout, možná trochu hekticky, náhle, ale přesto myslím nakonec docela užitečně, fakticitu o soužití Čechů a Němců v Československu, respektive především v českých zemích, a předvést tuto perspektivu od 19. století až po vyhnání a vysídlení právě s důrazem na traumatickou poslední část v posledním období. Nebudu se vyjadřovat o právní části této publikace, ale myslím, že ta historická část je obhájitelná. Kdo by tuto knížku potřeboval, může si ji po předběžném ohlášení vyzvednout na ministerstvu zahraničí.

Vedle této publikace existuje sborník, zde jsem ho bohužel nenašel, o vyhánění v Československu a střední Evropě vydaný v Německu v Klartext-Verlag Essen anebo v Bratislavě, kde vyšla jeho československá verze.

Sborník, který vyšel z konference Česko-německé komise historiků, který redigovali a edičně připravili Detlef Brandes, Edita Ivančková a já, je opět pokusem vložit československý příběh do kontextu událostí okolní Evropy. Na něj navazuje sborník, který by měl vyjít v příštím roce v „Institut für europäische Geschichte, Mainz – IEG“ (Institutu pro evropskou historii v Mohuči) a který je výsledkem loňské velké podzimní konference, na níž se zástupci asi jedenácti národů pokusili tento fenomén postihnout.

Dále k tomuto tématu existuje velice zajímavá populární knížka, kterou napsali Erik Franzen a Hans Lemberg a která tady na té výstavce také je, o vyhnancích jako posledních obětech Hitlera. Publikace se jmenuje „Hitlers letzte Opfer“ a poskytuje rozsáhlý popis útěku, vyhnání a vysídlení německého etnika ze zemí východní Evropy. Úvodní pasáž od Hanse Lemberga, emeritního profesora Marburgské univerzity a vynikajícího znalce této tematiky, uvádí německé vyhnání a vysídlení do širších kontextů evropských dějin 30. a 40. let 20. století.

Zejména ti, kteří na naši konferenci přišli z Polska, by mohli sáhnout po čtyřsvazkové velké edici se zajímavým úvodem a s řadou dílčích regionálních významných studií, edici, kterou připravil tým pod vedením právě Hanse Lemberga a varšavského historika Włodzimierze Borodziej. Název edice je: „Nasza ojczyzna stala się ziemią cudzą“, německy „Unsere

„Heimat ist uns fremd geworden“ a česky „Naše vlast se nám stala cizí zemí“. Jedná se o soustavnou výběrovou edici, která pokrývá problematiku vyhnání a vysídlení Němců z celého Polska a dává ji do kontextu s traumatickým jevem posunutí Polska z východu na západ. Málokdo z nás si uvědomuje, že část, kterou Rusové odebrali Polsku, představovala 51 procent polského území, a ta byla potom „kompenzována“ zabranými německými územími na západě. V úvodních studiích je shrnuta obsáhlá a nesmírně zajímavá zejména polská literatura.

A na závěr jsem si nechal knihu düsseldorfského badatele Detlefa Brandese „Der Weg zur Vertreibung“, která vyšla v roce 2001 a o rok později také v českém překladě s názvem „Cesta k vyhnání“. Brandes na základě rozsáhlých bádání ať už v Československu, Německu, ve Velké Británii nebo Spojených státech shrnul celou řadu politických jednání, politických rozhodnutí i mocenských aktů, které ve svém úhrnu vedly k tomu, že „očistění“ střední a východní Evropy od německých menšin proběhlo tím způsobem, jaký známe z historie. Tato kniha má jedinou vadu, že je tlustá. To znamená opět, že velká část těch, kdo o vyhnání a vysídlení hovoří, si nedá práci se tímto traumatickým textem pročíst, ačkoliv všechny základní informace opřené o nesmírně rozsáhlé a důkladné rešerše by tam zájemci našli.

Stranou nechávám americkou produkci, protože ta je ve střední Evropě špatně dostupná, ale možná že někdo z vás k ní má přístup. Zmíním alespoň knihu Normana Naimarka, profesora ze Stanfordu, „Fires of Hatred“ – „Oheň nenávisť“, která je takovým celoevropským přehledem tragédie nucených migrací spojených s částečným vyvražděním etnických menšin. Čili kniha opět velmi podstatná.

Myslím si, že čeští, němečtí i polští čtenáři mají dnes k této problematice rozsáhlou knihovničku s relevantní literaturou; tato nová literatura navíc odstranila některé jednostrannosti, politické předpojatosti literatury starší, která byla v řadě ohledů materiálově, informačně sice závažná, ale která zejména do konce 80. let na všech stranách stále obsahovala některé výrazné předsudky.

Tyto práce se mohou pro každého, kdo má o téma zájem, stát základním zdrojem informací.

Příběh, který se vám tu teď pokusím vyložit, je totiž daleko širší, než jen česko-německý nebo polsko-německý problém. Ten příběh začíná v genezi moderních dějin někdy na přelomu 19. a 20. století vyháněním a vyvražďováním Arménů v severním Turecku a odtud přes Balkánské války vede až k řecko-turecké válce z roku 1922. Proč v kontextu střední Evropy zmiňovat něco tak odlehlého? Kolik Čechů, Poláků nebo Němců žilo v Makedonii, Tesálii nebo v Anatolii?

Ale bohužel tato traumatická kauza při řešení národnostních konfliktů se stala pro diplomacii a mezinárodní politiku 20. století modelovým vzorem, a to až do roku 1962, kdy OSN zakázala nucené migrace jako prostředek politického boje nebo politických řešení. Nucené migrace byly uplatňovány jako něco, co je relevantní a kde i ohromné ztráty na lidských životech a lidské utrpení už vůbec nepočítaje, byly politiky zakalkulovány jako provozní okolnost, se kterou se nedá nic dělat a se kterou je potřeba počítat.

Poté, co řecká ofenzíva v Anatolii zkrachovala a Atatürkova vojska hnala Řeky zpátky na západ, uprchl asi milión řeckých zemědělců z Anatolie do dnešního Řecka. Předtím už v rámci jednak bulharských, jednak tureckých ofenzív uprchla část tureckého obyvatelstva z Balkánu přes Bospor. Už tehdy v roce 1913 se hovořilo o možném řešení organizovaným, cíleným a humánním nebo humanitárně zabezpečeným transferem menšin, které by měly zmizet, aby se tím eliminovaly střety mezi dvěma národy. V roce 1922, když se podařilo

zastavit válku, došlo k rozhodnutí, že v zájmu udržení míru na Bosporu budou i poslední řečtí zemědělci vysídleni z tureckého území a všichni Turci žijící dosud v Řecku nebo Bulharsku budou vysídleni na území nového moderního Turecka. Toto vysídlování se dělo za okolností, které byly traumatické, následovaly navíc po masových vraždách a pogromech ve Smirně. Tento transfer si vyžádal podle některých odhadů více než třetinové oběti na životech těch, kdo byli vysídlováni a kdo vysídlení být nechtěli, protože se drželi půdy zděděné po předcích. Konference v Loussane tehdy řekla, že není možné nechat na zemědělcích odněkud z Bulharska nebo z Anatolie rozhodnutí o tak závažných věcech, protože oni nerozumějí tomu, jak brání svým setrváváním na půdě základním a závažným politickým rozhodnutím. I z těch z Bulharska vysídlovaných Turků zahynula zhruba polovina. Už tehdy při jednání v Loussane, při kterém se tyto věci vyhodnocovaly, řekl předseda tehdejší společnosti národů, že se jedná o řešení, jehož důsledky budou splácet ještě vnukové těch, kdo k tomuto řešení sáhli. Nicméně představa, že zhruba 10-ti procentní ztráty na životech jsou při těchto operacích relevantní, v té době zvítězila.

Přesuňme se nyní z této nejširší platformy do střední Evropy. A tady musím říci, že představu národně homogenních států zdaleka nemůžeme připsat jen vzrušeným létům před počátkem druhé světové války, ale že ku příkladu už za Výmarské republiky přišlo německé ministerstvo zahraničí s představou, že by bylo dobré stáhnout do republiky německé menšiny žijící v Pobaltí a na území států východní, jihovýchodní a zčásti jižní Evropy (konkrétně Itálie). Tento projekt, který se opíral o některé koncepty zejména posledního válečného vedení první světové války, maršálů Hindenburga a Ludendorffa, byl shledán sice politicky relevantním, ale prakticky neproveditelným, a byl odsunut. Záhy se ho ale po roce 1933 chopilo nové vedení nacionálně-socialistického Německa a začalo směřovat k jeho uskutečnění. Cílem bylo stáhnout na území domovského Německa zhruba 550 tisíc Němců žijících v zahraničí, zejména potom v zahraničí ležícím východně od jádra říše.

Doposud byly problémy menšin řešeny na bázi společnosti národů, která je ovšem řešila s odkazem na nutnost stabilizace stávající situace, to znamená nikoliv s ohledem na prospěch těchto menšin, ale s ohledem na redukci problémů, které s těmito menšinami vznikají. Koncepty, které se opíraly o Wilsonových 14 bodů, samozřejmě nehrály v pragmatické politice žádnou roli a dokonce i žaloby, které vznášely menšiny, ať už německé nebo jiné, na Společnost národů, byly řešeny de facto takovým způsobem, aby se došlo ke stabilizaci, to znamená s ohledem na uklidnění, na získání stabilní situace, s ohledem na dosažení míru. A tady bych jenom uvedl, že např. veškeré žaloby německých menšin v Československu byly od roku 1926 odmítány s odůvodněním, že ve chvíli, když zástupci německé menšiny usedli v československé vládě, nelze hovořit o jakémkoliv zanedbávání této menšiny. Od té doby všechny odůvodněné i neodůvodněné stížnosti byly automaticky kladeny ad acta.

Představa stability se stává hlavním cílem evropské politiky, které nejde o rozvoj menšinového života, nejde o naplnění nějakých práv a cílů, ale jde o odstranění válečného fenoménu. Tato situace trvá až do let druhé světové války. Tady bych jenom připomněl, že první jednání o stažení menšin, o přesunu menšin, o národnostních výměnách se odehrávala již v předválečném období. Začala v roce 1937 na bázi německo-italských jednání, která se potom realizovala až v době pomnichovské, kdy proběhla částečná výměna menšin, přesun části severoitalských Němců do říše. Podobně probíhala některá jednání se Sovětským svazem o osudu Němců na územích, která Sovětský svaz dobyl v expanzivních válkách v letech 1939 až 1940. Obdobná jednání, o která se pokoušela část polské diplomacie pro smíšená území v Horním Slezku a v oblasti gdaňského koridoru, zkrachovala, protože vedení Třetí říše nemělo zájem na tom, aby tato území byla jednoznačně vyřešena, protože už je měla naplánována jako jistou záminku pro polsko-německý konflikt.

Představy o výměně obyvatelstva jako o relevantním řešení se do jisté míry objevovaly i v předmnichovském Československu. Svůj nejtypičtější výraz našly v takzvaném „Pátém plánu“. Jednalo se o misi ministra Nečase, poslaného Edvardem Benešem (v kritické chvíli zamrznutí jednání po Runcimanově misi do Paříže s návrhem odstoupení pohraničních oblastí ležících vně opevnění Německu pod podmínkou, že k devíti stům tisícům obyvatel těchto oblastí převezme Třetí říše zhruba dalších 1,2 miliónu Němců, kteří žili ve vnitřním Československu. S tím byla spojena představa, že zbytek, to znamená zhruba milión až milión a čtvrt Němců (jak se tehdy říkalo z polovičky Židů, socialistů a liberálů), už není problém integrovat do československé společnosti. Tento návrh nebyl přiveden k realizaci, víte, jak proběhlo mnichovské řešení, ale stal se základem pro další vyjednávání české exilové reprezentace po dobu války. Svým způsobem návazně na tento plán se pokoušel ještě po Mnichovu vyjednat o dílčích transferech také ministr zahraničí Krofta, který se snažil zachovat funkčnost některých dopravních spojení tím, že nabídl německé straně dosti rozsáhlé výměny obyvatelstva, případně kompenzace území. K ničemu obdobnému už nedošlo, došlo pouze k útekům, respektive přesídlení části obyvatelstva Sudet. Proběhl útek především velké části českého obyvatelstva, židovského obyvatelstva a části německého sociálně demokraticky nebo komunisticky smyšlejšího obyvatelstva do vnitřního Československa. K tomu máme už po 15 let vynikající knihu Petera Heumose, kterou asi řada z vás už četla.

Posuňme se ale do období války, které známe především v kontextu bojů, ale ve kterém se otázka uspořádání poválečné Evropy diskutovala prakticky od samého počátku. A nešlo jenom o projekty exilových vlád nebo odbojových skupin, které posílaly ať už rádiem nebo jinou cestou své koncepty poválečného řešení do Londýna. A tady se jedná stejně tak o koncepty polské jako o koncepty české, vedle kterých se objevují koncepty, které vznikly přímo na území Velké Británie v prostředí odbojových armád. Zde bych připomněl, že jak česká, tak polská armáda v exilu byla v těchto věcech nesmírně radikální. Možná nejradikálnější v tomto ohledu byl československý vojenský atašé v Londýně Kalla, ale to samé platí i o reprezentantu KSČ v Londýně Noskovi. Jednalo se skutečně o návrhy, které počítaly se stoprocentním vyhnáním a vysídlením. V polském případě Armia Krajowa navrhovala v této fázi kompletní vyvraždění všeho německého obyvatelstva jakožto odplatu za to, co se odehrálo v Polsku od září 1939.

S představou, že se něco musí změnit, přicházejí i sami Britové. Tady zase odkážu na článek, který vyšel už v roce 1990 v Českém časopise historickém od kolegy Rychlíka, ve kterém je otisknuté dobrozdání, které přednesl v roce 1940 britské vládě John Middel, zástupce Britského královského ústavu mezinárodních studií, který analyzoval podmínky stabilizace poválečné Evropy. Zde jako „peace keeping“, to znamená prostředek k udržení stabilního míru, je navrhováno komplexní nucené vysídlení všech německých menšin z celé střední a východní Evropy, případně z Balkánu. To znamená odstranění těchto menšin, které působí, teď zmíním ten termín, který se často cituje na německé straně, jako pátá kolona, to znamená jako zdroj nepokoje a záminka agrese vůči okolním státům. Čili se zde setkáváme s britským, o podněty exilových vlád nikterak neopřítým názorem, který byl podporován samotnou britskou vládou.

Už v srpnu 1941, to znamená hned po otevření světové války na východním bojišti, po zahájení expanze vůči Sovětskému Svazu, píše britský vyslanec do metropole, do Velké Británie, že je potřeba po válce z bezpečnostních důvodů počítat s radikální změnou hranic, minimalizací německých území na východě a s vytvořením takových hranic, které by respektovaly nové sovětské požadavky a jasně eliminovaly nebezpečí války pro příští evropský poválečný vývoj. S tímtož stanoviskem se setkává Antony Eden, když přijíždí

v prosinci 1941 do Moskvy a nabízí Vjačeslavu Molotovovi a Stalinovi podmínky soustavné spolupráce. Už tehdy přichází Sovětský Svaz s tím, že chce mít garantovány své územní zisky z let 1939-40, a Eden nabízí odstranění německých menšin z celé východní Evropy a sovětská strana to plně respektuje.

Po setkání v Moskvě následovala další jednání spojenců s polskou Armií Krajovou jako s klíčovým hnutím odporu, které navrhovalo až do roku 1941 velmi drastická protiněmecká řešení. Armia Krajowa vyslala Jana Karskeho, důstojníka polské armády, k Franklinu Rooseveltovi s kompromisním řešením, které nemá být již drastickým vyvražděním kompletních německých menšin, ale má, a tady zase odkazují na knihu Detlefa Brandese, který čerpá z amerických pramenů, tedy přímo z Rooseveltova zázemí, být „pouze“ krátkou dobou drastického teroru, který pohne německé menšiny k tomu, aby samy opustily území Polska. Roosvelt tomu nadšeně aplauduje a plně porozumění tyto koncepty získávají i u Winstona Churchila, který v rozhovorech s Edvardem Benešem na jaře v květnu 1943 (ještě před rozhovory v Moskvě z léta 43) říká, že doufá, že se podaří získat Stalina pro kompletní vysídlení německých menšin z východní Evropy. Když to říká Churchill v květnu 1943, má za sebou už zcela zásadní zlomový moment: 7. července 1942 na Edenův podnět přijímá britský válečný kabinet rozhodnutí, že mezi cíle vlády jejího veličenstva je třeba zařadit pro dobu poválečnou komplexní vysídlení německých menšin z východní Evropy a posun německých hranic výrazně na západ. V tehdejších představách šlo de facto o zrušení východního Pruska, nebyla to v žádném případě úvaha o hranicích na Odře a Nise.

Toto usnesení britského válečného kabinetu bylo samozřejmě něčím, co se stalo podnětem a podkladem pro další plánování exilových vlád. Ale nejenom exilových vlád, tady bych řekl, že míra nenávisti vůči všemu německému byla od samého počátku vlastní prakticky všem odbojovým skupinám v celé střední a východní Evropě a nebyla to nějaká naordinovaná nenávist. Snad nejlepší příklad přinášejí výzkumy z Terezína kolegyně Krejčové, která zjistila, že tamní podzemní organizace dokázala v roce 1943 odeslat do Londýna jakýsi koncept svých představ o poválečném znovuosídlení pohraničních oblastí. Z konceptu jasně vyplývá, že v Terezíně ghetoizovaní Židé absolutně automaticky nepočítali s tím, že by po válce v pohraničí zůstal kdokoliv z německých obyvatel. Počítali s tím, že až se vrátí ti, kdo byli posláni v transportech do koncentračních táborů na východě, bylo by pro ně asi ideální, kdyby se jim nabídla možnost osídlit Němci vyklizené pohraničí. Nevěděli samozřejmě, že ty koncentráky na východě budou tábory likvidační a že se z nich vrátí jenom velice málo lidí a ti nebudou mít v žádném případě touhu osídlovat opuštěné pohraničí.

Podobně tomu bylo u celé řady dalších skupin. Ten, kdo tomu zoufale vzdoroval, byla německá sociální demokracie vedená v exilu Jakschem. Přesto jistá menšina – Zinnerova skupina (Zinnergruppe) – se z pragmatických důvodů a zároveň v rámci konkurence s Jakschem přikláněla postupně více a více k řešení, které bylo odsunové, to znamená k řešení, které v českých a německých kruzích dneska vnímáme jako řešení Edvarda Beneše. Zinnerova skupina opustila představu vytvoření německých kantonů na území Československa, do kterých by bylo sestěhováno veškeré obyvatelstvo německé národnosti, i představu odstoupení části československého území spojeného s vysídlením prakticky všeho německého obyvatelstva. Tady bych jen připoměl, že Jakschova skupina považovala podmínky Mnichovské smlouvy za čestné a relevantní. A to i poté, co od nich odstoupili Francouzi a Britové, a držela se jich až do roku 1942, kdy po vyvraždění Lidic de facto ztratila jakýkoliv politický vliv a i přístup ke sdělovacím prostředkům Velké Británie.

Vzhledem k tomu, že čas běží, tak udělám skok a nebudu probírat jednotlivé dílčí otázky. Nyní uvedu pár poznámek k situaci na konci války a k období poválečnému.

Situace se dramaticky zkomplikovala pro německé obyvatelstvo už před koncem války. Jakmile v roce 1944 postupuje sovětská Rudá armáda na území německé říše, tak zahajuje celou řadu masakrů obyvatelstva těchto území. Kauza Nemersdorf je vám asi známa. V nedávno vysílaném seriálu pod režii Guido Knoppa bylo připomenuto, že vyvraždění 83 obyvatelek vesnice Nemersdorf ve východním Prusku nebylo provázeno jejich znásilněním Rudoarmějci. Po tomto masakru dorazil na místo tým ze štábu Josefa Goebelse, který mrtvoly ještě dodatečně inscenoval jako znásilněné. Toto potvrdila jedna z obětí, které se podařilo přežít, protože byla postřelena, nikoliv zastřelena. Tedy je to hrůzné, když vám říká, že ty ženy „jenom“ zastřelili a nikoliv předtím znásilnili. Kauza Nemersdorf měla být výzvou k odporu vůči Rudé armádě, zároveň ale odstartovala závod o život. To znamená, že nakonec nebyla výzvou k odporu, ale spíš výzvou k útěku.

A tady se dostáváme k tématu, které je nesmírně komplikované, to znamená ke vzniku protichůdných tendencí jak jednat a co dělat, když na území Třetí říše vstoupila cizí armáda.

Výnos velení Třetí říše zněl jasně: Bránit každou píď, každou cihlu, neopouštět území a formou Volkssturmu bojovat. Zároveň ale některá z nařízení prikazovala komplexní vyklizení, odtažení všeho, co se dá použít, odchod všeho obyvatelstva a zničení veškerých objektů, které by přišly na dobytém území do rukou nepřítele. Tato protichůdnost se ještě zостřovala tím, že někteří Gauleitři v rámci snahy o podržení svého významu se snažili všemi prostředky blokovat odchod německého obyvatelstva a zesilovat obranné snahy za pomoci Volkssturmu. Připomeňme, že do Volkssturmu byli povoláváni muži ve vysokém věku, to znamená přes 50 let, a zároveň chlapci nejdříve nad 15 a později v roce 1945 dokonce i nad 14 let. To znamená kádry, které byly opravdu vojensky nepřilíš významné a které ve skutečnosti znamenaly drastické vyvraždění části německé mužské populace.

Důsledkem těchto rozporů byl nekoordinovaný odchod německého obyvatelstva. Masa nejprve východopruského a potom všeho německého obyvatelstva z území ohrožených frontou se valila na západ navzdory dosti zuřivým reakcím Wehrmachtu, který se snažil zabránit těmto posunům, které komplikovaly jeho vlastní transportní možnosti. Dneska už víme, že přes ty tracky uprchlíků se nevalily jen ruské tanky, ale že byly z části převalcovávány i německými jednotkami, čímž tato tragédie byla umocňována z více stran. Dnešní vysvětlování toho, jak se německé jednotky pokoušely pomoci při evakuaci obyvatelstva východního Pruska, ukazují naši němečtí kolegové jako poválečné sebestylizace vyšších důstojníků Wehrmachtu a Kriegsmarine, a nikoliv jako pravdu. To znamená, že to byla katastrofa, která zastihla především ženy a děti a starší mužské obyvatelstvo, katastrofa, která je popsána i v řadě uměleckých děl a která měla tragické aspekty zejména v oblastech pobaltských částí Německa.

Uprchlíci směřovali nejen do vnitřní říše, směřovali i do ostatních oblastí okupované Evropy. Tady bych připomněl Dánsko, kde bylo po válce internováno velké množství uprchlíků. Dneska se zjišťuje, že v tamějších internačních táborech se až do roku 1949 velice masově umíralo.

Málo se ví, a je to výsledek jedné z významných diskusí o „Kinderlandesverschickung“, že v této chaotické situaci bylo na území střední a východní Evropy zapomenuto něco mezi půl a jedním miliónem německých dětí, které se nepodařilo včas evakuovat a které se potom pěšky a chaoticky v hrůznou zimu 1944–45 probíraly zpátky do vnitřního Německa za podmínek velmi drastických a také za značných ztrát.

Celkem lidí, kteří byli vyhnáni nebo kteří uprchli (někdy není zcela jasné, jak se jednotliví lidé přesouvali z jedné kategorie do druhé), bylo podle starších údajů 12 miliónů, podle novějších 10 miliónů. Zatím jsem v literatuře nenašel žádné ověřitelné nebo relevantní údaje o lidských ztrátách. Odhady se pohybují mezi 1 až 2 milióny zahynuvších nebo zabitých civilistů. Zase je otázka, komu co z toho připsat. Víme, že konvoje uprchlíků byly velmi často bombardovány. Nevím, jestli ze vzduchu vypadají uprchlické vozy stejně jako vojenské anebo jestli šlo prostě o to způsobit chaos na dopravních tepnách, zablokovat dopravu v týlu nepřítele.

Totéž se děje od jara 1945 také na západě Německa a dramatický průběh získává po 20. březnu 1945, kdy Hitler vydává poslední a nejhrůznější ze svých rozkazů o „spálené zemi“, známý v německé literatuře jako „Nerobefehl“, „Neronův rozkaz“. To znamená, že každý, kdo opustí území bez boje, každý kdo vyvěsí bílou vlajku, každý, kdo se vzdá nebo pokusí vzdát, bude zastřelen. Civilní obyvatelstvo zklamalo Adolfa Hitlera a nezaslouží si, aby přežilo konec války, říká se v tomto výnosu německého diktátora. To, co je hrůzné, je, že se velká část vojenských jednotek, vojenské policie anebo Gestapa tento rozkaz ještě pokusila v celé řadě regionů uvést v realitu. Výsledkem bylo masové popravování civilistů, kteří se pokusili vzdát, kteří se pokusili nějakým způsobem uchránit své vesnice nebo svá města a kteří vyvěsili bílou vlajku. Je k tomu řada dílčích studií, zejména pro Düsseldorf a rýnská města. Američané nechtěli ztrácet své lidi, takže města, která se zdála, že se budou bránit, byla prakticky srovnávána se zemí. Jednalo se o poslední výkřiky odboje, kdy se snažila část dosavadního establishmentu zachránit, co se ještě dalo ve městech, která bránily jenom skupiny Hitlerjugend a Volkssturmu. A tady pak docházelo k exekucím na starostech, na policejních ředitelích, kteří se snažili s Američany vyjednávat, a pokud se jim to nepodařilo dost rychle, tak SS, Gestapo nebo vojenská police stačila lidkvidovat celá tato vůdčí uskupení, která nechtěla bojovat do posledního dechu.

Je to něco, co Berndt Rusinek nazývá občanskou válkou zimy 1944-45, kdy dokonce proti civilistům nastupují jednotky SS, kdy vzniká totální chaos, protože se rozpadá celá infrastruktura a Německem putuje až 11 miliónů zčásti osvobozených, zčásti uprchlých nuceně nasazených, zčásti hnaných osob z pochodů smrti a zčásti uprchlých vězňů. Je to komplexní rozpad společnosti ve výměru až apokalyptickém. Do toho se neustále sypou bomby a už nikdo neví, jak se v této situaci za neuvěřitelných zdravotních a vyživovacích podmínek vůbec dá něco přežít.

Tento chaos je i něco, co zásadně změnilo západní představy o nutnosti nebo o relevanci řízeného odsunu. Když začali Britové a Američané obsazovat západní území Německa a setkali se s touto katastrofální vyživovací, ubytovací, hygienickou a energetickou situací, která zcela blokovala možnost stabilizace, ta připravenost, ta ochota k drastickým a velkorysým řešením, která dosud byla dosti velká, zejména mezi armádním vedením, velmi radikálně poklesla.

Představa, že k té hrůze, kterou musí zvládat, jim ještě bude z východu přisunuto několik miliónů lidí, byla pro americkou vojenskou okupační správu velice nekýžená a američtí představitelé, jednak spojeneckého velení, a jednak ministerstva války začali žádat jednak o zastavení limitů dobrovolných útěků, jednak o zastavení akcí spontánního vyhánění, k nimž docházelo v celé střední a východní Evropě včetně Československa po počátku května 1945. A tady se střetávají dvě tendence: Na jedné straně samozřejmě snaha stabilizovat tato území, snaha, která je vlastní dokonce i polské a české nově utvářené státní regionální správě, a na

straně druhé snaha neprošvihnout, abych to tak řekl, dohodnutou možnost zbavit se německých menšin, nedat spojencům šanci, aby opustili své dosavadní potvrzené plány.

Očekávání vyklizení území, na kterých se zdržují německé menšiny, zvýšilo tendence k realizacím organizovaných masakrů anebo k různému vyhánění, které je v této fázi podporováno zejména armádou, případně armádním obranným zpravodajstvím. To jsou potom masakry v Podbořanech v Ústí, to je případ i Dolních Možděnic u Přerova na Moravě.

Při jednáních, která probíhala na přelomu července a srpna 1945 v Postupimi, bylo možné zaznamenat snahy o navození takových představ, takové atmosféry, aby si západní diplomaté byli vědomi toho, že situace je natolik vyhrocená, že jakékoliv zpoždění v eliminaci německé menšiny může znamenat jenom prohlubování těchto pogromistických nálad a zvyšovat počet lidských obětí. Navržené řešení se nakonec ukázalo pro všechny zúčastněné diplomaty jako naprosto přijatelné, to znamená, že 2. srpna 1945 bylo odsouhlaseno provedení humánního organizovaného transferu. V té chvíli z pohledu historiků končí fáze vyhánění a nastupuje fáze transferu. I když pro ty, kdo se do této mlýnice „odstranění menšin“ nebo oddělení menšinového a většinového obyvatelstva dostali, to ještě po dlouhé měsíce nemělo žádný výrazný efekt. Situace v transferových táborech se nijak výrazně neměnila.

Dámy a pánové, ta šílená situace pokračuje ve velkých částech Evropy. Já jsem tady z časových důvodů nemohl hovořit o Balkánu, který je specifickou tématikou a kde nejde zdaleka jenom o slovanské a německé menšiny, kde se do toho ještě dostává aspekt italských menšin. A nemohl jsem samozřejmě hovořit o tom, že tyto problémy postihly i část baltského a slovanského obyvatelstva Pobaltí, případně finského obyvatelstva, které je také do těchto věcí strženo a které se dává na útěk před postupující Rudou armádou, protože má za sebou zážitek sovětizace, má za sebou zážitek transferu na východ, to znamená na Sibiř, ať už německých, židovských či polských skupin. Patří sem i likvidace velké části pobaltských národů. Neuvědomujeme si, kolik Finů zahynulo a kolik Finů po hrdinsky prohrané Finské válce raději uprchlo na sever své vlasti, aby se nedostalo do sovětského područí. Ten problém je skutečně komplexnější, patří do něj samozřejmě zlikvidování německé autonomní republiky na Volze během jediné noci v roce 1942, patří do něj přesídlení a zčásti vyvraždění většiny kavkazských národů - od Čečenců, Ingušů přes Balskry, až ke kavkazským Turkům a kavkazským Bulharům, kteří byli vysídleni do střední Asie v letech 1942 a 1943 a při tomto vysídlení jich snad až třetina byla zavražděna vojsky KGB respektive tehdy NKVD.

Ale nám jde spíš o to soustředit se na náš středoevropský problém a jeho specifické podmínky. Tady jde spíš o to uvědomit si, že ten český, česko-polský, česko-polsko-německý problém není singulární, je jen vyjímečný tím, že ty menšiny byly tak početně rozsáhlé, ale jinak se vůbec tehdejší události nevyomykaly jakýmkoliv tehdejším obdobným procesům. Ta hrůza byla komplexní, celoevropská, a toto drastické řešení nacházelo souhlas nejenom u exilových reprezentací a odbojových skupin a nejenom na východě, ale především a také ve Velké Británii a ve Spojených státech, kde v roce 1943 Dean Acheson říká: „Ano, to je vynikající koncept, který aplikujeme i pro návrat japonských skupin v Asii do centrálního Japonska“. Čili je to skutečně univerzální katastrofa, která je vedena představou o tom, že to „Entmischung“, to oddělení menšinových a většinových společností je něčím dobrým a stabilizujícím. Je to katastrofa, která je dána tím, že pro politiky té doby a možná i dob následujících nehrají milióny lidských obětí, počítáno v procentech z celku populace, vůbec žádnou roli a že se v tom neliší politici diktátorských a autotativních režimů od režimů a politiků demokratických států, jak to říká Detlef Brandes v úvodu ke své knize „Der Weg zur Vertreibung“.

Je potřeba si uvědomit ještě jednu věc, a sice, že hlavní obětí těchto procesů, těchto opatření, těchto řešení byly především ženy a děti, protože muži byli na frontách anebo v lágrech. To znamená, je to tematika, která ženskou populaci staví do centra zájmu, do centra tragického příběhu, který velmi často, velmi rádi vnímáme jako součást těch mužských silových a globálních dějin. Ale to utrpení je především utrpení drobných, běžných lidí a především ženské populace.

Dámy a pánové, já jsem přetáhl a organizátorky jsou tak zdvořilé, že mě nevyhodily. Děkuji vám za pozornost a omlouvám se.

Věra Vohlídalová

Já si myslím, že jste čas nepřetáhl.

Nyní bych ráda dala prostor dalšímu přednášejícímu, mladému historikovi panu von Arburgovi, a potom bychom vám poskytlí prostor pro dotazy.

Ingrid Lottenburger

Dovol Věro, ráda bych učinila jednu krátkou mezipoznámku.

Jsme toho názoru, že vy, dámy a pánové, uvítáte, když se o přednášejících ženách z tohoto fóra dozvíte některé osobní údaje.

Začnu s paní Vohlídalovou.

Věra Vohlídalová se narodila v Londýně, žije od roku 1946 v Liberci. Vystudovala knihovnictví na Institutu osvěty a novinářství Univerzity Karlovy v Praze.

Zaměstnání vykonávala ve Vědecké a lidové knihovně v Liberci, na Vysoké škole strojní a textilní, ve Středisku vědeckých informací Okresního ústavu zdraví v Liberci a v letech 1990 – 2001 jako ředitelka nové Státní vědecké knihovny v Liberci, o jejíž výstavbu se významně zasloužila.

Byla vyznamenána za zásluhy v oblasti knihovnictví, česko-německých vztahů a za výstavbu Státní vědecké knihovny Křížem za zásluhy 1. třídy SRN a Zlatou medailí Technické univerzity Liberec.

Děkuji vám.

Věra Vohlídalová

Já děkuji tobě.

Nyní otevřeme další téma

Útěk, likvidace a vyhnání obyvatelstva v euroregionu - Přehled -

Pan Adrian von Arburg je od roku 2001 magistrem filozofie a doktorandem Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Studoval v Bernu a ve Vídni. Zabývá se otázkou národnostních menšin v Československu po druhé světové válce a od roku 1997 soustavně pohraničím Českých zemí a zvláště jeho znovuosídlením a jeho vývojem do současnosti. Přípravuje první monografickou syntézu o státní osídlovací politice pohraničí v období 1945 až 1950.

Adrian von Arburg, Praha

Poválečné události v euroregionu a jejich paralely

(V českém jazyce)

Velmi děkuji za udělení slova. Já budu přednášet v němčině a doufám, že tlumočníci nebudou mít problémy. Hned musím ale ještě něco, třeba v češtině, předeslat. Ten úkol, který mi byl dán, je trochu složitý. Já nebudu dneska mluvit o likvidaci a taky budu mluvit jenom velice málo o útěku a asi taky poměrně málo budu bohužel moct mluvit o procesech, které probíhaly v celém Euroregionu. Já budu hlavně muset vycházet z toho, co jsem dosud sám probádal, a to jsou procesy, které probíhaly na české straně, v Českých zemích. Poprosil bych vás proto o shovívavost.

(Pokračování v německém jazyce)

Budu přednášet v německém jazyce. Svůj referát rozdělím do dvou částí. V první části se budu zabývat stavem historiografického zpracování problematiky „útěku a vyhnání“ se zvláštním důrazem na některé zjištěné stereotypy. Ve druhé části zařadím „útěk a vyhnání“ (ovšem ne natolik v evropském rozsahu, jak už to výborně učinil prof. Pešek) do kontextu historických událostí v Českých zemích.

Na začátku si musíme upřesnit, které submigrační skupiny na území českých zemí po květnu 1945 probíhaly. V prvních 24 měsících po skončení války se pohybovalo přinejmenším 5,5 miliónů lidí buď směrem z Československa ven, nebo docházelo k migračním pohybům v rámci země, anebo také mířili migranti z okolních zemí sem.

► První a také početně nejsilnější skupina migrantů jsou zhruba 3 milióny sudetských Němců, kteří od května 1945 byli vyháněni anebo později tzv. organizovaně vysídleni.

► Druhá a také druhá početně nejsilnější skupina je zhruba 1,7 miliónu českých, ale nejenom českých osídlenců, kteří se usadili především v oblastech, ze kterých byli Němci vysídleni.

► Třetí skupinu tvoří říšští Němci, kteří se nacházeli na útěku, respektive v posledním období války byli ze „staré říše“ sem evakuováni, protože byli ve větších německých městech ohroženi bombardováním. Počet těchto Němců je velmi těžké určit, předpokládá se, že jich mohlo být něco mezi několika set tisíci až jedním miliónem.

► Čtvrtou skupinu tvoří přinejmenším sto tisíc válečných zajatců z východní a západní Evropy a na práci nasazených civilistů, kteří v prvních měsících po skončení války mohli jít domů.

► V páté skupině se nachází několik desítek tisíců Čechů z protektorátu, kteří byli v pohraničních oblastech nasazeni na práci.

► Šestou skupinu představují čeští reemigranti, kteří se od jara 1945 (především v letech 1947 až 1949) navraceli do země svých předků, a dále pak repatrianti, kteří se do svých domovů v pohraničí, které museli opustit zpravidla v roce 1938, vraceli po 7 až 8 letech buď z vnitrozemí, nebo ze zahraničí.

Jedná se zde tedy přinejmenším o 5,5 miliónů lidí, kteří v prvních dvou letech po válce migrovali na území České republiky. Uvedu nyní několik stereotypů a zmíním pro nás důležité klíčové otázky a některé vědecké dezideráty.

Častokrát narazíte v literatuře na tvrzení, že v Českých zemích docházelo k výměně obyvatelstva tím způsobem, že osídlenci přicházeli do zcela vyliďněných oblastí, ve kterých předtím žili Němci. Toto není pravda. Ve skutečnosti už před tzv. organizovaným vysídlením, tedy před koncem ledna 1946 žilo v pohraničních oblastech více Čechů než Němců. To znamená, že osídlování probíhalo paralelně s vysídlováním Němců a dokonce v prvním roce postupovalo rychleji než vysídlování. Oblasti, které Češi nově osídlovali, nebyly v žádném případě liduprázdné. To se týkalo především ve zvýšené míře příhraničních zemědělských oblastí, ve kterých již v prvních poválečných měsících proběhly tzv. „divoké odsuny“.

Dalším problémem, na který člověk často v odborné literatuře naráží, jsou tzv. „zlatokopové“. Toto slovo se stále znovu objevuje v souvislosti s příchodem prvních českých osídlenců, kteří bezprostředně po skončení války přicházeli do pohraničních oblastí a o kterých se doposud málo ví. V Polsku byla situace obdobná. Je ale nesporné, že právě v prvních měsících po válce dorazilo do pohraničí odhadem přes sto tisíc lidí, kteří neměli v úmyslu zde zůstat, nýbrž pouze chtěli z dané situace materiálně profitovat. To by byla má definice zlatokopů.

Přesto se často zapomíná na to, že převážná většina českého obyvatelstva, která po roce 1945 přicházela do pohraničních oblastí, sem šla s vážným záměrem zde zůstat. Bohužel se jí často nepodařilo se zde natrvalo usadit. Do roku 1949 se vrátila jedna čtvrtina osídlenců ze zemědělských oblastí zpátky. Tyto navrátilivší se osídlence nemůžeme podezírat z toho, že to nemysleli vážně a že měli pouze v úmyslu v pohraničí materiálně profitovat. Spíš to častokrát bylo tak, že lidé, kteří předtím nikdy nevykonávali žádné zemědělské povolání, si neuměli s převzatým zemědělským statkem nebo dílnou odborně poradit.

Třetím klišé, na které se tu a tam naráží, je tvrzení, že pohraniční oblasti a celkově České země byly po roce 1945 počešťovány. Samozřejmě toto tvrzení má pravdu v tom, že cílem tehdejších politiků, kteří určovali poválečný politický vývoj, byl národní stát Čechů a Slováků. A lze tedy mluvit o tendencích k počešťování západních oblastí Československa.

Přesto byla situace taková, že podle výsledků prvního poválečného sčítání lidu v roce 1950 žilo v pohraničí přinejmenším 13 procent národnostních menšin. Za zástupce menšin považují ty, kteří tehdy jako národnost udali jinou než českou. Podle mého osobního odhadu, který se zakládá na rozsáhlém studiu literatury a archivních materiálů, činil počet občanů jiné než české národnosti v pohraničních oblastech v roce 1950 přibližně 17 procent.

V roce 1950 představovali češší osídlenci v pohraničních oblastech ani ne polovinu zdejšího obyvatelstva, a to přibližně 47 procent. To znamená, že k tak výrazné výměně obyvatelstva nemohlo dojít. Pokud máme u tohoto problematického škatulkování zůstat, je nutné také zmínit, že Češi představovali velmi heterogenní element. Repatrianti, tedy původní zde usedlí Češi, kteří se vraceli hned po válce z vnitrozemí nebo ze zahraničí, a reemigranti představovali po skončení všech velkých migračních pohybů zhruba 30 procent obyvatelstva pohraničí, tzn. přibližně stejné množství jako v roce 1938. V tomto období čítaly národnostní menšiny 7 procent Němců, 7 procent Slováků (přičemž u Slováků se imigrační tendence stále zvyšovaly) a 1 procento řeckých politických běženců, kteří se od roku 1949 z důvodu občanské války v Řecku uchýlovali na severní Moravu a do východních Čech, ale také do Polska a jiných socialistických zemí. Potom se zde nalézala 2 procenta Hlučínů, tedy na Hlučínsku ve Slezku, a 2 procenta ostatních etnických a národnostních menšin, tedy Rómů, Rusínů, Ukrajinců, Maďarů a rumunských, bulharských a polských zahraničních dělníků. Pohraniční oblasti se tedy v této době vykazovaly značnou národnostní heterogenitou obyvatelstva, která by byla ještě výraznější, pokud bychom si dali tu práci a důkladně rozčlenili české obyvatelstvo podle původu.

Podívejme se nyní, jak vypadá stav výzkumu v případě tzv. „divokých odsunů“ nebo také „divokého vyhánění“ od května do srpna 1945, kdy proběhla Postupimská konference. Bohužel „divoké odsuny“ probíhaly dále až do poloviny září, přestože vláda v jednom ze svých oběžníků z 15. srpna 1945 dala pokyn k jejich zastavení. Od srpna do poloviny září 1945 se podařilo vysídlit ještě na několik set tisíc Němců. Cituji z knihy známého autora, která vyšla v roce 2002 ve více jazycích a skutečně vysokém nákladu: „Provedené akce včetně vysídlení sudetských Němců nebo jejich zatýkání byly vyvolány často spontánně na základě lokálních nálad a byly organizovány místními úřady“. Z toho vyplývá zásadní otázka: Docházelo k „divokým odsunům“ především díky „lokálnímu“ nebo „centrálnímu faktoru“? Nebo jinými slovy: Existovala „organizovaná divoká vyhánění“? Zde jako historici tápeme stále ještě ve tmě. V posledních dvou letech byly nalezeny některé dokumenty, které by mohly do celé záležitosti vnést více světla. Nerad bych zde rozdmýchal nějakou politickou debatu sdělením, že tyto dokumenty obsahují indicie, které by potvrzovaly roli státu v případě „organizovaných divokých odsunů“. Nařízením a pokynům z Prahy musí být v budoucnu věnována podstatně větší pozornost, než jak tomu bylo u doposavadních publikovaných prací. Je nutné zároveň zmínit, že nebyly nalezeny žádné dokumenty, které by prozrazovaly nebo dokonce mohly dokázat záměr z vládních kruhů nebo nařízení k různým excesům, masakrům, popř. násilným akcím s cílem fyzické likvidace. Z dokumentů v každém případě vyplývá, že především válečná rada vlády a vzápětí hlavně armáda již krátce po skončení války od 15. května vydávala nejrůznější pokyny a příkazy.

Další otázkou, na kterou je těžké dát uspokojivou odpověď, je počet lidí, kteří byli pomocí „divokého odsunu“ vysídleni. Také zde naznačují nejnovější archivní nálezy spíše vyšší než nižší počty. Můj osobní odhad činí něco mezi 700.000 und 900.000 osob. V těchto číslech jsou zahrnuti také vysídleni z americké okupační zóny v západních a jižních Čechách. Jedná se zde o větší množství říšských Němců, kteří z této zóny byli Američany vysídleni. Tento odhad se zakládá především na regionálních studiích v okresních archivech.

S tím je přirozeně také úzce spojen počet Němců pobývajících na území Českých zemí ke konci války. Zde selhává většina potenciálních archivních pramenů a je možné, že nikdy nebudeme mít ani alespoň přibližnou představu. Můj osobní odhad je o něco vyšší než v literatuře, ale nechtěl bych zde uvádět neověřená čísla.

Dá se říci, že v České republice je stav výzkumu nuceného vysídlení a vyhnání Němců celkem dobrý, přičemž ale jisté aspekty byly doposud opomíjeny. Jedná se zde především o již zmíněné „pražské politické akty“, které vycházely z vládního prostředí, tedy jinými slovy o roli státu při plánování a řízení odsunů. Nejdůležitější práce k tomuto tématu vychází především z výzkumů Tomáše Staňka, který se doposud nejintenzivněji věnoval výzkumu politických aktů na regionální úrovni, konkrétně místních správních orgánů na Severní Moravě a ve Slezsku. Již zmíněný nález v Praze obsahuje k této problematice obrovské množství nezpracovaného materiálu, který ještě před dvěma lety skoro nikdo neviděl nebo jen výjimečně nahlédl.

Další deziderát existuje v oblasti mezinárodního srovnání. Komparativně zaměřené mezinárodní výzkumy nucených migrací se doposud koncentrovaly většinou na vyhánění, respektive na organizované vysídlení směrem ven přes státní hranice Československé republiky, čímž však méně spektakulární a méně významné migrace probíhající uvnitř státu byly neprávem zohledněny pouze okrajově. Lze říci, že v mezinárodním výzkumu migrací stále ještě chybí uvědomění si té skutečnosti, že vyhánění a vnitřní osídlování představují jeden společný proces a podléhají určité zákonité řetězovité reakci, ve které migrace z jednoho území vzápětí vyvolává migraci do tohoto území a je s ní jak časově, tak organizačně úzce spojena.

Co se týče mezinárodně založených regionálních studií ve vztahu k poválečným migracím, vypadá situace ještě hůře. Z české produkce mi není známa žádná regionální studie s mezinárodním přesahem.

Budu se nyní zabývat událostmi v české části Euroregionu Nisa. K tomuto regionu je velmi málo literatury a pokud nepřičteme těch 15 zmíněných diplomových prací, tak potom vypadá situace ve srovnání s jinými regiony Českých zemí ještě podstatně hůře. Pro zájemce jsem vyhotovil přehled dostupné literatury.

Doba na integrální zhodnocení a popis událostí v euroregionu zatím není a dlouho ještě nebude zralá. Nejprve musí být události v jednotlivých národních regionech prozkoumány na materiální bázi, a teprve potom se může, podle mého mínění, začít psát synteticky založená práce.

Zde v Liberci docházelo ve vysoké míře k „divokému vyhánění“. Proč? Jednak kvůli blízkosti hranic a jednak kvůli relativně vysokému počtu politicky zdiskreditovaných Němců. Poté, co v Liberci a jeho okolí působily především „Revoluční gardy“ a jednotky partyzánů, sem přišla koncem května 1945 regulérní Československá armáda a zavládly zde relativně klidnější poměry. Do té doby zůstala většina Němců ve městě. Jenom některé ženy a děti byly v únoru německými úřady evakuovány. Celkem bylo z okresu Liberec do začátku září 1945 vyhnáno přibližně 30.000 Němců. Tento číselný údaj vychází z archivních materiálů 13. armádní divize, která převážnou část těchto odsunů prováděla. Jiné práce, které se zakládají na archivních materiálech ze „sběrného tábora“ v Liberci, se dostávají k o něco vyšším číslům.

Vyhánění začala v posledních květnových dnech, vrcholná fáze „divokých odsunů“ nastala v červnu a trvala do konce července. Tento časový průběh je typický pro vyhánění německého obyvatelstva v Čechách v roce 1945.

V průběhu roku 1946 probíhala již tzv. „organizovaná vyhánění a vysídlování“, přičemž, alespoň podle toho, co já vím, nedocházelo v Libereckém kraji k žádným výstřednostem.

Specifikum tohoto regionu bylo, že polské úřady, které již velmi brzy po skončení války obsadily dnešní polské území na druhé straně české hranice, většinu německých vyhnanců, ať už to byli sudetští nebo říšští Němci, neakceptovali a posílali je přes hranici zpátky. Obdobně jednala také sovětská armáda. V praxi to znamenalo, že k odsunům mohlo docházet teprve na územích západně od Žitavy. V tomto prostoru se pak ve zvýšené míře koncentrovalo německé obyvatelstvo; na české straně to byla především oblast kolem Děčína.

Dalším velmi zajímavým specifikem bylo to, že podle příkazů české vlády (předtím československých vojenských úřadů) se od začátku července 1945 nesmělo vysídlovat do Lužice. Z jakého důvodu ne? Protože se jednalo o oblast, na kterou si Československo za jistých okolností mohlo činit územní nároky a přirozeně nechtělo mít na tomto území ještě víc Němců v okamžiku, kdy by bylo třeba prokázat, že na tomto území se nachází převážně slovanské obyvatelstvo.

Bohužel nemohu zde podat žádný ucelený přehled o průběhu vyhnání a vysídlení německého obyvatelstva v Libereckém kraji. Neexistuje, jak už bylo řečeno, žádné integrální zhodnocení a popis poválečných událostí v tomto regionu. Ale existuje vynikající publikace – „Kniha o Liberci“, která se obšírně zabývá poválečnou situací a také poválečnými migracemi. Dále jsou zde zmiňovány diplomové práce, které jsou k nalezení především na katedře dějepisu na liberecké univerzitě, respektive, pokud vznikly před rokem 1990, na univerzitách v Ústí nad Labem a v Praze. Od 60. let nebyla v Liberci katedra historie, proto vznikalo relativně málo diplomových prací o poválečných událostech na tomto území.

Přejdu nyní k situaci v Polsku. Vyhotovil jsem seznam literatury k poválečnému vývoji polských území, na kterých probíhala vyhnání a vysídlení po roce 1945. K oblasti kolem Jelení Góry se mi nepodařilo vyhotovit žádný seznam literatury.

V Polsku vypadá stav výzkumu podstatně lépe, což možná také souvisí s osobností Wladysława Gomulky, který byl odpovědný za průběh migrací v poválečném Polsku a který se stal na konci roku 1945 ministrem pro nová získaná území. Gomulka hrál od roku 1956 významnou roli na polské politické scéně a zrevidování jeho minulé činnosti spojené s řízením masivních migračních pohybů v poválečném Polsku se stalo předmětem zájmu vědců. Obzvláště v 60. letech docházelo v Polsku k intenzivním sociologickým, etnologickým, historiografickým aj. výzkumům migračních, akulturačních a integračních procesů na nově osídlených územích. Jak vypadá konkrétně stav výzkumu v polské části euroregionu, jsem nezjistil.

Na polském území ke konci války lze především mluvit o „úťeku“ německého obyvatelstva před postupující frontou, která na toto území dorazila podstatně dřív, než jak tomu bylo v Českých zemích, kde válka trvala jenom pár týdnů, na větší části území pouze pár dnů nebo skoro vůbec ne. Přesto bylo Stalinovo tvrzení v Postupimi, že polská západní území jsou již téměř liduprázdná, protože všichni Němci uprchli, nepravdivé. Právě v oblasti kolem Jelení Góry nedocházelo ke konci války k útěku obyvatelstva, protože tato území leží relativně daleko na západě.

Přibližně jedna třetina osídlenců v Polsku přišla z bývalého polského východu, respektive byla z bývalých polských území vyhnána, nebo k opuštění nyní již sovětských území donucena. Máme tedy mezi polskými osídlenci značnou část „vyhnanců ve vlastní zemi“, což sehrálo ve společenském diskurzu po roce 1990, jakož i v polsko-německém porozumění důležitou roli. Tento faktor, tedy osídlence, kteří byli „vyhnáni na vlastním území“ a kteří

vzápětí „profitovali“ na vyhánění Němců, v Českých zemích nemáme, což se možná také odpovídajícím způsobem odráží ve společenském diskurzu.

V Dolním Slezku, kam patří také Jelena Góra, došlo k výraznější výměně obyvatelstva než v Horním Slezku, kde dodnes existuje tzv. autochtonní obyvatelstvo, které samo, pokud je chceme národnostně zařadit, se hlásí jak k polskému, tak k německému původu.

V roce 1947 došlo v polském vnitrozemí k nucené migraci většího rozsahu. „Akce Visla“ (Akcja Wisła/Aktion Weichsel) měla za cíl přesídlit větší část zbylé ukrajinské menšiny z jihovýchodního Polska do vnitrozemí státu – většinou do polské části východního Pruska, ale také do západních oblastí, zvláště pak do Dolního Slezka. Já ale odhaduji, že do polské části euroregionu nebyli žádní Ukrajinci přesídleni, protože pro „Akci Visla“ platila určitá územní hranice, která byla položena dál na východ.

O postupech v sovětské okupační zóně na německé straně euroregionu nebudu hovořit, protože v tomto jsem zcela nekompetentní.

Nyní mi dovoluňte několika slovy navázat kontextualizací událostí, které jsem již nakousnul. V Německu postrádám zabývání se druhou stranou vyhnání, tedy příchozími českými osídlenci v bývalých sudetoněmeckých oblastech. Dodnes neexistuje žádná německá literatura k tomuto tématu, přestože zde máme co do činění téměř se 2 milióny lidí, kteří se paralelně s vysídlováním Němců na tomto území zdržovali, respektive na toto území přicházeli, a právě zde našli většinou nový domov.

Je skutečně s podivem, že sudetoněmečtí autoři nesledují osud jejich vlasti po roce 1945, přestože v určitých diskuzích právě slovo vlast (Heimat) hraje stále velkou roli.

Bohužel se dodnes nenašel žádný německý historik, který by se systematicky a na základě důkladného studia archivních materiálů zabýval poválečnou migrací na území Českých zemí.

Na polské straně v 90. letech se mnozí mladí polští historici na základě důkladného studia archivního materiálu zabývali událostmi v poválečném Polsku, a to s velkým úspěchem. Z tohoto příkladu je na místě se poučit.

Na české straně občas postrádám zabývání se konkrétními „zažitými zkušenostmi“ německého obyvatelstva po roce 1945. Kdo v Česku čte to velké množství v 50. letech publikovaných výpovědí a vzpomínek pamětníků, tedy ty zdokumentované události doprovázející vyhánění a odsuny? Pro vzájemné porozumění by mohla být taková četba užitečná, přestože víme, že tyto výpovědi jsou velmi subjektivně napsány, což ani jinak není možné. Přesto by mohla tato velmi lidská perspektiva přispět k vytvoření plodného dialogu, který překračuje hranice. Na obou stranách, tedy jak v Německu, tak v Česku, ale také v Rakousku, kde také žije velký počet Sudetských Němců, postrádám citlivost pro paralely, např. pro paralelní průběh nucených migrací v Českých zemích od roku 1945.

Na závěr musím ještě něco zmínit. Nebyly to jenom Němci, kteří byli nuceni k opuštění svých domovů a své vlasti, nýbrž také větší počet jiných skupin, a to také mezi lety 1945 až 1950. V letech 1946 a 1947 bylo přinejmenším 55.000 jihoslovenských Maďarů deportovaných do Českých zemí.

Existuje ještě jeden další příklad kolektivního nuceného vysídlení jedné menšiny na jižní Moravě: V letech 1946 až 1950 bylo 95 procent chorvatské menšiny na jižní Moravě v okrese Mikulov a Znojmo nuceně přesídleno na střední a severní Moravu.

Také jiné skupiny byly ještě v 50. letech ohroženy nuceným vysídlováním. Byly to skupiny, které žily v pohraničních oblastech a podle plánů jistých kruhů, zčásti také vlády, měly být přesídleny do vnitrozemí. Zde se jedná např. o autochtonní Hlučiny ve Slezsku. Dále se jednalo o „Weitraer“ v jižních Čechách, tedy autochtonní obyvatelstvo Vitorazska, které do roku 1919 po staletí správně i kulturně náleželo k Rakousku, ale po konferenci v Saint-Germain byla tato oblast připojena k Československu. Toto obyvatelstvo bylo s tímto rozhodnutím nespokojeno, cítilo, že přináležejí spíše k Dolnímu Rakousku, bez ohledu na to, že mluvilo slovanským jazykem.

Dále to byli Rómové, kteří byli nuceně přesídleni do pohraničních oblastí.

Postrádám tu tedy určitou citlivost pro tyto paralelní procesy. Kdyby si člověk tyto paralely prohlédl, přišel by na to, že osud Němců, tzn. především ztráta jejich vlasti, není v Českých zemích po roce 1945 ojedinělý.

Co je v tuto chvíli podle mého názoru potřebné, je zaměřit náš pohled ostřeji přes hranice, abychom osudy a události u našich sousedů nenahlíželi zjednodušeně. A pokud by se tím podařilo alespoň zčásti zmírnit nespočetné spory kolem Benešových dekretů, pak by se možná tato „snaha vnímat to, co se skutečně u našich sousedů děje“ vyplatila.

Já vám velmi děkuji.

Ingrid Lottenburger

Děkuji vám za váš příspěvek.

Neexistuje, jak už pan von Arburg řekl, žádná regionální studie k tomuto euroregionu. Tuto skutečnost jsme bohužel při přípravě konference zjistili také. Proto jsme se rozhodli zde zařadit takové přednášky, které osvětlí situaci v Polsku, v Německu a v České republice a pomohou publiku nahlédnout problém regionu z různých úhlů. Poprosili jsme paní Kočovou, paní Dr. Keller a pana Dumina, aby tento úkol převzali. Paní dr. Ines Keller z Budyšina vypracovala referát o problémech, které se vyskytly u Lužických Srbů poté, co v roce 1945 milióny utečenců a vyhnanců přišly na jejich území. Paní Dr. Keller se bohužel nemůže dostavit, ale svůj referát mi poslala a já jej přednesu.

Věra Vohlídalová

Poprosila bych nyní publikum, aby kladlo otázky.

Marta Kottová, Liberec

Měla bych dvě poznámky.

Oba dva pány profesory jsem slyšela mluvit pouze o tom, že byli odsunuti nebo vyhnáni občané německé národnosti z českých domovů, kde žili. Ale ani jednoho z nich jsem neslyšela, aby zmínil, že předtím – v roce 1938 – byli čeští občané vyhnáni z tohoto území. To je jedna poznámka.

A nyní druhá věc. Je mi 75 let a je-li tady někdo, kdo zde tehdy žil jako děcko, kdo byl v roce 1945 – jak vy říkáte – vyhnán, tak ho žádám, aby se přihlásil. Já byla taky vyhnaná! A prosím proto, aby se někdo z vás přihlásil a aby se mnou vedl diskuzi. Podle mého názoru jste byli vysídleni.

Čekám.

Bohužel! Bohužel, není tady nikdo? Kdo chce se mnou diskutovat?

Věra Vohlídalová

Může někdo na to odpovědět?

Prof. Jiří Pešek, Praha

Paní Kotová, já se obávám, že jste mě přeslechla. Já jsem s odkazem na knihu Petera Heumose „Die deutsche Emigration aus der Tschechoslowakei“, která vyšla v roce 1988, hovořil o útěku a vyhnání české, židovské a zčásti německé populace z pohraničí. Omlouvám se, že jsem tomu nevěnoval větší pozornost, ale tady předpokládám, že jsem byl slyšen většinou publika.

Samozřejmě do této problematiky patří celá tematika holocaustu. Není možné v půlhodinové přednášce, ani mé, ani pana kolegy von Arburg zahrnout tuto hrůznou kategorii. Zase, předpokládám, že když jsem hovořil o tereziském ghettu, že toto publikum ví, co to bylo za hrůzu a že tam ti lidé byli svezeni za podmínek, které se vylučují s něčím, jako je fungování civilizované společnosti. Ale to je téma na závažnou, ale odlišnou přednášku. Nezlobte se na mě kvůli tomu, ani na kolegu von Arburga.

Marta Kottová, Liberec

Já bych se ráda omluvila. Většinou jste oba dva hovořili pouze o odsunu po roce 1945 a já si myslím, že celkově odsuny nebo celkové vyhnání se odehrávaly před rokem 1945. A k tomu, co jste řekl o Terezínu bych měla asi malou poznámku, která se vám možná bude zdát divná. Terezín nebylo nic hezkého, byla to hrůza. Ale tak jak Hitler řekl, že Terezín je město, které daroval Židům, a že to jsou lázně, to jsem si uvědomila, až když jsem přišla dále. A proto jsem prosila, jestli by někdo se mnou chtěl diskutovat, protože nevím, který transport anebo který odsun vypadal asi tak jako ty naše, kdy z dvou a půl tisíc lidí, kteří jsme šli z Terezína, nás na osvětimské rampě zůstalo živých stopadesát.

Neuznávám jakékoliv vraždění, jakékoliv násilí a jakýkoliv teror, ať to byli rudý nebo hnědý.

Adrian von Arburg, Praha

Já bych rád něco krátce poznamenal. Vážená paní Kottová, já nevidím mezi námi žádné myšlenkové rozdíly. Já jsem jednoduše nemluvil o době před květnem 1945, protože jsem na začátku jasně řekl, že o tom mluvit nebudu, protože jsem se tím nezabýval tak intenzivně, jak jsem se zabýval těmi pozdějšími věcmi.

Ale pokud říkáte, že v roce 1938 došlo k vyhnání, a já bych to zařadil k nucenému útěku z pohraničí do vnitrozemí – vyhnání Čechů, tak vám samozřejmě dávám za pravdu, to je nesporné.

A pokud jste mluvila o holocaustu a o tom, co se odehrávalo ve válečných letech, tak samozřejmě vám taky dám za pravdu. Jenom bych asi navrhnul, pokud mluvíme o nuceném odchodu německé menšiny z Českých zemí po válce, abychom to vždycky vyjadřovali dvojitým termínem ve smyslu „vyhánění“ a „nucené vysídlení“, protože je velký rozdíl v provedení nucených odchodů v roce 1945 a v roce 1946. Děkuji.

Prof. Jiří Pešek, Praha

Možná ještě odkaz na literaturu, opět. Před asi 6 lety zorganizovalo muzeum v Ústí nad Labem spolu s archívem v Ústí nad Labem vynikající výstavu s názvem „Intolerance“. Výstava pojednávala o tragédii let 1938 až 1948 na příkladu města Ústí nad Labem, kdy jedna skupina po druhé padaly do té šílené mlýnice násilí, netolerance a zvěskosti, a že vlastně nikdo nebyl ušetřen. Výstava má vynikající katalog, který je ještě v dotisku.

Ta výstava byla pro mě mimořádným zážitkem a ten katalog je nesmírně instruktivní, s řadou dokladů, řadou fotokopií dokumentů. Je to něco, na čem se povedlo velice jasně ukázat, jaký byl charakter doby, jakým způsobem nejrůznější kategorie občanů všech národností, všech vyznání, všech sociálních vrstev v této strašidelné době, v tomto hrůzném desetiletí trpěly. Literatury, která se touto problematikou zabývá, je dneska spousta. To, co je problém, je naše neschopnost ji brát na vědomí. Udělalo se mnoho práce, a ta zůstává často mimo pozornost širší veřejnosti.

Věra Vohlídalová

Prosím, pane Zawilo.

Marcin Zawila, Jelenia Góra

Má rodina pochází z oblasti mezi městy Przemyśl a Lvov (Lemberg). Je to taková odlehlá oblast, ve které po dlouhá léta vedle sebe žilo ukrajinské, polské, židovské a arménské obyvatelstvo. Mí rodiče a prarodiče museli emigrovat do západního Polska, do Jelení Góry, ne snad z lásky k tomuto kraji, k tomuto městu, nýbrž protože jednoduše neměli žádnou jinou volbu.

Ale mám dotaz na oba dva pány. Také já jsem profesí historik, a to je myslím nebezpečí, které na každého historika číhá a učí jej být objektivním. Vy jste, pane Pešek, tady řekl, že jsou knihy k našemu tématu, ale málokdo je čte. Dám vám za pravdu. Málokdo je čte. Tak proč se to dělá? Nemůže se stát, že v této historické analýze, ve které určitě máme dále pokračovat, není dostatek emocí? Nemůže se stát, že my při tomto obrazně řečeno „pitvání žáby v hodině biologie“, tedy při tomto chladném rozebírání historie, zapomínáme na jednu důležitou potřebu?

Nyní mluvíme o emocích. Rád bych tady řekl něco o svých emocích a také o emocích části Poláků, kteří se o tuto problematiku zajímají a jsou dost otevření při hodnocení poválečných událostí. V příspěvcích obou přednášejících postrádám následující body: Za prvé, v Evropě se odehrávala vyhnání z domovských území již od 19. století, a za druhé, není zde důsledně zohledněna druhá světová válka se všemi svými důsledky. Druhá světová válka a především

německá agrese přinesla doposud nepředstavitelnou brutalitu vůči civilnímu obyvatelstvu. Samozřejmě, že etnické čistky neprobíhaly všude. Ale Němci se svými akcemi přeci jenom mnohokrát zapříčinili nucené migrace obyvatelstva. Chtěl bych zde připomenout Zamość – jedno město u Lublině, kde tisíce Poláků byly vypuzeny, vyhnány, kde byly polské děti násilně vytrženy svým rodinám a dány německým rodinám k adopci, kde stovky lidí přišly o život proto, aby se získalo místo pro balkánské Němce, kteří tam měli být přesídleni. Rád bych připomenul oblast kolem Poznaně a Warthegau, tedy ty oblasti starého Polska, které byly přivtěleny k Třetí říši. Nebudu se již zmiňovat o osudech miliónů lidí, kteří trpěli na východě Polska a na Sibiři.

Tedy, co mi v příspěvcích obou pánů chybělo? Řekněme to, aby zde bylo zmíněno, že určitý způsob bezohledného jednání, akceptování absolutního bezpráví a nelidskosti a bezohledná snaha o vytvoření homogenního státu bylo umožněno teprve díky druhé světové válce a díky chování Němců. V Polsku je možné slyšet často hlasy, že mezi událostmi vyhnání, etnických čistek, přesunů skupin obyvatelstva, i když jsou všude strašné a nelidské, bychom měli umět rozlišovat. V dialogu o těchto událostech nesmí člověk opomenout zaujatý určitý hodnotící postoj. Nerad bych to zamlčoval, ale v Polsku jsou silné výhrady proti tendencím klást rovnítko mezi tyto události. O tom mluvil např. Marek Edelman, poslední žijící aktér povstání ve varšavském ghettu, když se zeptal: Jak se může zrelativňovat neštěstí tím, že se postaví vedle sebe nesporné hrůzy vyhnání Němců vedle krutostí, které se udály v Polsku během druhé světové války? Edelman si dovil ještě jednu poznámku, která mnou jako historikem trochu otrásla. Řekl, že fašismus v Německu se k moci nedostal pomocí násilí, nýbrž proto, že si jej Němci zvolili. K tomu se přidalo ještě to, že Němci a německý stát – a já vím, že to bylo těžké – nikdy neměli dostatek síly se fašismu jasně a pevně postavit. To prosadili prakticky teprve Američané a po nich Rusové.

Zhruba v tomto kontextu mi ve vašich příspěvcích chyběl určitý hodnotící prvek.

Prof. Jiří Pešek, Praha

Je to problém, pane kolego. Jakmile vložíme do našeho, možná trošku suchého a smutného výkladu emoce, obávám se, že naše schopnost vést dialog, dialog se dost výrazně zmenší. Je to samozřejmě chyba nevnímat emotivní stránku té věci a já bych tu odkázal zase na Hanse Lemberga, který říká zcela jednoznačně „...od chvíle, kdy v září 1939 začínají masakry polského a židovského obyvatelstva na územích okupovaných Wehrmachtem, snižuje se úroveň akceptovaného násilí tak drastickým způsobem jako zatím nikdy v evropských dějinách a na této úrovni setrvává až do konce 40. let“. To je myslím klíčový problém a asi jsem to měl zmínit, omlouvám se.

Vyšla nesmírně zajímavá knížka, kterou vydal „Německý historický institut ve Varšavě“, kterou redigoval pan profesor Zimmer a kterou napsali němečtí a polští historici dohromady. Jedná se o syntézu, která s velkou otevřeností ukazuje právě i tu hrůznost a ne jenom strohý popis tehdejší situace. Doposud vyšla tato kniha německy a polsky. Usilujeme o její české vydání.

Ale já vám řeknu zcela otevřeně, že já tuto situaci, kdy emoce zablokují rozhovor o tomto problému, znám z vlastní rodiny. Já pocházím z rodiny, která byla vyhnána ze středních Čech, kde v roce 1940 byly na Benešovsku založeny SS-Übungsplätze a moji předkové odešli odtud do Prahy a vrátili se po válce do vesnice, ve které z domů zůstaly stěny, v lepším případě i kus střechy. Ale potom nebylo o těchto věcech možno relevantně hovořit ani s dědečkem, ani s tatínkem.

A to, kvůli čemu se my tady scházíme, je rozhovor, nikoliv emocionalizace těchto věcí. Čili, i když vím, že emoční stránka těchto katastrof je nekonečná, tak si myslím, že v zájmu rozhovoru ji musíme dokázat udržet nízko.

Hovořit o nesrovnatelnosti německých zločinů je opět tedy „fragwürdig“, abych použil německého slova. Vy jako Polák znáte, co to byla Katyň. Vy jako Polák víte, jaké byly osudy toho čtvrtmiliónu Poláků vysídlených do střední Asie, kolik z nich zahynulo už během transportu. Vy víte, co to jsou zločiny sovětské vlády. Já nechci relativizovat zločiny nacistické vlády. Ale chci poukázat na to, že vedle „líbezného“ komunismu zde byly diktatury všeho druhu, a to platí podle nových výzkumů třeba i pro španělskou diktaturu Frankovu, a že všechny jsou bezmezně kruté a nerespektují jakékoliv práhy toho, pod co se nesmí jít.

To znamená, nehovoříme jenom o těchto věcech, neemocionalizujme tyto věci. Skutečně se Evropa dostala do kataklizmatu, ze kterého celou studenou válku hledala cestu a nyní jsme schopni konečně po těch padesáti letech o tom, možná trapně, neemočně, ale navzájem hovořit. Proto bych doporučoval u této emotivně velmi náročné věci neemocionalizovat.

Przepraszam pana.

Adrian von Arburg, Praha

Jenom velice krátce. Je to opravdu vždycky velmi těžké psát historickou práci, která především, když jste mladý vědec, musí obsahovat něco nového. Taková práce, která má všechny možné kontexty, které se mohou objevit, uvést do souvislosti se všemi vyvolanými emocemi, to je úkol, který není lehký, který vlastně není možný uspokojivě provést.

Zásadně bych řekl, že musíme nebo jsme nuceni rozlišovat mezi historickou literaturou, která je čistě vědecká, a mezi literaturou, která se obrací na širší veřejnost a do které je asi lehčí zahrnout i jiné prameny. Ale jak chcete pracovat s archivními materiály, kterým je víc než padesát let (v našem případě) a zároveň s výpověďmi lidí, kteří tu dobu zažili, ale kteří vám to vyprávějí teprve dneska? To je velký metodický problém.

Věra Vohlídalová

Přátelé, já vám dám už jenom pět minut. Klad'te prosím otázky. Dovolím ještě tři dotazy.

Prosím paní Černovská, buďte tak hodná.

Alena Černovská, Praha

Jsem zakládající členka Česko-německého fóra. Mám dotaz na oba přednášející. Zde se mluví jenom o vyhánění, o transferu a odsunu z Čech, ale nikdo neřekl proč to vzniklo, základ toho. Nikdo neřekl, že by nikdo nevyháněl Němce z jejich domoviny, kdyby nebylo roku 1933 se všemi jeho následky pro tehdejší Československo. Může mi na to někdo jednou větou odpovědět? Děkuji.

Prof. Jiří Pešek, Praha

Jednou větou to nejde. Ale připomínám, že problematika vyhánění není otázkou roku 1946 ani otázka 30. let. Ty koncepty vyhánění jsou taky od doby před první válkou. A už první válka zažila gigantické nucené migrace s ohromnými lidskými ztrátami, a nejenom ve střední a východní Evropě. To znamená, to je kontinuitní tragédie, které teprve od 60. let se začíná

stavět hráz. Tady není zásadní zlom, opravdu ne. Tady byly takové tragédie, jako bylo vyhánění Francouzů ze severovýchodní Francie, transporty francouzských žen někam do Polska. Tady jsou prostě otázky vyhnání, vyvraždění pásu mezi Ruskem a Německem, kde šlo vlastně o likvidaci Židů a Poláků v letech 1916 až 1918. To znamená, tady je kontinuita tragédií.

Věra Vohlídalová

Prosím paní Černovská, mluvte na mikrofon.

Alena Černovská, Praha

Já myslím, že tragédie české kotliny, tedy soužití Čechů, Němců a Židů, má začátek už v roce 1848 a vyvrcholila rokem 1945.

Věra Vohlídalová

Prosím, paní Sprenger.

Gisela Sprenger, Dittelsdorf

Mé jméno je Gisela Sprenger. Narodila jsem se tady. Můj rodný list je vystaven v českém jazyce. Na tomto dokladu je razítko, které prozrazuje, že jsem se svou rodinou byla vykázána.

Spoustu let úzce spolupracuji s polskými a českými skupinami a přáteli. Hodně toho spolu podnikáme. Tady mám ale ten pocit, že my zde vlastně nejsme vítáni, že si nás tu nepřejete. A mám také ten pocit, že ani vysvětlování historiků zde nejsou náležitě přijmuta. Každý zde obnaží svá citlivá místa. A já vím, že my všichni máme svá citlivá místa. Také má rodina má svá citlivá místa. Ale nikdo nepřijde s nápadem říci: Chceme zase zpátky do Bílého Kostela, chceme zpátky naši kovárnu. Ne. My jsme si něco vybudovali tam na druhé straně v Německu. Pro naše rodiče a naše prarodiče to bylo velmi těžké, skutečně velmi těžké. A oni, protože žili v bývalé NDR, směli o tom mluvit jenom velice málo. Nyní, po tolika letech, mají lidé konečně tu možnost ulevit své duši a sdělit nám své zážitky. My jsme tyto události naštěstí už nezažili, a proto je pro nás snažší jejich vyprávění přijmout. V našich skupinách s tím nemáme žádné problémy. Nejsou mezi námi taková rozjitřelá, citlivá místa. Cítíme, že jsme na stejné rovině. Například víme, že některé naše polské partnerky byly do polských hraničních oblastí přesídleny ze Sibiře. Tyto ženy mají lepší pochopení pro tyto problémy právě proto, že prožily to samé. Právě proto ve spoustě věcech nalezneme společnou řeč.

Já mám ten pocit, že se v České republice spousta věcí pojímá ne tak objektivně, jak by se ve skutečnosti mělo. Já jsem nedávno viděla televizní pohádku o Krakonošovi. Skutečně se tomu zasmějete. Ale víte, kolik se tam ukrývá šikovně schované protiněmecké politiky? Ten zlý – Trautenberg – je tam pokaždé Němec, ti hodní – služka, čeledín a hajný – jsou vždycky ti dobří Češi. Přirozeně se tam nikdy neřekne, že jsou Němci špatní. Ale tady to právě začíná. My se musíme přeci jednou pokusit o to, abychom spolu uměli klidně a rozumně vycházet. Musíme akceptovat, že i ten druhý má emoce, a ne vždy bez rozmyslu na něj zaútočit. Nemůžeme vedle sebe žít v smíru? Proč to neumíme?

Věra Vohlídalová

Děkuji vám, paní Sprenger. Myslím, že tomu tak není, že by tady polské ženy a zejména německé ženy nebyly chtěné. Nicméně máte pravdu v tom, že občas uvolníme emoce, a tím zabráníme skutečně společnému hledání cest. My jsme si pozvali renomované odborníky, a ti nám měli říci fakta, abychom si s otevřenou myslí vyposlechli, co se odehrálo; o mnohých věcech skutečně nevíme.

Pokračujme.

Zdeněk Brunclík, Liberec

Že bych taky já řekl své vzpomínky? Protože jsme tady slyšeli vzpomínky Němců, tak bych rád řekl také vzpomínky své? Narodil jsem se v roce 1926 v Liberci a můj otec tady měl pekařství v Horním Růžodole. To byla oblast, kde se stýkali Češi a Němci. Do našeho krámu, kde jsme prodávali pečivo, chodili jak Češi, tak Němci.

Moje maminka pocházela z oblasti kolem Mnichova Hradiště. Když přišla do Liberce, tak už německy uměla. Německy se naučila díky tzv. „handlu“ – výměně dětí mezi rodinami. To znamenalo, že české děti šly do německých rodin a zase opačně německé děti do českých rodin. Maminka uměla dobře německy a vůbec jí nedělalo potíže, když přišel zákazník, mluvit s ním německy. A vycházeli jsme po stránce obchodu a i sousedských vztahů celkem dobře, protože Horní Růžodol, Rochlice to byla hranice mezi českým obyvatelstvem a německým obyvatelstvem. Samotný Liberec, tam převažovali Němci. V roce 1930 bylo v Liberci asi 30 tisíc Němců a 6 tisíc Čechů. To jenom tak pro informaci.

No a pořád to šlo. Ale potom přišlo období hospodářské krize, rok 1935, a sílila Sudetoněmecká strana v čele s Henleinem. A najednou se objevilo heslo „Němec kupuje u Němců“, to znamenalo, že nekupuje u Čechů. Pochopitelně, i pod určitým strachem ze svých soukmenovců, řada i „dobrých Němců“ přestala k nám chodit a výsledek byl ten, že naši zkrachovali. Tak jsme v 1938 roce naložili pár kusů nábytku na auto a odjeli do Mladý Boleslavi, kde jsme přežili až do roku 1945.

Já jsem se hned v květnu 1945 vrátil, dokonce jsem utekl ze školy, abych sem mohl přijít. A musím říci jednu věc, mně se celou tu dobu, co jsem byl v Mladý Boleslavi, tak stýskalo po Liberci, po těch kopcích, po těch kamarádech. A pak jsem pochopil, jak zase pro ty Němce, kteří byli vysídleni, jak bylo velmi těžké opustit tuto zem a jak se jim určitě stýskalo, jako mně.

Ještě jednu věc chci říci. Masaryk říkal, že potřebujeme padesát let v nové Československé republice na to, aby se poměry daly dohromady, to znamená i poměry politické. A vypadalo to v těch 20. letech, od roku 1924, velmi slibně, dokonce v roce 1926 přišli do československé vlády Němci a ta spolupráce se celkem rozvíjela. Pak ovšem přišel zlom 1933 v Německu a došlo bohužel k tomu, že Hitler bezesporu využil naši německou menšinu.

A já si myslím, že teď už těch padesát let, o kterých mluvil Masaryk, uplynulo, a teď že jsme v situaci, kdy můžeme zase spolu dobře komunikovat a přijít do té Evropy a žít tady spolu naprosto otevřeně a společně, a že už nebudeme na pozicích nacionálních nebo nacionalizmu, ale že skutečně utvoříme tady u nás i v celé Evropě takzvanou „občanskou společnost“.

Ingrid Lottenburger

Velmi vám děkuji za váš důležitý příspěvek. Mí přátelé vědí, nakolik sdílím vámi vyjádřené především poslední myšlenky.

Jsem velmi ráda, že se paní Šonková ujme slova.

Zdena Šonková, Praha

Vážené dámy, vážení pánové, jsem Zdena Šonková, toho času z Prahy. Nepatřím do libereckého regionu. Narodila jsem se v Opavě, kde jsem prožila celou válku. Nemohu podat filozofický rozbor, nýbrž jen stručný sled tehdejších událostí.

Slyšeli jsme vědecké pojednání o paměti – tak co mi v ní zbylo? Mé dětství proběhlo v době vlády TGM, velmi jsme si ho vážili. Pěstovali jsme vlastenecké cítění, což se dnes nenesí. Navštěvovala jsem se sestrou Sokol. Ve svých třinácti letech jsem začala vnímat rozruch mezi Čechy a Němci. Anschluss Rakouska, štvavé řeči Henleina a bílé podkolenky u mládeže.

Koncem září 1938 se naše třída rozpadla bez rozloučení. Přišlo zdrcující obsazení Sudet. Můj první protest byl, že jsem si nechala ostříhat krásné copy (aby moje světlé vlasy nevypadaly „německy“ – tatínek mi to ještě dlouho zazlival). A co dál? Školy byly zrušeny – tedy české školy. Mohli jsme optovat pro německou národnost a zůstat. Měli jsme malý domek a maminka rozhodla, že se třemi dětmi zůstane – ovšem bez optování. Začaly jsme se sestrou navštěvovat (německou) klášterní školu s vědomím, že vzdělání nám nikdo nevezme.

V klášterní škole se k nám jeptišky chovaly velmi vstřícně. Češek nás bylo ve třídě asi deset. S určitou pílí jsme učení zvládaly. Pak jsem udělala zkoušky na Rodinnou školu – Fachschule für Frauenberufe. Zdálo se, že má budoucnost nebude beznadějná. Ale na závěrečném vysvědčení po pěkném hodnocení byla věta: Oba rodiče české národnosti – beide Eltern tschechischer Volkszugehörigkeit. A ven, pro nedostatek místa.

Sestřina třída byla poslána na „Pflichtjahr“ k Brémám. Ve čtrnácti letech došla šest krav. Bratr byl totálně nasazen v Telefunkenwerke v Berlíně. Otec, železničář, zproštěn služby. Tak nějak složitě jsme se dočkali konce války. Děkuji Bohu, že ve zdraví. Nebyla to doba veselá. Opava byla vybombardovaná a začala perná práce. Ale pocit míru dodával lidem sílu. Také se hrálo a tančilo a dohánělo vše, co bylo lidem upíráno – dlouho.

Dnes po těch letech nebudeme dělat tlustou čáru. Teninka nit' nás pamětníky bude oddělovat od minulosti. Měli bychom odcházet s klidným smírem v duši a přát dalším generacím, aby v přátelských vztazích, nezatížení minulostí a při dobrém hospodaření vedli tu naši krásnou Evropu v míru a pokoji dál a dál k lepším zítřkům.

Jak zpívali Werich a Voskovec:

Všechno, co na světě vadí, je jen od lidí.
 Všechno, co na světě vadí, je od nás.
 Z nás lidí se nikdo za sebe nestydí,
 Nikdo se nestará, co přijde po nás.
 Sedněte na židli! Přečtete si bibli!
 Jak do sebe lidi odjakživa mydlí.
 Jak začala ta mela? Kain zabil Abela.

Pak si lidi postavili zlaté tele,
Od těch dob se to na světě pořád mele.

Děkuji vám.

Ingrid Lottenburger

My vám také děkujeme.

Prosíme pana Dumina, aby se ujal slova.

Pan Dumín je etnolog z Jelení Góry. Ráda bych uvedla, jak jsem ho poznala. Paní Sprenger se účastní každý rok 2. února (na Hromnice) setkání německo-polské organizace „Landfrauen“, na jejímž řízení se také podílí. Doporučuji v každém případě navštívit toto setkání, které se v tomto roce konalo v Bogatyni. Na tuto slavnost přijdou ženy ve starých krojích a připraví ty nejlepší věci k jídlu. Předvádějí zde své prastaré zvyky a obyčeje ze svých domovů. Při této příležitosti jsem poznala pana Dumina. Poprosila jsem jej o jeho vizitku, protože jsem si uvědomila, že by nám na naší konferenci mohl poskytnout důležité informace.

Pan Dumin absolvoval magisterské studium etnologie na Univerzitet Wroclawski, je ředitelem městského kulturního domu v Jelení Góře, vyučuje obor kulturní věda na 2. lyceu v Cyprian Norwind a je činný jako novinář v periodikách Sudety a Nowiny Jeleniogorskie.

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Zkušenosti

I. Situace vysídlelců v Dolním Slezsku po roce 1945

Změna politického režimu a výsledky konference v Jaltě zapříčinily v Dolním Slezsku nejen posun polských hranic směrem na západ, ale také masivní přesuny obyvatelstva. Dolní Slezsko se začalo (paralelně k vysídlování Němců) nově osídlovat obyvatelstvem z nejrůznějších regionů Polska. Velký příliv nového obyvatelstva začal v roce 1945, celý přesídlovací proces se však táhl v několika různě dlouhých etapách až do konce padesátých let.

Přesídlování probíhalo ve stanovených rámcových podmínkách: do Dolního Slezska přicházeli lidé z východních správních obvodů (správní obvod = województwo) – Lvov (Lemberg), Tarnopol, Stanislawow, jakož i Wilna a Nowogrodek. Tato skupina se označovala jako „lidé přicházející z oblasti za Bukem/zabuzanie“. Oficiálně se tehdy nazývali „repatrianti“, dnes se onačují jako „expatrianti“. Tato skupina se skládala především z maloměstských a vesnických obyvatel. Tito lidé byli donuceni opustit svůj majetek a pozemky, které se nyní nacházely na území Sovětského svazu, s odůvodněním, že jako Poláci patří do Polska a tady už nemají co pohledávat. Organizátoři těchto přesídlovacích akcí se cíleně snažili tyto skupiny rozptýlit do různých koutů Dolního Slezska, čímž se měly narušit doposud existující struktury vesnického společenství.

Druhou velkou skupinou přesídlelců byli lidé, kteří dobrovolně opustili chudý a přelidněný venkov středního a jižního Polska. O této skupině lze říci, že to byli skutečně „přesídlelci“. Jednalo se převážně o mladé lidi, kteří jednotlivě nebo ve skupinách šli do pohraničí za svojí

životní šancí. Pocházeli z vesnic kolem Krakova, Lublině, Rzeszowa nebo Kielce. Členové této skupiny volili své nové bydliště náhodně a do okamžiku, kdy založili rodinu, jej také často měnili.

Poměrně dobře proběhla v roce 1946 přesídlovací akce Poláků z Bosny. Před touto reemigrací již dorazily na území malé skupiny „pionýrů“. Jednalo se o potomky polských emigrantů z oblasti Malopolska, kteří byli v druhé polovině 19. století přesídleni ze severní do jižní části Habsburské říše. K této skupině se počítá rovněž etnická skupina „Goralů“ ze západních Beskyd, kteří žili do konce války v oblasti Bukowiny v Rumunsku. Tato relativně malá skupina, která je známa svým bohatým folklórem, osídlila v Dolním Slezsku jen několik málo vesnic.

Jak reemigranti z Bosny, tak i přesídlenci z Bukowiny se úspěšně bránili snahám nucené přesídlovací politiky, jejímž cílem bylo narušit doposud existující struktury vesnického společenství. Poláci z Bosny žijí dodnes ve vesnicích se zachovanou původní sociální strukturou. Oproti tomu Poláci z Bukowiny žijí dnes v jednotlivých vesnicích, které jsou roztroušeny v pěti krajích. (Stav před novým plánováním územního prostoru v roce 1998).

Faktorem ztěžujícím integraci přesídlenců, kteří se od roku 1945 usazovali v Dolním Slezsku, byla stálá přítomnost německého obyvatelstva. Postupně probíhající odsun Němců byl ukončen teprve v roce 1947.

Jedna skupina přesídlenců s sebou častokrát přinášela majetek odlišné hodnoty a v odlišném množství od skupiny druhé. To mělo samozřejmě své důvody. Expatrianti a repatrianti toho s sebou přiváželi relativně hodně: pracovní nástroje, nábytek, náboženské předměty a dokonce i zvířata. U jiných skupin přesídlenců byl skromný majetek, se kterým putovali do pohraničí, zřetelným znakem špatné materiální, jakož i nejisté životní situace v poválečném Polsku obecně.

Noví obyvatelé Dolního Slezska si museli zvykat na nové formy sociálního života, které se od těch dosavadních častokrát zcela lišily. Většina obyvatelstva pocházejícího původně z vesnického prostředí se nyní nacházela v městských oblastech. Pomalu se v novém prostředí vytvářel nový životní styl, který se ale díky častému stěhování, ztrátě tradičních autorit a nedůvěře ke stálosti nově vzniklých polských hranic vyznačoval především značnou mírou nejistoty.

II. Vytváření kulturních okruhů v rámci procesu osídlování Dolního Slezska po roce 1945

Spolu se ztrátou tradičních hodnot zmizel také pocit jistoty a kontinuity, který byl v rámci vesnického společenství něčím samozřejmým. Lidé měli v nových kulturních a geografických podmínkách často pocit opuštěnosti a osamělosti.

Obecnou reakcí na tuto situaci bylo určité přehlížení těchto změn a tendence nacházet pocit jistoty v úzkém kruhu rodiny. Pro mnohé přesídlence bylo těžké nové prostředí přijmout. Příznačný pro to je výrok nových obyvatel města Szklarska Poreba (Schreiberhau), kteří pocházeli z východního Polska: „Zde, v tomto Polsku, jdou i hodiny jinak“.

U polských reemigrantů z Bosny a reemigrantů z rumunské Bukowiny proběhl proces adaptace a identifikace s novým dolnoslezským prostředím relativně bez problémů. Nepochybně jim zkušenost s předešlou emigrací usnadňovala začlenění do nového prostředí.

Jimi obývané vesnice měly ve srovnání s jinými ještě za 50 let fungující sjednocené společenství, vyšší hospodářský standard a mohly se pochlubit velmi působivým folklórem! Přesídlení Poláků z Bosny do Dolního Slezska v roce 1946 má skoro charakter mýtického exodu. V jejich pocitech se mísila naděje na návrat do kdysi opuštěného domova se strachem před vstupem do neznámého světa. Měli s sebou „svaté obrazy“, které měly mít v jejich nových příbytcích „vysvěčující“ účinek. Před tím, než se vydali na cestu, proběhlo rituální rozloučení s dosavadním domovem – událost, která zanechala ve vědomí každého hluboký symbolický dojem.

Anna Rosa z Milikowa – tehdy skoro desetileté děvče – vzpomíná na toto neopakovatelné rozloučení se se starou vlastí, které zároveň pro ni znamenalo rozloučení s dětstvím – snesla všechny své panenky na zahradu a pohřbila je tam. Její dnešní i tehdejší susedka, Ludwika Kedzia, vypráví: „Psy jsme s sebou nevzali. Večer před našim odchodem tak strašně štěkali a vyli. Kromě toho jsme natrhali ještě něco málo třešní, ale tolik jich na stromech ještě zůstalo.“

Polští obyvatelé vesnice Dunawiec v Bukowině se rozloučili se svým domovem „magickým aktem“: spálili knihy, které s sebou kdysi přinesli! Do té doby představovaly knihy důležité pojítko k původní vlasti, avšak po rozhodnutí, které v roce 1945 vedlo k návratu do Polska, ztratily svou dosavadní funkci. Byli si jisti, že v Polsku bude mnoho podobných knih, kromě toho stáli před nutností odlehčit svá zavazadla. Dodnes je tato ztráta bolí!

Často nebylo možné ani rozvážit, které předměty je důležité vzít s sebou, které předměty mají skutečně velký význam. Paní Leokardia Jakubczak, která dříve žila ve východním Polsku, uchovává až dodnes jednu rodinnou fotografii, která byla to jediné, co zachránila z hořícího domu, který zapálili ukrajinští nacionalisté. Tato jediná zdánlivá „maličkost“ udržuje její vzpomínky.

Jiná žena, která do roku 1944 žila v jedné vesnici v dnešním Bělorusku – paní Anna Mlachowska, když byla odvážena k nucené práci do Německa, vzala s sebou (ukrytý pod košilí) kus obrazu svaté Matky boží. Tento artefakt, který sloužil ke spojení se ztraceným domovem, naleznete dnes v jednom muzeu v Dolním Slezsku jako připomenutí jedné dramatické události.

V období společenských převratů a nejistoty nabývají náboženské předměty na významu. Věřící z církevní obce sv. Mikuláše a Antonína z Podhorce u Lvova vzali s sebou zvon a chrámová roucha. Poté, co se v Dolním Slezsku usadili ve městě Chmielen u Jelení Góry, dali tyto věci do tamějšího kostela, který nazvali „Sv. Mikuláš“.

Osídlenci v osadě Gosciczow postavili kapličku v podobném stylu jako ve své polské vesnici Nowy Martyniec v Bosně. Kaplička, která dnes stojí na rozcestí připomíná ztracený domov.

Kříže na rozcestí a kaple v dolnoslezských vesnicích postavilo předválečné katolické obyvatelstvo. Noví obyvatelé je akceptovali, udržovali a zřídka měnili. V mnohých vesnicích jsou rovněž pomníky věnované padlým vojákům z 1. světové války. Také ty se příliš nezměnily, některé ovšem díky novému nápisu (většinou náboženského obsahu) získaly jiný význam.

Ve vesnicích existovaly zpravidla dva kostely, které v krajině tvořily důležitou dominantu. Katolické kostely byly starší než protestantské. Protože nové obyvatelstvo bylo jenom katolické, užíval se pouze jeden z kostelů. I když se evangelický kostel lišil od katolického

především svou vnitřní výzdobou, byl přesto zvolen k užívání, pokud se nacházel v lepším stavu. Druhý kostel se postupně rozpadal a časem přestal v krajině dominovat.

Mnoho přesídlenců se neumělo se změněnou životní situací v Dolním Slezsku vyrovnat. Mnozí z druhé generace projevují ještě touhu po vlasti svých rodičů. S odvahou, které se starším nedostává, projevují zvědavost a chtějí „mýtickou zemi“ svých rodičů a prarodičů poznat. 30-ti letá žena vzpomíná na své prarodiče: „Celý život seděli na kufrech se steskem v srdci po ztraceném domovu. Můj dědeček zemřel v 78 letech a celý život doufal v návrat domů.“ Staří lidé umírali s nenaplněným snem o návratu do vlasti”.

V prvních dvou letech po válce žili v tomto kraji Poláci a Němci vedle sebe. Poláci, zbavení starého domova, vykořenění a bez pocitu jistoty zítřejšího dne, byli přesvědčeni o provizornosti této situace. Němci rezignovali poté, co jim byl před očima odňat domov. Vypráví se, že vyvlastnění „majitelé“ zapřáhli voly a jeli na nádraží pro nové polské osídlece, které pak přivezli na své statky.

Na druhé straně Němci, kteří čekali na vystěhování, se pokoušeli osídlení vesnice zamezit nebo alespoň ztížit. Mluví se např. o stěnách natřených krví, které neměly nechat nikoho na pochybách, že v místě došlo k vraždě, o čerstvých hrobech na dvoře, které byly samozřejmě jenom fingované. Strach doprovázel ještě dlouho nové obyvatelstvo. Jednalo se o pokus bránit „vlastní“ prostor zastrašováním a naháněním hrůzy. Tyto případy ovšem identifikaci osídlenců s novým prostředím pouze ještě ztěžovaly.

Obyvatelka jedné vesnice vzpomíná na setkání s Němcem, který svůj domov navštívil již několik let po válce. Na otázku: „Chtěl byste se vrátit zpátky?“ dostala odpověď: „Velmi rád!“ a uvědomila si, jak se sama dlouho snažila svůj vlastní odchod zdržet. Odjela teprve se čtvrtým transportem, protože stále ještě čekala na návrat muže z války.

III. Identifikace s novou vlastí – shrnutí

Změna nutila obyvatelstvo Dolního Slezska pomalu přivykat novým podmínkám, které se od těch původních v mnohém lišily. Lidé začali v novém prostředí vytvářet nové sociální vazby, které byly přizpůsobeny daným poměrům. Původní sociální vazby se rozpadly a v stávající sociopolitické atmosféře neměly ani šanci na obnovu. Lidé se pokoušeli s okolním světem identifikovat a získat k němu relevantní poměr. Ale tyto pokusy byly na začátku doprovázeny strachem a frustrací – nebezpečnými pocity pro nalezení identity ve společnosti; nebezpečnějšími než první šok při střetnutí s dosud neznámou krajinou Dolního Slezska.

Proces „nalezení sebe sama“ v naprosto cizím prostředí byl těžký. Zpočátku se přesídlencům v Dolním Slezsku zdálo, že se čas úplně zastavil. Pomalu, krok za krokem, se začali zorientovávat. Začali naslouchat a rozumět „řeči“ nového prostředí. S aktivním zájmem o okolí se vytrácela jeho anonymita a lidé začínali získávat zdravý poměr k nové vlasti.

Vzpomínky na zažité události kumulují předměty. Předměty, které měly sloužit jak pro běžnou potřebu v domácnosti, tak osobní předměty pro zvláštní, sváteční a výjimečné chvíle. Před 11 lety jsme v Krkonošském muzeu v Jelení Góře uspořádali výstavu, která prezentovala nejen předměty, které doprovázely osídlece na jejich cestách a které si do nového prostředí s sebou přinášeli, aby jim v mnoha ohledech usnadnily nelehké začátky, ale také fotografie tváří lidí, kteří tyto události zažili. Tyto předměty mají veliký význam i pro nás.

Děkuji vám.

Věra Vohlídalová

Představím vám nyní mladou historičku a pedagožku z Technické univerzity v Liberci, která se řadu let zabývá česko-německými vztahy, a to hlavně v období let 1945 až 1947: Kateřinu Kočovou. Bakalářskou práci napsala o jednom z odsunových táborů ve Stráži nad Nisou, ve své diplomové práci se zabývala mimořádným lidovým soudem v Liberci. Ten měl soudit válečné zločince a kolaboranty. Tato práce vyšla ve zkrácené podobě tiskem. Momentálně píše dizertaci na téma „Mimořádné lidové soudy“.

Já jí velmi ráda předávám slovo a také ji prosím, aby zkusila trochu zkrátit svoje vystoupení.

Kateřina Kočová, Liberec

Poválečné události v Liberci/Reichenbergu

Na úvod chci říci, že budu mluvit o období od května 1945 a převážně o Liberci a okolí. Zároveň tady chci odkázat na výňatek z bibliografie, která se dotýká celé české části euroregionu. K literatuře je důležité zmínit, že na půdě liberecké univerzity v posledních letech vznikla celá řada prací, které se zabývají problematikou odsunu osob německé národnosti z Liberecka.

V květnu 1945 žije v Liberci velmi malé množství občanů české národnosti. I zde, tak jako v celé zemi, panovala všeobecná nedůvěra ke všemu německému. Tuto vlnu až nenávisného chování můžeme snad vysvětlit nebo odůvodnit vyvrcholením několikaletého útlaku a reakcí na silící germanizační politiku během okupace. I v Liberci docházelo ze strany českých občanů k nepřiměřenému jednání s Němci. Z dostupných pramenů, literatury i vzpomínek pamětníků však vyplývá, že zde nedošlo až k takovému vyhocení událostí, jako například v Ústí nad Labem, v Brně a v Praze.

Hned koncem května 1945 bylo z Liberce a okolí vysídleno přes hranici poblíž Hrádku nad Nisou na 8 tisíc říšských Němců, kteří sem přišli až po zabrání pohraničí. Pro zásobovací potíže a nedostatek dopravních prostředků byl však tento odsun brzy přerušen a aby v něm mohlo být pokračováno, proběhla jednání. Podplukovník Rumjancev, který se v tuto dobu nacházel v Liberci, vedl jednání se sovětskými a polskými úřady v Žitavě. Bylo domluveno, že transporty budou pokračovat, že bude předáváno každý den na tisíc osob německé národnosti. Česká strana měla zabezpečit jejich zdravotní a bezpečnostní doprovod až 20 km za hranice. Vysídlení si s sebou mohli vzít 50 kilogramů zavazadel. Takto to alespoň mělo vypadat podle dohod přijatých v Žitavě. Takto to ale nefungovalo. Ty odsuny pokračovaly na obou stranách hranice spíše chaoticky.

Podle úředních záznamů policejního rady Josefa Vodvárky bylo v červnu a v červenci 1945 ve spolupráci se sovětským vedením odsunuto z libereckého okresu přes Žitavu na 20 tisíc Němců. Do listopadu 1945 bylo pak vysídleno dalších 30 tisíc osob, to znamená, že od května 1945 do konce listopadu 1945 se dostáváme na číslo 58 tisíc osob z Liberecka, které byly vysídleny a které jsou podchyceny v záznamech. Samozřejmě nejsou podchyceni všichni.

Toto bouřlivé období nám pomáhá přiblížit i soudobý tisk. Já bych citovala „Stráž severu“ a „List národní fronty“. „Stráž severu“ začala vycházet velmi záhy po osvobození. Prvé číslo vyšlo již 26. května 1945 a hned v tom druhém byl článek s názvem „Očista pohraničí

započala“. V tomto článku byli upozorněni říšští Němci, tedy ti, kteří sem přišli až po Mnichovu, že se mají sbalit, hned další den shromáždit, mohou si s sebou vzít 30 kilogramů zavazadel a budou odsunuti. V pokynech také stálo, že kdo to neudělá, bude předán později lidovému hrdelnímu soudu. Tady se nejednalo ještě o pozdější mimořádný lidový soud, který byl garantován státem. Ne všechny osoby uposlechly. „Stráž severu“ o tomto odsunu sdělila, že na tento pokyn odešlo zhruba 2000 lidí, čtyřem stům z nich bylo povoleno jet vlakem, protože nebyli schopni chůze. V tomto článku bylo zároveň upozornění, že ti, co neuposlechli, mohou uposlechnout další den, ale mohou si vzít s sebou už jenom 20 kilogramů, a ti co neuposlechnou ani tento den, tak ten další den si pak můžou vzít jenom 10 kilogramů zavazadel.

Častým jevem bylo opakované přecházení hranic. Vysídlenci využívali blízkosti hranic a vraceli se často zpátky, někdy i několikrát, z nejrůznějších důvodů, ať již třeba za svými příbuznými nebo za ztraceným majetkem nebo kvůli potravinám a tak dále. Pokud byli chyceni při přechodu, znamenalo to ve většině případů jejich internaci a někdy i soud.

Některé osoby nesly poválečnou situaci, prohranou válku a hrozbu brzkého vystěhování velice těžko a situaci řešily sebevraždou. Správa internačního střediska v Liberci na Výstavišti informovala o 759 případech sebevražd od května 1945 do konce dubna 1946. Přítomnost sebevražd dokládala i jmenovaná „Stráž severu“, která o některých konkrétních případech informovala, jako např. o rodině pana Plischeho, který sebe i svou šestičlennou rodinu otrávil svítiplynem.

Organizované transporty – podle materiálů z archívů – probíhaly velmi plynule a bez větších potíží:

* První transport s 1200 Němci vyjel 28. ledna 1946. To množství – 1200 na transport – je obecně platné pro celou tu první velkou fázi organizovaného odsunu v roce 1946. Transporty probíhaly pomocí železniční dráhy, vlak měl většinou 40 vagónů, v jednom vagónu bylo zpravidla 30 lidí. V případě, že byli v transportu těžce nemocní, byly připojeny další dva vagóny s lékařským doprovodem.

* Druhý transport, stejně veliký – 1200 osob, byl z Liberce vypraven 20. února 1946. Protože se v zahraničním tisku objevily zprávy o nehumánním zacházení s transportovanými, byl tento transport zastaven. Transport pokračoval poté, co si jej prohlédl anglický konzul, který konstatoval, že vše je v pořádku a probíhá na základě dohod mocností. Transportování podle dochovaných vzpomínek samozřejmě na tento transport vzpomínají poněkud jinak.

V roce 1946 bylo pak v 38 transportech vysídleno 25 282 Němců. Většina transportů směřovala vzhledem k poloze Liberecka do sovětské okupační zóny.

Antifašisté se nacházeli v jiné situaci: Mohli zde zůstat. Antifašistická tradice v tomto regionu byla poměrně silná. Existovaly výbory, které měly za úkol rozhodnout, kdo skutečně antifašistou byl, a kdo ne. Antifašisté se zde po válce necítili zcela dobře, ta všeobecná nenávisť vůči všemu, co je německé, která zde skutečně panovala, velkou část z nich donutila k dobrovolnému vysídlení. První transporty s antifašisty vyjely ještě v roce 1945. Jednalo se o komunisty. Komunisté směřovali zásadně do sovětské okupační zóny. Sociální demokraté mířili do americké okupační zóny. Někteří antifašisté zde zůstali. Vy asi víte, že obec Kryštofovo Údolí je z velké části osídlena těmito lidmi.

Posledních 15 osob bylo z Liberce vysídleno až 17. března roku 1950. To znamená, že tady ty odsuny probíhaly velice dlouhou dobu.

Ted' bych řekla něco k táborům, ve kterých byli Němci umístěni. Hned v květnu 1945 – po osvobození města Liberce – byl na takzvaném „Výstavišti“ zřízen „shromažďovací tábor“. Na tomto místě už stál po celou dobu druhé světové války tábor, ve kterém byli internováni váleční zajatci (převážně Francouzi), kteří byli pracovní nasazeni především ve válečném průmyslu. Hned po válce byl tento tábor přeměněn na shromažďovací tábor pro Němce. Vedle shromažďovací funkce plnil tento tábor i funkci pracovního a internačního tábora. To znamená, byly zde internovány osoby, které měly být souzeny u mimořádného lidového soudu nebo u soudů řádných. Němci, kteří jej obývali, byli buď v rámci tábora, nebo i mimo něj nasazováni na práci. Protože kapacita tábora na Výstavišti záhy nepostačovala, byla v září 1945 zřízena jeho pobočka ve Stráži nad Nisou (Habensdorf).

K těmto dvěma táborům patřila později pomocná nemocnice pro německé osoby, která byla umístěna v bývalém sanatoriu doktora Malého v Truhlářské ulici. Nemocnice měla kapacitu 60 lůžek a personál byl německý.

Libereckým shromažďovacím střediskem prošlo podle archivních materiálů od června 1945 do června 1947 asi 59 tisíc osob. Tábor navštívili několikrát novináři, stejně tak jej navštívil Mezinárodní červený kříž. Závěrečné zprávy dopadly pokaždé dobře, tábor byl vždycky shledán způsobilým a vhodným. To se ovšem neshoduje s informacemi, které jsem podchytila na základě vzpomínek pamětníků, z publikovaných vzpomínek a na základě osobních rozhovorů.

„Oblastní sběrné středisko“ na Výstavišti, jak se tento tábor oficiálně nazýval, měl ukončit svoji činnost nejpozději k 30. listopadu 1948. Tak se ale nestalo, ten tábor fungoval a plnil svou funkci až do roku 1951. Ke konci v něm byli shromažďováni Němci z celé republiky.

Tábor ve Stráži nad Nisou (Habensdorf) fungoval až do roku 1949, kdy byl z něho vypraven jeden z posledních transportů.

Němci, kteří se ještě na počátku 50. let nacházeli v táboře na Výstavišti, měli být rozptýleni do vnitrozemí.

Na závěr řeknu jenom velmi krátce něco k tomu, jak byli potrestáni ti, kteří s nacistickým režimem spolupracovali, případně byli činní v nacistické správě. Když se nacházíme v Liberci, bývalém hlavním městě sudetské župy, tak by člověk očekával řadu velkých procesů. Na základě jednoho z takzvaných Benešových dekretů, číslo 16, byly zřízeny mimořádné lidové soudy, které měly soudit kolaboraci a nacistické zločiny. Jeden takový soud se nacházel v Liberci. V celé české části Euroregionu Nisa byly soudy dva, jeden v Liberci a jeden v České Lípě, který byl podstatně menší.

Mimořádný lidový soud v Liberci projednal podle archivních materiálů 1356 případů. Dvě třetiny osob byly odsouzeny. Většina odsouzených byli Němci, bylo zde vyneseno 8 rozsudků trestu smrti. Konstatovala bych, že mezi souzenými, pokud procházíme trestní spisy, nenacházíme žádnou velkou řadu těch hlavních představitelů nacistické správy či režimu. Snad výjimkou by mohl být Hermann Neuburg, pravá ruka Heinleina, a ten dostal 25 let. Poté mu byl trest snižen a v roce 1955 byl odsunut do západní zóny. Většina z těch, kteří zde byli souzeni, byli příslušníci NSDAP a funkcionáři NSDAP. Druhým nejčastějším problémem bylo udavačství, které se týkalo samozřejmě i těch pár Čechů, kteří zde byli.

Děkuji vám za pozornost.

Věra Vohlídalová

Děkuji Mgr. Kočové. Protože již čas značně pokročil, dovolím už jenom tři dotazy.

Andreas Schönefelder, Großhennersdorf

Diskuze k útěku a vyhnání musí nabýt evropský rozměr. Měla by – a to je mé přání – probíhat v lepší kvalitě než doposud. Taková diskuze je v této době bohužel našimi sousedy často špatně přijímána a chápána. Myslím, že všechna vyhnání, všechny deportace, ať už evropské nebo i mimoevropské, musí být do ní zahrnuty. Můžeme si již v dnešní době přeci jenom dovolit vcítit se do situace těch druhých, aniž bychom přitom museli ztrácet vlastní pohled na věc, nebo jinak řečeno, můžeme vlastní pohled na věc vnést do diskuze bez toho, abychom měli obavy, že nám to přinese nějaké problémy. Musíme umět snášet to, že jsou rozdílné názory, to je Evropa. Musíme z toho učinit skutečně evropskou diskuzi na evropské úrovni, která bude orientována na hodnoty, které mají být pro Evropu „nosným konstruktem“.

Věra Vohlídalová

Mnohokrát děkuji za tato slova. Myslím, že není co doplnit. Prosím, ještě dva dotazy.

Jiří Černý, Liberec

Na polského kolegu mám dotaz k Lužickým Srbům, kteří se po posunutí hranice Polska náhle ocitli na polském území. Při osídlování nově vzniklých západních polských území narazili novoosídlenci na lužickosrbské obyvatelstvo, které v té době představovalo zhruba třetinu celkové lužickosrbské populace.

Dneska se demonstruje až ke kancléři Schröderovi, že se zrušila jedna lužickosrbská škola. Na druhé straně v Polsku v posledních 50 letech prakticky zmizela třetina Lužických Srbů. Jde mi o to, jestli vůbec ještě nějakí Lužičtí Srbové oficiálně v Polsku žijí, a nebo jestli byli popoštěni.

A s tím souvisí i můj druhý dotaz: Vy jste řekl, že do této oblasti přišlo několik kategorií osídlenců. Pokud vím, jednalo se také o Ukrajince, kteří z politických důvodů byli nuceně vysídleni, protože podporovali Banderovce. Jak to, že dnes, když tam přijdete, tak po žádných Ukrajincích nenaleznete žádné známky ani kultury ani jazyka?

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Zaprvé: V Polsku opravdu nejsou žádné enklávy, žádné skupiny lužickosrbského obyvatelstva. Musím připustit, že jsem znal asi poslední Lužickou Srbku, která až do své smrti žila nedaleko Bogatynii (Reichenau) ve svém domě z předválečné doby. Zemřela před 10 nebo 15 lety a byla opravdu poslední Lužickou Srbkou. Jinak: Určité sympatie vůči Lužickým Srbům jakožto národu téhož, tj. slovanského původu se projevují ve vědeckém zkoumání této národnostní skupiny, jak ho provozují některé ústavy v Polsku, které spolupracují s příslušnými ústavami v Budyšině (polsky Budziszyn, lužickosrbsky Budišin, německy Bautzen).

Pokud jde dále o stěhování Lužických Srbů do poválečného Polska, musím konstatovat, že se nic takového nedálo. V Dolním Slezsku probíhala historická hranice s Lužicí podél řek Kwisa (Queis) a Bóbr (Bober). Po druhé světové válce bylo německojazyčné obyvatelstvo tohoto

regionu vysídleno. Musím ale doplnit, že ještě na počátku padesátých let žili v okolí Vratislavi (Wroclaw/Breslau) autochtonní obyvatelé, kteří kromě němčiny ovládali i polštinu. Zavčasu byl proveden etnografický průzkum této skupiny obyvatelstva. Koncem padesátých let se této skupině obyvatelstva doporučilo vystěhování do Německa. Podobný osud potkal lužickosrbské obyvatelstvo této oblasti, byť nebylo tak početné jako předchozí skupina.

Druhá otázka se týkala ukrajinského obyvatelstva v Polsku: Opravdu – tato národnostní skupina byla jako politicky podezřelý element v Polsku padesátých let rozptýlena po zemi. V rámci „Akce Wisła“ („Akcja Wisła“/“Aktion Weichsel“) byli Ukrajinci umístěni do oblasti Gdaňska (Danzig), Štětína (Stettin) a u Wałowa nedaleko Vratislavi (Wroclaw/Breslau). Této skupině obyvatelstva se dostalo všech možností k zachování vlastních tradic a kultury. Například v blízkosti Legnice (Liegnitz) působí velká folklórní skupina – velká lobby, která se zasazuje o pěstování kulturní identity tohoto obyvatelstva.

Neboť Evropa budoucnosti by měla být chápána jako Evropa regionů s jejich specifiky, jako Evropa malých otčin. Odvažuji se totiž tvrdit – a je to i mínění jiných lidí, kteří přemýšlejí o Evropě regionů – , že idea národních států už neodpovídá této době. Chceme pečovat o svou identitu v rámci malých domovských regionů. A bezpochyby existují dnes pro obě skupiny obyvatelstva – pro Lužické Srby v Německu i pro Ukrajince v Polsku – velmi dobré podmínky pro pěstování a rozvíjení vlastních tradic a jejich předání dalším generacím. Je pouze otázkou, zda další generace tyto tradice svých rodičů a prarodičů přijme a bude v nich pokračovat. A na nás přitom je, abychom mladé lidi přivedli k tomu, aby si uvědomili hodnotu toho, co přijali od svých předků.

Ingrid Lottenburger

Jak už jsem vás informovala, paní Keller se dnes nemůže dostavit. Svůj referát nám poslala a já jej přednesu.

Zde ještě uvedu pár dat k paní Dr. Ines Keller.

Dr. Ines Keller pracuje v Lužickosrbském Institutu v Budyšíně. Vystudovala etnografii na Humboldtově univerzitě. V roce 1997 promovala na Humboldtově univerzitě s doktorskou prací o lužickosrbských rodinách a smíšených německo-lužickosrbských rodinách. Od roku 1992 je vědeckou spolupracovnicí oddělení „Empirische Kulturforschung“ (Empirický výzkum kultur) Lužickosrbského institutu v Budyšíně. Její hlavní vědecké zaměření je výzkum migrací a výzkum rodiny.

Také u tohoto referátu musím poznamenat, že jsme jsme jej zčásti zkrátili. Včera jste sami opět zažili, že všichni, kteří měli referát, se velmi zřídka drželi vymezeného času. Vím z vlastní zkušenosti, že to je velmi náročné, referovat o všem, co považuji za důležité, v čase, který mi určil někdo druhý. V parlamentě se pak takováto situace, kdy se nedržíte stanoveného času, řeší tím, že po několika výzvěch vám odstaví mikrofon.

Paní Dr. Keller se ve svém příspěvku zaměří na dvoujazyčnou Lužici, ve které na hranici s Polskem a Českem žije etnická menšina Lužických Srbů.

Dr. Ines Keller, Budyšín

Situace utečenců a vyhnanců ve dvoujazyčné Lužici

Úvodní poznámka

V mém příspěvku bych se chtěla zaměřit na dvoujazyčnou Lužici, ve které na hranici s Polskem a Českem v oblasti města Budyšina (Bautzen) žije etnická menšina Lužických Srbů.

Po druhé světové válce bylo území Lužických Srbů výrazně zaplaveno vlnami utečenců a vyhnanců. Tyto pohyby obyvatelstva představovaly bezpochyby nejmohutnější migrační pohyb na lužickosrbském území.

Situace v lužickosrbské jazykové oblasti kolem roku 1945

Na Postupimské konferenci v červenci a v srpnu 1945 rozhodly velmoci protihitlerovské koalice – SSSR, USA a Velká Británie – o „převězení německého obyvatelstva“ z Polska, Československa a Maďarska. Mnozí Němci, kteří měli být přesídleni, se na konci války nacházeli na území čtyř okupačních zón. Již na podzim roku 1944 započal velký příliv z oblastí východně od Odry a Nisy a později z ČSR, který trval ještě po skončení války. Proudů uprchlíků z východu se hromadily na územích hraničících s ČSR a Polskem. Na základě své geografické polohy byly oblasti Saska a Brandenburska silně zasaženy těmito migračními proudy a s nimi také vesnice dvoujazyčné Horní a Dolní Lužice.

Protože mnozí utečenci a vyhnanci zůstávali v příhraniční oblasti v naději, že se brzy budou moci opět vrátit domů, koncentrovali se v sovětské okupační zóně. Při sčítání lidu v říjnu 1946 se nacházelo 40,2 procent všech utečenců a vyhnanců v Německu na území sovětské okupační zóny.

Reprezentanti lužickosrbského hnutí se stále znovu zabývali problematikou utečenců a vyhnanců, přičemž upozorňovali především na hospodářské následky.

K těmto hospodářským aspektům se přidružily vznikající etnické aspekty vyznačující se urychlenou jazykovou asimilací lužickosrbského obyvatelstva. V roce 1946 sestavila Domowina (první po roce 1945 povolený lužickosrbský spolek) statistiku pro lužickosrbské osady, ve které, vedle celkového počtu obyvatel, byl vedle podílu lužickosrbského a německého obyvatelstva uveden také počet utečenců. Podle této statistiky představovali přechodně umístění utečenci ve dvoujazyčné Horní Lužici více jak 20 procent venkovského obyvatelstva. Například podíl utečenců v katolické vesnici Nebelschütz u Kamenze činil 25 procent nebo v evangelické vesnici Hochkirch u Budyšina 21 procent obyvatelstva.

Ve srovnatelné míře byla postižena také Dolní Lužice. Takto bylo v prosinci 1945 v okrese Cottbus 32 procent obyvatelstva registrováno jako uprchlíci. V malé obci Drachhausen u Cottbusu dosahoval podíl uprchlíků téměř 35 procent. V srpnu 1946 bylo 28 procent obyvatel města Cottbus tvořeno utečenci nebo vyhnanci.

V následujícím období se zpětně snížil vysoký podíl utečenců, protože část z nich se odstěhovala dál do jiných oblastí Německa, např. do řidčeji osídlených nebo méně zničených západních oblastí. Takto odešlo ze 4,3 miliónů utečenců v následujícím období do roku 1961 téměř milión lidí do západního Německa. Mnozí přesto zůstali kvůli blízké hranici s

Československem a Polskem v Lužici, protože doufali v brzký návrat do své vlasti ve Slezku nebo v Sudetech.

Vědecké výzkumy, které by mohly obavy Lužických Srbů potvrdit nebo vyvrátit, nebylo v té době možné provést. Po vzniku NDR byla v padesátých letech integrace přesídlenců (jak zde byli utečenci a vyhnanci ozančováni) do nové společnosti prohlášena za uzavřenou. V tu chvíli výzkumy zaměřené na tuto problematiku nebyly aktuální. Teprve v osmdesátých letech 20. století se začalo s obezřetným zpracováváním této problematiky. Nový vzestup zájmu nejenom vědecké, ale i širší veřejnosti o utečeneckou a vyhnaneckou tematiku zaznamenáváme díky politickému obratu v letech 1989/90.

Způsoby adaptace utečenců a vyhnanců v lužickosrbské jazykové oblasti

Konfliktní potenciál mezi místními obyvateli a přistěhovalci byl skutečně velký. Vedle již představenstvem Domowiny vyslovených etnických problémů to byly především sociální a z části konfesní diference, které vedly ke konfliktním situacím. Místní obyvatelstvo trpělo stejně tak následky války jako nově příchozí. Ve chvílích, kdy místní ubytovávali utečence a vyhnance, kteří na vesnicích častokrát byli direktivně přidělováni na statky, brali na sebe další výraznou zátěž. Na začátku se častokrát na utečence a vyhnance nahlíželo jako lidi „druhé třídy“. Neměli žádný vlastní domov, dostávali potravinové lístky, nic nevlastnili a neměli častokrát nic víc, než co mohli unést. Jejich tak očividná bída určovala z počátku jejich sociální postavení.

Utečenci a vyhnanci zvládali svou situaci nejrůznějšími způsoby. Zatímco jedni se relativně rychle vzchopili, jiní celoživotně reptali na osud. Tyto odlišné postoje souvisí s generačními rozdíly.

Pro dospělé bylo velmi těžké vypořádat se s tímto životním zlomem. Museli si vybudovat novou existenci. Někteří z nich se mohli vrátit ke svému povolání a pracovat nejprve jako nekvalifikované síly v zemědělství, což častokrát byla jediná možnost, jak vydělat peníze a uživit rodinu. Mnozí sice pocházeli ze zemědělských oblastí, přesto sotva někdo z nich získal po pozemkové reformě své vlastní hospodářství. Nejednalo se o žádný specifický jev pro lužickosrbskou oblast, nýbrž o charakteristický znak vyhnanecké politiky v Sasku. Koncem roku 1946 jen asi 8 procent vyhnanců a odsunutých obyvatel zde vlastnilo nové zemědělské usedlosti; průměr v sovětské okupační zóně činil 16 procent.

Kulturní a především etnicko-lingvistická zvláštnost, kterou je Lužice proslulá, představovala pro dospělé především jazykovou bariéru. Dospělí se naučili lužickosrbskému jazyku nanejvýš rozumět, ale ne jím mluvit, což obzvláště v lužickosrbských katolických vesnicích Horní Lužice vedlo někdy k tomu, že se nemohli aktivně podílet na veřejném životě.

Nejrychleji se přizpůsobily novým podmínkám děti. Společné zážitky s místními kamarády při hrách, ve škole a na učňovských školách, ale i při výběru životního partnera z místního regionu vedly k rychlejšímu zařazení, než jak tomu bylo u starší generace. Oproti dospělým děti přijímaly a učily se lužickou srbštinu už na ulici, což jim později pomohlo při vytváření profesních a rodinných vazeb.

Způsoby adaptace u dětí

Na životních příbězích těch, kteří útěk, vyhnání a přesídlení zažili jako děti, je možné vedle generačně specifických znaků rozpoznat několik způsobů adaptace, které byly dány etnicko-

kulturními zvláštnostmi Lužice a které sahají od úplné rodinné a profesní integrace do srbského světa až po volnější, spíše soukromý vztah k srbské realitě. Některé z variant adaptace v novém prostředí stojí za povšimnutí. Chtěla bych Vám představit

- ▶ 1. úplnou adaptaci v rodině a v profesi,
- ▶ 2. adaptaci v profesi a dvoujazyčnost v rodině,
- ▶ 3. znalosti hovorové lužické srbštiny a dvoujazyčnost v rodině,
- ▶ 4. německou jednojazyčnost v rodině.

K bodu 1. Strategie úplné adaptace v rodině a v pracovním prostředí v lužickosrbském prostředí

Tato strategie vyniká především nadmíru silným přizpůsobením se lužickosrbskému prostředí jak v soukromé, tak v profesní sféře. Ti, kteří své vzdělání nabyli nebo svou práci vykonávali v lužickosrbských institucích, museli pro vykonávání své profese ovládat aktivně jazyk. Paralelně k tomu se postaral lužickosrbský životní partner o primát srbštiny jako jazyka, kterým se mluví v rodině, obzvláště ve styku s dětmi. To přirozeně předpokládalo u vyhnanců a utečenců odpovídající otevřený, vstřícný a aktivní postoj k okolí, což jim opět rozhodně ulehčovalo jejich profesní dráhu i soukromý život.

K bodu 2. Strategie adaptace v pracovním prostředí a dvoujazyčnost v rodině

Dotazovaní byli také v těchto případech profesně a v soukromé sféře spojeni se srbštinou. Pracovali v srbských institucích a museli prokázat velmi dobré znalosti hovorového jazyka. Na rozdíl od první strategie se však lužickosrbskému prostředí nepřizpůsobili se vší rigorozitou a konsekvencemi, a to především v rodinné oblasti. Je nápadné, že toto se v prvé řadě týká především mužů. Příslušnost k pohlaví mohla mít velký vliv na formu přizpůsobování se novému prostředí. Podle interview získavala v manželství mezi Srbkou a Němcem v komunikaci srbština převahu, přičemž tam, kde se muž z řad utečenců, vyhnanců přizpůsobil do srbské rodiny, se většinou mluvilo německy. Dost možná se umění ženy přizpůsobit rychleji a intenzivněji novým životním podmínkám.

K bodu 3. Znalosti hovorové lužické srbštiny a dvoujazyčnost v rodině

Většinu dotazovaných lze zařadit do třetí skupiny, ve které hrál roli výlučně soukromý vztah k srbštině, to znamená k srbskému partnerovi, kde oproti tomu povolání nevyžadovalo žádné zvláštní jazykové znalosti. Přestože tito dotazovaní měli většinu vzpomínek z dětství a mládí spojenou se srbským prostředím a mohli se srbsky bavit v soukromé sféře (přínejmenším na rodinných slavnostech s lužickosrbskými příslušníky), na veřejnosti používali raději německý jazyk. Manželé mluvili mezi sebou převážně německy; jejich děti slyšely lužickou srbštinu většinou jako jazyk prarodičů nebo se ji učili jako první cizí jazyk ve škole.

K bodu 4. Německá jednojazyčnost

Ne všichni utečenci a vyhnanci, kteří se v Lužici usadili, se museli zabývat lužickosrbským jazykem. Vedle těch, kteří byli se srbštinou konfrontováni přímo a kterou se nakonec více či méně dobře naučili, byli zde jiní, kteří přítomnost srbské kultury v Lužici sotva zaznamenali. Speciálně vendská kultura v Dolní Lužici na sebe upozorňovala velmi nevýrazně. Kulturní nabídka v této oblasti byla velmi omezená, to znamená, že měla v partnerských vztazích mezi vyhnanci, utečenci a místními obyvateli zanedbatelný význam. Zdejší obyvatelstvo se neúčastnilo různých tradičních kulturních akcí, a ani jejich děti nenavštěvovaly vyučování lužické srbštiny ve škole.

Facit

Vraťme se k problematice naznačené v úvodu – nakolik mohla ovlivnit etnická menšina Lužických Srbů způsoby adaptace utečenců a vyhnanců?

Je nepopíratelné, že v lužickosrbské oblasti lze najít mnohé příklady jazykové a etnické asimilace. Obzvláště v evangelickém regionu zcela zmizel srbský element v mnoha německo-srbských rodinách po roce 1945, což zhoršilo již tak alarmující situaci Dolní Lužice. Na druhé straně příklady z empirického výzkumu dokládají jasně, že docházelo také k opačnému vývoji, a to hlavně v katolických srbských vesnicích. Zde se bytostnou částí osobní identity přistěhovaných utečenců a vyhnanců nestal jenom lužickosrbský jazyk, nýbrž také do jisté míry lužickosrbská identita. Podíl utečenců a vyhnanců není však kvantitativně zjištěný, protože jejich integrace v NDR po roce 1950 byla považována za uzavřenou a žádné další statistiky o utečencích a vyhnancích se již nevedly.

Především děti přijímaly mnohé elementy lužickosrbského jazyka a kultury. Protože část jejich socializace v lužickosrbském prostředí proběhla ve dvoujazyčné Horní Lužici, měly na rozdíl od starší generace největší šance se srbskému prostředí přizpůsobit. V jejich školním období byla lužickosrbská školní síť ve fázi výstavby. Získaly tedy základní znalosti mluveného a psaného lužickosrbského jazyka. Což jim opět usnadnilo profesionální cestu při vzdělávání v lužickosrbských institucích. Potřeba kádrů mluvících lužickou srbštinou pro výstavbu lužickosrbských škol a institucí byla veliká. Proto nastoupila větší část dotázaných tento profesní vývoj. Podíleli se tímto přímo na výstavbě a rozvoji společenského života Lužických Srbů, který po skončení druhé světové války zaznamenal svůj rozmach. Tímto vytvářeli „modernizační potenciál“, který podporoval nejenom hospodářsko-kulturní vývoj, ale také obohatil lužickosrbský element.

Přes úspěšnou socializaci a adaptaci na nové životní podmínky zůstali dotazovaní utečenci a vyhnanci jistým způsobem své „staré vlasti“ věrni, což také každý z nich s odlišnou mírou intenzity a rozdílným zájmem o dění ve staré vlasti vyjadřoval. Jejich stará vlast zůstala přesně tak částí jejich osobní identity jako později srbská Lužice.

Poznámka redakce: O obsáhlý seznam literatury lze požádat u Česko-německého fóra žen.

Dr. Gerburg Thunig-Nittner, Berlín

Měla jsem příležitost se na začátku 90. let podílet na přípravě „lužickosrbského zákona“ v Brandenbursku a znám situaci v Horní a Dolní Lužici z této perspektivy velmi dobře. Tento referát byl velmi, velmi zajímavý a velmi důležitý.

Dovolím si jednu poznámku k rozdílu mezi evangelickými a katolickými vesnicemi. Obě konfese se ubíraly v duchovní péči Lužických Srbů rozdílnými cestami. Bohoslužby v evangelické části Lužice probíhaly od dob reformace v německém jazyce. Církevní jazyk evangelických Srbů je tedy němčina. A ta dáma správně poukázala na tu skutečnost, že k identitě člověka patří určitá konfese, náboženství, pokud nějaké má. Do evangelických vesnic evangelických Srbů přišli katoličtí vyhnanci. Lze říci, že konfesně si byli cizí. Říká se dokonce, že v evangelických vesnicích se identita Srbů díky německému jazyku velmi silně oslabila. Zcela jinak tomu bylo u katolických Srbů. Katolíci měli do 20. let Lužický Seminář v Praze a měli své teology v Praze na teologické fakultě, kteří zde studovali, a sice v českém jazyce. To znamená, a já to zkrátím, lužickosrbská identita v katolických oblastech byla stále znovu posilována pomocí církevního jazyka – lužické srbštiny. Je tomu tak až do dnešní

doby. A to je přeci velmi zajímavé. Jsou lidé, kteří říkají, že Horní Lužice, tedy ti sasští Srbové v Sasku směli zůstat katolíky. V Prusku, kde jsem já pracovala, tedy v Brandenbursku, se museli stát Srbové evangelíky, tedy s německým církevním jazykem. Ti hornolužičtí, tedy ti sasští Srbové, zůstali katolíky, měli lužickosrbský církevní jazyk, a to představuje onen rozdíl mezi evangelickými a katolickými vesnicemi. Takže to není tak, že ti evageličtí Srbové byli méně přívětiví než ti katoličtí Srbové, nýbrž sudetští Němci, kteří byli převážně katolíci, přišli do vesnic, které byly katolické, a tím měli již něco společného s místními obyvateli, přinejmenším v náboženské oblasti. Jazyk sice pro ně nadále představoval problém, ale konfese nikoliv. A to je skutečně zajímavý fenomén, který se v dnešní době sotva bere v potaz, protože se nikdo na konfesi neptá. Chtěla jsem na tyto věci upozornit, protože si myslím, že k tomu zdařilému popisu situace Lužických Srbů, který zde byl uveden, patří. Děkuji pěkně.

Ingrid Lottenburger

Děkuji ti mockrát za tvoje doplnění.

Věra Vohlídalová

Poprosila bych pana profesora von Borriese, aby se ujmul slova.

Ingrid Lottenburger

Chtěla bych předtím říci ještě pár poznámek. Pan profesor je nám ze dvou důvodů velmi blízký.

Za prvé: Pan von Borries přednesl v r. 1998 na naší třetí konferenci v Berlíně svůj referát, který tehdy naznačil našemu fóru cesty, kterými by se mohlo ubírat. Tento referát jsme z dokumentace vyjmuli a jeho kopie jsou vám k dispozici.

Za druhé: Pan von Borries pozval jednoho studenta německé části Gymnázia F. X. Šaldy do Hamburku. Pokud jsou mé informace správné, sedí tento student zde. Srdečně jej zdravím.

Pan von Borries pochází z Hamburku, je historikem a pedagogem. To je velmi rafinovaná kombinace, která, jak my doufáme, bude mít pro náš záměr opravdový význam. Prosím pane von Borries.

Zatěžující dějiny – historická paměť, výzkum a zpracování

Prof. Dr. Bodo von Borries, Hamburg

Pokusím se zde nastínit formy historické paměti a schémata prožívání a zapomínání zažitých i tradovaných historických událostí či jejich dodatečného interpretování nebo vyrovnání se s nimi. Máme co do činění s mentálními procesy, které probíhají nejen mezi národními skupinami, ale také mezi generacemi. Pokud se chceme přiblížit k objektivnímu jádru určité historické události, je důležité z počátku se vědomě distancovat od emotivní reakce, kterou u nás daná událost může vyvolat. Teprve poté je na místě se ptát, co se vlastně skutečně odehrálo, a teprve pak si plně uvědomíme, jak lidé s minulostí zacházejí, když učiní z minulosti historii. Neboť minulost a historie je něco zásadně odlišného. Ovšem příklady,

keré člověk zvolí pro sestavení toho, co později označí jako historii, musí být opravdu závažnými příklady. Musí jít při tom o skutečné utrpení, o skutečné bezpráví, o masové zločiny, o vyhánění, nucené exody celých národů; může jít při tom i o asimilaci a kulturní syntézu. Musí jít o témata, která postihují skutečnou identitu aktérů a umožní jim se „sebedefinovat“ v rámci skutečných událostí. Má jít tedy o to, jak se ve všedním životě mentálně zachází s historií.

1. „Vzpomínka“ na historickou událost a „výzkum“ dějin

„Historická věda“ a „kultura dějin“ není totéž, i když je nelze striktně oddělovat. Kolektivní paměť nevyvěrá z výsledků výzkumů historické vědy, spíše naopak: historická věda hned od počátku využívá kulturních tradic své vlastní společnosti nebo skupiny, ve které jedná; v žádném případě nejedná „ve vzduchoprázdném prostoru“. Nejprve je tu celková interpretace, potom se v dlouhém pátracím procesu (z archivů anebo také ze zpráv pamětníků) konstituují mnohá detailní fakta, která musí být pomocí existujících výkladových vzorů revidována a diferencována. Bez tohoto procesu by neexistoval žádný solidní výzkum.

Historickovědní diskurz se dnes netočí primárně pouze kolem výsledků historické vědy, nýbrž také kolem kulturní vědy a didaktiky, a tím se velmi přibližuje k důležitým pojmům „dějinného vědomí“ a „kultury dějin“. V rámci naší kultury se nám daří přenášet partikuly minulých událostí i s jejich tradovaným významem do současnosti, čímž se zcela jasně potvrzuje, že se v první řadě jedná o mentální zacházení s minulostí. Tento mentální proces zpracování a předávání historických událostí bych rád demonstroval na příkladu „památných míst či objektů“. Bylo zjištěno, že skutečné vzpomínky lidí (národa, etnika, lokálního společenství) nejsou organizovány chronologicky, ale že se fixují na lokality. Tyto lokality jsou buď reálnými geografickými místy, nebo se jedná o symbolicky-metaforická místa. Toponyma jako „Tannenberg“, „Grunewald“ či „Brandenburger Tor“ jsou reálnými místy a mohou zároveň evokovat jasnou představu historických či dokonce politicko-historických událostí. Do druhé kategorie patří „obrazná místa“, jakými jsou např. „Vánoce“ nebo „Volkswagen“ jako symbol nejprve „národního socialismu“ a vzápětí „hospodářského zázraku“.

1.1. „Historická vzpomínka“

Naše vzpomínky jsou skutečně nespolehlivé. My všichni víme o našich omylech, dodatečných domýšleních a interpretacích, o „upravování a vytěšňování“ nepříjemných vzpomínek. V první rovině se nalézají „autobiografické osobní vzpomínky“, tedy „autobiografická paměť“, a ta nebývá vždy přesná. Častokrát se mýlí, přidává si, nadsazuje, přehání nebo zlehčuje, opakovaně nám podsouvá prožitou událost, nebo ji naopak vytěšní. Při tom všem se mění a konstruuje nás samé. Musí umět relevantně, selektivně, perspektivně a účelově vybírat to, co v ní má zůstat obsaženo.

Historie a minulost je něco zcela odlišného. Minulost by byla nekonečně rozmanitější, pokud bychom měli příležitost ji nahlédnout; ale minulost již neexistuje a především ji vůbec nelze vrátit zpět; nedá se už znova poznat. Historie je vybraná, interpretující a relevantní vzpomínka na minulost v současnosti a je určená pro budoucnost. Samozřejmě se naše osobnost konstituuje skrze naše vzpomínky – ztělesňujeme svou biografii. A to právě činí celou věc tak těžkou, a to právě činí celou věc tak velmi emotivní, což jinak ani nemůže být. Nosíme celou naši biografii stále s sebou. Neumíme na mnohé utrpení zapomenout, nehodláme se mnohých zážitků vzdát, chtěli bychom mnohých zkušeností užívat a k jiným se nevracet, protože je nemůžeme unést. Ztělesňujeme ve velké míře nejen naši vlastní historii,

ale také samozřejmě historii našeho okolí. I když to, že jsme formováni naším sociálním a kulturním prostředím, nemusíme vůbec vědomě reflektovat. Přesto individuální autobiografická paměť a osobní vzpomínky umírají spolu s jedincem.

A tím se dostáváme k druhé rovině, kde hrajou významnou roli „kolektivní vzpomínky“ – ke „kolektivní“ nebo také „sociální paměti“, která bývá také označována jako „komunikativní paměť“. Tato „komunikativní paměť“ vydrží bez institucionalizované podpory zpravidla dvě až tři generace, a to ve formě vyprávění rodičů a prarodičů, vyprávění sousedů. Je vysoce selektivní, vysoce nespolehlivá a ve velké míře zaměřená na vytváření symbolických příběhů ve formě konstrukcí. Nemůžeme všechny vzpomínky uchovávat, musíme jich 90 až 99,9 procent z „komunikativní paměti“ vyloučit. Obzvláště mladí lidé žijí budoucností a mají hlavu plnou zcela jiných věcí. Proto se po několika generacích „komunikativní paměť“ zcela obmění a změní svůj obsah. Tváří v tvář zrychlující se inovaci a dominaci nehistorických audiovizuálních masových médií bude doba uchování vzpomínek v „kolektivní paměti“ dnes ještě kratší; proto např. první světová válka již zcela vymizela z „komunikativní paměti“. Jinými slovy, pokud není určitá forma zajištění a kódování historie vždy nově transformována, zmizí nenávratně z „komunikativní paměti“.

Třetí rovina se nazývá „kulturní paměť“, konkrétně jde o „předávání kulturních tradic a vzorců“ nebo také o „kulturní tradice“. Já považuji označení „kulturní tradice“ nebo „předávání kulturních tradic“ za vhodnější, protože zde do popředí vstupuje explicitně směřované předání určité konkrétní tradice. Církev a škola jsou instituce „kolektivního předávání kulturního dědictví“. Proto se tak o školu bojuje. Proto se tak bojuje o vyučování dějepisu a náboženství. Průběh „předání kulturních tradic nebo vzorců“ mezi skupinami je skutečně specifický, speciální, odlišný. A to nejen mezi národy, ale také obzvláště mezi náboženskými skupinami a etnickými skupinami. Zde se formují určitá „vyprávění“, která jsou vysoce normalizovaným způsobem předávána dále. Je ale na místě si vyjasnit, že toto není „historická věda“.

V tuto chvíli je vhodné uvést rozlišení, které zavedla Aleida Assmann mezi „Funktionsgedächtnis“ („funkční paměť“) jindy označované také jako „bewohntes Gedächtnis“ nebo „Hausschatz, Hausvorrat“ („užívaná paměť“ nebo „osobní informační paměť, osobní zásoba informací“) a mezi „Speichergedächtnis“ („pasivní paměť“) označované také jako „unbewohntes Gedächtnis“ oder „Archivbestand“ („neužívaná paměť“ nebo „archivní prameny“)¹. Ideotypické protikladné postavení těchto dvou typů „paměti“ je zcela zřejmé. Funkci „tradice“ a „přežitků“ převezmou „texty“ a „záznam“. V tomto smyslu – pochopitelně – „(sociální) paměť“ vystřídá „(vědecká) historie“. Právě pro Aleidu Assmann je důležité obě tyto formy nejenom proti sobě stavět a podněcovat, nýbrž je také nechat vzájemně prolnout a chápat je jako dvě nedílné součásti jednoho celku. Toto se ukazuje jako smysluplné, pokud obě formy v sociální interakci představují pro sebe vzájemné znejištění, výzvu a mohou se vzájemně revidovat.

Příznačné jsou konflikty a posuny mezi těmito elementy, obzvláště mezi „komunikativní paměti“ určitých národních, etnických, sociálních aj. skupin (málokdy u celé společnosti) a mezi „předáváním kulturních vzorců“, které probíhá skrze elity. Důležitý příklad zde tvoří barevní přistěhovalci např. v Holandsku, ve Francii, v Anglii aj., kteří vznášejí své nároky na zohlednění a začlenění své – doposud pouze ústně přenášené – kulturní tradice do kulturního i dějinného vědomí celkové společnosti. USA pak představují určitý předobraz s jejich

¹ Při překladu výše uvedených pojmů do českého jazyka jsem zjistil, že tyto doposud nejsou v českém historicko-vědním diskurzu zavedeny. Překladatel prací Jana Assmanna do českého jazyka – Martin Pokorný – doporučil tyto termíny přeložit: Můj překlad slouží k přibližné orientaci čtenáře. Richard Herrmann.

„zákopovou válkou“ mezi historií „velkého bílého muže“ (WASPs) a historií barevných obyvatel, žen a menšin všeho druhu (jazykových, náboženských, etnických, sociálních i sexuálních).

Výrazný příklad – empiricky prokazatelný analýzou učebnic dějepisu – tvoří přehodnocení a změna postoje od „afirmativního prokolonialismu“ 50. let ke „kritickému antikolonialismu“ let 70. Celá tato tematika se zkomplikovala a stala zároveň zajímavější a podnětější po událostech po 11. září 2001. Přestože mnozí doufali, že imperialismus je již překonaný, ukazuje se, že dědictví minulých koloniálních staletí se přeci jenom uplatní, protože v současnosti bude rozvíjen nový „imperialismus vycházející z demokratické odpovědnosti“ pro účel „antiteroristické sebeobranu“. Poselství minulosti, zkušenost přítomnosti a očekávání budoucnosti jsou tedy skutečně interdependentní.

1.2. Výzkum dějin

Čtvrtou rovinu práce s dějinami představuje „historicko-vědní práce“ („výzkum v rámci disciplíny“, „metodizovaná odborná disciplína“), která v každém případě musí být racionální a internacionální. V ní platí „právo veta“ pro prameny, pro racionální přístup a právo na odlišný názor druhé strany. Co to znamená konkrétně? Kdo by chtěl zkoumat britsko-čínskou „opiovou válku“ (1840/42), nevyhne se analýze pramenů čínské strany a výsledkům historiografických výzkumů čínských kolegů -historiků. Autentičnost dokumentů musí být kriticky přezkoumána a jejich skutečný význam musí být kriticky zhodnocen. Falzifikáty je nutné včas odhalit a výpovědi pamětníků („oral history“) brát sice vážně, ale také přezkoušet. Tzn. prověřit přítomnost – sice dobře miněného, ale často zavádějícího – dodatečného zkusení ve vyprávěních respondentů. Obrácenou stranou mince tohoto samozřejmého metodického požadavku je bohužel ta skutečnost, že historiografické výzkumy s vysokými jazykovými nároky (např. znalostí čínštiny) nemohou být mnohými evropskými historiky provedeny tak důkladně, jak by si přáli. Tito preferují při výběru objektu výzkumu oblast, ve které mají jistotu dostatečného množství srozumitelných pramenů, čímž se opět nevyhnou etnocentrismu a eurocentrismu. To znamená, že bychom potřebovali, aby se překládalo do angličtiny a němčiny nejenom mnohem více dokumentů a pramenů „těch druhých“, ale také klasické práce, monografie, ve kterých nalezneme pohled „druhé strany“ na dané události.

Také historiografický výzkum není prost partikularismu (např. „prosazování skupinových a osobních zájmů“), selektivnosti (tzn. „konkrétního výběru z velkého množství pramenů“ a výběru „relevantních kritérií“), určování perspektiv a vlastních zájmů (tzn. „touhy po vlastním prosazení“ a „sebeuspokojení“). Příklady stranickosti, padělání a podvodu v historické vědě jsou dobře známy, lhostejno, zda se vědec při tom řídil pouze vlastním přáním, nebo vyhověl přání mocných.

V každém případě se historie neskládá pouze z doložených faktů a nevzniká jakýmsi automatickým deskriptivním přepisem přímo z pramenů, nýbrž vzniká za pomoci syntetických výkladů historiků, kteří historii doslova píšou. Předem daná orientace, předem dané otázky, zřetele, interpretace, atd. tomu vždy již předcházejí. A bez určitého formování, korekce (většinou ústního) podání historických událostí by byly výsledky výzkumu rovněž irelevantní. Specialisté hovoří, pokud jde o formy podání historie, o „topice“ a „rétorice“. Skutečně vstupují do hry specifické prvky literárního podání.

Můžeme se ptát, zda by došlo k diferencím ve výsledcích výzkumu v případě, kdy dva vědci vyslechnou tatáž vyprávění pamětníků, u kterých shodně rozpoznají zavádějící výpovědi a budou mít k dispozici původní dokumenty a monografie k dané problematice. Lze přesto

očekávat, že můžou předložit značně odlišné verze výkladů vyprávěných historických událostí a odvodí z nich i zcela protikladné závěry. To však neznamená, že by tyto dva paralelní výzkumy nebyly provedeny důkladně a pečlivě. Ale hledání smyslu historie představuje víc, než jen pouhé zjišťování minulých daností a událostí a jejich kauzálního spojení s jejich průběhem. A právě v tomto okamžiku vstupuje, vedle již známé „historické metody“ (hledání, výběru a prověření všech pramenů a jejich následného vyhodnocení), do hry určitý závažný element, který bychom nejprve naivně přiřčenili spíše sociální psychologii nebo „životní moudrosti“, ale který vzápětí dokazuje, že zcela nutně k „historické vědě“ a k „historické teorii“ patří; a který evokuje některé zásadní otázky:

- * Jaké chyby na své straně jsem schopen uznat bez toho, abych poškodil svou sebeúctu?
- * Kde končí moje identifikace a moje loajalita ve prospěch té strany, kterou považuji za přirozeně „vlastní“? Kde začíná moje „solidarita s oběťmi“ (místo vlastních předků jako „původců činu“)? Co to znamená, když jsem připraven ke změně svých kulturních hodnot? Nakolik můžu preferovat „ostatní lidstvo“ před svým „vlastním národem“?
- * Do jaké míry můžeme vzpomínky na vlastní utrpení – a teprve poté až na vlastní vinu – vůbec vydržet? A jakým způsobem probíhá naše „resocializace“, tzn. kdy konsekvantním nepřipouštěním si a vytěšňováním traumatických zážitků z nich vyjdeme téměř bez úhony? Co z toho napříč generacemi platí pro utrpení a zločiny vlastních rodičů, prarodičů nebo praprarodičů?
- * Od kterého okamžiku se pro nás stává vykonané bezpráví relativně lhostejným, protože se ztratí mezi ostatním lidským utrpením anebo se změní v pouhý společenský estetický nedostatek?
- * Kdy vyvolávají historické nálezy pocity hněvu a potřebu pomsty, kdy pocity radosti a hrdosti, kdy pocity smutku a zklamání?
- * Nakolik opravdu věříme tomu, že společenské poměry a lidé se změnili a dále budou měnit? Nakolik se opravdu chceme zbavit víry v „odvěké vrozené nepřátele“ (určitý druh „historické krevní msty“)?
- * Jak velká je naše schopnost a připravenost k odpouštění, usmíření, k novým začátkům ve „vlastní skupině“, ve „vlastním kruhu“ a „s těmi druhými“, „s tou druhou stranou“?
- * Jakou roli hraje přitom kulturní výměna pomocí „historických konstrukcí“ a „interpretací“ obou (nebo více) stran, které jsou sice odlišné, ale oboustranně jsou pro sebe srozumitelné a přijatelné?

Přesně tyto otázky nemohou být zodpovězeny na základě pouhého výzkumu, ale také ne bez něj. Psychologie a „životní moudrost“ nemohou historicko-vědní práci v žádném případě nahradit, ale musí ji doplnit. Zde vstupuje do hry třetí bod mé přednášky, a to zpracování historie.

2. Chybné formy „zpracování dějin“

„Zpracování dějin“ je v zásadě nový pojem a není lehké jej jednoznačně interpretovat. Lze si pod ním, vždy ve vztahu k dějinám, představit: přepracování, překonání, přehodnocení, dořešení, usmíření, pochopení chyb, lítost nad vykonanými křivdami, soucit, urovnání,

vyrovnání. Tento pojem, opět ve vztahu k dějinám, stojí v protikladu k pojmům jako zapření, popření, nepřiznání si, zapomnění, vytěsnění, touha po odplatě, obrana, nenávisť, nesnášenlivost, resentment. Tyto procesy probíhají na několika rovinách, a to: na „právní rovině“, kde musí, obrazně vyjádřeno, existovat pevné spolehlivé smlouvy namísto nejistých smluvních podmínek a neplacených účtů, protože je velmi těžké mít soucit a pochopení pro minulost, na kterou někdy i obě strany mají ještě masivní požadavky. Dále se jedná o „kognitivní rovinu“, na které musí dominovat „samozřejmá přesvědčivá suverénní znalost problematiky vlastní i toho druhého“ namísto „pošetilé naivní neznalosti“. Dále se zde vyskytuje „dynamická rovina“, na které se individuum pozitivně a především konstruktivně vyrovnává s pohnutými událostmi a prožitky vyvolávajícími smutek, namísto jejich „projekce do svého protějšku“ či jejich „popírání“. Pokud ztratíme někoho blízkého nebo se musíme vypořádat s vlastní vinou, pak potřebujeme čas, abychom se sebrali a mohli se ve svém životě opět „odrazit od dna“. A nakonec je zde „morální rovina“, na které dochází ke „smíření, vyrovnání a nastolení mírových podmínek“ namísto „resentimentu, nenávisti a odplaty“.

I když to mnozí vědci-historici neradi slyší nebo dokonce si to nepřipouští, mělo by se jasně říci, že ke skutečnému tzn. celospolečenskému „zpracování dějin“ nedojde díky nepochybně pracným výsledkům jejich výzkumů, které se zveřejňují v nepatrných nákladech. Jedna monografie z oblasti historie se vydává v nákladu cca. 1000 kusů, zatímco televizní dokument častokrát shlédne na několik miliónů diváků. To je zcela neporovnatelné! K úspěšnému „zpracování minulých událostí s pozitivním společenským dosahem“ dojde teprve tehdy, když dosáhneme roviny „komunikativní paměti“ a roviny „předávání kulturních tradic a vzorců“, tzn. když „společensky relevantní studie“ nezůstane pouze v okruhu několika málo vědců-specialistů a izolovaných jednotlivých čtenářů.

Samozřejmě, že v komplexní společnosti nedojde ke „zpracování dějin“ naráz, nýbrž jako u každého náročného celospolečenského procesu je potřeba urazit dlouhou cestu se spoustou zastavení u jednotlivých problémech. Avšak následováníhodné příklady se v oficiální společensko-politické oblasti mohou odehrávat jak pomocí symbolických aktů (které by se neměly odbyvat jenom pouhými rituály, jako v případě „hanobení“ památníku holocaustu v Berlíně jako „odkládacího místa na věnce“), tak i pomocí osvětového působení na širší vrstvy společnosti (např. pomocí vlivu závažného televizního dokumentu nebo nějaké výstavy). Samozřejmě je nutné počítat s tím, že vedle naděje na úspěšné „zpracování minulosti“ je zde také stále přítomné riziko „chybného zpracování minulosti“ (např. od popření minulých událostí na jedné straně až po úplné „vyhlazení vzpomínek na dané události“ na straně druhé). V následující kapitole budou popsány objektivně a nekriticky různé typy „pseudozpracování zatěžující historie“.

2.1. Cynické „prosazování moci“ a heroická „existence smutku“

Vítězům nenáleží pouze kořist, nýbrž vítězi jsou také psány a prosazeny dějiny. George Orwell měl tedy pravdu, když řekl: „Kdo má minulost, má také budoucnost“. Normativní síla neustále přítomných faktů (kdy např. u Hegela „to skutečné“ představuje také „to rozumné“) způsobuje, že odlišné interpretace dějin a vzpomínky předešlých generací mizí a začíná převažovat varianta „předávání kulturních tradic vládnoucích skupin“. Jedná se o velmi tradiční model „zničení vzpomínek“ a „zapomnění jako způsob přežití“, při kterém všechny odlišné tradice budou zničeny a vlastní tradice bude fixována a prosazována pro následující generace. V případě potřeby se pro tyto účely vědomě užije „falšování, manipulace, indoktrinace a instrumentalizace“.

Odlíšné vědění a znalost ještě k tomu tak důležitých souvislostí se může omezit, zúžit na směšně malou skupinu odborníků. Tato skutečnost nahrává samozřejmě vládnoucí skupině, která ale může triumfovat teprve tehdy, pokud se jí daří dostatečně dlouho potlačovat nepohodlné protikladné informace. Kromě toho je v každé společnosti tendence časem nepříjemné věci zapomenout. Strana, která vyhraje, může prosadit cokoli, všechny zločiny a nešťastné příhody vymazat, zbytek obyvatelstva asimilovat a nakonec přihlížet tomu, jak „potomci vítězů i poražených společně tančí na hrobech“.

Bylo by omylem takovéto praktiky hledat pouze v nejstaších obdobích nebo v nejdlehlších koutech světa. Historie představuje, jak také jasně vyplývá z psaných pramenů, především „zapomenutí“. To již uvedl v roce 1880 Ernest Renan, duchovní otec západoevropského (politického) pojmu národa – „národ je plebiscit na denním pořádku“. K tomu jednu poznámku: Renan stojí údajně ideotypicky proti Johannu Gottfriedovi Herderovi s jeho středo- a východoevropským (kulturním) pojmem národa. Všechny minulé události se nikomu nepodaří připomenout, především to ale také nikdo nechce. Selektivita je rozpoznávacím znakem a zároveň podmínkou historie. Sjednocená Francie je, podle Ernesta Renana, výsledkem zapomenutí velkého zločinu, kterého se dopustila severní Francie na jihofrancouzských Katarech:

„Zapomenutí – a já bych spíše řekl historický omyl – hraje při vzniku národa bytostnou roli. A zde je právě pokrok v historických bádáních často pro národ nebezpečím. Ve skutečnosti vytahuje historický výzkum na světlo případy největších násilností, které se staly na počátku vzniku všech politických útvarů, včetně těch s pozdějším demokratickým vývojem. Sjednocení státních a politických útvarů proběhne ve skutečnosti pokaždé brutálním způsobem. Sjednocení severní a jižní Francie bylo výsledkem skoro stoletého vyvražďování a teroru. Král Francie, který je předobrazem sjednotitele, kterému se povedlo za několik desetiletí dosáhnout nejúplnější národní jednoty, jaká vůbec může existovat, však při pohledu zblízka ztrácí svůj nimbus. Jím formovaný národ ho proklel a nyní ví jenom pár vzdělanců, kým skutečně byl a co udělal. Je však typickým znakem národa, že všichni jedinci mají něco společného a že také spoustu věcí zapomenou. Žádný Francouz neví, zda je Burgund’an nebo Vizigót, a většina Francouzů už zapomněla na Bartolomějskou noc a na masakry ve 13. století na jihu země“.

Takto to tedy vypadá s historickou vědou a kolektivními mýty: Věda škodí kolektivní identitě. To neplatí pravděpodobně i dneska v případě „ústavního patriotismu“ nebo při vytváření nové „evropské identity“ o nic méně, než tomu bylo při vytváření národů v 18. a 19. století. Renan zcela v intencích nacionalismu 19. století vysvětluje a také zdůrazňuje, že kulturní integrace různých etnik nebo náboženství v jeden národ, např. Osmanů, ztroskotala ze zcela zřejmých důvodů. Přesněji řečeno Osmané vůbec neměli o integraci zájem, a právě proto museli zažít úpadek. Jak vidíte, Renan analyzuje sice jako vědec ale neprovádí tím nic jiného než indoktrinaci v zájmu „vytváření národa“.

Pozoruhodné je, že u Renana „zpracování historie úspěšným dominujícím národem“ existuje na rovině „zapomenutí“ a „cynického trpění minulých velkých zločinů“ („účel [vznik národa] světi prostředky [masakry]“), kde se „paměť národa“ mění v ideologii, v kolektivní legendu (zde národotvornou legendu), a upadá v mistrné mytické vypravování, pro které „historiografická bádání“ jsou sice škodlivá, ale pokud jsou dostatečně úzce vymezená a dostatečně nekritická, kolektivnímu vytváření identity nemohou škodit. Není třeba diskutovat, nakolik by byl tento postoj z morálního a kognitivního hlediska v dnešní době přijatelný, ovšem pro Francii 19. století byl relativně dobře snesitelný, protože nikdo víc už tím nebyl

poškozován; kosti „nespravedlivě zabitých“, jakož i kosti „nespravedlivých vrahů“ dávno zpráchnivěly a jejich potomci byli již převychováni na Francouze.

Svým způsobem předpokládá a vyžaduje „vymazání dějin poražených“ (např. v Americe nebo jižní Francii) a na její místo „nahrazení historie vítězů“ (např. Španělsko nebo severní Francie) založení nové „tradice“ (včetně jejího „vzniku“ a funkční „konstrukce“). Samozřejmě že není pro panující stranu vůbec jednoduché dosáhnout toho, aby všechny vrstvy obyvatelstva důkladně zapomněly na svou minulost. Existuje mnoho příkladů úspěchu „opozičních subkultur“ a „udržování dějinného povědomí v podzemních společnostech“. Ale to už je jiný model „zpracování historie“, lépe řečeno „pseudozpracování historie“.

Lze dějiny falšovat? Dají se vzpomínky vymazat? Snahy mocných od Thutmose III. a Shi Huang Ti, Španělů v Americe a portugalských dobyvatelů měst západní Afriky až po Hitlera a Stalina) byli na jedné straně velmi úspěšní, na druhé straně zůstaly vzápětí zarážejícím způsobem neúspěšné. Kulturní tradicí se dá účinně manipulovat, pokud se nestaví žádné obyvatelstvo na odpor (jinými slovy, pokud nemá vlastní identitu). Většinou se však vytváří opoziční subkultura, jejíž kulturní a dějinné povědomí může být v přímém rozporu s oficiální verzí výkladu dějin a která – i když izolovaná a uzavřená – může často přežít staletí.

Španělům a Kreolům se dodnes nepovedlo zničit nepohodlné původní kulturní a dějinné povědomí Indiánů („native Americans“) – viz. Ludwik. Nanejvýš se jim podařilo zamezit rozvíjení písemnictví, a tím jejich účasti v dominantním kulturním diskurzu. Subkultury – také v případě národních menšin (ale i politických skupin) v Sovětském svazu – projevují svůj odpor odbojovým jednáním v podzemním ilegálním hnutí nebo tajných spolcích (samizdatová literatura). Vybaví se nám také katakomby z raného křesťanského období nebo kázání husitů v lesích. Také sekty a novokřtěnské obce v Rusku a v Americe vlastní dodnes ručně psané kroniky ze 16. století s popisem jejich založení a dřívějšího pronásledování.

Jedná se zde o model „sebelítost, stavění se do role oběti a prožívání zármutku“ („spravedlnost existuje jen na onom světě!“). Typické je stažení se do sebe sama, to znamená do ústraní, ghetta, určité subkultury. Nežádá se objevují lidové písně, pohádky a mytické povídky namísto „racionální“ a „realitě odpovídající“ historie. Zároveň tak vznikají tzv. „texty v řeči otroků“, které jsou srozumitelné jen pro zasvěcené a se kterými lze účinně obejít cenzuru mocných: viz Brecht: „Musíme našim dětem dále předávat – bude-li třeba také v tajné verzi – naši skutečnou historii. Naše vlastní dějiny představují historii naší malé skupiny spravedlivých, vyvolených a osvobozených i s naším prodělaným utrpením.“ Stejný model se ale také vyskytuje – odůvodněně nebo neodůvodněně – v moderních společnostech.

2.2. Dosažení „lhostejnosti“ a „přetrvávající potřeba pokračovat“

U velmi zatížené historie jako např. u pronásledování náboženských společenství, se může objevit úplně jiný způsob vyrovnávání se se zatíženou minulostí, a to pomocí „dosažení lhostejnosti“. Příkladem mohou být „konfesní války“ a „konfesní spory“. Křesťanské konfese protestantů a katolíků kolem roku 1500, jak známo, ještě neexistovaly. Začaly vznikat teprve od roku 1517 v krajně rozporném a vleklém procesu, jehož výsledkem bylo pět konfesních směrů – katolíci, luteráni, anglikáni, reformovaní, irenici a dále tzv. novokřtěnci“ a další jiné sekty.

Více jak celé jedno století (1545 – 1648) panovaly krvavé války, které měly ovšem také jiné příčiny. Jiná konfesní příslušnost stačila v tomto období zcela pro to, aby se evropské obyvatelstvo vzájemně vyvražďovalo či vyhánělo ze svých domovů. Teprve od roku 1648,

kdy už sociální a hospodářská situace byla neúnosná, se za velkého úsilí objevuje tzv. „tolerance“, a sice s tímto mottem: „Protože nemůžeme všechny přesvědčit ani všechny pozabíjet, musíme snášet, že budou vedle nás žít dál na zemi a teprve v pekle budou potrestáni.“ K tomu jednu poznámku: dnešní, poněkud pozitivnější význam pojmu „tolerance“ – mělo by se spíš říci pojmu „vzájemné akceptování“ – vznikal teprve mnohem později. Náboženský konflikt zůstal nadále virulentním jevem, jak dokládá vyhnání Solnohradečanů a hugenotů či deportace kryptoluteránů Marií Terezií v 18. století. Ještě po roce 1871 v nově vzniklé Německé říši byl po mnoho let na denním pořádku společenský spor, při kterém mnozí věřili v to, že „národ“ složený z několika konfesí nemůže správně fungovat. Ještě po roce 1950 byla většina obecných škol rozdělena podle konfese.

Právě uprchlíci a vyhnanci po roce 1945 měli v tomto směru řadu negativních zkušeností, jako např. prababička a babička jedné účastnice dějepisné školní soutěže s tématem „Migrace v dějinách“, která pod záštitou spolkového prezidenta proběhla v roce 2003. Dvanáctiletá vnučka detailně o této situaci referuje a jako pamětnici cituje stále znovu svojí babičku. Z dlouhých citátů jasně vyplývá, jaké bariéry ještě kolem roku 1950 stály mezi katolíky a protestanty. Situace se však v pozdějších obdobích v souvislosti s velkou regionální mobilitou a náboženským promíšením mění. Na důležitosti začínají získávat jiné aspekty, především přijetí přesídlenců, pomoc, přátelství a konečně vzájemná láska. 300 let po skončení náboženských válek díky novým životním zkušenostem a okolnostem mělo „vyznání“ i pro zbožné křesťany stále menší význam. „Ekumenické manželství“, které doposud tvořilo absolutní výjimku a které bylo především katolickou stranou striktně odmítáno a zakazováno, začínalo být zcela obvyklým jevem.

Situace mezi katolíky a protestanty kolem roku 2000 působí velmi umírněným dojmem. Lidé se často berou bez ohledu na konfesi. Někteří mladí lidé někdy ani pořádně neví, jakou konfesi mají. Platí obecný názor: „Když se vaši předkové zabíjeli, bylo to politováníhodné nedopatření. Proč to bylo vlastně tak důležité?“ Tento model lze označit ekvivalenty jako „irelevance namísto zpracování“, „vyřízení přechodem k důležitým událostem všedního dne“, „založení ad acta“. Tam, kde jsou obě strany „sekularizovány“, nehraje už dřívější dělicí linie s celou svou nenávisí a utrpením pochopitelně žádnou roli.

To ovšem platí pro vícekonfesní země střední Evropy. V Německu, ve Švýcarsku a v Nizozemí není otázka konfese již vůbec aktuální. Lidé s nižším vzděláním si častokrát pod pojmem konfese, náboženství nejsou s to vůbec něco představit. Lutherova otázka „Jak získám dobrotivého Boha?“ je pro mnohé zcela nepochopitelná. Dogmatické rozdíly ve výkladu „Večeře Páně“ nebo v „mariánských otázkách“ jsou dokonce i mnohým vzdělavcům úplně neznámé. Pod pojmem „náboženství“ se mezitím dnes rozumí úplně něco jiného. Přece jenom je třeba opatrnosti: máme z nedávné doby příklady především z Irska a z Bosny, kde v dnešní době z konfesioních nebo náboženských důvodů (které se na první pohled mohou zdát nezávažné), došlo k válkám či teroristickým akcím mezi národy, které hovoří téměř stejným jazykem. Tím se ale dostáváme k dalšímu modelu „pseudozpracování dějin“.

Příkladem nových válek na Balkáně (zvláště pak v Bosně a v Kosovu), které mají samozřejmě také historické pozadí, se nebudeme blíže zabývat. „Model chování“ v těchto případech spočívá v „závazku vůči tradici“ a v „napodobování určitých vzorů“. Při pohledu zvenčí se dá v tomto modelu rozpoznat „neústupná snaha mít za každou cenu pravdu“ a „mít za každou cenu poslední slovo“ a „udržování nenávisli a pomsty“ (kdy se nesplacené účty hromadí a vždy znovu a znovu druhé straně předkládají). Vybaví se nám „krevní msta“ z Shakespearovy hry „Romeo a Julie“. V jiné proslulé fiktivní variantě Marka Twaina, v „Huckleberry Finnovi“ se „násilně řešený spor mezi dvěma skupinami přetrvávající generace“ prezentuje v

podobnosti, ze kterého jasně vyplývá, že „krevní msta“ je jednání, které se zakládá na časově zcela vzdálené výchozí události, která po desetiletích i staletích působí zcela autonomně (nikdo již nezná výchozí bod), není již více přístupna racionálním vysvětlením a vede ke vzájemnému zničení obou skupin. Rozhodující otázka nemůže být v této logice více zřejmá: „Proč musíme vlastně v 'krevní mstě' nadále pokračovat?“ Platnost tohoto modelu pro historické „vrozené nepřátelství“ je tak zřejmá, že jej nemusíme dokládat dalšími příklady.

3. „Zpracování minulosti“ profitující na „otevřené budoucnosti“

Tyto čtyři „chybné formy zpracování dějin“ se řadí do dvou protikladných párů. U výrazně odlišné síly dřívějších nebo aktuálních protivníků je šance na „vymazání dějin“ a „ghettoizování historie“ větší; kde jsou síly vyrovnané, lze očekávat spíše „zlhostejnění“ a „udržování vrozeného nepřátelství“. Jak by ale měla vypadat zdařilá forma „zpracování historie“?

Když po delší dobu dvě kultury, společnosti nebo populace vítězů a poražených srůstají v jednotný celek, začíná se zákonitě jejich náhled na vzájemné vítězství a porážky, stejně jako na vlastní zármutek a křivdy (jak svoje, tak druhé strany) prolínat a splývat. Podobně je tomu také u jazyků: Z normanské a anglosaské varianty se stane angličtina. Švýcaři jsou národem se čtyřmi jazyky a dvěma konfesemi. V kulturní identitě Mexičanů je obsažena historie jak Španělů, tak Aztéků.

Důležité je získat vzájemný oboustranný a multiperspektivní náhled a uvědomit si, že „také druhá strana má na své jednání – relativní – právo“ a že „také vlastní strana nese – částečnou – zodpovědnost“. To ovšem předpokládá, že do budoucna nebudeme chtít řešit problém, obrazně řečeno, „prorážením zdi hlavou“. Takto vzniká nejenom „rezignace na daný problém či vyhýbaní se mu“, ale i „šance na nová řešení“. Tento model se dá nazvat jako „kritika ve formě odepření opakování chyb předků“ a „připuštění nového začátku“. „Minulý zármutek má smysl jen tehdy, když z něho vychází moudrost. Umožněme si tedy se k sobě přiblížit a jít společně dále!“

Patří sem i poněkud patetický model „usmíření nad hrobem“ a dále modely „zpracování a překonání vzniklého zármutku jako osobní růst“ a „hledání alternativních cest“. Tyto modely obsahují pevně daný průběh od „neúnosných, ale i těžko rozhodnutelných konfliktů“ přes „rezervovanou, s nevolí projevovanou toleranci“ k „omezené vzájemné akceptaci“. To vše předpokládá více komunikace s druhou stranou, také více odvahy k přiznání si vlastních chyb (bez zbytečných pocitů viny). Právě tímto způsobem se dá nejen na své vlastní straně, ale i „s těmi druhými“ lépe vycházet.

Tento model sice vyžaduje morální rozhodnutí zřeknout se nenávisti a rozhodnout se pro spolupráci („Ne pro zášť, ale pro lásku jsem tu!“), zahrnuje ale také notnou porci „pragmatismu“ a „vlastního zájmu“ („Mám důležitější úkoly, než se starat o spory mých předků, či se dokonce obětovat pro jejich ideály.“). Skutečně vhodných příkladů zatím příliš mnoho nenalezneme; ale na druhé straně si musíme uvědomit, že to není tak dlouhá doba, co se stalo samozřejmostí, že nemůžeme „ostatní“ ani nutit, ani asimilovat, ani zabít, ani vyhnat. Postupně je třeba zavádět určitý učený proces, při kterém jedinec rozpozná „genezi“ daných problémů, naučí se je „překonávat“ a jejich „zpracováním“ se od nich „osvobodit“; přičemž jde obzvláště o to, abychom se naučili chápat ve společnosti přítomnou objektivní mnohoznačnost a snášet ambivalentní povahu reality kolem nás.

Ze sociální psychologie víme, že nepřátelství a přátelství lze utvářet, manipulovat a ovlivňovat. Stačí jen (podle Leo Manna) ovládat potřebná média a jasně definovat požadovanou situaci:

„Dvacet dva sobě naprosto cizích chlapců se společně nacházelo v letním táboře. Byli rozděleni na dvě stejně velké skupiny – „Chřestýše“ a „Orly“. Během prvních dvou dnů nebyl mezi skupinami dovolen žádný kontakt, čímž se mezi nimi nemohlo utvořit žádné pouto. Poté, co v jednotlivých skupinách vznikla solidarita, zavedla se různá vojenská cvičení a atletické zápasy s cílem vyvolat soupeřivost mezi skupinami. Soupeřivost mezi Chřestýši a Orly se velmi rychle rozvíjela. Během několika dnů se členové obou skupin vzájemně hádali, nadávali si, obviňovali se z podvodů a uspořádali řadu přepadení, při kterých se jim povedlo si vzájemně spálit své vlajky. Jakmile se vědcům úspěšně podařilo vytvořit mezi skupinami konfliktní situaci, snažili se vzniklé napětí opět odbourat. Při tom postupovali tak, že vytvářeli situace, ve kterých byla potřebná spolupráce obou skupin k řešení problémů, které byly naléhavé pro obě dvě skupiny. Poté, co skupiny obdržely společné úkoly, při kterých byla spolupráce nepostradatelná, došlo k rychlému odbourání nepřátelství a zároveň k zintenzivnění kontaktu mezi oběma skupinami. Závěrem výzkumu je, že lze redukovat soupeření a nepřátelství mezi rivalizujícími skupinami a podpořit jejich spolupráci, když se podaří skupiny spojit k dosažení společných cílů. Zde by však mělo být řečeno, že kooperativní snaha vede především k řešení úkolů. Když se odstraní cíl, k němuž má spolupráce vést, mohlo by se nakonec podařit konflikt přiostrřit, místo aby byl odbourán.“

Tento úryvek je o to napínavější, že vědci sami vůbec netematizovali aplikovatelnost tohoto příkladu z marginální společenské skupiny na rovinu mezinárodní a nehovoří vůbec o možnosti modelového experimentálního napodobení tzv. „nation building“ pomocí „sociálních inženýrů“ a „nacionálních ideologů“. Ovšemže případnou aplikaci obdobného příkladu nelze vůbec vyloučit. Soupeřící národy mohou být díky tomu, že jejich historie zůstává nezpracována nebo je zcela vědomě instrumentalizována, snadno proti sobě poštvány (pro to existuje spousta dokladů). Společné úkoly umožní, dokonce vynutí spolupráci. Tzn., že krizové situace jsou zvláště příznivé pro vyrovnání a „normalizaci“ vzájemných vztahů. Skutečně byla „studená válka“ po roce 1945 předpokladem integrace západní Evropy a smíření Německa a Francie. Na druhé straně by mohlo ztroskotání společných projektů (např. euroměny) opět nechat ožít původní historická nepřátelství, protože lze přirozeně opět zneužít mechanismů „projekcí“ a „obět'ních beránek“.

Víme tedy, že loajalita mezi skupinami a nenávisť mezi skupinami se „vytváří“ mimo jiné prostřednictvím historických konstrukcí, zejména pomocí audiovizuálních hromadných sdělovacích prostředků a jejich přímým působením na vědomí (i podvědomí) jedince. Nebylo by lepší namísto manipulování, zacházet s dějinami od začátku svobodně, autonomně a demokraticky, a tak je také ve vlastním zájmu utvářet? Právě takto by mohlo vypadat „zpracování dějin“.

Poznámka redakce: O obsáhlý seznam literatury lze požádat u Česko-německého fóra žen.

Ingrid Lottenburger

Děkujeme vám, pane profesore. Prosím, paní Dr. Kraft.

Claudia Kraft, Varšava

Chtěla bych něco poznamenat k vaší přednášce. Když jste hovořil o jisté variantě stavění sebe sama do role oběti a poukazoval jste na to, že s něčím takovým se setkáme především u spíše utlačovaných samizdatových skupin, napadlo mě, že v současné době máme v Německu co do činění s jistým druhem stavění sebe sama do role oběti a že v podstatě znovu sklouzáváme do nacionálního diskurzu. Hans Lender jednou v nějakém interview v Polsku řekl, že budeme-li mít štěstí, přestane v Německu toto stavění sebe sama do role oběti samovolně, budeme-li mít smůlu, promění se v nový nacionalismus. To se mi zdá docela zajímavé, že právě toto prezentování sebe sama jako oběti se může vyvinout u skupin, které vlastně působí velmi konsolidovaně.

Ještě docela krátký dodatek k přednášce pana Dumina. Je pozoruhodné, jak nestálá je paměť. Vaše veskrze idylické líčení soužití Němců a Poláků v Dolním Slezsku bezprostředně po válce se podle mého soudu velmi silně zakládá na klamu – a to vůči sobě samému, abyste si zkrátka určitou traumatickou situaci učinil snesitelnou pro sebe sama. Ale ve Vašem líčení jsem postrádal několik aspektů. Jedním takovým aspektem, který mi chyběl ve všech dosavadních přednáškách, je role, jakou sehrála po válce Rudá armáda ve všech třech zemích. Byla to zcela zásadní role, která ani při regionálním zpracování dějin těchto tří zemí nesmí spadnout pod stůl. A vezmeme-li toto v úvahu, bude nám velmi rychle jasné, že tato idyla, přinejmenším v prvních poválečných letech, vůbec žádnou idylou nebyla. Děkuji.

Prof. Bodo von Borries, Hamburg

S tím mohu jen bezvýhradně souhlasit. Kdyby mě byl napadl nějaký příklad, byl bych ho uvedl, abych ozřejmil, že to právě nejsou jen menšiny a tradiční společnosti, které mohou propadnout stavění sebe sama do role obětí. Ještě jednu věc bych asi měl říci, žádný z těchto čtyř modelů nemizí úplně, jejich zbytky se zachovávají v kultuře dějin. K tomu jsem si i vypsál příklady. Jde o otevřenost vůči budoucnosti a otevřenost pro společnou interpretaci. A jde o to, zbavit se iluze: že je historická věda identická s kulturou dějin a historickým povědomím obyvatelstva. Historické knihy vycházejí v tisícových nákladech, televizní vysílání sledují miliony lidí. A rozhodují mentální procesy. Věda má za úkol, dávat stále znovu podněty, stále znovu korigovat, stále znovu vyzývat. Věda není instancí, která může prostě neopozitivisticky zpracovat veškerou minulost.

To nezvládne. Úkolem vědy je, abych tak řekl, dávat zodpovědně podněty, předkládat malé výzvy pro oživení a zvýšení produktivity masové kultury dějin. Ta je cisternovou lodí, kterou neřídí ani ministerstvo kultury ani autoři školních učebnic.

Heide Schütz, Bonn

Chtěla bych Vám, pane von Borries, poděkovat. V závěru tohoto odpoledne, kdy jsme si mohli vyslechnout velmi rozdílné perspektivy našich společných dějin v tomto regionu a v Evropě, jste nám znovu ukázal východiska, jak bychom si mohli lépe naslouchat a jak bychom také mohli lépe zařadit naše vlastní postoje. Tak to alespoň vnímám já. Mám velkou radost, že jste se vypravil sem k nám. My jsme Vás zkrátka, jak už řekla paní Lottenburgerová, před několika lety „objevili“ a já věřím, že to, co jste nám dnes s sebou přivezl, pomůže v tomto regionu rozvíjet model pro zacházení s dějinami.

Ještě předtím, než Maria Lubich začne se svým příspěvkem „Zážitky žen, dětí a pamětníků“, chtěla bych sdělit pár informací k její osobě.

Maria Lubich von Milovan se narodila v Opavě. Po odsunu žila od července 1945 v Berlíně. Vystudovala diplomový obor knihovnictví v Kolíně nad Rýnem. Poté studovala germanistiku a historii taktéž v Kolíně nad Rýnem a v Berlíně. V roce 1968 se přestěhovala do Bielefeldu. Byla pověřena zřízením školní knihovny v Oerlinghausenu. Tam také pracovala do roku 1998. Od roku 2002 žije – k mé osobní radosti – opět v Berlíně.

Prosím, Mario.

Zážitky žen, dětí a pamětníků

Marie Lubich von Milovan

„Nedá se říci, jaký život je, to je nutné vyprávět“,

řekla Hannah Arendt.

Studentky gymnázia F. X. Šaldy v Liberci

Hana Effenbergerová,
Tereza Lennerová,
Jelena Atroščenko,

budou předčítat krátké texty, zprávy a dokumentace, jejichž úkolem bude přiblížit události v regionu.

Prosím o pochopení, že tyto texty budou předčítány v němčině. Texty jsem vybrala buď z německých pramenů, nebo se jedná o české texty přeložené do němčiny. Neumím bohužel ani česky, ani polsky.

Dr. Libuše Nachtmannová,

narozená r. 1919 v Roudnici nad Labem (Raudnitz an der Elbe)

„Pocházím ze severních Čech, jsem ovšem Češka, ne sudetská Němka. Navštěvovala jsem české školy a studovala farmacii na univerzitě v Praze. Když jsem byla ve druhém ročníku, došlo 17. listopadu 1939 k uzavření českých vysokých škol kvůli studentským nepokojům, které proběhly 28. října 1939, v den výročí vzniku Československé republiky. Nemohla jsem pokračovat ve studiu a musela nastoupit do práce. Vše, co jsem tenkrát zažívala, mě vedlo k odbojové činnosti. Naši důstojníci, kteří pocházeli z mého rodného města, mě přesvědčovali: „Musíš nám pomoci.“ Naše ilegální armáda potřebovala i ženy, a tak jsem byla přijata. Ženy a dívky přenášely vysílačky z jednoho domu do druhého – nesmělo se nic vysílat dvakrát po sobě z jednoho místa. Jednotlivé kusy vysílačky jsme schovávaly do tašky – ne všechny do jedné, každá nesla kousek –, na ně brambory; a mohly jsme celý den jezdit tramvají, aniž bychom byly nápadné. Nedělala jsem tuhle práci dlouho, neboť u jednoho z výsledků padlo mé jméno. Byla jsem zatčena. Stalo se to 6. října 1941 a už 28. listopadu 1941 jsem byla převezena do Ravensbrücku, kde jsem 4 roky čekala na konec války.“

Zkráceno podle: Česko-německé fórum žen. Německé a české ženy v dialogu o podobě budoucích vztahů, Dokumentace č. 3, str. 23

Louisa Hermanová,

narozená r. 1916 ve Svitavech

„Byla jsem v nejlepších letech, když jsem musela odejít do koncentračního tábora. Pocházím – jak se dříve říkalo – z dobré rodiny. Studovala jsem v Praze a pracovala ve škole MUDr. Montessori. Následně jsem ovšem již nemohla pracovat ve veřejné mateřské škole, protože občané židovského původu nebyli přijímáni do státní služby. Na druhé straně, díky stejnému nařízení, jsem měla zelenou; německé sestřičky, sestry a učitelky mateřských škol, které byly zaměstnány v židovských rodinách, byly ze strachu propouštěny, a tak jsem vlastně měla štěstí a možnost velkého výběru. Byla jsem téměř na roztrhání, protože v té době nebylo zvykem, aby žena nebo dívka měla takové vzdělání. Můj otec kladl na vzdělání velký důraz. Bohužel jsem své místo musela často měnit, protože mnoho židovských rodin emigrovalo.

24. dubna 1942 jsem byla zařazena do transportu, ačkoli si mě jedna rodina bezpodmínečně chtěla vzít s sebou do Anglie. Protože má rodina už byla v Terezíně, tak jsem jejich návrh odmítla a skončila tam také.

Můj otec a bratr odjeli s prvními transporty. Protože už jsme nesměli cestovat, dlouho jsem se s nimi neviděla, a tak jsem se věřila tomu, že po té co i já přijedu do Terezína, že tam budeme všichni pospolu. Byla to bláznivá představa. V Terezíně – tehdy se tam ještě nacházelo civilní obyvatelstvo – jsme kasárna vůbec nesměli opouštět.“

Zkráceno podle: Česko-německé fórum žen. Německé a české ženy v dialogu o podobě budoucích vztahů, Dokumentace č. 3, str. 25

Pan Wollmann, Frýdlant (Friedland)

“Bylo to v sobotu 16. června 1945. Šel jsem ráno k dobrému známému zemědělcovi v blízkosti města Frýdlant u Liberce v severních Čechách. Chtěl jsem mu pomoci při sklizni sena. Po celý den jsem měl zlé tušení, ale nevěděl jsem, na co by se mělo přesně vztahovat. Pozdě večer jsem se vrátil domů. Udeřila 23. hodina, moje žena a já jsme zrovna chtěli jít spát, když jsme na dvoře uslyšeli naše jména. Šel jsem k otevřenému oknu a spatřil jsem na dvoře nějakého Čecha s lejstry v ruce. Šel jsem dolů a dostal jsem od něj jeden výtisk. Když jsme četli nadpis, bylo nám, jako by nás bodal dýkou, byli jsme zděšením němí, neschopni něco podniknout. Druhého dne ve dvě hodiny ráno (tedy o tři hodiny později v noci) jsme měli být na nádraží připraveni k vysídlení. Představte si naši situaci. O žádném vysídlení jsme nikdy nic neslyšeli a teď najednou jsme měli náhle a zcela nepřipraveni náš domov a náš celý, hezký, po desetiletí shromažďovaný majetek navždy opustit. Nebyli jsme si vědomi žádného ani nejmenšího prohřešku. Právě naopak: nacistický režim jsme hned od začátku nenáviděli. Šli jsme do nanejvýš nejisté budoucnosti. Byla to strašlivá situace, bylo nám dovoleno vzít s sebou jen 24 kilogramů na osobu. Byli jsme neschopni cokoli podniknout. Přišla půlnoc, první, druhá, třetí hodina po půlnoci. Pak, krátce po třetí hodině jsme zase na dvoře uslyšeli svá jména. Šel jsem znovu dolů a dostal jsem další dokument, ve kterém nám sdělili, že naše odsunutí 17. června 1945 neplatí. Spadl nám kámen ze srdce, oddechli jsme si, měli jsme opět novou naději.“

Literatura: Odsun německého obyvatelstva z Československa, 1994, str. 386

Wilhelmine von Hoffmann, Liberec/ Reichenberg

v roce 1945 prchla se svými dětmi před přibližující se frontou do Kadaně (Kaaден):

„Se zděšením jsme jednou našli kožený sáček plný pravých šperků. Odnegli jsme ho se strachem na velitelství. Báli jsme se, aby neřekli, že jsme z něho něco ukradli. „My ale přece víme, že jste poctivá“, uklidňoval mě velitel, byl to o něco starší muž. Jednou mě, když to nikdo nemohl vidět, zdravil na schodech s přívětivým kývnutím. Jen někdo, kdo byl také v podobné situaci jak my, může pochopit, jaký pocit jistoty a chuti do života člověku dodá takové maličké lidské uznání! Velitel Jednou zavolal svého podřízeného (jediný, který měl na uniformě našitou velkou červenou hvězdu a který stále nosil bič v holínce), ten mé pětileté dcerce uřízl velký krajíc chleba a namazal ho sádlem. Velitel mou holčičku jemně pohladil po hlavě. Měli jsme s těmi lidmi dobré zkušenosti, s jakými jsme vůbec ani nepočítali.“

Literatura: Odsun německého obyvatelstva z Československa, 1994, str. 687, 688

Wilhelmine von Hoffmann vypráví dále:

„Poznali jsme také mnoho jiných přívětivých Čechů. Už je dávno mrtvý ten starý prostý muž, který žil po desetiletí v Kadani – který se mnohdy dostal do nebezpečné situace, když se na přání mého otce pokoušel pro mě svou kostrbatou němčinou překládat české noviny. Jednou přišel syn židovského advokáta, který již dlouho žil v Kadaňi. Podařilo se mu uprchnout z Terezína, a nenáviděl všechny, kteří dohnali jeho otce k sebevraždě. Nám ale řekl: "K vám ale chodím rád, vy jste přátelé, vy jste ‚lidé‘!". Přivedl s sebou také svou českou ženu; bylo jí líto, že neumí německy. Přívětivě s námi hovořila a on to překládal. Jednou jsme je potkali na ulici, chtěli jsme se jim ale vyhnout a ušetřit je trapné situaci. Oni však přešli silnici přímo k nám a podali nám veřejně ruku. „Čech nepodává Němcovi ruku!" - stálo na stěnách a okolních tabulích. Také Češky, pro které šila má matka, se k nám chovaly přívětivě. Moje dcera si dodnes pamatuje, jak jí jedna česká pekařka pochválila, že umí česky počítat, dala jí za to koláč; mně nechala mnohokrát chléb s nějakou malou vadou. Ovšem to bylo teprve na jaře 1946, kdy už Češi neměli strach z „nebezpečných" Němců. Paní Karlová k nám byla velmi laskavá. Jak jsem byla ráda, že měla skoro denně u sebe mé děti, aby si mohly hrát s jejím synem, který trpěl nechutenstvím. Pochopitelně dostaly mé děti pokáždě velký hlad a s nimi dostal chuť na jídlo i její syn. K Vánocům nám přinesla cukrové preclíky a ještě do vysídleneckého tábora nám poslala mazanec.“

Zkráceno z: Odsun německého obyvatelstva z Československa, 1994, str. 698

Zážitky na polské straně

Vzpomínky Němců dokazují, že mezi polskými vojáky a německým civilním obyvatelstvem existovaly přátelské kontakty, které často přetrvávaly ještě z dřívější doby. Následuje dojemná vzpomínka syna jednoho Němce, kterému polský důstojník pomohl z vězení. Polák byl za války jako zajatec pracovní nasazený ve stejném závodě:

Důstojník se na mého otce díval a ptal se: „Znáte mě ještě? Jsem váš dřívější zajatec. Omlouvám se, že jsem s vámi tak hrubě zacházel, ale jinak bych vás z vězení nedostal. Při pátrání po vás jsem projel všechny zajatecké tábory v celém okolí. Víte, my, Poláci, nesouhlasíme s bezbrávm, které se tady děje Němcům. Jsme Poláci, žádní komunisté. Vezmu vás teď k sobě domů.“

Osvobozený Němec totiž zachránil Polákovi za války život.

Zkráceno podle: Bernadetta Nitschke, Odsun a vystěhování německého obyvatelstva z Polska od roku 1945 do roku 1949. Mnichov, 2003, str. 175, 176

Mnozí Poláci, kteří byli odsunuti ze svého starého domova Podhorce, jsou dodnes nespokojeni se situací, ve které nyní z donucení žijí. Také je nutno říci, že pro mnohé mladší obyvatele, kteří se již narodili v Dolním Slezsku/Chmielen je původ jejich prarodičů velmi významný. Mladí obyvatelé znají z vyprávění velmi přesně topografii vesnice a obyčejů svých předků. Těmito vyprávění plnými emocí získávají vedle faktických znalostí také lásku k nuceně opuštěným obcím svých prarodičů.

30-ti letá žena vzpomíná na své prarodiče: „Celý život seděli na kufrech se steskem v srdci po ztraceném domovu. Můj dědeček zemřel v 78 letech a celý život doufal v návrat domů.“

Literatura: Henrik Dumin: „Recepce prostoru v souvislosti se zkušenostmi polských vysídlelců po roce 1945 do Slezska“ do Tozsamość Miwjsca, identita města Jelenia Gora, 2000, str. 34, 35

Dagmar Hilarová, nar. 26. 3. 1928, přežila pobyt v Terezíně.

Květen 1945

Byl máj.

**A všechny květy se mu otevřely vstříc:
květů.**

**modrá vřetena šeríku
odvívěla svou vůni.**

Těžce se vznášela nad krajinou.

A každý mohl nahmatat svobodu.

**Jako slepec tvář toho,
kdo je mu nejdražší.**

Byl máj.

**Větve vyvěsily vlajky
z květů.**

**Omámené včely hledaly
svůj úl.**

Trpká léta pominula.

**Jarní vítr odvál poslední bolest
z hrudi.**

**Byl máj
a vše rozkvetlo do svobody.**

Překlad z: Der trennende Zaun ist gebrochen. Zur Verständigung zwischen Tschechen und Deutschen, Lipsko 1998, str. 63

Ingrid Lottenburger

Velmi vám děkujeme. Přečetli jste to skutečně nádherně a procítěně. Vím, jak je těžké přednášet básně. Především takovouto báseň. Máte můj obdiv.

Děkuji vám z celého srdce.

Věra Vohlídalová

Nyní vás očekává studené bufet a zároveň s tím spojená možnost diskutovat se spoutou zajímavých lidí. Některé jste měli příležitost poznat při přednášení jejich referátů. Ráda bych upozornila na historičky paní Kaiserovou a paní Melanovou, na pana Milana Horáčka – vedoucího Nadace Heinricha Bölla (Heinrich-Böll-Stiftung Prag). Poznáte je všechny podle jmenovek. Pokud bude někdo z vás potřebovat překlad, jsou mezi námi lidé, kteří oba jazyky ovládají a rádi vám pomůžou.

2. den konference

Ingrid Lottenburger

Dobré ráno, dobré ráno, dobré ráno. Doufám, že se všechny organizační nesrovnalosti k vaší spokojenosti vyřešily.

Musím vás nejprve informovat o některých změnách v programu: Paní Dr. Helga Hirsch onemocněla v této době obvyklou chřipkou. Jsem také trochu nastydlá, stále mi slzí oči, což má za následek to, že si musím stále čistit brýle. Doufám, že vás to nebude rušit. Helga Hirsch nám slíbila, že nám svůj příspěvek pošle E-mailem. Včera večer jsem byla v kanceláři, sice něco přišlo, ale nemohla jsem to otevřít. Můj přítel Peter, náš odborník na zpracování elektronických dat, to nemohl také otevřít. Referát paní Dr. Helgy Hirsch se samozřejmě nevyradí, ale stane se součástí naší dokumentace.

Paní Dr. Hirsch vystudovala germanistiku a politologii na Svobodné Univerzitě v Berlíně (Freie-Universität, Berlin). Ve své doktorské práci se zabývala polskou politickou opozicí mezi lety 1976 – 1980. Od roku 1985 pracuje jako nezávislá novinářka týdeníku „Die Zeit“ ve Varšavě. V roce 2001 byla vyznamenána „Německo-polskou novinářskou cenou“ (Deutsch-Polnischer Journalistenpreis).

Proč je sblížování tak obtížné – česko-polský příklad

Dr. Helga Hirsch, Berlín

Až rozhořčené hádky o centrum proti vyhánění nás přivedly k tomu, abychom pochopili, že dosavadní práce na usmíření mezi Poláky (i Čechy) a Němci je pozitivní, nutná a má se v ní pokračovat. Vposledu to však není o moc víc než tenká vrstvička: Je jasné, že v „dobrých“ fázích sousedství dokážeme díky politické korektnosti klišé a předsudky o těch druhých poodsunout někam stranou, ve „špatných“ fázích nám však hrozí, že se politická normalita může velmi rychle zhroutit.

A co potom?

Východiskem současných napětí jsou v první řadě změny v kolektivním vědomí Němců – změny týkající se poměru viny a utrpení, pokání a zármutku, vlastní viny a soucítění s druhými. Němci už sami sebe nechtějí vidět jen jako národ těch, kdo se provinili. Daleko více než dříve se věnuje pozornost i utrpení Němců, které bylo způsobeno útekem, vyhnáním, odvečením, bombardováním, znásilněním, internací civilistů a zajetím vojáků: Setkáváme se s ním v dokumentárních i hraných filmech, talk-shows, románech, odborné literatuře, seminářích a veřejných diskusích. A spolkový sněm rozhodl o zřízení centra proti vyhánění. Hrozí zde něco jako relativizace německé viny?

Hned po konci války se německá společnost otázkám viny, spoluviny, odpovědnosti, přihlížení hleděla vyhnout. Spíše než nad zločiny Němců na Židech a dalších národech se rozhořčovala nad údajným bezprávím vůči Němcům ze strany Spojenců (například během denacifikace), rychle amnestovala ty, kdo byli odsouzeni kvůli svým zločinům spáchaným

v době nacismu, a velmi jí přišel vhod antikomunismus, který odváděl pozornost od vyrovnání s vlastními dějinami.

Toto „komunikativní zamlčování“ (Hermann Lübbe) se však dalo udržet jen do začátku 60. let. Potom začala mladší generace, rozjitřená procesy proti dozorcům v koncentračních táborech a především procesem s Eichmannem v Izraeli, volat generaci svých otců k morální (a zčásti i právní) odpovědnosti. Teď však došlo k vychýlení do opačného směru: Potomci těch, kdo prožili válku, vnímali Němce poněkud opovržlivě už jen jako národ těch, kdo se provinili.

Došlo k tomu, že bylo politicky nekorektní hovořit o Němcích jako obětech, zatímco korektní bylo akceptovat ztrátu území na východě a vyhnání Němců jako spravedlivý trest za zločiny nacistického režimu. Tak i východní politika Willyho Brandta byla ochotna k mnoha kompromisům. Zčásti přebírali němečtí vědci polský úhel pohledu: doporučovali používat v učebnicích pojem „transfer obyvatelstva“ místo vyhnání a nezmiňovali se ani o tzv. divokém odsunu v Polsku (v červnu 1945, tedy ještě před Postupimskou dohodou), ani o nehumánních praktikách při provádění organizovaného nuceného přesídlování. Politicky korektní bylo používat výhradně polská místní jména jako „Wroclaw“ a „Szczecin“, zatímco německé „Breslau“ a „Stettin“ budilo už dojem revanšistického smýšlení.

Od zhroutení komunismu a znovusjednocení Německa se však tento úhel pohledu opět změnil. Lidé, které dělila železná opona, se nyní mohou stýkat a vnímat bez propagandistických pokřiveností a bez časových a prostorových omezení. Setkání už nejsou určována oficiálním výkladem dějin a obligátními cestovními průvodci. Za přítomnosti Vratislavi a Štětína se otvírá – a to pro Němce i pro Poláky – i minulost měst Breslau a Stettin. Opět jsou integrovány potlačené dějiny; podobně jako Němci o ztrátě Slezska nebo Západního Pruska mohou nyní i Poláci veřejně mluvit o ztrátě Lvova nebo Vilna.

K tomu přistupuje ještě další faktor. Po desetiletí se stará spolková republika a NDR pyšnily tím, že vzorným způsobem integrovaly vyhnané. NDR oficiálně oznámila, že čtyři milióny „přesídlenců“ rychle splynou s domácím obyvatelstvem – a protože krajanská sdružení byla zakázána, po nedlouhé době se prohlásilo, že problém již neexistuje. Na Západě z asi osmi miliónů vyhnaných v roce 1957 už jen 4,6 procent volilo „Svaz vyhnaných z domoviny a zbavených práv“ („Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten“), takže vyhnání neměli žádné vlastní zastoupení v parlamentu. Očividně i většině uprchlíků připadalo nejjednodušší uchýlit se k budování nové existence. Hrdosti politiků („Integrovali jsme je!“) odpovídala tedy hrdost postižených: „Dokázali jsme to!“ Jedni i druzí chtěli věřit tomu, že dostane-li se lidem západoněmecké životní úrovně, dostane se i duši klidu.

Od poloviny osmdesátých let však narůstají hlasy, které tento proces integrace již nehodnotí bezvýhradně jako pozitivní. Průzkum Psychologického institutu v Hamburku mezi 270 vyhnányými ženami a muži v roce 1999 zjistil, že 62 procent z nich ještě padesát let po oněch událostech trpí traumatizujícími symptomy. A doktorská práce z roku 1998 konstatovala, že z 26 pacientů ročníků 1931-1943, kteří byli léčeni na hamburské univerzitní klinice kvůli srdečnímu infarktu a následnému voperování bypassu, jen čtyři neprožili odloučení od blízkých osob nebo ztráty způsobené válkou. Všichni ostatní byli za války a době bezprostředně po válce vystaveni dlouhodobému a těžkému zatížení.

Nadproporčně jsou vyhnání a jejich děti zastoupeni také mezi pacienty, kteří podstupují terapii bolesti a psychoanalýzu. Neexistují ovšem dosud systematické průzkumy zaměřené na souvislosti mezi chronickými bolestmi, poruchami vztahů, narušeným sebevědomím a

poškozením v důsledku útěku a vyhnání. „Zpracování totálního traumatu, jakým je vynucená ztráta domova“ – konstatuje berlínský psychoanalytik Uwe Langendorf – bude však úkolem pro několik generací. Tito lidé s traumatem se zprvu až příliš zaměřili na to, aby odolali bezprostřednímu ohrožení a přizpůsobili se vnější realitě, a nedokázali už ponížení a zármutek zažít a zpracovat.“ A tak hypotéka rodičů zatěžuje ještě děti a vnuky. Problém útěku se totiž nevyřeší sám od sebe odchodem generace, která prožila události.

A tak se nám vrací vyprávění o německém utrpení, o zamlčených rodinných tradicích, o zapomenuté krajině – ne proto, že by se prezentovaly nároky na staré majetky ve ztracených oblastech, ani ne proto, aby se polští nebo čeští sousedé přiváděli na lavici obžalovaných, nýbrž aby se zaplnila bílá místa vlastních biografii, aby se nově objevovala zapomenutá místa a aby dosud jen selektivně vnímané dějiny byly chápány v jejich komplexnosti. Vlastně si Němci až teď přisvojují své dějiny jako nedělitelnou jednotu zločinu a utrpení. Ostatně to nejsou jen Němci, kdo si klade otázky po svém původu. I v polských nebo židovských rodinách, které válka násilně vykořenila a zanesla na jiné místo, pátrají děti a vnuci po svých kořenech. Tak například polský spisovatel Pawel Huelle ve svém románu „Mercedes-Benz“ rekonstruoval dějiny svých prarodičů v Haliči. A také mladý americký Žid Jonathan Safran Foer („Všechno je osvícené“) pátral v dnešní Ukrajině po zaniklém „štetlu“ dědečka a babičky.

Co se však u Poláků a Židů akceptuje, v případě Němců vyvolává rozpory. Bývalý polský ministr zahraničí Wladyslaw Bartozewski napsal: „Jestliže byli Němci odváženi do Německa v nákladních vagónech, v nichž předtím byli deportováni Poláci z Kazachstánu nebo nějakého jiného místa tehdejšího Sovětského svazu, v mých očích to nelze hodnotit jako zvláštní způsob útisku. Nedělo se tak totiž s nehumánním záměrem, nýbrž proto, že stav Němci zruinovaného hospodářství nic jiného nedovoloval.“

Spisovateli Stefanovi Chwinovi připadá vyhnání Němců ze Slezska a Mazurska do západního Německa dokonce jako „výhra v loterii“: „Oni se totiž z ‘rudé’ (tj. komunistické – H. H.) zóny dostali do civilizovaného světa – a částí z nich se po válce vedlo dokonce lépe než před válkou v pomořanské, slezské nebo mazurské vlasti.“

Nehledě na to, že třetina vyhnáných Němců skončila v rovněž ‘rudé’ (Sověty okupované) zóně, prozrazují tyto výroky vedle určitého cynismu také nechuť vyrovnávat se s mnohovrstevnatostí dějin a pokoušet se o empatii vůči jedincům, kteří jsou příslušníky „národa pachatelů“. Soucítění s Němcem může být očividně stále ještě v podezření, že jde o zradu na národě. Jako by ten, kdo se vciťuje do bolesti Němce, nemohl být dobrým Polákem. Jako by i nadále bylo jediným spásným řešením udržovat staré zavedené obrazy o sobě samých, v nichž jedni se jeví jen jako oběti a čistí, a druzí jen jako pachatelé a zatížení vinou.

Faktem rozhodně je, že je v této chvíli mnoho lidí v Polsku útočně naladěno vůči Německu, jak o tom svědčí i týdeník Wprost, který na titulní stránku umístil Eriku Stenbachovou, předsedkyni Svazu vyhnáných, jak v esesácké uniformě jede na kancléři Schröderovi: jako by si Německo celých padesát let hýčkalo vyhnané jako trojského koně, jen aby je teď mohlo zas vyslat proti sousedům. Je to zpráva o tom, že Německo nepolevilo ve své touze pronikat na východ, „Drang nach Osten“ že je stále aktuální. A v každém, skutečně v každém Polákovi v každé rodině a v každé škole se reaktivuje obraz Němce jako „věčného nepřitele“: od křižáků, kteří si najednou začali dělat nárok na světskou moc, přes Friedricha II., který spolu s Habsburky a Rusy Polsko jako stát vymazal z mapy, přes Bismarcka, který chtěl Poláky zbavit národní identity, až po Hitlera, který ve slovanských „podlících“ viděl jen zvířata na práci a inteligenci posílal do koncentračních táborů.

Jak se přes natolik protichůdnou kolektivní paměť národů dostat o kus dál?

► Především je nutno se učit rozlišovat mezi reálnými otázkami a obavami, které se zakládají na fantazií, a tak umožňovat přizpůsobení nové realitě. My Němci bychom se měli pokoušet působit jako prostředníci, aby příslušníci druhé a třetí generace neměli už žádný otevřený účet s Čechy nebo Poláky. A naopak: Mnoho lidí, kteří vyrostli s morálním imperativem odpovědnosti za zločiny nacistického období, si dovolí konfrontaci s německým utrpení jen tehdy, jestliže ji spojí s aktivním zájmem o své sousedy. Právě mezi dětmi vyhnaných je mnoho těch, kdo vybudovali pravidelné kontakty s polskými nebo českými školáky, organizují semináře v Mazursku nebo v Čechách, vyučují v Horním Slezsku němčinu nebo dokonce jezdí do Haliče, aby tam pátrali po osudu vyhnaných polských Slezanů.

► Za druhé je nutno si zde v Německu více uvědomit naši kulturní aroganci a náš nezáměr vůči východním sousedům a snažit se tedy více o nich dozvědět. Státníci sice vytvořili politické předpoklady pro soužití v Evropě, ale kontakty mezi našimi společnostmi jsou i nadále velmi malé. Kolik ví průměrný Polák nebo Čech o politických a mentálních změnách v Německu? A kolik ví Němec o dějinách Polska nebo Česka, natož pak o myšlení a cítění jejich občanů? Poučení o mentalitě druhých národů je však nezbytnou podmínkou pro novou budoucí politiku v Evropě, jinak se nám různost mentalit v politice ještě všelijak vymstí.

► A za třetí je nutné během tohoto vzájemného působení mezi (občanskými) společnostmi neustrnout na často už ritualizovaných výčtech obviňování a vzájemných křivd, na to, co „my“ jsme udělali jim a „oni“ zas udělali nám. Místo toho bychom se konečně už mohli začít opravdu naslouchat a uznávat toho druhého. Přitom zjistíme, že naše zkušenosti mají leccos společného, co umožňuje soucítění, které neznamená ani zradu na vlastním národu ani ztrátu vlastní identity. Zcela ve smyslu zásady, kterou formuloval spisovatel Ralph Giordano, „Lidství je nedělitelné“, nám může toto soucítění pomoci, abychom loyaltě vůči člověku, vůči bližnímu připisovali vyšší hodnotu než loyaltě vůči národu.

Ingrid Lottenburger

Děkujeme paní Dr. Hirsch za její angažovanost.

Projekt, který vám dneska představujeme, předcházela dlouhá historie, kterou zde nastíním, přičemž se také budu krátce zabývat historickým pozadím, které nakonec vedlo k založení fóra.

Přeci jenom nejdřív pár slov k mé osobě. Jsem předsedkyně německé části Česko-německého fóra žen. Narodila jsem se v západní části Berlína, můj rodinný původ je spojen jak s Francií, tak s Českými zeměmi: Můj otec se narodil ve Francii a moje matka zde v Liberci. Vystudovala jsem ekonomii na Svobodné Univerzitě/Freie-Universität v Berlíně a byla jsem 40 let zaměstnaná, z toho 20 let ve firmě Siemens a AEG a 20 let jsem vyučovala na jedné střední obchodní škole. Mým oborem byla organizace a průmyslové zpracování informací. 20 let jsem politicky činná v nevládních organizacích, z toho 4 roky jako poslankyně v parlamentu spolkové země Berlín za Bündnis 90/Die Grünen (Strana zelených). Mé politické zaměření: ochrana dat a svoboda informací, násilí na ženách a dětech, na budoucnost orientované porozumění mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo.

A nyní k našemu návrhu s uvedením historicky-politického pozadí založení našeho fóra:

Návrhy Česko–německého fóra žen pro recepci událostí spojených s útekem, likvidací a vyhnáním obyvatelstva v Euroregionu Nisa/Neiße/Nysa

Ingrid Lottenburger

V roce 1975 se v Helsinkách zavázalo 35 států na obou stranách „železné opony“ přispět k politickému vývoji, jenž by překonával rozdíly mezi oběma bloky. Na „Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě“ se usnesly na dohodě, která byla pro politický vývoj v Evropě úspěšná a měla velký význam – jde o „Dohodu o dodržování občanských a lidských práv“.

S odvoláním se na tuto dohodu, která zahájila KBSE-proces, byla v Praze v roce 1977 založena Charta 77 s cílem přezkoumat stav dodržování lidských práv v Československu a s cílem podpořit evropskou integraci především jako „civil society“ projekt. Založení a následný vývoj Charty 77 byl v Německé spolkové republice, obzvláště v Berlíně, uvítán, sledován a podporován.

Totéž platí i pro založení mezinárodního sdružení skupin zabývajících se občanskými a lidskými právy - Helsinki Citizens' Assembly (HCA) – „Helsinského občanského shromáždění“ v roce 1991 v Praze jako nevládní organizace. Cituji ze zakládající proklamace pro nás důležitou větu: „Úkol evropské integrace musí být nesen širokou veřejností.“

Německá sekce HCA byla založena v roce 1993.

V roce 1996 organizovala HCA mezinárodní konferenci v Praze, na které se setkaly Hana Klimešová a Heide Schütz, členky představenstva českého, popř. německého HCA. Diskutovaly o nezvykle dlouhé jednací době konečného ustanovení tak zvané „Společné deklarace“. Hana navrhovala, aby se české a německé ženy sjednotily na základě stejného téma a zároveň tímto způsobem přispěly k naplnění „Společné deklarace“.

Co jsme řekli, to jsme také vykonali.

V září téhož roku – 1996 – jsme organizovali v Bonnu konferenci „České a německé ženy v procesu usmíření“. Ženy tří generací z odlišných společenských vrstev se zpříma postavily historii obou zemí. Průběh jejich společných jednání se nesl nejen věcně a obsahově, ale i vnitřně v duchu v roce 1997 schválené – nyní již s přesným názvem – „Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji“.

Z části otřesné výpovědi žen naleznete v české a německé dokumentaci, které jsou vám k dispozici.

Zkušenosti a zážitky z této konference byly natolik výrazné, že se ženy rozhodly v dialogu - jako fóru žen - pokračovat. Ženy byly připraveny k historickému a společensko-politickému dialogu. Cituji ze závěrečného dokumentu: „Toto Česko-německé fórum žen se považuje za důležitý příspěvek pro rozvoj občanské společnosti v obou zemích a pro spolupráci a integraci v Evropě“.

Pokračování aktivit fóra jako nevládní organizace naleznete v malém informačním letáku „Představujeme se“. Leták je bohužel doposud jen v českém a německém jazyce, polská verze bude v krátké době následovat.

Klíčovými body konference v roce 1996 byly strastiplné události a zkušenosti v minulosti obou zemí. Logicky správně jsme se museli zabývat možnostmi způsobu utváření naší společné budoucnosti. V roce 1998 jsme organizovali setkání v Berlíně s cílem probat na základě zážitků možnosti pro společnou budoucnost. Název konference byl „Německé a české ženy v dialogu o podobě budoucích vztahů“. Ústředním tématem byla „změna úhlu pohledu v konfrontaci s minulostí, současností a budoucností jako základ pro utváření budoucích vztahů“. V úvodním referátu se zabýval Bodo von Borries „změnou úhlu pohledu a šablony pro hledání smyslu dějin v konfrontaci s historií“. Pro mě byl obzvláště v této souvislosti důležitý jeho odkaz, že „vzájemné uznání autenticity a rozdílnosti je důležitým předpokladem pro společnou budoucnost ve vzájemné úctě. Zpracování historie, které rozšiřováním vědění a poznání probouzí empatie, může lidi usmířovat“.

Úvodní referát Bodo von Borriese z konference v roce 1998 je vám k dispozici v obou jazycích.

Konference je rovněž zdokumentována.

Ještě jednu poznámku k této dokumentaci: V příloze naleznete příspěvek Bodo von Borriese, který bude s nejvyšší pravděpodobností zajímavý pro účastníky z oblasti školství. Nese titul: „Historické představy, politické názory a zkušenosti středoškoláků v evropském kulturním srovnání. Jak odlišně uvažuje česká a německá mládež?“

Ještě jednou se vrátím ke „Společné deklaraci“ z roku 1997. Cituji: „Obě strany jsou si zároveň vědomy, že společná cesta do budoucnosti vyžaduje jasné slovo o minulosti, přičemž příčina a následek ve sledu událostí nesmějí být opomíjeny“. V tomto smyslu jsme se nikdy v našich diskuzích o otřesných a smutných událostech útěku, likvidace a vyhnání obyvatelstva obou zemí neopoměli zabývat jejich příčinou a následkem v jejich časové posloupnosti. Mezi diskutujícími naleznete zřídka nějakou rodinu, kde by neexistoval někdo, kdo by často za krutých podmínek nebyl přinucen k opuštění svého bydliště, ke změně svých lokálních vazeb. My jsme se však pokaždé soustředili na utrpení jedné určité skupiny bez toho, abychom pojímali události ve svém celku.

° Na jedné straně musely ženy, děti a také muži zemi opustit.

Avšak kam šli, s jakými životními podmínkami se museli vypořádat?

° Na straně druhé přišly ženy, děti a také muži do vylidněné, prázdné země. Naskytá se opět otázka, odkud přišli, za jakých podmínek se vydávali na „cestu“, jak se vypořádali s životními podmínkami v „nové“ zemi.

Když jsme došli k tomuto bodu diskuze, bylo jasné, že k otázce: „Kde zůstali?“ musí následovat doplnění: „Odkud pocházejí?“

Pokud má být historie událostí útěku, likvidace a vyhnání obyvatelstva všech tří zúčastněných zemí představená ve své celistvosti a má se odrazit ve veřejném mínění, zdá se být omezení na jeden region nevyhnutelné.

Navrhujeme historii událostí útěku, likvidace a vyhnání obyvatelstva – Odkud přišli? Kde zůstali? – zpracovat v komplexní studii vztahující se na Euroregion Nisa/ Neißer Nisa.

Náš záměr jsme vícekrát nabídli k prodiskutování. Můžeme vás ujistit, že jsme se setkali jak se širším souhlasem, tak i s nabídkami pomoci k rozvíjení projektu.

Chceme náš návrh realizovat následovně:

1. Měla by vzniknout publikace, která představí historii regionu ve třech jazycích jednotlivých regionů s totožným obsahem (zahrnujíc také rozdílné názory). Tímto způsobem by mělo být možné zahájit proces porozumění.

Tato kniha má být relativně snadno srozumitelná a také snadno dostupná lidem s průměrným příjmem. Protože má být k dispozici pro školní vyučování, je třeba jí také uzpůsobit nárokům na vnímání mládeže.

My jsme našli tři výborné historičky, které jsou připraveny se našim záměrem zabývat: paní Dr. Kaiserová z Ústí nad Labem, paní Dr. Kraft, z Německého historického institutu ve Varšavě (Deutsches Historisches Institut Warschau) a paní Dr. Nitschke ze Zielene Góry. Paní Dr. Kraft a paní Dr. Kaiserová jsou mezi námi, paní Dr. Nitschke je bohužel nemocná, ale její zdravotní stav se lepší. Po konferenci ji navštívíme.

Rozumí se samo sebou, že k sestavení této knihy budeme muset najít především pedagogické poradce.

2. Historickému průběhu událostí se dá nejlépe porozumět, když může být ukázán na pozadí osudů jednotlivých lidí. K tomu se hodí životní osudy obyčejných lidí ze všeho nejlépe. Představte si prosím: Poláci, kteří z území v oblasti „Bug“ byli nuceně přesídleni, se nastěhovali do domů po vyhnaných Němcích. Obě strany - jak Poláci, tak i Němci – pocítily stejně bolestně to, že se musely z donucení vzdát svého domova. Obě strany bolestně poznaly, jak rychle musel být opuštěn dům, které věci se mohly vzít s sebou, co se na dlouhé cestě ztratilo, popř. se muselo nechat ležet, které věci se nacházely v nových domech a mohly dále sloužit, kterými prostředky se dal utišit velký hlad, žízeň a překonat nemoc. Pomocí předmětů a fotografií aj., o které poprosíme rodiny a např. muzea, doplněných srozumitelnými texty se má tato historie na veřejných místech, např. na radnicích a v knihovnách, stát nejen pochopitelnou, ale návštěvník by měl mít možnost si na tuto historii doslova „sáhnout“. Představujeme si to jako putovní výstavu se základním vybavením a místně vázanými doplněními, jejichž přesvědčivost může být podpořena pomocí filmů o současnosti a jí předcházejícím historickém pozadí. Poslední zmíněný návrh jsme si nevymysleli, takový projekt se už uskutečnil: berlínská filmová tvůrkyně, paní Ute Badura, natočila pro jedno městečko v Polsku film s titulem „Wildwest in Schlesien“ (Divoký západ ve Slezku), který v tamějším regionu zaznamenal nebývalý zájem.

Pro přípravu a návrh putovní výstavy jsme získali paní Margit Miosga z Berlína, zkušenou novinářku a autorku vícero výstav.

3. Práce na historii lidí žijících v Euroregionu Nisa/ Neißer Nisa může být považována za část procesu, kterým obyvatelé tohoto regionu musí projít, aby se před nimi otevřela společná evropská budoucnost. Zahrnutí tohoto do tří států zasahajícího regionu do Evropské unie je také významná výzva pro politické vedení všech tří oblastí: Musí vědět, které události lidi donutily nebo jim zavdaly příčinu k tomu, aby se v regionu usadili, musí vědět odkud

pocházejí lidé, pro které politicky pracují, pro které také chtějí rozvíjet hospodářské perspektivy. Aktuální snaha o lepší hospodářskou budoucnost překrývá bolestivé vzpomínky, které se z části ještě dnes vyjadřují v otevřených i skrytých výčitkách a v antipatiích.

Aby proces společného hospodářského a kulturního vývoje nebyl bojkotován ať už vědomými a nebo také podvědomými „obranými reakcemi“, je pro obyvatele Euroregionu a jejich zvolené zástupce a zastupitelské orgány důležité pokusit se dosáhnout skutečného porozumění.

Dostávám se na závěr:

Zpracování historie zaměřené na region, které rozšiřováním vědění a poznání probouzí empatie, může lidi usmířovat a je způsobilé a zároveň předpokladem pro vytvoření popř. posílení evropského vědomí. Spojujeme s tím naději, že se v nedaleké budoucnosti (nejprve v našich představách) vzdáme hranic států, které nás stále rozdělují a budeme spolu žít především jako sousedé. Kořeny Evropy v nás jsou hlubší než kořeny státních příslušností – my je musíme jenom odkrýt.

Děkuji vám.

My vás nyní prosíme, abyste měli co možná nejvíce komentářů k našemu návrhu. My je všechny zaznamenáme a zcela zodpovědně vyhodnotíme. Paní dr. Kraft je ještě zde. My jsme včera večer krátce načali, jak hodláme dále pokračovat. Ta idea je sestavit skupinu, která potom jakožto „Zukunftswerkstatt“ (dílo zaměřené na budoucnost) uskuteční „brainstorming“ na téma „jak takový projekt lze provést“. Já musím zcela důrazně říci, že nechceme dělat žádnou historiografickou publikaci na základě orální historie, nýbrž chceme na naše otázky získat vědecky fundované odpovědi, které se objeví v publikaci, která přesto ale bude čtivá a finančně dostupná, tzn. že si ji budou moci zakoupit také lidé se středním příjmem. V případě putovní výstavy musí být orální historie prezentována především pomocí audiovizuálních záznamů, filmů atd. Je zcela jasné, že to nepustíme ze zřetelu. Chceme tedy udělat, podle mých představ přibližně v březnu, první „brainstorming“ s přibližně 10 až 15 lidmi, na jehož konci budeme mít určitý koncept, se kterým se pokusíme získat finanční prostředky na realizování tohoto konceptu. A já vás prosím velmi srdečně, abyste toho teď řekli co možná nejvíce. Prosím, nezapomeňte udat vaše jméno, abychom se v případě potřeby mohli s vámi spojit.

Heide Schütz, Bonn

Já jsem před několika lety po první velké konferenci založila s Hanou Klimešovou Česko-německé fórum žen. Ale tehdy při tom byly také jiné ženy, jako Ingrid Lottenburger, která zapomněla zmínit, že je předsedkyní německé sekce „Helsinského občanského shromáždění“ (Helsinki Citizens' Assembly). Já si myslím, že zde jsou společné evropské kořeny, které my všichni, jak to Ingrid hezky vyjádřila, musíme odkrýt. A určitě to máme učinit, protože se pak budeme cítit lépe.

Chtěla bych k tomuto projektu něco říci. Považuji to za skvělou příležitost vykonat něco konkrétního pro „prohloubení našich sousedských vztahů“. Na toto politické heslo narazíte dneska na každém rohu, ale to se přece musí, jak se říká, nejprve „naplnit krví a masem“. Umím si představit, že když začne vznikat jak odborná publikace, tak putovní výstava, že se mnohé zkonkrétní. Kdo žil zde v Liberci? Kam ti lidé odešli? Kdo bydlel na druhé straně

hranice? Kdo bydlel dříve v Polsku? Myslím si, že právě mladá generace má potřebu vědět, co bylo tam, kde oni dnes žijí. Možná je vytěšňovací taktika jako strategie vypořádání se s nepohodlnou minulostí vhodná jenom na pár let, aby zakryla staré rány. Ale ten led je velmi, velmi tenký. Stačí jenom, aby přišel někdo, kdo staré rány opět rozjitří. Z tohoto důvodu se velmi přimlouvám, aby se tento projekt podpořil. K čemuž chci také sama přispět.

My jsme diskutovali o tom, jestli má být „Centrum proti vyhánění“ v Berlíně podpořeno, nebo ne. Myslíme si, že by to mohla být alternativa.

Ingrid Lottenburger

Promiň Heide, co je alternativa k čemu?

Heide Schütz, Bonn

Stálo by za to zvážit, v případě že i v jiných regionech existují podobné návrhy, že by mohlo vzniknout jedno společné centrum. Ale já bych stále plédovala proto, aby se „začalo odspodu“.

Děkuji pěkně.

Andreas Schönefelder, Großhennersdorf

Andreas Schönefelder, Umweltbibliothek (Knihovna životního prostředí), Großhennersdorf. Já bych chtěl na tomto místě říci, že jsem velmi rád, že toto Česko-německé fórum žen existuje a že mně jako muži – a to by nemuselo být tak samozřejmé – nabízí možnost spolupracovat. Neexistuje bohužel v tomto třínárodním regionu žádné fórum mužů, které by takto otevřeně přistupovalo k závažným problémům tohoto regionu. To je přece třeba také jednou říci. Nevytvořila se bohužel žádná politická třída, nebo politické třídy, které by se do takových témat pouštěly. Je důležité, že tyto impulsy, které z tohoto fóra žen, z této diskuzní platformy vycházejí, jsou nějakým způsobem uchopeny. Myslím si, že tímto návrhem se uchopí jedno důležité téma, jehož kladné vyřešení přispěje k tomu, že budeme moci vejít do předevropské budoucnosti. Na tom, zda se tato věc podaří, bude možná záležet, zda naše generace ještě zažije, že je možné „vedle sebe skutečně existovat“. To bohužel není samozřejmého – doposud ne.

K tomu možná ještě jeden tip: Dva roky existuje jedna iniciativa, jmenuje se Pontes, která v tomto roce dosáhla status, jenž jí zajišťuje v tuto chvíli z německé strany finanční a legislativní podporu. Pontes má za cíl v příštích 4 letech vyvinout vzdělávací koncept, jenž by přesahoval hranice, koncept, který zahrne více aspektů. Přirozeně jedním z nich bude zpracování naší společné minulosti a také té minulosti, která nás rozděluje. Ale já bych navrhnul, aby se váš projekt rozvíjel dále zde v Liberci, kde vzniknul, a aby se stal takovým zrcadlovým projektem k tomuto Pontes-projektu.

Ještě jeden aspekt, který zde na tomto místě chci uvést. Již včera jsem se zmínil, že jsem právě přijel z třínárodního regionu Ukrajina – Slovensko – Polsko. Tyto problémy tam ještě nemají, ale přesto tam existuje řada obdobných problémů. A možná se nám v příštích letech podaří navázat s těmito lidmi kontakty, abychom jim s našimi dobrými zkušenostmi, které doufáme, že uděláme, mohli dodat odvahy a podpořit je, prodiskutovat s nimi jejich nelehké problémy a především umožnit jim, aby z našich zkušeností mohli profitovat. Myslím si, že i

my budeme moct z jejich zkušeností profitovat. Samozřejmě jejich zkušenosti zatím příliš dobře neznám, musíme tam zajet častěji, byli jsme tam teď poprvé.

Tedy také toto téma má ještě více fazet, ještě více perspektiv, než co se mi povedlo teď bezprostředně zmínit. Nepochybně těžká cesta k financování je další oblast, ve které bychom měli ještě úžeji spolupracovat a vzájemně se podporovat.

Děkuji.

Ingrid Lottenburger

Já tobě děkuji také.

Chtěla bych zmínit dvě důležité věci.

a) Putovní výstava. Největším handicapem historiků je to, že je pro ně obtížné přinést jimi získané informace mezi lidi. Pan von Borries to určitě potvrdí. Oni vědí všechno, znají všechno, ale mají málo šancí jejich informace – zčásti také velmi pracně získané – lidem přiblížit. Pan Brandes, jeden ze špičkových historiků ve Spolkové republice, nám poslal E-mail, ve kterém napsal, že je zvědavý, jak to chceme celé zprovoznit, jak to chceme celé uvést do pohybu. Jeho zpráva nás samozřejmě potěšila. Mimo jiné právě pomocí naší putovní výstavy chceme lidi důkladně obeznámit s minulostí.

b) Je samozřejmé, že musíme a chceme naši kooperaci rozšířit, a sice v první linii na polské straně Euroregionu. My jsme s tím již začali a já pevně věřím, že se nám určitě podaří nějakou organizaci, přesněji nevládní organizaci (NGO) pro věc nadchnout. Nyní chtěla Věra něco říci.

Věra Vohlídalová

Prosím, pane Dumine, máte slovo.

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Včera jsem se zmínil, že před 20 lety jsem inicioval program na ochranu tradic a kultury v Dolním Slezsku. Tento program si mimo jiné kladl za cíl zaznamenat vzpomínky zdejších lidí na dobu osídlování. Já už jsem včera řekl, že máme jednu z posledních možností zachytit výpovědi těch několika málo ještě žijících pamětníků. Zároveň je také třeba získat různé předměty, osobní cenné památky, které tehdy lidi při vyhnáních a přesídleních doprovázely a které ještě dneska, abych tak řekl, o tom podávají „tiché svědectví“. Tyto předměty v sobě přechovávají historii našich národů, našeho do tří částí rozděleného společného Euroregionu.

Před 11 lety jsme uspořádali výstavu, jejíž motto bylo „Památky na dlouhé putování“. Tato výstava prezentovala předměty, které doprovázely osídlence na jejich cestách. Jednu část vystavovaných exponátů tvořily fotografie lidí, kteří tehdejší události zažili. Jenom ta fotokolekce obsahuje dneska na 160 takových fotografií. Před nějakou dobou celou kolekci zakoupilo Národním muzeum ve Vratislavi (Wroclaw/Breslau). Jsem si jistý tím, že je zde šance tuto polskou kolekci zapůjčit. Sbírkou bychom chtěli doplnit českou a německou částí – fotografiemi pamětníků, kteří si na tehdejší události ještě vzpomínají a o svých zážitcích jsou ochotni vyprávět. Samozřejmě by se jejich výpovědi musely zaznamenat. Já to považuji za

skvělou iniciativu, kterou bychom mohli, samozřejmě za účasti mládeže, ve třech národních regionech uskutečnit.

Kromě tohoto projektu na ochranu tradic a kultury se zabývám pedagogickou činností. Vyučuji 250 žáků v jednom lyceu v Jelení Góře, a to předmět kulturní věda. Tento obor byl zcela nově zaveden před rokem. Třetinu vyučovacích hodin využívají studenti k zjištění své vlastní rodinné historie a pro shromažďování informací o době osídlování. My jsme přesvědčeni, že právě období kolem roku 1945 – obrazně řečeno „neuralgický bod“ v nedávné historii tohoto kraje – bytostně formovaly a ovlivňovaly specifické znaky kultury obyvatelstva našeho regionu, jejímiž nositeli je dnes především mladá generace. Místní mladí lidé se občas zamýšlí nad tím, kdo jsou, čí původ je nejsilněji ovlivnil. Odrazil se v jejich životě nejvýrazněji vliv dědečka z matčiny strany, nebo z otcovy strany? Té první, nebo té druhé babičky? Ve skutečnosti je opravdu jeden z prarodičů nejsilnějším nositelem a zároveň zprostředkovatelem kulturních tradic v rodině. S kým se mají identifikovat? A když tito mladí lidé sami ve svých rodinách pátrají a zaznamenávají vyprávění svých prarodičů, budou si o to víc vědomi, z kolika nejrůznějších elementů se skládá jejich vlastní kulturní identita. Pro nás zde (pro fórum žen) a také pro občany, kteří se zajímají o kulturu a tradice v našem regionu, by se rozšíření a doplnění zmíněné sbírky mělo stát důležitým úkolem. Mělo by být pro nás výzvou sestavit kompletní sbírku, kolekci s nejrůznějšími předměty ze všech třech částí regionu, která by se cíť obstála v každém muzeu. Taková sbírka by obsahovala vedle dobových předmětů a fotografické dokumentace také audiozáznamy se vzpomínkami pamětníků. Tito pamětníci nám stárnou a právě autentické nahrávky budou za 10, 20 nebo 50 let představovat nenahraditelnou část celé výstavy. Toto bychom si měli vytyčit za jeden z našich hlavních cílů.

Děkuji.

Ingrid Lottenburger

Prosím, pane Šolci.

Ráda bych poznamenala, že pan Šolc je pro naše fórum důležitým „konzultačním partnerem“. Diskutovat s ním o nových nápadech a o nových návrzích je jako kdybyste je nechali projít lakmusovým testem.

Ervín Šolc, Liberec

Moje jméno je Šolc. Jsem členem svazu Němců tady v Liberci. Já bych rád zde zmínil pár bodů, které mi leží na srdci.

Bod jedna: Mně teda, musím říct, udivuje, s jakým elánem tady paní Vohlídalová a paní Lottenburgerová to fórum žen jsou schopny bezplatně řídit a obětovat přitom tisíce hodin svého vlastního času. Ale, to já si myslím, mělo by to být taky jednou řečeno. A já bych právě použil tohoto fóra – jako muž.

Bod dvě: Já bych chtěl poděkovat taky za to – a to je můj osobní dojem –, že úroveň těch přednášek od pana profesora Peška počínaje přes pana profesora Borriese z Hamburku, je vynikající. Já jsem se zde ledasčemu přiučil a za to jsem taky vděčný.

Třetí bod: Rád bych podporoval to, co zde bylo navrženo, tedy vznik té vědecké publikace a také tu putovní výstavu. Ale v této souvislosti bych přeci jenom rád upozornil na to, a tady

musím navázat na přednášku pana profesora Borriese, jak to může být složité, teď to zase řeknu německy „bei der Wahrheitssuchung und bei der Wahrheitssfindung“. A toto bych rád dokumentoval právě na těchto tlustých knihách, které jsem sem přinesl.

Já jsem si s velkým zájmem přečetl knihu „Osudný omyl Eduarda Beneše“ od Tomana Broda a za stranou 576 je snímek s podtitulem „Odchod libereckých Němců do transportů; ženy, děti a starci“. A mě na tom snímku zaujal kluk, který tam má na zádech klec pro ptáky. Jinak je na pozadí té fotky zřetelné prostředí typického lágru, ze kterých Němci po roce 1945 bývali vysídlováni.

No a tak jsem si říkal, že je třeba taky dalších pohledů, a tak jsem si koupil knížku „Rozumět dějinám“, která byla vydána ministerstvem kultury, a tam na straně 111 je tentýž snímek a má podtitul : „Z území obsazených Třetí říší bylo donuceno k útěku nebo přímo vyhnáno 160 – 170 tisíc českých obyvatel“. To je sice pravda, ale mě by zajímalo, do jaké míry tento snímek souvisí s útekem našich českých spoluobčanů.

Pak jsem si koupil ještě německé vydání s názvem „Geschichte verstehen“. Tam je ten snímek pochopitelně také a je tam napsané: „Aus dem vom Drittem Reich besetzten Gebieten wurden 160 – 170 Tausend Tschechen, Juden und sudetendeutsche Antifaschisten zur Flucht gezwungen oder sie flohen selbst.“ To je taky pravda. Jenomže co s tím snímkem?

Tak já jsem si dal tu práci a hledal jsem toho kluka. A teď si představte, že já jsem ho našel.

Ingrid Lottenburger:

To říkáte poprvé na veřejnosti?

Ervín Šolc:

Ano, to říkám poprvé, protože teprve před pár dny jsem to mohl také dokázat. Ta rodina žije v západním Německu, on zemřel nedávno, ale mám korespondenci s jeho bratrem, který potvrzuje, že se jmenuje tak a tak, že se to stalo tehdy a tehdy.

Čili, co tím chci říct. I toto dílo je psáno velmi kvalifikovanými českými historiky, a přesto se v české i německé verzi vyskytují takové nedostatky. Z toho vyplývá moje skepse, že vydáme-li i v budoucnosti o Euroregionu a problémech, které zde tehdy byly, určité vědecké pojednání, že nebudeme moci zaručit čtenářům objektivitu.

Rád bych teď upozornil na to, že v našem regionu nedošlo pouze k vyhnání Němců, nýbrž, že zde byla také židovská obec, která představovala velmi komplikovaný problém Liberce. O utrpení našich židovských spoluobčanů nemusíme diskutovat, to je tak jednoznačné a barbarské. Jejich diskriminace začala už v roce 1935 a trvala až do těch strašných konců v roce 1945.

Ale kdybyste dovolili alespoň jeden poznatek z židovské obce první Československé republiky. Nakonec tady sedíme na místě, kde stála synagoga. Židovská obec tehdy čítala asi 1300 lidí a byla velmi rozdílně politicky naladěna. Já jsem z té židovské obce jako kluk poznal jenom jednoho našeho židovského spoluobčana – byl to dr. Lévy. Dr. Lévy byl lékař a zachránil mé matce život.

Můj otec, který byl později v roce 1938 zatčen Gestapem, diskutoval s dr. Lévim v pohnuté době let 1937, 1938 o osudu německých Židů. Dr. Lévy tvrdil, že někteří členové židovské obce darovali Henleinově straně SDP určitý peněžní obnos za slib, že budou ušetřeni pronásledování. Údajně taky od Henleina ten slib dostali. My víme, že pronásledování a zničení Židů bylo tak konkrétně naplánováno, že i Henlein byl na to krátký a nemohl s tím nic dělat, i kdyby býval chtěl, jako že si myslím, že nechtěl. Dr. Lévy a ostatní Židé byli odvezeni do koncentračních táborů. Tedy to je jeden pohled na situaci Židů před válkou a za války, který je všem známý.

Co mi ale chybí, je pohled na poválečný osud naší židovské komunity. Někteří se přeci jenom vrátili. Také dr. Lévy se po válce vrátil z koncentračního tábora a pro něj a pro ostatní Židy, co přežili, začala ne právě lehká doba. A já musím říct, že tito tzv. němečtí Židé trpěli pod těmi poměry, které tady vládly v letech 1945 – 1946, víc než německé obyvatelstvo, protože oni totiž z větší části neuměli česky a mluvit německy, to byl zločin.

Došlo k takové paradoxní situaci, že mezi těmi našimi zbylými sudetoněmeckými občany a tou židovskou komunitou nastalo vlastně lepší soužití než mezi německými Židy a těmi českými nově příchozími osídlenci. Kromě toho navíc nebyl německým Židům vrácen majetek jenom proto, že byli jakoby Němci.

Čili – a já to zase opakuji poté, co jsme tady slyšeli ty různé odborné vědecké referáty – jak podchytit tyhle ty nesmírně zajímavé detaily? Já mám obavy, že to nebudeme umět.

Já se omlouvám za dlouhý referát.

Monika Žárská, Praha

Některé věci se pořád opakují, pořád dokola. Jsou to asi dva roky, co svět obletěl snímek poraněného chlapce, ke kterému běží ozbrojený izraelský voják. A ten snímek byl prezentován jako snímek mladého Palestince, kterému izraelská armáda ublížila. Jedna americká židovská rodina snímek náhodou viděla a poznala na něm svého synovce. Nakonec se ukázalo, že on to byl židovský kluk, kterého zkrvavili palestínští mladí bojovníci, a ten izraelský voják k němu utíká, aby je zahnal.

Prof. Bodo von Borries, Hamburg

Není jednoduché po těchto pohnutých vzpomínkách, které zároveň připomínají důležitost komplexnosti vašeho záměru, se vrátit zpátky do čistě organizační roviny.

Bylo by také velmi zajímavé v případě těchto závažných publikovaných vyobrazení, které jsou konstituovány nejenom svým obrazovým obsahem samotným, ale také samozřejmě svými podtexty, bylo by velmi zajímavé položit si otázku, zda se některé znovunalezené a identifikované osoby do daných situací a událostí pouze nevmyslely. Tuto úvahu by potvrdzovaly některé známé případy.

Ale já bych se zase vrátil zpátky k vašim plánům. Domnívám se, že je zde pár bodů, které je třeba vyjasnit. Co chtějí německé a české účastnice tohoto fóra žen? Mohou ty, které pochází z jiných částí republiky, z jiných regionů říci: Ne, my se nebudeme do budoucna už více zabývat jižními Čechami, my se nebudeme už více zabývat Prachaticemi nebo Litoměřicemi, nýbrž budeme se odteď zajímat o Euroregion Nisa. Dá se předpokládat, že tyto účastnice budou ochotny natolik slevit ze svých nároků a budou souhlasit s tím, že se všechno bude

investovat právě do tohoto regionu? Dá se pevně počítat s tím a spolehnout se na to, že získáte polské partnery a partnerky na „palubu vaší lodi“, tak, jak to vlastně v tomto třínárodním projektu je důležité a nezbytné?

Pokud se ale váš záměr bude odehrávat v tomto regionu, a to se přece jenom včera a dneska už vícekrát jasně zdůraznilo, pak má tento region ještě čtvrtého tajného partnera, a tím jsou Lužičtí Srbové. A to činí tento projekt v tomto bodě mimořádně zajímavým, ale to se musí potom také dále někde v projektu odrazit. Příspěvek pana Šolce zcela jasně ukázal, že pátým tajným partnerem tohoto regionu jsou bývalí židovští spoluobčané. Bylo by mimořádně zajímavé, kdyby se podařilo navázat kontakt s potomky Židů z tohoto regionu, ať už ve Spojených státech, nebo v Izraeli. Člověk může mít v tomto občas kupodivu štěstí. K tomu možná hned ještě jednu větu.

My jsme v posledních letech měli pozitivní zkušenost s tím, že podobné projekty mohou být také velmi zajímavé pro mladé lidi. Na německých školách pod záštitou spolkového prezidenta proběhla soutěž k tématu „Migrace“. Výhry byly před několika týdny uděleny v Berlíně. Určitě vás zaujme, když vám sdělím, že vedle takových témat jako „pracovní migrace“ a „politická migrace do Německa“ stály (čistě kvantitativně) v popředí práce typu – „Útěk mé babičky ze Slezska“. Já jsem desítky těchto prací přečetl, revanšistické se prakticky nedostaly dál. Jednotlivé práce se v zásadě velmi odlišovaly, ale z některých prací vyplynulo, že jejich autoři – žáci – měli možnost vést velmi podnětné rozhovory se svými prarodiči a zprostředkovaně tím také ukázali, kam až sahají hranice jejich prarodičů. To je mimořádně zajímavé.

Mimochodem obdobný projekt a tím i odpovídající zkušenosti již existují. „Polsko-německá komise o školním dějepisu“ (Deutsch-Polnische Schulbuchkommission), vypracovala společnou publikaci „Deutschland und Polen in 20. Jahrhundert“ (Německo a Polsko ve 20. století). To znamená, že zkušenosti, jak něco takového má vypadat a probíhat, jsou ve velké míře k dispozici.

Je třeba si položit několik otázek: Jak dlouho to bude trvat? Kolik tisíc hodin se musí do něčeho takového investovat a kolik to bude stát? Nesmíte zapomenout na vícejazyčné vyhotovení. Kromě toho to musí být provedeno nanejvýš pečlivě a zodpovědně.

A pak jsou zde konceptuální otázky: Jak má taková publikace přesně vypadat? Zamýšlíme věnovat se jenom jednomu malému regionu a zachytit pouze jeho určité krátké období? Má se jednat skutečně o určitý, sice ucelený, ale přesto uzavřený popis situace v Euroregionu? Anebo to není, abych tak řekl, strukturálně vyloučené, že se tématický záběr postupem času může rozšířit? Taková práce musí umožnit čtenáři nahlédnout problém z různých úhlů, musí se v ní objevit také různá shrnutí, systematizace, kvantitativní údaje, tabulky aj. Já si myslím, že ten typ koláže pravděpodobně je pro to vhodnější, než ten typ chronologicky sestaveného poučného přehledu. Problém selekce se objeví u každého tématu pokaždé znovu, to však velmi, velmi rychle zjistíte.

Jako poslední: Jak hluboko se musí jít do minulosti? Musí se jít do 18. století? Musí se jít do období vzniku Českého národního obrození v 19. století? Jak hluboko do minulosti se musí jít u tématu kulturní spolupráce anebo v otázce rozsahu kontaktních zón, jazykové výměny a asimilace v obou směrech? To jsou všechno mimořádně zajímavé otázky, u kterých začíná člověk pochybovat, zda se toto vše dá odbýt jednou knihou.

Já vám velmi děkuji za vaši trpělivost.

Ingrid Lottenburger

Jednu malou poznámku: My jsme už včera večer o tom trochu diskutovali. Považuji vývoj tohoto konceptu za skutečné dobrodružství.

K vaší otázce, jestli všechny členky našeho fóra „táhnou za jeden provaz“. Členky naší organizace jsou stále informovány o našich plánech a našich záměrech. Dvakrát do roka obdrží informace o tom, co se vše připravuje, plánuje, a které ideje máme. Jsem si zcela jistá, že se zaměřením na Euroregion souhlasí. Kromě toho můžou všichni muži a ženy „organizováni pod střechem našeho fóra“ a po domluvě s koordinační radou navrhnout a realizovat vlastní plány.

K tématu Lužičtí Srbové: Lužičtí Srbové jsou v této souvislosti velmi důležití. Z tohoto důvodu jsme poprosili paní dr. Keller o její příspěvek.

Velmi vám děkujeme za vaše připomínky.

Prosím paní Matušková

Marie Matušková, Andělka/Višňová

Dobrý den, já jsem Marie Matušková. Jsem starostkou dvou pohraničních obcí v Sudetech. Velmi si vážím toho, co jsem tady vyslechla, je to pro mě velmi zajímavé a moc se z toho poučím. Ale až se vrátím do svých vesnic, jakou formou to tam přinesu? V ruksaku? V kufříčku v ruce? V nějaké velké tlusté knize, kterou skoro nikdo nepřečte? To je skutečný problém.

Já vám své vesnice představím. Když se podíváte tady v pravo, jak říkám, na to pravé ucho republiky, tam jsou mé vesnice Andělka a Višňová. A z té Andělky, býval to dřív Engelsdorf, jsou to do Německa vzdušnou čarou 4 kilometry. Co to jsou, prosím vás, 4 kilometry? To je několik desítek minut chůze, to je 5 minut z kopce na kole, mohla bych užívat i jiná přirovnání - a přitom to jsou světelná léta.

Dneska jste tady citovali Masaryka s jeho prognózou, že republika potřebuje 50 roků na to, aby se daly poměry dopořádku. V dnešních Lidových novinách je, že doženeme Evropskou unii za 39 let. Samozřejmě mě to rozesmálo. Mně je jedno, jestli budu mít rohlík téhle kvality, ale budu ráda, když moji lidé ve vesnici budou prosperovat a budou zdraví a já také. To jsou věci, které nejsou úplně nejdůležitější.

A taky mám jednu fotku. Když jsem prohlížela staré kroniky, vypadla taková malá fotka se zubatým okrajem. Na ní je višňovské nádraží a jsou tam vyhnanci. Mají tam nějaké balíky, mají tam dokonce i plechovou vanu. A víte, co vám řeknu, já nevím, kdo to je. Jestli to jsou Češi, nebo jestli to jsou Němci. A myslím si, že to je úplně jedno. V jistou chvíli zazněl signál a lidi z Višňovy měli přistavený vagón, dali si do něj pár věcí a za pár hodin zmizeli. Někteří se vrátili, anebo přišel někdo jiný. Teď nebudu mluvit o těch všech vlnách „zlatokopů“ a také ne o těch lidech, kteří byli příliš čestní, a tím příliš nebezpeční pro nový politický systém, a proto museli být také někam odstraněni. To je ale už celý takový další příběh, který to pohraničí nese.

Ale já jsem někdy v nějakém interview vyslovila slovo Sudety. Prosím vás, to slovo vzbudilo mezi některými lidmi takový šílený poprask, že jsem dostávala anonymní telefonáty. A

tenkrát jsem si vzpomněla na své dětství, když jsem byla devítiletá pionýrka a v jedné botanické knize jsem našla obrázek „Violky sudetské“. Já jsem se na ni jako podívala a říkala jsem si: „Ježíši Kriste, jak můžou užít u názvu rostliny v Čechách slovo Sudety“?! To slovo Sudety bylo pro nás nějaké tabu, bylo to něco tajemného, sprostého, zlého. Až o několik let později jsem se dozvěděla, že to je prostý zeměpisný název a dneska už normálně říkám, že já jsem vlastně Sudeťáčka. Já celý život žiju v Sudetech, ať už v Krkonoších a nebo teď pod těmi Jizerskými horami.

A teď ty dary, které vy tady vytváříte, ta vítězství ducha a inteligence, bude potřeba přenést dolů do těch nejnižších pater. Vy si myslíte, že z nich vyvěrají, ale není to tak úplně pravda. Není to tak úplně pravda, protože ti lidé třeba mají své schopnosti, mají svoji vážnost, mají svoji osobitost, ale nemají takový nadhled. Prostě to není v jejich silách. A tak se musí začínat pomalu. Ne nějakým vysvětlováním, ale prostě přátelským soužitím.

Já už 11 let táhnu takovou organizaci „Vedle sebe, ale spolu“, kam patří Němci, Češi a Poláci. Děláme společné vandry, děláme společné veselice, děláme společné věci. Naše spolupráce je v podstatě velmi komická. Když se sejdeme, tak mluvíme česky, polsky a německy a vytvořili jsme si z těch tří jazyků takovou zvláštní řeč, se kterou se velmi rychle a velmi dobře dorozumíme. A prostě to tak funguje.

Ale kdybych já, která píšu pro vesnici měsíčník s názvem „Co se děje“, a kde vždycky uvádím názvy měsíců v němčině, v češtině, v polštině a v lužické srbštině, tak když tam budu chtít napsat o svojí účasti na tomto fóru, tak já budu muset být velice opatrná, budu jim moct dát jenom velmi malé sousto.

Možná jste si včera všimli, že seděla vedle mě paní v zeleném kostýmu, což byla normální občanka z vesnice, kterou jsem sem schválně přivezla, aby viděla, že se tady nekujou žádné pikle, aby mohla lidem vyprávět, že se tady odehrávají seriózní věci. Koneckonců i ona sama přišla do té Andělky, aby ji osídlila, už jako dítě.

Možná že někteří z vás znáte film, který je vedle prezentován na stolku – „Lidé na hranici“. Domnívám se, že na takovém fóru jako je toto by takový film klidně mohl být puštěn. Točily ho tři filmové mládežnické dílny - polská, německá a česká. Ta zmíněná paní tam shodou okolností také vystupuje. Tvůrci toho filmu se chodili ptát do českých, polských a německých rodin v pohraničí, jak to bylo, jak sem přišli, co si o tom myslí. Mohli jste vidět od zcela kladných příkladů, kdy německá rodina navštěvuje polskou domácnost v domě, kde původně bydlela, a naprosto sestersky připravují všichni společně jídlo, také příklady, kdy němečtí hoši, kteří nepracují, kteří mají holé hlavy, zdvihají výhružně pěsti. Ale taková je realita.

Takže já vám všem děkuji, že vypracováváte ty teoretické zbraně, abych tak řekla, se kterými bychom měli všecko zvládnout. Ale pomozte nám ještě udělat nějakou metodiku, jak to přinést té veřejnosti, která není intelektuální, bojí se, že z toho domu, který sama nepostavila, ji může někdo vyhodit a je svým způsobem nejistá a nesebevědomá.

Děkuji vám.

Ingrid Lottenburger

Na mém seznamu je nyní pan von Arburg.

Dovolím si ještě dvě mezipoznámky.

První poznámka: Předpokládám, že zmínění filmoví tvůrci jsou tzv. „Bordercrosser“, kteří byli mimochodem pozváni. Já jsem je samozřejmě o naší konferenci informovala.

A ta druhá poznámka: Vítám pana Watterotta. Buďte srdečně vítán. Pan Watterott je ekonomický vedoucí německé části Euroregionu Nisa. Je to od vás velmi milé, že jste přišel. Nevím, zda je tady také pan Jankowski, který chtěl také přijít.

Vítám pana Jankowského.

Pan Jankowski je ekonomický vedoucí polské části Euroregionu Nisa.

Měla bych asi zmínit to, že podle našich zkušeností je myšlenka Euroregionu Nisa ještě málo známá. Proto jsme zde pověsili tuto mapu, abyste si mohli udělat představu o tom, co to vlastně Euroregion Nisa znamená. Dostali jsme od pana Watterotta velké množství prospektů. V Polsku už nebyly žádné k dispozici a v Česku také ne. Doporučuji vám si v každém případě naše prospekty vzít, abyste si mohli učinit představu o geografické poloze Euroregionu. A můžete tyto prospekty také rozdat ve vašem okolí, a tím podpořit to, že sem lidé přijedou. Je to skutečně nádherný kraj.

Prosím pane von Arburg.

Adrian von Arburg, Praha

Budu mluvit v druhém zemském jazyce, tedy v němčině.

Rád bych podpořil váš záměr připravit publikaci o tomto trínárodním regionu. Mně ale není jasné, o jaké období se bude jednat. O období od roku 1938 nebo dříve? To by bylo pravděpodobně velmi důležité.

Chtěl bych navázat na poznámky mých předřečníků a také na to, co jsem zde včera již naznačil. Předpokladem pro publikaci, která by měla mít pokud možno co nejvíc syntetických rysů – pokud je má opravdu mít? –, je, že stav výzkumu v jednotlivých regionech, tedy v české, polské a německé části, by měl vypadat více méně pozitivně. Já mohu o trochu lépe odhadnout stav výzkumu v české části Euroregionu. V případě, že chceme začít nejpozději rokem 1938 a podíváme se, nakolik je předválečné a válečné období zpracováno, zjistíme, že sice vyšly v posledních letech syntézy z německé a české produkce o historii pohraničních oblastí mezi lety 1938 – 1945, avšak právě co se týče Libereckého kraje, lze říct, že se doposud nepodařilo toto období uspokojivě zpracovat.

Stav výzkumu poválečného období vypadá skutečně velmi, velmi tristně. Neumím si představit, že bychom už nyní, bez toho abychom trávili ještě měsíce v terénu, mohli poskytnout jasný přehled o tom, kdo tady mezi lety 1938 až 1950 vlastně byl, kdo odsud odešel. Právě toto bych považoval za základní informaci v takové publikaci, kterou vy zamýšlíte. Tedy jednu z hlavních otázek, ne-li jednu z hlavních tématik, kterou bych navrhnul pro takovou publikaci s podtitulem „Kdo zde byl, odkud přišli, kam odešli“ – pokud se chcete zaměřit na lidi, kteří zde žijí – pak by bylo důležité klást důraz na lidské osudy. To ale ne v individuálním smyslu – to je těžké syntetizovat – nýbrž v kolektivním smyslu. To znamená, které skupiny sem přišly, proč a odkud. To bych viděl jako určitou šanci udělat tu publikaci zajímavou pro širší veřejnost. Je třeba zdůraznit, že přinejmenším na české straně bude třeba vyrovnat deficit chybějících vědeckých prací založených na terénním výzkumu. A tím by se

mohlo začít, jak už to řekl také pan von Borries. Pokud toto opomeneme, bude těžké vypracovat reprezentativní syntézu. Myslím, že v našem případě musíme nejdřív začít s vytvořením tzv. „patchworkingu“ z jednotlivých vědeckých prací, jehož úkolem bude „vnést světlo“ do dané problematiky, a tím umožnit čtenáři nahlédnout problém regionu z různých úhlů.

Děkuji vám.

Ingrid Lottenburger

Já vám děkuji, že jste použil pojem „patchworking“, který jsem často zmínila při našich telefonních rozhovorech v létě 2003.

Dr. Andreas Helmedach, Braunschweig

Chtěl bych přispět jednou informací a také zároveň dodat něco k tomu, co řekl pan von Borries. Mé jméno je Andreas Helmedach, pracuji v „George Eckert Institut für Internationale Schulbuch Forschung“ (Institut G. Eckerta pro mezinárodní výzkum učebnic) v Braunschweigu jako vedoucí „Česko-německé komise o školním dějepisu“ (Gemeinsame Deutsch-Tschechische Schulbuchkommission), o jejíž existenci možná někteří z vás již slyšeli. Tato komise, která vykonává svoji činnost teprve jeden rok (ale už jednou od roku 1967 být činná), si vytyčila cíle, které jsou v souvislosti s vaší prací zajímavé.

Členové této komise jsou např. pan Pešek, který zde včera mluvil, pan Beneš, kterého zaručeně české účastnice znají, a již zmíněný pan Brandes – profesor z Düsseldorfu.

Předsevzali jsme si v následujících dvou, třech letech vypracovat publikaci o historii vztahů Čechů a Němců v Českých zemích.

To je mimořádně komplexní a náročný úkol, neboť jací to jsou Němci, kteří Němci jsou zde míněni? To jsou německy mluvící lidé v Českých zemích, kteří vlastně byli Rakušany. Kdy se vlastně stali Němci? Kdy se stali Češi Čechy? Kdy se z obyvatele Českých zemí stal národně uvědomělý Čech?

Všechny tyto problémy se zde prolínají. K tomu ještě přibudou skupiny, které také v Českých zemích žily, jako např. Židé. Toto všechno musí být zde prezentováno. A právě proto, že to někdy bude, jak doufáme, zpracováno a publikováno, ulehčí se o to váš úkol natolik, že vy nebudete muset začínat na začátku 19. století, nýbrž možná právě kolem roku 1938.

Myslím, že je zde celá řada možností spolupráce mezi vaším projektem, mezi vaším týmem a mezi tím, co zamýšlí společná česko-německá komise. Uměl bych si například představit, že to, co vy chcete zpracovat, by se potom mohlo integrovat jako případová studie do naší publikace, kterou budeme distribuovat v jednotlivých regionech. Počítá se s tím, že se tyto materiály vyhotoví především pro potřeby učitelů. Ti budou mít možnost z těchto materiálů vybrat jednotlivé části, a ty pak také probrat ve vyučování.

Přibližně 70 procent textů v české a německé verzi bude identických, podobně jak je tomu také u polsko-německého vydání. Podle našeho názoru nemá smysl vyhotovit 100% shodný text, protože se musí polským dětem vysvětlit věci z německé historie a německým dětem přiblížit historii polská. A toto se dělá účelově s odlišnými texty. Ale je zde samozřejmě celá

řada shodných textů. Podobně si představujeme také německo-český projekt, který, jak doufáme, začne v příštích dvou, dvou a půl letech nabírat konkrétní formy.

Dobře. Tolik asi pro vaši informaci k tomuto tématu. Děkuji vám.

Ingrid Lottenburger

My děkujeme vám.

My už jsme vás hledali. Jsme velmi šťastné, že jste tady. Vy jste přišel dobrovolně, to znamená bez toho, abychom vám stále telefonovali a říkali vám: „Tak přijďte přece, prosím!“

Ráda bych se zmínila o tom, že jsme v posledním čtvrtroce před touto konferencí rozeslali ve Spolkové republice a v Česku velké množství informačních materiálů. Předpokládali jsme, že každý, kdo zaujímá nějaký postoj k tématu „Centrum proti vyhánění“ (Zentrum gegen Vertreibung) a bude k tomu něco chtít říct, tak sdělí svůj názor v tisku. Čehož jsme využili, máme dva pořadače plné kopií článků z novin k tématu „Centrum proti vyhánění“. Těm nejdůležitějším lidem jsme napsali a zeptali se jich: „Chcete k tomu zaujmout postoj? Jaký je váš názor?“. Tímto způsobem jsme nezískali pouze seznam všech lidí, kteří se na polské, německé a české straně o tento záměr výrazně zajímají (ať už jej kritizují nebo podporují), nýbrž jsme mohli tímto způsobem také hodně zájemců o našem projektu informovat.

Na váš institut jsme byli vícekrát upozorněni, a to především ministerstvem zahraničních věcí. Jsme skutečně šťastni, že tu jste.

Děkuji vám.

Prosím Lotte Aurich.

Lotte Aurich, Berlín

Svůj příspěvek začnu tím, že popíšu jeden obraz, který na mě pokaždé znova a znova silně zapůsobil. Jedná se o jednu olejomalbu pojmenovanou: „Marionetář“. V horní části obrazu vidíte hlavu muže, který má na svých dlouhých prstech připevněné provázky, na jejichž koncích jsou zavěšené loutky, které vyplňují většinu obrazu.

Když dojde na naši politickou, svého času velmi tragickou minulost kolem roku 1945, napadá mě, že my jsme vlastně byli těmito loutkami, se kterými se léta bezohledně manipulovalo: hnání, vyhánění, vykázáni, drženi za zdmi a ostnatými dráty, zavlčení, hnání do spárů smrti. Byli jsme v pravém slova smyslu bezmocní a byli jsme bez skrupulí manipulováni politiky nejrůznějších diktatur. My, lidé, kteří jsme po staletí měli své domovy a svou vlast, jsme byli vykořeneční.

Tato konference, která se již chýlí ke konci, usiluje o taková politická měřítká a takové hodnoty, které napomohou pochopit tragickou minulost, a tím rozvíjet společnou budoucnost, která bude na obou stranách založena na vzájemném respektování a na dobré vůli překonat utrpená traumata minulosti. Právě v minulosti nás zneužili političtí aktéři, kteří nás proti sobě popuzovali, aby dosáhli svých mocenských zájmů. Zneužili nás jako loutky.

Co je naším největším přáním? Žít v míru, rozvíjet se podle svých vlastních rozhodnutí, bez válek a v dobrém sousedství bez strachu a předsudků.

Michal Kosina, Česká Lípa

Dobrý den, já se jmenuji Michal Kosina a jsem učitelem na gymnáziu v České Lípě. Mám velkou výhodu v tom, že mohu o těchto věcech hovořit se svými studenty. Učím dějepis. Získávám takto zpětnou reakci nejen od nich, ale také od jejich rodičů a prarodičů. Přál bych si, aby ta plánovaná publikace byla takovým objektivním shrnutím, takovou koláží k tomuto regionu, kterou bude potom možné při tom „hledání minulosti“ využít při vyučování.

Ti lidé, kteří zažili tyhle přesuny, nám umírají, přestávají být mezi námi. A to je trošku problém. Polký kolega řekl, že my jsme generace, která už se narodila ve stejné zemi, ve stejné vlasti jako naši rodiče. Moji prarodiče pochází ze Sudet, vlastně oboje, tzn. jak z mamčininy, tak i z tatínkovy strany. Jedna rodina je z Jilemnice, druhá z Nového Boru - z Heidy. Proto znám poměrně dobře z rodiny tu situaci, jak to tady bylo ve 20., ve 30. letech, za války, po válce. Vzpomínky těch pamětníků, to je věc, kterou musíme zaznamenat ještě včas, dokud ještě oni žijí. Archivy s prominutím ještě počkají dalších 20 nebo 30 let, ti pamětníci ne. To je jedna poznámka.

Teď ta druhá poznámka. Já bych rád navázal na podtitul této konference - „Odkud přišli, kde zůstali?“. K tomuto regionu, vedle rodinné vazby, mám také vazbu náboženskou. Jsem členem protestantského, baptistického sboru a vím, že celá velká skupina baptistů - reemigrantů přišla do Zelova. Mám to štěstí, že s těmito lidmi, kterým je dneska 70, 80 let mohu mluvit. To je opět věc, kterou málokdo ví: Tito lidé, kteří zde v posledních padesáti letech obhospodařovali krajinu jako zemědělci, odsud v 18. a 19. století odcházeli, aby před padesáti lety přišli zase zpátky se zkušenostmi, které nabyli v zahraničí.

Děkuji

Kateřina Kočová, Liberec

Kateřina Kočová, Technická Univerzita Liberec. Já bych si tady dovolila z pozice historika a zároveň vysokoškolského pedagoga reagovat na pana Kosinu. Já sama mám orální historii velice ráda a jako metodu ji často používám, používají ji i moji studenti. Musím k tomu ale konstatovat, že tuto metodu musí člověk znát a ovládat ji. Orální historie neznamena, že přijdu a s někým si vyprávím. Člověk musí být na tuto metodu připraven a vyškolen. To je jedna věc.

Další je věcí je to, že bez té velké makrohistorie nemůžu orální historii provozovat. Pokud neznám základní koncept, nevím na co se ptát, jak rozhovor vést. Ta věc je velice subtilní a musí se s ní zacházet opatrně. Dneska na to existuje řada programů a funguje to.

Zároveň bych mu tady chtěla hodit i takovou rukavici. Jako středoškolský profesor může samozřejmě své studenty tuto metodu naučit a poslat je mezi lidi, aby ty rozhovory udělali, tak jako to dělám já a dělá to spousta dalších.

Ohledně toho, že archivy mohou dalších 20, 30 let počkat, bych tady reagovala, že vzhledem k současném stavu archivního zákona bych toto skutečně netvrdila. Protože jestli bude archivní zákon schválen, budou skutečně archivy zavřeny nejen na 20, 30 let, ale možná déle a moderní dějiny 20. století nikdo z nás nebude moci normálně studovat.

Tak to bylo všechno, děkuji za pozornost.

Ingrid Lottenburger

Řekla bych, že můžeme být panu Kosinovi za jeho přístup ke svým studentům vděční. Možná si myslíte, že jeho postup a výsledky práce se studenty dostatečně neodpovídají vědeckým nárokům, ale on je středoškolským profesorem dějepisu na gymnáziu, a podle toho disponuje dostatečnými teoretickými znalostmi. Výsledky rozhovorů s pamětníky jsou pro jeho studenty poučnými a důležitými zážitky a mohou také pro nás představovat důležité informace.

My se hodláme s panem Kosinou spojit.

K archivnímu zákonu. Jsem skutečně zvědavá na výsledek rozhodnutí politiků. Neumím si představit, že se plánovaný návrh zákona prosadí.

Velmi mě těší, že se, pane dr. Černý, nyní ujmete slova. Pan dr. Černý byl a je pro naše fórum důležitým mužem.

Jestliže to nevíte, Dr. Černý byl českým velvyslancem ve Spolkové republice Německo.

Dr. František Černý, Praha

To není vůbec pravda. Jsem obyčejný František Černý. Už jsem vlastně ve všech svých funkcích emeritovaný, ať už jsem byl jednou velvyslancem nebo učitelem němčiny nebo novinářem nebo taky soustružníkem 4 roky.

Já jsem chtěl říct, já nechtěl nic říct, ale byl jsem vyvolán. Já rád poslouchám a myslím, že to, co jsem tady za ty dva dny mohl slyšet, bylo v mnoha ohledech i pro mě velmi přínosné, byť se neustále touto tematikou nějak zabývám nejenom z titulu svých bývalých funkcí, ale především z osobního zájmu a zaujetí.

Někdy jsem z toho tak trochu smutný, protože jak jste asi taky vy mohli zaregistrovat, tento náš česko-německý dialog (já teď vynechám ten polský, ten neznám) je takovým procesem, který se pohybuje jeden krok vpřed a dva kroky vzad. Stále znovu se omílají věci, které se zdají být jednou už vyřešené, a v podstatě najednou se ukáže, že ta nevyřešená minulost se nám pořád vrací, ať chceme, nebo nechceme. Velmi se snažíme to celé uzavřít jakousi „tlustou čarou“ a myslíme si (což je samozřejmě správné), že záleží především na tom, jak si budeme utvářet svoji přítomnost s výhledem do budoucnosti.

Proč jsem takový pesimista? Znepokojuje mě, když pozoruji, jak začíná nacionalismus být opět neobyčejně virulentní silou. Politika se dneska prakticky odehrává – nejenom u nás a u našich německých sousedů – na základě populismu. Každý politik dneska ví, že bez populismu nevyhraje žádné volby. Populismem české politiky je nacionalismus. Preference dneska ukazují, že komunistická strana se stává druhou nejsilnější politickou stranou v České republice, což mě samozřejmě znepokojuje. To by mělo znepokojoovat více občanů. Jak je vidět, tak moc neznepokojuje. Vedle politických a sociálních důvodů, proč tomu tak je, je to také, a právě, nacionalismus jako vysvětlení a řešení nových problémů, který komunistická strana – po té, co po 40 letech už neměla u lidí velký úspěch – dneska nabízí jako alternativu. Nacionalismus v našich poměrech znamená svým způsobem určité antiněmectví. Já jsem dost často měl co do činění s komunisty, kteří mnohokrát byli docela slušní lidé, ale jakmile přišlo na toto téma, tak v nich rostla zakotvená představa, že ten Němec je a vždycky byl úhlavním nepřítelem, že ta věčná válka Čechů s Němci se nadále v aktualizované formě odehrává. A

pro mnohé další, já už teď nemluvím jenom o stoupcích komunistické strany, je ten „zlý Němec“ jednoduše Sudetský Němec.

Samozřejmě, že mezi sudetskými Němci, jsou tací, se kterými absolutně nemůžeme souhlasit, kteří si kladou naprosto nepřijatelné požadavky. Ale tito nejsou opět jedinými reprezentanty našich minulých spoluobčanů. Když máte potom příležitost, což se nemusí stát každému Čechovi, navázat kontakty se sudetskými Němci, tak nakonec zjistíte, že to zdaleka není tak, jak se vykládá, že to jsou zcela normální, slušní lidé.

Bohužel v českém prostředí se objevují stále ty stejné stereotypické, dogmatické a zároveň nekompetentní argumenty. Například: „Oni přeci chtějí jenom zpátky majetek! To byli sudetští Němci, kteří pomohli Adolfu Hitlerovi k moci!“. Avšak byli to opravdu sudetští Němci, kteří dopomohli Adolfu Hitlerovi k moci? Byl jeden sudetský Němec mezi těmi, kteří volili v roce 1933 NSDAP? Byl jeden sudetský Němec mezi těmi, kteří způsobili, že se Hitler stal v roce 1933 říšským kancléřem? Nemohl být! Sudetští Němci mohli hlasovat v Československu, což také činili. Hlasovali tady různě, hlasovali sociálně-demokraticky, komunisticky, ale nemohli ovlivnit události ve Třetí říši. To, že se potom situace vyvíjela tak, jak všichni známe, to je zase jiná kapitola.

Takže mně jde o to, abychom se snažili ty věci opravdu vidět ne tak zjednodušeně, jak se to jeví právě nacionalistům. A mrzí mě velice, že tento neustále podporovaný trend upozorňovat na to, že z německé strany hrozí jakési aktualizované nebezpečí, nabourává a brzdí naši spolupráci.

K tomu přichází něco nového a tady dneska o tom nepadlo ani slovo. Jedná se o nové zkušenosti s Německem, které Češi v poslední době měli příležitost udělat, a to konkrétně s německými investory. Němečtí investoři jsou u nás vítáni. Všichni víme, že bez německých investorů typu Bosch, typu Siemens, typu Volkswagen bychom byli hospodářsky na tom hůř, než jsme. Víme také, že francouzské nebo americké angažmá v našich privatizačních aktivitách bylo neúspěšné. Někdy je možné zaslechnout názor, že němečtí manažeři nám chtějí předvést, jak to umějí, jak to znají, a že se trochu vytahují. Ale já jsem naopak zjistil, že oni se velice snaží, aby to tak nebylo. Oni se opravdu v tomto, pochopitelně z vlastního zájmu, snaží být velmi citliví vůči tomu „českému pocitu“, že se ten velký soused tady najednou takto roztahuje. I z tohoto vznikají nové tenze.

Třetí aktuální tenze vyplývá z našeho nastávajícího vstupu do Evropské unie a z diskuze kolem evropské ústavy. Já se velice obávám, že jestli dojde, a jako že asi musí dojít, k referendu o ústavě, že to nedopadne tak dobře, jako naše referendum o vstupu do Evropské unie. Obávám se, že se podaří těm takzvaným „eurorealistům“, v podstatě teda „euronegativistům“, přesvědčit lidi o tom, že ta Evropská unie je „moloch bruselský“, že je to tak, jak nedávno napsal Miroslav Macek v Lidových novinách, že díky tzv. „Verheugenkracii“ nenastane to, že bude evropské Německo, ale že bude německá Evropa.

Z těchto tří zdrojů pramení antiněmecké nálady, což mě znepokojuje.

Na začátku konference citovala paní Vohlídalová dvě věci, které si přál Pavel Tigrid krátce předtím, než zemřel: Za prvé, aby skončil ten šílený konflikt na Blízkém východě, a za druhé, abychom dospěli ve vztahu k našim dějinám k určité sebereflexi, abychom se uměli podívat do toho zrcadla dějin a nebáli se toho. V tomto smyslu jsem se stal jedním z těch, kteří podepsali takový apel, takovou výzvu, která se jmenuje: „Bez kritiky minulosti není budoucnost“. My si myslíme, že doposavadní oficiální kroky pro zlepšení česko-německých

vztahů, jako např. Česko-německá deklarace z roku 1997 atd., zatím nevěšly tak důkladně do obecného povědomí, jak by měly. V naší výzvě je důležitá věta „Nesmířená minulost znovu a znovu rušivě zasahuje do přítomnosti“.

Takže, my se shodujeme v tom, že samozřejmě bylo vyhnání Němců důsledkem zločinné politiky, že je zavrženíhodné z dnešního hlediska a že jakékoliv vyhánění je třeba odsoudit pro budoucnost. Myslíme si, že je nutné ještě doplnit, že vyhánění Němců bylo reakcí na německý teror, že tím se to dá sice vysvětlit, ale ne ospravedlnit, a že už tehdy to bylo v rozporu s pojetím lidských práv a s demokratickými principy.

Takže abych to shrnul. Co považuji za důležité, je abychom dospěli ve vztahu k našim dějinám k určité sebereflexi, abychom se uměli podívat do toho zrcadla dějin a nebáli se toho. A abychom si uvědomili, že za hranicemi nežijou lidé, kteří byli odjakživa našimi nepřáteli a kteří nyní jenom čekají, jak se zase zmocnit nadvlády. Nýbrž, měli bychom se snažit si uvědomit, že to jsou naši sousedé, že to jsou vlastně lidé s nimiž mít dobré, co možná nejlepší vztahy je ten první a hlavní národní zájem České republiky.

Tak toto jsem chtěl zde říct a byl bych toho řekl ještě víc, ale to už bychom museli nastavit ještě jeden den.

Já vám děkuji.

Ingrid Lottenburger

Považuji za ohromně sympatické, že velvyslanec začne sbírat podpisy. Vy jste jenom sám podepsal? Nechtěl jste sbírat podpisy? Škoda, ale myslím, že byste zde měl úspěch.

Takže nyní se tedy dostáváme k závěru. Název poslední přednášky zní „Hranice překračující zpracování dějin jako předpoklad evropské identity“.

Chtěla bych na tomto místě ještě uvést několik informací o panu Zawilovi. My – Maria Lubich a já – jsme byly v Jelení Hoře a dělaly s ním interview týkající se jeho životopisných dat. Mohu Vám přečíst několik bodů.

* Zaprvé je magistrem. Magister se v Polsku píše malým písmenem, za jménem a bez tečky.

* Zadruhé je historik. Studoval na katolické Univerzitě Lubin a je tak žákem pana Bartoszewského. Kromě toho studoval muzeologii na Jagelonské univerzitě. Byl starostou Jelení Hory, poslancem Unie svobody v Sejmu, za polskou stranu prvním předsedou Euroregionu Nisa, nyní je čestným předsedou tohoto euroregionu, je členem Dolnoslezské rady. Je desátým zastupujícím předsedou v Regionální krkonošské rozvojové agentuře A.S. Je tedy i pro nás do budoucna mimořádně důležitý, protože takové organizace mají i peníze.

Prosím, pane Zawilo.

Hranice překračující zpracování dějin jako předpoklad evropské identity

Marcin Zawila, Jelenia Góra

Pořadatelky mě požádaly, abych hledal odpověď na následující otázky: Lze hovořit o dějinách nezávisle na hraničních liniích a můžeme evropskou identitu pojímat jako jistý druh společného chápání minulosti a budoucnosti Euroregionu Nisa?

Kdyby mi někdo položil tyto otázky před 12 lety – kdy se Euroregion Nisa nacházel zrovna ve své zakladatelské fázi –, byla by má odpověď pravděpodobně velmi spontánní a jednoznačně pozitivní: Když jsme se vymanili z temné éry komunismu, žili jsme všichni v atmosféře bláznivého optimismu. Vzájemný postoj se vyznačoval otevřeností a silnou vůlí po vzájemném poznání. Vše se tehdy zdálo o tolik jednodušší – ačkoli ne docela bezproblémové. Když jsme hned na začátku hledali společné jméno pro euroregion, předložila první návrh německá strana a ten zněl „Drei-Länder-Eck“. Polská strana protestovala, protože fatální asociace s někdejší „Drei-Kaiser-Eck“ byla příliš jednoznačná – asociace se smutnou kapitolou polských dějin: Jako „Drei-Kaiser-Eck“ se označovalo město Myslowice (Myslowitz), kde se stýkaly hranice tří částí – ruské, rakousko-uherské a pruské – po rozdělení Polska na tři díly mezi sousední velmoci. Po přerušení debat přišel třetí návrh: Jméno regionu se mělo odvozovat od geografického názvu „Sudeten“. Zatímco Němci a Poláci neměli nic proti tomu, vyvolalo to okamžitě prudký protest u Čechů, protože tentokrát byla pro ně nepřijatelná zřejmá asociace mezi „Sudeten“ a „Sudetenland“. Nakonec se všichni sjednotili na označení Euroregion Nisa – což je historicky odůvodnitelné a pro žádnou stranu pohoršující. Tedy: od počátku Euroregionu Nisa existoval nějaký ohled na dějiny.

Nyní, po posledních deseti, dvanácti letech, kdy sleduji vzájemné vztahy (polsko-německé, polsko-české, ale i česko-německé), bych měl asi následující mínění: na jedné straně prožíváme dobu čilých kontaktů, vzájemné otevřenosti, politických deklarací (např. Kohl a Mazowiecki) nebo politických setkání (např. Havel se setkal v Krkonoších s Wałęsou). Tím se do společností všech tří zemí vysílá signál, že je vše v nejlepším pořádku, že hledáme vzájemný kontakt. Můžeme zaznamenat i imponující výsledky na poli vědecko-historických pojednání. O tom už se zde hovořilo. Polská strana dokonce vede s vysokým počtem knih a jiných publikací, zvláště k tématu německo-polských vztahů. A tak by si člověk mohl myslet, že se vše ubírá správným směrem.

A přece – po těchto dvanácti letech to, v co jsem věřil jako historik, že jsme totiž vstoupili do fáze produktivního dialogu, vzájemného porozumění a vyjasňování, které bude stále hlubší a rozsáhlejší, tato moje víra spíše polevila. Snad jsme přecenili účinek všech těchto vědeckých publikací, které veřejnost příliš nečte. Snad jsme podcenili pravý stav opadávajícího zájmu jedněch o druhé. V každém případě mi má pozorování dovolují konstatovat, že vzájemná otevřenost mezi našimi národy je v současné době spíše v útlumu.

Vážené dámy a pánové, o „Centru proti vyhánění“ jsme v tomto grémiu hovořili už vícekrát. Shrnu bych to – i s ohledem na včerejší přednášku – následovně: Bylo řečeno, že v dějinách nejsou vždy důležité prameny a chronologie. Důležitý je symbol, protože od něho se odvíjí historické povědomí. Milé dámy a pánové, mám za to, že pro Poláky a snad i pro Čechy není problémem takové centrum jako místo pro věcné, suché, vědecké diskuze. Proti tomu by nikdo nic neměl. Centrum však bylo spíše chápáno jako svého druhu katalyzátor německého vědomí. Vážení, aniž bych se pouštěl do detailů, chci jen říci: Ten, kdo veřejnosti předestřel myšlenku vybudovat v Berlíně toto centrum – na což měl jako Němec plné právo –, právě tak

jako ti, kdo ho v tom politicky i morálně podpořili, přispěli velmi závažně k tomu, co označuji jako kritický bod v polsko-německých, ale snad i v česko-polských vztazích. Neboť nejde o to, že bychom nechtěli hovořit o německých nebo polských vyháněních, ne: Nechceme, aby byl vytvořen určitý symbol.

Je velmi obtížné představit si objektivní ztvárnění dějin euroregionu – je to utopie, což se týká i Vámi zamýšlené publikace. Jenom během dnešního dne nám byly prezentovány tři úhly pohledu na dějiny – polský, český a německý, dokonce čtyři – srbský úhel pohledu tu byl přece také. My všichni máme svůj vlastní zorný úhel, a jakkoli jsme vždy chtěli zůstat objektivní, má se to zkrátka tak, že pro mě jako syna rodiny z Východu bude toto vyhnání dominovat nad ostatními vyhnáními. Myslím si, že pro práci na dějinách je vůbec nejdůležitější, abychom se my Poláci učili poznávat zorný úhel Němců, abychom se seznamovali se zorným úhlem Čechů, abychom se vzájemně seznamovali s našimi stanovisky, abychom – např. při rozvíjení určitých myšlenek nebo navrhování politických projektů – byli schopni předvídat jejich následky.

Centrum proti vyhánění, milé dámy a pánové, vyvolalo lavinu nových diskuzí. Starostka města Višňová dnes položila velmi dobrou a oprávněnou otázku: Jaké vědecké poznatky o dějinách má šířit ve své obci? Hovořila ještě o něčem jiném: v historické vědě je nezbytná objektivita a klid – ale bez emocí.

Podle mého názoru se o nějaké recepci historického poznání bez emocí nedá vůbec hovořit. Emoce zde prostě jsou. A často – o tom musíme mluvit otevřeně – je jednou z těchto emocí úzkost, strach. Ale před čím? Je to pouze strach z Němců? Podle mě ne jenom – ale také. Je to strach z traumatizujících zkušeností polského obyvatelstva: Poláci patří mezi evropskými národy k těm, které si z druhé světové války odnesly ty nejtěžší ztráty. Samozřejmě už není tato úzkost tak silná jako v generaci mých prarodičů a mých rodičů, ale stále si ji velmi dobře uvědomujeme. A nyní - co si máme myslet, když se z médií dozvídáme o nápadech, které kristalizují v Německu – např. o jisté poručenské organizaci, která je vedena jako akciová společnost a má zdokumentovat německé majetky v dnešním Polsku? Jen těžko odhadnout, jaké důsledky to bude mít pro dnešní vlastníky a obyvatele. Možná naše média přehánějí, ale možná také ne. Nebo: členové svazů vyhnanců navázali už pozitivní kontakty s dnešními obyvateli bývalých německých území, zakládají s nimi partnerství, navštěvují taková města jako Szklarska Poręba (Schreiberhau) nebo Jeżów, vydávají v Polsku knihy, zakládají muzea. Můžeme-li však současně ze stejných kruhů zaslechnout vyjádření, že druhá světová válka opravdu nebyla zakončena mírovou smlouvou a v důsledku toho zůstává otevřena cesta pro civilně-právní nároky na pozemky a nemovitosti – co se asi odehrává v hlavách těch, kteří tam nyní bydlí? Představte si to – naštěstí už to nemusí prožívat moje babička, protože už je mrtvá – moje babička ztratila veškerý svůj majetek v bývalém východním Polsku, přesídlila sem zřejmě bez velkého nadšení a nyní by musela poslouchat, že jí chce někdo znovu všechno sebrat. Ať už je na tom kolik chce pravdy a vězí za tím jakékoli úmysly, dámy a pánové, vyvolává to vše úzkost a strach. A já si kladu otázku, zda jsou si původci myšlenky na návrat bývalého majetku (který je jejich přirozeným zájmem) vědomi toho, že takové uvažování zpochybňuje mír. Tento pro mnohé národy „bolestný“ mír s vyháněními a ztrátami, ale přece jen mír. A existují oprávněné obavy, že by takové myšlenky nebo záměry mohly zničit současný řád v Evropě.

Abych to shrnul: přidáme-li ke vzrůstajícím se pochybám a obavám Poláků z dávných dob zděděné kulturní a tradiční vzorce způsobu myšlení, přivádí mě to přinejmenším k zamyšlení. Je Vám známo, že např. ďábel je v polské lidové tradici – pan kolega Dumin mě může poopravit, kdybych se pletl – představován v podobě Němce. Nebo: Už jsme jednou

uvažovali o etymologickém původu polského slova „Niemiec“, Němec. To nevykazuje žádnou podobu s „Deutscher“ nebo „Germane“. Zním rozbory, v nichž se „Niemiec“ odvozuje od „Nemec“, „ten, kdo nemluví“ nebo „ten, kdo nemá řeč“ nebo „ten, s kým nemáme žádný kontakt“. „Niemiec“ je tedy synonymem pro „cizák“. A tato cizost má své kořeny už ve středověku. Z 16. nebo 17. století pochází přísloví, které se dodnes používá v hovorové mluvě: „Jak świat światem nie będzie Niemiec Polakowi bratem“ – „Dokud bude svět světem, nebude Němec Polákovi bratrem“. Dámy a pánové, tento osten tkví v Polácích velmi hluboko.

Na druhé straně mohou historikové, kteří analyzují německo-polské vztahy, objektivně konstatovat, že v běhu dějin bylo mezi oběma národy poměrně málo vojenských konfliktů. Mnohem častěji jsme museli bojovat proti Rusům nebo proti Turkům nebo vůbec zasahovat na východní hranici. Hranice s Němci byla naproti tomu ze statistického hlediska obecně klidnější.

Co je tedy nezbytné udělat, aby se mohla vytvořit společná euroregionální identita? Především: Pěstovat vědomí, že mnoho idejí se velmi dobře hodí k tomu, aby negativně zapůsobilo na senzibilní a křehké půdě vztahů obou národů.

Ale samozřejmě se musíme obrátit ke společné minulosti: Ukázat společné prvky v kultuře a tradicích. Na takových aktivitách se ve velké míře podílejí různé instituce v Euroregionu Nisa. Existují tucty společných výstav, publikací jako např. „Das Tal der Schlösser und Gärten“ (pol. „Kotlina zamków i ogrodów“), „Um den Großen Berg“ (pol. Wokół Wielkiej Góry“), báječný projekt vedený mottem: Krkonoše jako společný předmět umění, v pohledu umělců předválečné doby i současných německých, českých a polských umělců. Na veřejnost se dostává v podobě výstavy doprovázené publikací „Společný prostor“ – detaily přenechávám libereckému muzeu. Připomeňme v této souvislosti, že Rübezahl – Karkonosz – polsky ještě známější pod jménem Liczyrzepa - je jediným v euroregionu známým společným symbolem, který znají všichni lidé v regionu, Poláci, Češi, Němci, i mladí lidé. Tato výstava ukazuje staré předměty a pamětní kousky, ale také díla uznávaných současných umělců z Polska, Česka i Německa, kteří se pokoušejí tradiční téma dále rozvíjet. Pravidelně se ve spolupráci knihoven v regionu k tomuto tématu vypisují soutěže. Dámy a pánové, v současné době se v euroregionu realizuje na tisíc takových a podobných menších projektů a programů. Setkávají se hasiči, policisté, architekti, historikové. Je mi líto, že mezi přítomnými nevidím nikoho z „základních pilířů“ historické komise Euroregionu Nisa. Neboť oni organizují každý rok nebo každý druhý rok konference k různým relevantním tématům a vydávají následně své materiály. Mám pocit, se vyznačují mimořádně vysokou vědeckou kompetencí, ale chybí jim to, co panuje v jejich organizaci: Schopnost prosadit se.

Dámy a pánové, proč má vzniknout společná identita euroregionu? Jak zde vidíte – oblasti vyznačené fialovou, žlutou a zelenou barvou oddělují hranice. Jsou to administrativní hranice – ale tyto hranice existují i v našich hlavách. Myslím, že musíme zdůraznit následující: německá, polská a česká část Euroregionu Nisa leží daleko od velkoměst a center – od Berlína, Varšavy i Prahy. A vývoj se odehrává právě v těchto velkých centrech – protože přitahují peníze, pokrok, kulturní boom. Jen otázka: Chápeme-li náš region jako oblast rozdělenou do tří částí, pak zůstáváme na konci tabulky. Když si ale uvědomíme, že v této oblasti žijí 2 milióny lidí – 2 milióny, které se chtějí vzájemně poznávat, vzájemně obchodovat, společně rozvíjet turistiku – je to velký trh, který může ovlivňovat a podmiňovat vývoj. Aby se to ale mohlo realizovat, musí dojít k průlomům v myšlení lidí v regionu a musí zde být vůle ke spolupráci. Podle mého se musí začít tím, aby si lidé uvědomili své cíle: Nechceme být třemi provinciemi vzhledem k centrům. Společným zájmem zde žijících

Čechů, Poláků i Němců musí být taková spolupráce a takové vzájemné provázání, oživí výměnu myšlenek, kapitálu, plánů a idejí a nám všem přinese rozvoj a budování. Vždyť velký kapitál často míjí náš region. V Polsku proudí do Vratislavi, do Poznaně. Tam se soustřeďují investiční prostředky a zájmy. Když si to tedy obyvatelé našeho regionu neuvědomí, když nenajdou svou společnou řeč, svou společnou identitu – bude to těžké.

Na závěr bych se ještě rád zmínil o plánované společné publikaci o dějinách Euroregionu Nisa. Je to myšlenka dobrá a velmi potřebná. Je dokonce tak dobrá, že se musíme vyhnout tomu, abychom ji špatně realizovali. Proto si myslím, že to nejdůležitější, na čem musíme pracovat, abychom podpořili vznik společné euroregionální identity, je vzájemná znalost, vědění o sousedech a poznání jejich úhlů pohledu. A mým starým snem je – a že ještě nebyl realizován je jistě dáno i tím, že jsem v tomto směru ještě nic nepodnikl – vydání suplementu, doplňkového svazku např. ke školní učebnici dějepisu nebo ke školní učebnici zeměpisu. Musela by to být školní učebnice pro gymnaziální stupeň – pro všechny tři části euroregionu, z níž by se mladí Češi, Němci a Poláci mohli v několika vyučovacích hodinách dozvědět o dějinách regionu v sousedních zemích, protože tyto dějiny neznají. Museli by poznat společné dějiny, kulturní dědictví, malířství, hudbu, tradice regionu – všechno to, na čem by si uvědomili, co je nám společné, ale i v čem se odlišujeme, a co by je mohlo pohnout k tomu, aby sousedy v regionu navštívili. Je problém, že toto rozsáhlé společné kulturní dědictví, památky apod. Lidé z jiné části regionu prakticky neznají. S tím bych začal.

Při všem respektu k bádajícím historikům s jejich rozličnými vědeckými metodami – obtíž je v tom, že společná syntéza není možná, protože neznáme analýzy druhých stran. Ale i kdybychom je znali – tak byly ve všech třech částech provedeny odlišnými metodami, na základě odlišných historických pramenů a nejsou tudíž vzájemně srovnatelné. To je velmi problematické. Mimochodem řečeno – podle mě máme fatální zkušenosti s prací německo-polské školní komise. Pracuje velmi dlouho na jedné knize, mnohem déle než německo-česká komise. Já jako bývalý učitel dějepisu a vášnivý historik musím říci, že jsem nezaznamenal žádné závažné výsledky práce německo-polského výboru. Mimochodem – zlí jazykové říkají: Když nevíš, co máš dělat, založ výbor.

Tedy: Zprostředkovat nejprve žákům základní poznatky o regionu by mohlo být trefou do černého. Kromě toho musíme najít metodu, jak představit společnou nebo oddělenou minulost a jak ji prezentovat kolegům na vyšší úrovni vědecké historie. Dobrým řešením by bylo např. vydávání ročenky nebo pravidelně vycházejícího časopisu, z něhož by se odborníci na dějiny dozvídali, o čem kdo bádá, co už probádal a jaké výsledky jeho bádání přinesla. Byla by to také pro mladé historiky dobrá šance k publikování svých vědeckých prací v zahraničí, což pro vědeckou kariéru rovněž není bez významu. Takový časopis uveřejňuje např. pracovní skupina historiků, bohužel však v čím dále větších časových odstupech. Snad bychom mohli vzít takovou iniciativu do svých rukou. Všichni si musí být vědomi, že vědecké zkoumání regionálních dějin je dynamickým procesem. Dalším krokem by bylo společné a společně vedené trojjazyčné nakladatelství. Nejvyšší formou regionální spolupráce by bylo založení institucí se zástupci ze všech tří částí euroregionu. Chtěl bych Vám v této souvislosti vyprávět o jednom případě, o němž slyšíme už po léta. Jde o spolupráci a výměnu mezi třemi univerzitami v euroregionu. Něco takového skutečně existuje: vyučující se stýkají, konají se společné konference, semináře apod. To vše je krásné a dobré. Ale: Z iniciativy pobočky Technické vysoké školy Jelení Hoře (Hirschberg), univerzity v Liberci (Reichenberg) a univerzity ve Zhořelci byla založena první Univerzita Nisa. Aniž by se čekalo na politické rozhodnutí, při vzájemném uznání úrovně vzdělání v oboru „inženýr informatiky“, byl zaveden studijní předmět, který po dobu tří let studuje 30 lidí – 10 Poláků, 10 Němců a 10 Čechů – vždy jeden rok v jedné ze tří zemí, přičemž výuka probíhá v angličtině. Na konci

obdrží absolventi tři diplomy svých vysokých škol. To vše probíhá bez nějakých zvláštních investic. Budujme tímto způsobem vazby v rámci euroregionu, které jsou navíc pro mladé lidi velmi atraktivní. Protože oni nejen studují, ale i opravdu poznávají partnera v jiné části regionu. Žít a studovat rok v Liberci, rok v Jelení Hoře a rok ve Zhořelci – to jim otevírá přístup ke druhé straně a posiluje je proti ne vždy plně zodpovědným rozhodnutím politiků.

A na otázku, zda je společná identita euroregionu možná, odpovídám ano – protože jsme optimista.

Děkuji.

Ingrid Lottenburger:

Srdečně děkujeme pane Zawilo za tuto závěrečnou řeč.

Prosím Mario, máš poslední slovo.

Maria Lubich von Milovan

Jménem fóra žen vám děkuji za váš projevený zájem o naši konferenci.

Děkuji přednášejícím, kteří přijeli zdaleka i zblízka.

Děkuji tlumočnickům Karině Kurek a Swenu Ditrichovi, který zároveň zajišťoval zdárný technický průběh konference.

Děkuji vedení Gymnázia F. X. Šaldy, děkuji studentkám Gymnázia F. X. Šaldy

Haně Effenbergerové,
Tereze Lennerové,
Lindě Chalupové,
Martě Moravcové
a Jeleně Atroščenkové

za jejich pomoc.

Jsme rádi, že se nám podařilo tuto konferenci uspořádat. Zde přednesené příspěvky poskytnou vynikající látku k zamyšlení. Doufáme a počítáme pevně s tím, že nalezneme další spolupracovníky pro realizování našeho „hranice překračujícího projektu“.

Ráda bych poukázala na to, že tento projekt představuje možnost, jak se může vyvíjet společný historický obraz evropských národů. Toto je možné teprve tehdy – cituji z jednoho článku Prof. Böckenförde z deníku „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ z 20.6. 2003 – když vlastní historie bude vnímána zároveň jako část a faktor evropských dějin.

Začněme se zpracováním utrpení, které se vyskytuje v každém národě a v jeho individuálně prožité historii a nastupme tím společně novou cestu.

Děkuji vám za pozornost.

Ingrid Lottenburger

Velmi vám děkujeme, že jste sem přišli a skutečně se živě účastnili diskuse. Doufám, že budeme mít během příštího čtvrt roku hotovou dokumentaci. Bude to spousta práce. Ale myslím, že to zvládneme, tak jako jsme doposud zvládli vše, co jsme si předsevzali.

Na shledanou.

CZESKO-NIEMIECKIE FORUM KOBIEŃ

Słowa powitalne przewodniczącej

Věra Vohlídalová

Drodzy Goście,

witam Państwa bardzo serdecznie.

Na wstępie kilka wskazówek organizacyjnych. Przyrzekamy Państwu, że program sympozjum w pełni zrealizujemy. Prowadzenie programu przejmie pani Lottenburger oraz ja. Dwa referaty zostaną przez panią Lottenburger odczytane, ponieważ pani Anna Knechtel i pani dr Hirsch zachorowały, natomiast pani dr Keller nie może przybyć z powodów rodzinnych. Obu chorym paniom życzymy szybkiego powrotu do zdrowia i mamy nadzieję, że „z honorem“ je zastąpimy.

Jak już zapewne Państwu wiadomo, z każdej konferencji sporządzamy dokumentację. Żeby ją Państwu pod koniec stycznia, a najpóźniej w lutym dostarczyć potrzebujemy kompletne adresy wszystkich Państwa. Proszę nanieść odpowiednie dane na listę obecności, a jeśli już Państwo na niej figurujecie, proszę o sprawdzenie i ewentualne poprawienie nieaktualnych danych.

Krótkie wprowadzenie do naszej konferencji:

Tematowi, który nas tutaj zgromadził, politycy usiłują stale nadawać zabarwienie populistyczne. Wystarczy przypomnieć ostatnie wybory parlamentarne w Czechach lub wypowiedzi pewnego kandydata na kanclerza w ostatnich wyborach do Bundestagu lub też wybory w Austrii. Z powodu drażliwej reakcji naszego rządu i naszego prezydenta na wspólne oświadczenie dotyczące spotkania na szczycie państw Grupy Wyszehradzkiej (3.11.03), które u nas nie zostało opublikowane, ale pomimo to było częstokroć komentowane, oświadczenia tego na spotkaniu w Budapeszcie nie przedyskutowano. Sporne kwestie, dotyczące przeszłości nie mają być - zdaniem polityków - poddawane pod dyskusję. Tak właśnie decydują politycy w imieniu opinii publicznej, bez względu na to, czy te kwestie w danych krajach stale od nowa się dyskutuje czy też nie. Politolog Bohumil Doležal wypowiedział się na ten temat w gazecie codziennej MF Dnes z 4-go listopada i ja identyfikuję się w pełni z tą wypowiedzią: „Powracamy do bolszewickich manier: „W wypadku spraw drażliwych nie jest ważne wiedzieć o co chodzi, tylko to, żeby mieć na ich temat swoje mniemanie“. A ja dodam od siebie:... i przy tym mniemaniu obstawać.

Uważam, że w świetle tej sytuacji podejmujemy tu bardzo aktualny temat.

Temat ten jest dlatego taki aktualny, ponieważ w Czechach rozważa się możliwość skreślenia historii z listy szkolnych przedmiotów nauczania.

W związku z naszym projektem, który po części z pewnością jest reakcją na umieszczenie Centrum Przeciwko Wypędzeniom w Berlinie, przywołujemy stale na pamięć fakt, że na naszym kontynencie nie ma chyba ani jednej rodziny, której by nie dotknął los przymusowego wykorzenia i przeniesienia z rodzinnego miejsca zamieszkania na inne miejsce pobytu. Również moja rodzina należy do tego kręgu ludzi i z pewnością siedzą tutaj dziś wśród nas osoby, dotknięte podobnym losem. Przeczytam Państwu fragmenty listu

dyrektora Polskiego Instytutu Kultury w Pradze, pana Mirosława Jasinskiego, który nie mógł wziąć udziału w naszej konferencji, za co serdecznie przeprasza. „Dziękuję Państwu za zaproszenie na tę niezwykle interesującą konferencję(...) Tym bardziej jest mi przykro, że nie mogę przybyć na nią, bo tematem jej są problemy, którymi między innymi zajmowałem się przez wiele lat mojej działalności. Pragnę dodać, że historia mojej rodziny przebiegała w taki sposób, że moi synowie są od pięciu pokoleń pierwszą generacją, która urodziła się w tym samym kraju, co ich rodzice.“

Pavel Tigrid, niedawno zmarły znaczący publicysta i polityk, z wielu względów wielokrotnie uciekinier i emigrant, wyraził na ten rok (na rok 2003 - przyp. J.Stawny) dwa życzenia, których przybliżony sens chciałabym przytoczyć:

* aby w kraju izraelskim zakończona została ta straszliwa mordercza karuzela, aby Żydzi zaprzestali zabijania niewinnych kobiet i dzieci, aby Palestyńczykom zostało przyznane ich prawo do samodzielnego, określonego rozsądnymi i nienaruszalnymi granicami państwa.

* abyśmy my Czesi sami przed sobą przyznali się – w wyniku samodzielnej decyzji, nie zmuszeni przez nikogo i nic prócz naszego sumienia i naszego intelektu –, że wypędzenie po II. Wojnie milionów czeskich Niemców było etniczną czystką, której podłożem była zaślepienia nienawiścią i absolutnie nie do zaakceptowania zasada winy kolektywnej.

Spróbujmy wzajemnie otworzyć jeden przed drugim nasze serca i zmysły, aby odkryć i zrozumieć wydarzenia naszej wspólnej historii.

Abyśmy się zrozumieli ważne jest pokonanie wzajemnych uprzedzeń i urazów – nie tylko poprzez rozwiązywanie cudzych problemów, ale także poprzez szukanie rozwiązań w nas samych samodzielnie i wspólnymi siłami. Nie ustalajmy warunków naszej trójstronnej dyskusji. Spójrzmy wstecz – do jakich traumatyzujących wydarzeń doszło w przeszłości w miejscowościach, w których dziś żyjemy, i dlaczego do nich doszło. Tylko gdy je opiszemy i zrozumiemy, będziemy w stanie przekazać naszym dzieciom i wnukom koherentny obraz nas samych. Tylko w ten sposób zaoparzemy następne pokolenia w „instrumenty“, dzięki którym zdolne będą one zapobiec powstaniu podobnych urazów.

Jestem zdania, że my sami musimy rozpoznać, iż każdy z nas – tak jak nasz pojedynczy los – jest jedyny w swoim rodzaju, ale nikt z nas nie posiada placetu na wyjątkowość. Dalej – uważam, że wspólnie jesteśmy w stanie szukać drogi do nas samych, ale również do każdej z osób o podobnym losie, i że tym samym potrafimy szukać wspólnej przyszłości.

Szanowni Państwo, jeszcze raz pragnę Państwa serdecznie powitać i tym samym ogłaszam naszą konferencję za otwartą.

Cieszę się, że mogę teraz powitać pana Profesora Doktora Jiřego Peřka. Na wstępie przytoczę kilka faktów z jego obszernego życia zawodowego. Pan Peřek jest profesorem zwyczajnym historii nowoczesnej na Uniwersytecie Karola w Pradze. Proszę Pana w razie nieścisłości z mojej strony o uzupełnienia bądź o skorygowanie.

Pan profesor jest też kierownikiem katedry badań niemieckich i austriackich w nowo założonym Instytucie Badań Międzynarodowych Fakultetu Socjologii przy Uniwersytecie Karola w Pradze.

Prof. Jiří Pešek, Praga

Od 1-ego września nie jestem już, dzięki Bogu, kierownikiem tego Instytutu. Jest to bardzo niewdzięczna funkcja, ponieważ trzeba rozwiązywać jedynie finansowe i inne podobnie nieprzyjemne problemy. Kieruję już tylko „Działem badań niemieckich i austriackich“, co jest zadaniem bliższym pracy naukowej i nauczaniu. To przynosi nieco więcej radości niż tylko uczucie absolutnej bezsilności.

Věra Vohlídalová

Profesor Pešek jest członkiem licznych akademickich instytucji i związków oraz – co jest dla nas szczególnie istotne – razem z profesorem Hansem Lembergiem jest on członkiem Niemiecko-Czeskiej Komisji Historyków, członkiem Collegium Carolinum w Monachium. Myślę, że to wystarczy jako wprowadzenie i proszę o jego referat.

Ucieczka, zagłada, wypędzenie w Europie - Przegląd -

Prof. Dr. Jiří Pešek, Praga

Szanowni Państwo, zadaniem moim jest otwarcie konferencji, która poświęcona jest problematyce wypędzenia i przesiedleń. Przy czym ja sam postaram się problematykę tę potraktować z szerokiej perspektywy.

Proszę pozwolić mi na początku nawiązać do różnorodnej literatury, związanej z naszym tematem. Jest to o tyle łatwiejsze, że za moimi plecami – tuż obok, w małym salonie przyjęć - mieści się właśnie wystawa publikacji, zawierająca cały szereg ważnych i interesujących książek.

Tematyka tu poruszana jest bardzo ważna, ponieważ jednym z największych problemów w próbie pokonania fenomenu wypędzeń i przesiedleń – obojętnie czy to w publicystyce, czy to w polityce czy też ogólnie w społeczeństwach – jest ignorancja wobec przebogatej literatury na ten temat, która istnieje, ale która jest stosunkowo mało czytana, chociaż dostępna jest w wielu językach.

Obok wystawionych tu publikacji niedawno zmarłego wybitnego niemieckiego historyka Ferdynanda Seibt(a), znajduje się mała czarna książka, która powstała ostatniej wiosny (2003 – przyp. J.Stawny.) po czesku nosi tytuł „Rozumět dějinám“, po niemiecku „Geschichte verstehen“ a po angielskim „Facing history“ (po polsku: „Rozumieć historię“ – przyp.J.Stawny.). W książce tej chodzi o dość gorączkową, ale ostatecznie pożyteczną próbę zestawienia faktów na temat koegzystencji Czechów i Niemców w Czechosłowacji, w szczególności zaś w Czechach. Koegzystencja tych dwóch grup narodowych zostają przedstawiona od XIX wieku aż do fali wygnañ i wysiedleń, przy czym punkt ciężkości pada na traumatyczną ostatnią fazę tych wydarzeń. Nie będę tu wnikał w prawniczą część tej publikacji, ale część historyczna jest do zaakceptowania. Kto z Państwa chciałby nabyć tę książkę, może po uprzednim zgłoszeniu takiej chęci odebrać ją w Urzędzie do Spraw Zagranicznych.

Wśród zgromadzonych tutaj pozycji nie stoi - niestety - do dyspozycji publikacja zbiorowa o wypędzeniach w Czechosłowacji i w Europie Środkowej, opublikowana w wydawnictwie Klartext w Essen, jak również w Bratysławie, gdzie ukazała się wersja czechosłowacka.

Ta publikacja zbiorowa, która powstała w wyniku Konferencji Niemiecko-Czeskiej Komisji Historycznej i którą redagowali i redakcyjnie opracowali pan Detlef Brandes, pani Edita Ivančková oraz ja, jest kolejną próbą umieszczenia tego rozdziału czechosłowackiej historii w kontekście wydarzeń europejskich. Do tego tematu nawiązywać będzie następna publikacja zbiorowa, która ma się ukazać w przyszłym roku (2004 – przyp. tłum.) w wydawnictwie Instytutu Historii Europejskiej w Moguncji (IEG, Mainz). Jest ona wynikiem dużej konferencji, która odbyła się ostatniej jesieni i w czasie której przedstawiciele jedenastu krajów starali się ogarnąć zajmujący nas fenomen.

Ponadto istnieje na ten temat bardzo interesująca i zrozumiała dla ogółu książka Eryka Franza i Hansa Lemberga, która znajduje się również tutaj na naszej wystawie i w której chodzi o wypędzonych jako ostatnie ofiary Hitlera. Publikacja ta nosi tytuł „Ostatnie ofiary Hitlera“ i proponuje czytelnikowi obszerny opis ucieczki, wypędzenia i wysiedlania ludności niemieckiej z krajów Europy Wschodniej. Wprowadzenie Hansa Lemberga, emerytowanego profesora Uniwersytetu w Marburgu i znakomitego znawcy tego tematu, ukazuje wypędzenie i wysiedlenie Niemców w szerokim historycznym kontekście lat 30-tych i 40-tych XX wieku.

Tych z Państwa, którzy przybyli na naszą konferencję z Polski, powinno szczególnie zainteresować czterotomowe wydanie pod tytułem „Nasza ojczyzna stała się ziemią cudzą“, po niemiecku „Unsere Heimat ist uns fremd geworden“, a po czesku „Naše vlast se nám stala cizi zemi“. Fachową pieczę nad tą publikacją zbiorową przejęli Hans Lemberg oraz warszawski historyk, Włodzimierz Borodziej. Publikacja ta jest systematyczną edycją, która podejmuje problematykę wypędzenia i wysiedlenia Niemców z całej Polski, ukazując ją w kontekście traumatyzującego przesunięcia terytorium Polski ze Wschodu na Zachód. Tylko niewielu z nas uświadamia sobie fakt, że ta część, którą Polsce zabrali Rosjanie, stanowiła 51% polskiego terytorium. Tę stratę „zrekompesowano“ później zajętych przez Niemcy terenami na Zachodzie. W tekstach wprowadzających znajduje się spis obszernej i bardzo interesującej polskiej literatury dotyczącej tego tematu.

Na koniec zachowałem książkę naukowca z Düsseldorfu, pana Detlefa Brandesa „Der Weg zur Vertreibung“ – „Droga do wypędzenia“, opublikowaną w 2001 roku. Rok później książka ta została wydana pod tytułem „Cesta k vyhnání“ również w czeskim tłumaczeniu. Na podstawie obszernych badań przeprowadzonych w Czechosłowacji, w Niemczech, w Wielkiej Brytanii i w Stanach Zjednoczonych Brandes zestawiał całą gamę politycznych pertraktacji, politycznych decyzji oraz politycznych pociągnięć wielkich mocarstw, które w sumie doprowadziły do „czystek“ tzn. do pozbycia się niemieckich mniejszości tymi właśnie sposobami, jakie znamy z historii. Książka ta ma tylko ten jeden mankament, że jest bardzo gruba. To z kolei oznacza, że większość czytelników, których zajmuje temat wypędzenia i wysiedlenia, nie zada sobie trudu przebrnięcia przez ten obszerny a do tego traumatyzujący tekst, chociaż zainteresowany czytelnik może znaleźć w niej wszelkie podstawowe informacje w tym zakresie, które na dodatek bazują na niezwykle obszernych i gruntownych badaniach.

Pominę tutaj amerykańskie publikacje, ponieważ te są w Środkowej Europie trudne do zdobycia, ale może ktoś z Państwa ma do nich dostęp. Chciałbym jednakże przynajmniej wymienić książkę „Fires of Hatred“ Normana Naimarka, profesora z Stanford, która umożliwia ogólnoeuropejskie spojrzenie na tragedię przymusowych emigracji, które

częściowo doprowadziły do mordów na członkach mniejszości etnicznych. A więc – jeszcze jedna ważna pozycja książkowa.

Myślę, że czescy, niemieccy i polscy czytelnicy mają dziś do dyspozycji duży wybór literatury dotyczącej tej problematyki, literatury, która usunęła tę czy inną polityczną jednostronność i niektóre uprzedzenia zawarte w starszej literaturze. Publikacje wydane do końca lat 80-tych miały wprawdzie ze względu na zasób materiału i informacji duże znaczenie, ale zawierały również cały szereg wyraźnych uprzedzeń.

Te prace mogą być dla każdego, kto się tym tematem interesuje, ważnym źródłem informacji.

Historyczny rozwój, który spróbuję tutaj Państwu przedstawić, oznacza mianowicie znacznie więcej niż tylko problem czesko-niemiecki czy też polsko-niemiecki. Ten rozdział nowszej historii rozpoczął się gdzieś około przełomu XIX i XX wieku od wypędzenia i wymordowania Ormian w Północnej Turcji. Kontynuacją były następnie wojny na Bałkanach oraz wojna grecko-turecka w roku 1922. Dlaczego nadmieniam te tak odległe wydarzenia w kontekście środkowoeuropejskim? Ilu Czechów, Polaków czy Niemców żyło w Macedonii, Tesalii czy Anatolii?

Niestaty – ten traumatyzujący sposób rozwiązywania konfliktów etnicznych stał się modelem dla dyplomacji i polityki międzynarodowej XX wieku i był nim aż do roku 1962, kiedy to ONZ zabroniła stosowania przymusowej migracji jako środka politycznego w sytuacjach konfliktowych. Do tego właśnie roku przymusowa migracja uważana była za środek legalny, przy stosowaniu którego w ówczesne myślenie i decyzje polityków w kalkulowane były – jako przewidywalne ale nieuniknione – nawet znaczne straty wśród ludności cywilnej, nie mówiąc o ludzkim cierpieniu.

Gdy załamała się grecka ofensywa w Anatolii i oddziały Atatürka wyparły Greków z powrotem na Zachód, około pół miliona greckich chłopów uciekło z Anatolii na terytorium dzisiejszej Grecji. Już wcześniej – w wyniku bułgarskiej i tureckiej ofensywy – uciekła z Bałkanów przez Bospór część ludności tureckiej. Już wtedy debatowano o możliwości zorganizowanego i humanitarnie zabezpieczonego transferu mniejszości, które miały po prostu zniknąć, aby w ten sposób zapobiec konfliktom pomiędzy dwiema nacjami. W 1922 roku, gdy udało się zakończyć wojnę, postanowiono – na rzecz zachowania pokoju w Bosporze – wysiedlić z terenów tureckich ostatnich żyjących tam greckich chłopów. Natomiast tych Turków, którzy do tamtej pory żyli na terytorium Grecji i Bułgarii, postanowiono przesiedlić w obręb nowego państwa tureckiego. To wysiedlenie odbyło się w straszliwych warunkach, a poprzedzone było masowymi mordami i pogromami w Smyrnie. Z istniejących danych szacunkowych wynika, że 1/3 wysiedlonych i tych, którzy nie chcieli poddać się akcji przesiedleńczej, ponieważ nie chcieli ustąpić z ziem odziedziczonych po swoich przodkach, straciła w wyniku tej akcji życie. Na pewnej konferencji w Lozannie powiedziano wtedy, że niedopuszczalne jest pozostawianie decyzji o tak ważnych sprawach jakimś chłopom z Bułgarii czy Anatolii, ponieważ nie są oni w stanie pojąć, że swoim pozostawianiem w kraju, w którym dotąd żyli, przeszkadzają w przeprowadzeniu zasadniczych i bardzo ważnych decyzji politycznych. Również spośród Turków, których wysiedlono z Bułgarii, zginęła prawie połowa. Już wówczas, w trakcie pertraktacji w Lozannie, w czasie których przeanalizowano owe tragiczne wydarzenia, przewodniczący Ligi Narodów – organizacji poprzedzającej Narody Zjednoczonych – skonstatował, że zostało zastosowane rozwiązanie, za którego skutki płacić będą musieli jeszcze wnukowie tych, którzy uciekli się do takiego właśnie rozwiązania. Nie bacząc na to zwyciężył wtedy wniosek,

że ofiary ludzkie w wysokości ok. 10-ciu % są w tego rodzaju operacjach dopuszczalne i uzasadnione.

Spójrzmy z tej tak odległej perspektywy na Środkową Europę. W tym miejscu muszę powiedzieć, że wizja etnicznie homogenicznych państw narodowych w żadnym wypadku nie powstała dopiero w burzliwych latach przed II. Wojną Światową, tylko że na przykład niemieckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych jeszcze w okresie Republiki Weimarskiej oświadczyło, iż byłoby dobrze sprowadzić do Republiki Niemców, mieszkających wtedy na terenie krajów bałtyckich oraz mniejszości niemieckie, żyjące w Południowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej Europie (konkretnie we Włoszech). Projekt ten, opierający się na koncepcjach ostatnich wojskowych przywódców z okresu I Wojny Światowej – marszałka Hindenburga i marszałka Ludendorffa, oceniono jako ważny politycznie, ale nie do zrealizowania i dlatego oddalono go. Ale już w 1933 projekt ten został na nowo podchwycony przez przywódców Niemiec faszystowskich i rozpoczęto jego realizację. Celem jego było sprowadzenie na teren Rzeszy Niemieckiej 550.000 Niemców żyjących poza jej granicami, w późniejszej fazie szczególnie uwzględniono tereny na wschód od kraju macierzystego.

Do tamtej pory problemy mniejszościowe rozwiązywano na bazie postanowień Ligi Narodów, która nawiasem mówiąc rozwiązywała te problemy kładąc punkt ciężkości na konieczność osiągnięcia stabilizacji, tzn. biorąc wzgląd nie na dobro i konkretną sytuację owych mniejszości, ale na osiągnięcie celu czyli na zminimalizowanie problemów, jakich te mniejszości dostarczały. Koncepcje oparte na 14-tu punktach programu Wilsona nie grały oczywiście w ówczesnej rzeczywistości politycznej żadnej roli. Nawet skargi, które niemieckie czy inne mniejszości wносиły przed trybunał Ligi Narodów, były de facto traktowane w sposób, który miał jedynie doprowadzić do stabilizacji i uspokojenia sytuacji przy zachowaniu nadrzędnego celu, którym było zachowanie pokoju. Chcę tu nadmienić, że wszystkie skargi niemieckich mniejszości w Czechosłowacji były od 1926 roku odrzucane z uzasadnieniem, że od momentu, kiedy przedstawiciele niemieckiej mniejszości otrzymali miejsca w czechosłowackim rządzie, nie mogło być więcej mowy o zaniedbywaniu problemów tej mniejszości. To znaczy, że wszelkie skargi, bez względu na to czy były one uzasadnione czy nie, odkładano automatycznie ad acta.

Idea stabilizacji była głównym celem owej polityki europejskiej, której chodziło nie o polepszenie warunków życia mniejszości lub o wcielenie w życie pewnych praw i celów lecz o zakończenie wojny. Ta sytuacja trwała do II. Wojny Światowej. W tym miejscu chciałbym przypomnieć, że pierwsze pertraktacje na temat sprowadzenia, przesiedlenia mniejszości bądź też wymiany grup ludzi na bazie etnicznej miały miejsce jeszcze w latach poprzedzających II Wojnę. Rozpoczęły się one w roku 1937 na bazie rozmów niemiecko-włoskich i zostały zrealizowane w rok później, kiedy część Niemców z północnych Włoch przesiedlono na teren Rzeszy Niemieckiej. Podobnie przebiegły niektóre pertraktacje z Rosją Sowiecką o losach Niemców, którzy w dwóch pierwszych latach wojny zaborczej – w 1939 i 1940 – znaleźli się na terenach zajętych przez Związek Sowiecki. Analogiczne pertraktacje, o które zabiegała część polskiej dyplomacji, a w których była mowa o terenach Górnego Śląska oraz Gdańskiego Korytarza, zamieszkałych przez etnicznie mieszaną ludność, rozbiły się o fakt, iż rząd Rzeszy Niemieckiej nie był zainteresowany jednoznacznym rozwiązaniem problemu tych terenów, ponieważ właśnie te tereny zostały przewidziane jako pretekst do wszęcia wojennego konfliktu polsko-niemieckiego.

Można też powiedzieć, że przed Porozumieniem Monachijskim również w Czechosłowacji wyobrażenia o wymianie grup etnicznych traktowano w pewnym stopniu jako prawnie

uzasadnione. Najwyraźniejsze odbicie znalazły one w tzw. „Piątym Planie.“ Chodziło w nim o misję ministra Nečasa, który w owym krytycznym momencie, kiedy dalsze rozmowy po nieudanej misji lorda Runcimana zostały wstrzymane, został przez Eduarda Beneša wysłany do Paryża w celu odstąpienia Niemcom tych obszarów, które leżały za obwarowaniami. Miało to nastąpić pod warunkiem, że Trzecia Rzesza oprócz 900.000 Niemców zamieszkujących omawiany teren przesiedli na swoje terytorium dalsze 1.200.000 Niemców mieszkających w środkowej Czechosłowacji. Z takim obrotem spraw wiązało się wyobrażenie, że pozostałe 1.250.000 Niemców (którzy, jak wtedy uważano, składali się w połowie z Żydów, socjalistów i liberałów) bezproblemowo będzie można zintegrować z ludnością czechosłowacką. Ta propozycja nie została nigdy urzeczywistniona. Wiadome jest Państwu, jak przebiegło rozwiązanie w myśl Porozumienia Monachijskiego, ale owa propozycja była podczas II Wojny podstawą do pertraktacji, prowadzonych przez czechosłowacki rząd emigracyjny. Minister Spraw Zagranicznych, Krofta, chciał nawiązać do tego planu jeszcze po Porozumieniu Monachijskim, kiedy to usiłował podtrzymać funkcjonowanie dróg transportu proponując stronie niemieckiej szeroko zakrojoną wymianę ludności lub rekompensatę w postaci ustępstw terytorialnych. Do realizacji tych kroków jednak już nie doszło, natomaist nastąpiły ucieczki i przesiedlenia części ludności niemieckiej z Sudetów. Znaczna część ludności czeskiej i żydowskiej oraz część niemieckich socjaldemokratów i komunistów uciekła w głąb Czechosłowacji. Na ten temat jest na rynku znakomita książka Petera Heumosa, którą większość z Państwa już pewnie czytała.

Przejdźmy teraz do okresu wojny, którą znamy głównie w kontekście konfliktów militarnych, podczas trwania których praktycznie od początku i przez cały czas jej trwania dyskutowany był powojenny porządek w Europie. Przy czym chodzi w tym wypadku nie tylko o projekty rozwijane przez czeski i polski rząd emigracyjny czy też przez grupy oporu, które swoje koncepcje powojennych rozwiązań wysyłały do Londynu za pomocą radiostacji lub innymi drogami. Chodzi też oczywiście o koncepcje rozwijane wprost w kręgu zbrojnego ruchu oporu na wychodźstwie w Wielkiej Brytanii. Obie armie emigracyjne - zarówno czeska jak i polska - były w tym względzie bardzo radykalne. Prawdopodobnie najbardziej radykalny był attaché wojskowy Kalla w Londynie, chociaż podobnie było w wypadku przedstawiciela Komunistycznej Partii Czechosłowacji o nazwisku Nosek. Ich propozycje przewidywały stuprocentowe wypędzenie i wysiedlenie. Armia Krajowa w Polsce proponowała w tej fazie wręcz kompletne wymordowanie ludności niemieckiej w odwet za to, co działo się w Polsce od września 1939.

Również sami Brytyjczycy mieli swoje propozycje, jak można by sytuację zmienić. Chciałbym tutaj zwrócić uwagę Państwa na kolejny artykuł, który opublikowany został już w 1990 roku w „Czeskim Czasopiśmie Historycznym” („Česky časopis historický”). W artykule tym mój kolega, pan Rychlik, prezentuje ekspertyzę, którą John Middel z brytyjskiego Królewskiego Instytutu Studiów Międzynarodowych sporządził w 1940 roku dla rządu brytyjskiego i w której przeanalizował on warunki potrzebne do osiągnięcia stabilizacji w powojennej Europie. Jako „peace keeping”, to znaczy jako środek umożliwiający zachowanie stabilnego pokoju, proponuje on całkowite i przymusowe wysiedlenie wszystkich mniejszości niemieckich z całej Środkowej i Wschodniej Europy oraz z Bałkanów. Oznaczałoby to usunięcie tych mniejszości, które - i tutaj zacytuję termin przytaczany często przez stronę niemiecką - funkcjonowały jako „Piąta Kolumna”, czyli jako źródło niepokojów oraz pretekst do agresji w stosunku do krajów ościennych. Spotykamy się tu zatem z brytyjskim poglądem, który popierał także rząd brytyjski nie ulegając przy tym jakimkolwiek wpływom ze strony rządów emigracyjnych.

Już w sierpniu 1941, czyli bezpośrednio po otwarciu Frontu Wschodniego, po rozpoczęciu agresji na Związek Sowiecki, w liście do Londynu ambasador brytyjski pisał o podyktowanej względami bezpieczeństwa konieczności nastawienia się na radykalne przesunięcie granic, zmniejszenie terytorium niemieckiego na Wschodzie oraz na stworzenie takich granic, które zadowolą nowe roszczenia sowieckie i tym samym w jednoznaczny sposób na dłuższy czas zlikwidują niebezpieczeństwo ponownej wojny w Europie. Z tym stanowiskiem skonfrontowany został również Anthony Eden, gdy w grudniu 1941 roku przybył on do Moskwy w celu złożenia Wjaczesławowi Mołotowowi oraz Stalinowi propozycji systematycznej współpracy. Już wtedy Związek Sowiecki żądał gwarancji dla tych terenów, które zajął w 1939 i 1940 roku, proponując Edenowi w zamian usunięcie mniejszości niemieckich z całej Europy Wschodniej, z czym strona sowiecka zupełnie się zgadzała.

Po tym spotkaniu w Moskwie nastąpiły dalsze pertraktacje aliantów z polską Armią Krajową, która była wówczas najważniejszym i posiadającym największy wpływ ruchem oporu i która do 1941 proponowała bardzo drastyczne antyniemieckie rozwiązanie problemu mniejszości. Armia Krajowa wysłała polskiego oficera, Jana Karskiego do Franklina Roosevelta z planem kompromisowego rozwiązania, który nie zawierał już propozycji brutalnego wymordowania całej mniejszości lecz proponował „tylko“ na krótki czas zaprowadzenie drastycznego terroru, który miałby skłonić niemiecką mniejszość do samoistnego opuszczenia terytorium Polski. Opieram się tutaj na badaniach Detlefa Brandesa, który cytuje z amerykańskich źródeł, zebranych bezpośrednio w otoczeniu Roosevelta. Sam Roosevelt był zachwycony tą propozycją, pełne zrozumienie dla tej koncepcji okazał również Winston Churchill, kiedy to podczas rozmów z Eduardem Benešem w maju 1943 (czyli jeszcze przed rozmowami w Moskwie latem 1943) wyraził nadzieję, że może udałoby się pozyskać Stalina do zamiaru całkowitego wysiedlenia mniejszości niemieckiej ze Wschodniej Europy. Tę wypowiedź Churchilla z maja 1943 poprzedził pewien decydujący moment: 7 lipca 1942 roku brytyjski gabinet wojenny podjął – z inicjatywy Edena – decyzję, że celem Rządu Jej Królewskiej Mości na okres powojnia musi być całkowite wysiedlenie mniejszości niemieckiej z Europy Wschodniej oraz przesunięcie granicy niemieckiej na zachód. Przy czym w tym wypadku chodziło de facto o zlikwidowanie Prus Wschodnich; granica na Odrze i Nysie nie odgrywała przy tym jeszcze żadnej roli.

To postanowienie brytyjskiego gabinetu wojennego było oczywiście zachętą i wzorcem dla dalszych planów rządów emigracyjnych. Ale to odnosiło się nie tylko do rządów emigracyjnych, ja bym powiedział, że praktycznie od samego początku wśród grup oporu w całej Środkowej i Wschodniej Europie panowała silna nienawiść w stosunku do wszystkich Niemców, i nie była to nienawiść przez kogokolwiek narzucona. Bardzo odpowiedni przykład znajduje się w badaniach mojej koleżanki, pani Krejčowej, przeprowadzonych w Terezynie (Teresienstadt), z których wynika, że pewnej tamtejszej organizacji podziemnej udało się w 1943 wysłać do Londynu koncepcję z jej własnymi wyobrażeniami na temat powojennego nowego zasiedlenia obszarów przygranicznych. Z koncepcji tej wynika jednoznacznie, że zgettoizowani w Terezynie Żydzi byli oczywiście całkowicie przekonani, że po wojnie na tych obszarach nie będzie już jakiegokolwiek niemieckiej ludności. Wychodzili oni z założenia, że dla tych, którzy wrócą z obozów koncentracyjnych na Wschodzie możliwość zasiedlenia zamieszkałych dotychczas przez Niemców a po wojnie wyludnionych terenów przygranicznych byłaby prawdopodobnie idealnym wyjściem. Nie wiedzieli oni oczywiście o tym, że obozy koncentracyjne na Wschodzie były obozami zagłady i że tylko nielicznym uda się z nich powrócić oraz że ci, którzy z obozów powrócą, w żadnym wypadku nie będą chcieli się na opuszczonych terenach przygranicznych osiedlić.

Wśród wielu innych grup sytuacja miała się podobnie. Jedną z takich grup, którą przywoził Wencel Jaksch, byli niemieccy socjaldemokraci na emigracji. Pomimo tego istniał wśród socjaldemokratów pewien odłam, grupa Zinnera, który z powodów programatycznych, ale również z powodu konkurencji w stosunku do Jakscha, skłaniał się ku temu rozwiązaniu, które znane jest nam dzisiaj pod nazwą rozwiązania Beneša. Grupa Zinnera odeszła od koncepcji albo utworzenia na terenie Czechosłowacji niemieckich kantonów, w obręb których miałyby zostać przesiedlona cała ludność niemieckojęzyczna, albo odstąpienia części terytorium czechosłowackiego na rzecz Niemiec, co łączyłoby się z wysiedleniem całej ludności niemieckojęzycznej. W tym miejscu chciałbym uzupełnić, że grupa wokół Jakscha uznawała warunki Porozumienia Monachijskiego za fair i legalne, i to nawet już po fakcie zdystansowania się do tego Porozumienia Francji i Wielkiej Brytanii, aż do 1924 roku, kiedy to grupa wokół Jakscha – po likwidacji miejscowości Lidice i jej mieszkańców – de facto straciła wszelkie wpływy polityczne oraz dostęp do brytyjskich mediów.

W obliczu coraz bardziej kurczącego się czasu dokonam teraz skrótu i nie będę zatrzymywał się nad detalami. Natomiast pozwolę sobie na kilka uwag na temat sytuacji pod koniec II Wojny oraz na temat Powojnia.

Jeszcze przed zakończeniem wojny sytuacja ludności niemieckiej bardzo się pokomplikowała. Wraz z wtargnięciem w roku 1944 Sowieckiej Armii Czerwonej na tereny Rzeszy Niemieckiej rozpoczęły się masakry na ludności niemieckiej. Przykład Nemersdorfu jest Państwu zapewne znany. W niedawno nadanym filmie dokumentalnym reżysera Guido Knoppa zwrócono uwagę na to, iż wymordowanie 83 mieszkanki wsi Nemesdorf w Prusach Wschodnich nie zostało poprzedzone gwałtami dokonanymi ponoć przez czerwonoarmistów. Po masakrze Josef Goebels wysłał do tej wsi kilku ludzi, którzy zainscenizowali gwałty tzn. po fakcie spreparowali trupy kobiet tak, aby wyglądały jak zgwałcone. Potwierdziła to jedna z kobiet, której udało się przeżyć masakrę, gdyż została tylko postrzelona. Brzmi to okrutnie, gdy opowiada ona o tym, że kobiety te zostały „tylko” rozstrzelane, a nie na dodatek przedtem zgwałcone. Nemesdorf miał być tylko swego rodzaju zachętą do rozbudzenia ducha oporu przeciwko Armii Czerwonej, ale w rzeczywistości rozpoczął się wyścig na śmierć i życie. To unaczy, że Nemesdorf nie stał się żadną zachętą do ruchu oporu lecz raczej do ucieczki.

W tym miejscu dochodzimy do bardzo skomplikowanego tematu, to znaczy do momentu powstania odmiennych zdań o właściwym postępowaniu po wtargnięciu obcej armii na teren Trzeciej Rzeszy.

Rozkaz przywódców Trzeciej Rzeszy był co do tego jasny: bronić każdego skrawka ziemi i każdego kamienia, nie opuszczać terytorium i walczyć jako Volkssturm. Równocześnie inne rozporządzenia nakazywały kompletne oczyszczenie terenów zamieszkania, zabranie wszelkich przydatnych przedmiotów, wyprowadzenie całej ludności oraz zniszczenie wszystkich obiektów i zabudowań, które po wkroczeniu najeźcy mogłyby dostać się w ręce wroga. To pełne sprzeczności położenie zaostriżyło się, gdyż niektórzy dowódcy rejonów (gauleiterzy) nie chcieli zrezygnować ze swych pozycji i dlatego starali się wszelkimi sposobami zapobiec ucieczce niemieckiej ludności oraz walkę obronną wesprzeć przez tak zwany Volkssturm. Udział w nim obowiązywał mężczyźni w starszym wieku tzn. powyżej lat 50-ciu oraz chłopców początkowo od 15 roku, a później – w roku 1945 – nawet od 14 roku życia. Z militarne go punktu widzenia kadry te nie miały istotnego znaczenia, natomiast włączenie ich do walk w rzeczywistości doprowadziło do drastycznego wymordowania części męskiej niemieckiej populacji.

Skutkiem tych sprzeczności był nieskoordynowany wymarsz uciekającej ludności niemieckiej. Masy początkowo mieszkańców Prus Wschodnich, później całej ludności niemieckiej z obszarów zagrożonych walkami frontowymi parły na Zachód - mimo wściekłych reakcji Wehrmachtu, który próbował zatrzymać tę falę uchodźców, ponieważ utrudniała ona transporty wojskowe. Dziś wiemy, że konwoje wozów uciekinierskich miażdżone były nie tylko przez czołgi radzieckie, ale częściowo także przez jednostki niemieckie, tak więc do pogłębienia tej tragedii przyczyniły się wszystkie ze stron. Sprawozdania z tego, jak jednostki niemieckie próbowały pomagać uchodźcom w ewakuacji z Prus Wschodnich, są zdaniem naszych niemieckich kolegów-historyków wynikiem sporządzonej po wojnie samostylizacji wyższych oficerów Wehrmachtu i Kriegsmarine (marynarki wojennej Rzeszy) i w żadnym wypadku nie odpowiadają prawdzie. To oznacza, że katastrofą tą dotknięte zostały przede wszystkim kobiety, dzieci i starcy, katastrofą, która została opisana w licznych pozycjach beletrystycznych i której przebieg na obszarze zamieszkałym przez Niemców Bałtyckich był szczególnie tragiczny.

Uchodźcy udawali się nie tylko do maceierzystych Niemiec lecz także na inne obszary okupowanej Europy. Chciałbym tu wymienić n.p. Danię, gdzie po wojnie internowano wielu uchodźców. W międzyczasie wiadomym jest fakt, że w duńskich obozach dla internowanych do 1949 roku były masy ofiar śmiertelnych.

Do dziś nie jest zbyt wiele wiadomo na ten temat. Z innej ważnej dyskusji na temat wysyłania niemieckich dzieci na wieś (Kinderlandverschickung) wiemy, że w tej chaotycznej sytuacji zostały w Środkowej i Wschodniej Europie zapomnianych od ok. 500.000 do miliona dzieci, których już nie zostały wyewakuowane z powrotem. Dzieci te przebijały się tej okrutnej zimy roku 1944 na 45 w starszliwych warunkach, częściowo pieszo, do Niemiec, wiele z nich straciło w czasie tej drogi życie.

Według starszych danych liczba wszystkich uchodźców, którzy zostali wypędzeni bądź uciekli, miałyby wynosić 12 milionów, według nowszych danych – 10 milionów ludzi, przy czym zaszeregowanie ich do jednej czy do drugiej kategorii nie jest całkiem jasne. Do tej pory nie znalazłem w literaturze żadnych dowodów lub pewnych danych na temat liczby ofiar śmiertelnych. Liczba szacunkowa waha się między jednym a dwoma milionami zmarłych bądź zamordowanych osób cywilnych. Pojawia się też pytanie, komu należałoby te ofiary przypisać. Wiadomo nam, że konwoje uchodźców były często bombardowane. Nie wiem, czy konwoje uchodźców widziane z powietrza wyglądają tak samo jak konwoje pojazdów wojskowych, czy też może chodziło o to, aby na sieciach dróg spowodować chaos i tym samym zablokować wrogowi możliwości transportu.

To samo nastąpiło od wiosny 1945 również w Zachodnich Niemczech, a po 20 marca 1945 wydarzenia stały się jeszcze bardziej dramatyczne, kiedy to Hitler wydał swój ostatni i okrutny rozkaz, rozkaz pozostawienia spalonej ziemi, który w literaturze niemieckiej znany jest pod nazwą "Nerobefehl" (Rozkaz Nerona). Rozkaz ten mówił: Każdy, kto opuści kraj bez walki, każdy kto zatknie białą flagę, każdy kto się podda lub tylko będzie próbował się poddać, zostanie rozstrzelany. Ludność cywilna rozczarowała Adolfa Hitlera i nie zasługuje na to, żeby przeżyć koniec wojny, głosił ów rozkaz niemieckiego dyktatora. Okrutne było to, że duża część oddziałów wojskowych, policji wojskowej, grup gotowości bojowej oraz Gestapo w różnych regionach usiłowały rozkaz ten wykonywać. To spowodowało masowe egzekucje wśród cywilów, którzy próbowali się poddać, próbowali w jakiś sposób chronić swoich wsi i miast, którzy zatykali białe flagi. Na ten temat istnieją liczne badania, przede wszystkim o Düsseldorfie i innych miastach w Nadrenii. Amerykanie nie chcieli tracić swoich ludzi, dlatego miasta, w których wygądało na to, że będą się bronić, zrównywano z

ziemią. Były to ostatecznie objawy oporu w miastach, bronionych jeszcze tylko przez małe grupy Hitlerjugend i przez Volkssturm, a których establishment próbował ratować to, co jeszcze było do uratowania. I też tutaj dochodziło do egzekucji burmistrzów i dyrektorów policji, którzy podejmowali pertraktacje z Amerykanami, i jeśli nie udało im się to w odpowiednio szybko, to SS, Gestapo i policja wojskowa likwidowały te osoby na kierowniczych stanowiskach, które nie chciały walczyć aż do ostatniego tchu.

Berndt Rusinek nazywa tę sytuację wojną domową zimy 1944-45, kiedy oddziały SS podejmowały nawet akcje przeciwko ludności cywilnej, gdy zapanował kompletny chaos, ponieważ załamała się cała infrastruktura i 11 milionów uwolnionych uciekających ofiar niewolniczej pracy przymusowej, pędzonych w marszach śmierci oraz zbiegłych więźniów znajdowało się w drodze przez Niemcy. Był to stan całkowitego rozkładu społeczeństwa o prawie apokaliptycznych rozmiarach. Na dodatek Niemcy były w tym czasie bombardowane i nikt nie wiedział czy w ogóle przeżyje w tych niewiarygodnych dla zdrowia i życia warunkach i z niezmiernie małą ilością żywności.

Panujący chaos zmienił zasadniczo wyobrażenia Zachodu na temat konieczności czy legalności przsiedleń. Gdy Brytyjczycy i Amerykanie zaczęli zajmować terytorium zachodnich Niemiec i zostali skonfrontowani z katastrofalną sytuacją w zakresie wyżywienia, zdrowia, warunków mieszkaniowych, higieny i zaopatrzenia w energię, sytuacją, która uniemożliwiała jakąkolwiek stabilizację, radykalnie zmalała ich gotowość do drastycznych i gigantycznych rozważań, wysoka to tamtej pory szczególnie wśród dowództwa sił zbrojnych.

Wyobrazenie, że do wszystkich tych okropieństw i trudności, które trzeba było pokonać, miałyby dojść kilka milionów przesiedleńców ze Wschodu, było dla amerykańskich sił okupacyjnych bardzo nieprzyjemne. Amerykańscy przedstawiciele dowództwa aliantów oraz Ministerstwa Wojny żądali wstrzymania zarówno powstałych z własnej woli fal uchodźców jak i fal uciekinierów, wywoływanych spontanicznymi akcjami wypędzenia, które miały miejsce w całej Środkowej i Wschodniej Europie, a od początku maja 1945 także w Czechosłowacji. I tutaj stały się dwie tendencje: Z jednej strony oczywiście starania o stabilizację w tych regionach, o co zaczęły nawet troszczyć się nowo utworzone polskie i czeskie regionalne władze administracyjne, z drugiej strony natomiast troska o to, żeby nie utracić już stwożonej możliwości pozbycia się niemieckiej mniejszości i tym samym nie dać aliantom szansy zrezygnowania z dotychczasowych planów. Oczekiwanie, że zamieszkałe dotąd przez mniejszość niemiecką tereny zostaną od niej uwolnione, podwyższyło prawdopodobieństwo organizowanych masakr lub najróżniejszych akcji wypędzania, które w tej fazie popierane były przede wszystkim przez armie bądź też przez służby informacyjne. Chodzi tu konkretnie o masakry w miejscowości Podbořany koło Ústí nad Labem (nad Łabą), tak było też w przypadku miejscowości Dolní Možděnice koło Přerov na Morawach.

Podczas obrad w Poczdamie w lipcu i sierpniu 1945 można było wyczuć starania o rozbudzenie wśród zachodnieuropejskich dyplomatów świadomości, że sytuacja była już tak dalece zaostrzona, iż każda dalsza zwłoka w usunięciu (ze wschodnich terenów) mniejszości niemieckiej może tylko zaognić nastrój sprzyjający pogromom, co w efekcie doprowadzi to jeszcze wyższej liczby ofiar. Większość biorących w obradach udział dyplomatów uznała zaproponowane rozwiązanie za jak najbardziej do przyjęcia, i tak 2 sierpnia 1945 roku podjęto decyzję o przeprowadzeniu humanitarnego i zorganizowanego transferu mniejszości. Z historycznego punktu widzenia w tym momencie kończy się faza wypędzenia i przechodzi w fazę transferu, nawet jeśli dla położenia tych, którzy dostali się między tryby „usuwania mniejszości“ czy też oddzielania mniejszości od większości społecznej, nie miało to żadnych

szczególnych skutków: Sytuacja w obozach dla przesiedleńców uległa tylko nieistotnym zmianom.

Szanowne Panie, szanowni Panowie, to szaleństwo nadal rozgrywało się na rozległych obszarach Europy. Z powodu ograniczonego czasu nie mogę tu uwzględnić sytuacji na Bałkanach, która przedstawia się zupełnie specyficzną i gdzie nie chodziło wyłącznie o niemiecką i słowiańską mniejszość i gdzie dodatkowo pojawił się aspekt mniejszości włoskiej. Nie mogłem też mówić o tym, iż podobne problemy dotyczyły także części bałtyckiej i słowiańskiej ludności na zamieszkującej obszary Baltikum (tereny obecnej Litwy, Łotwy i Estonii – przyp. J.Stawny) bądź też ludności fińskiej, która musiała uciekać przed napierającą Armią Czerwoną, która miała też już swoje doświadczenia z sowietyzacją i której znanym był fakt wywozu niemieckiej, żydowskiej i polskiej ludności na Wschód tzn. na Sybir. To tej grupy tematycznej należy zaliczyć również wyniszczenie części ludów bałtyckich. Nie jest nam wiadome, ilu Finów zginęło w bohatersko przegranej Wojnie Fińskiej oraz ilu Finom milsza była ucieczka na północ kraju, niż dostanie się pod wpływ sowiecki. Problem ten jest rzeczywiście bardziej złożony. Do tego kompleksu należy również historia rozbicia autonomicznej niemieckiej Republiki Nadwołżańskiej w czasie jednej jedynej nocy roku 1942 oraz przesiedlenie i częściowe wymordowanie większości ludów kaukaskich – począwszy od Czezeńców poprzez Inguszów, lud nadbajkaski, aż po kazachskich Turków i kazachskich Bułgarów, których między 1942 i 1943 wywieziono do Azji Środkowej. Podczas tej akcji wysiedleńczej jedna trzecia tej ludności została wymordowana przez oddziały KGB bądź NKWD.

Ale powinniśmy się tutaj skoncentrować nad naszym środkowoeuropejskim problemem i jego specyficznymi okolicznościami. Tutaj chodzi raczej o uświadomienie sobie, że ten czeski, czesko-polski, czesko-polsko-niemiecki problem nie jest wyjątkowy i pojedynczy, jest on tylko o tyle specyficzny, że mniejszości były w tym wypadku tak liczne, ale pomijając to wydarzenia ówczesne nie wychodzą poza ramy podobnych wydarzeń tamtego czasu. Katastrofa wysiedleń miała kompleksowy i ogólnoeuropejski charakter, ponadto to drastyczne rozwiązanie znalazło poparcie nie tylko wśród reprezentantów przebywających na uchodźctwie oraz wśród grup oporu, i to nie tylko na Wschodzie lecz przede wszystkim także w Wielkiej Brytanii i w USA, gdzie Dean E. Cheason w roku 1943 stwierdził: „Tak, jest to świetna koncepcja, którą zastosujemy także w stosunku do grup Japończyków, powracających z Azji do centralnej Japonii. Chodzi więc o uniwersalną katastrofę, której towarzyszy myśl, że zlikwidowanie mieszanek narodowościowych, że oddzielenie społeczności mniejszościowej od społecznej większości jest czymś dobrym i prowadzącym do stabilizacji. Jest to katastrofa, która ma związek z tym, iż dla ówczesnych polityków - a może także dla dzisiejszych - miliony ofiar, liczone procentualnie w stosunku do ogólnej liczby ludności nie odgrywały żadnej roli oraz z tym, że politycy rządów dyktatorskich i totalitarnych pod tym względem nie różnią się od polityków państw demokratycznych, jak twierdzi we wstępie do swojej książki „Droga do wypędzenia“ Detlef Brandes.

Jedna sprawa wydaje mi się w związku z tym wyzna, mianowicie to, że głównymi ofiarami tych wdarzeń, tych ówczesnych rozwiązań, były kobiety i dzieci, ponieważ mężczyźni byli albo na froncie albo w obozach jenieckich. To znaczy, że jest to tematyka, która w centrum zainteresowania stawia kobiety, w centrum tej tragicznej historii, którą często pojmujemy jako część tej męskiej, silnej i globalnej historii. Ale cierpienie jest przede wszystkim cierpieniem zwykłych ludzi, a w szczególności żeńskiej części społeczeństwa.

Panie i Panowie, przeciągnąłem mój czas a panie organizatorki są na tyle uprzejme, że mnie stąd nie wyrzuciły. Przepraszam i dziękuję Państwu za uwagę.

Věra Vohlídalová

Dziękuję Panu i uważam, że nie przekroczył Pan wyznaczonego czasu.

Chciałabym teraz poprosić o zabranie głosu młodego historyka, pana von Arburg. Po tym wystąpieniu będzie czas na stawianie pytań.

Ingrid Lottenburger

Przepraszam, droga Vero, ale chciałabym zrobić pweną krótką wzmiankę.

Maślę, że wy, drodzy Państwo, przyjmiecie z zadowoleniem kilka osobistych informacji z biografii wygłaszających tu swoje referaty kobiet, działających w Forum.

Pozwolą sobie rozpocząć od pani Vohlídalovej.

Urodzona w Londynie Vera Vohlídalová mieszka od 1946 roku w Libercu. Studiowała bibliotekoznawstwo w Instytucie Dziennikarstwa i Oświaty przy Uniwersytecie Karola w Pradze. Pracowała jako bibliotekarka w Bibliotece Naukowej w Libercu, na Uniwersytecie Przemysłu Tekstylnego i Budownictwa Maszyn w Libercu, w Centrum Informacyjnym przy Szpitalu Rejonowym w Libercu oraz doprowadziła do budowy oraz była w latach 1990 – 2001 kierowniczką Biblioteki Naukowej w Libercu, budynku, w którym odbywa się nasza konferencja.

Za zasługi i osiągnięcia została wielokrotnie odznaczona. Z najważniejszych wymienię Federalny Krzyż Zasługi Republiki Federalnej Niemiec oraz Złoty Medal Politechniki w Libercu.

Dziękuję Państwu.

Věra Vohlídalová

Dziękuję. Mogę wobec tego kontynuować.

Następny nasz temat to

Ucieczka, zagłada, wypędzenia w euroregionie - Zarys ogólny -

Pan Adrian von Arburg od roku 2001 jest magistrem filozofii i doktorantem w Instytucie Socjologii na Uniwersytecie Karola w Pradze. Studiował w Bernie i Wiedniu. Zajmuje się problematyką mniejszości narodowych w Czechosłowacji po II Wojnie Światowej. Od roku 1997 skoncentrował się w swej pracy na ponownym zasiedlaniu terenów przygranicznych Ziem Czeskich i rozwoju tego osadnictwa aż po dzień dzisiejszy. Przygotowuje właśnie pierwszą monograficzną syntezę państwowej polityki osiedlania na terenach przygranicznych w latach 1945-1950.

Adrian von Arburg, Praga

Wydarzenia powojenne w euroregionie i zjawiska równoległe

(w języku czeskim)

Dziękuję Państwu za udzielenie mi głosu. Referat wygłoszę po niemiecku i mam nadzieję, że tłumacze nie będą mieli z tym problemów. Jeszcze tylko jedna uwaga po czesku. Moje zadanie jest dość trudne. Nie będę dziś mówił o zagładzie, niewiele powiem o ucieczce, prawdopodobnie również mało o procesach, które zachodziły w całym euroregionie. Moim punktem wyjścia będą przede wszystkim procesy, które odbyły się na Ziemiach Czeskich, czyli to, co sam udokumentowałem. Stąd proszę o wyrozumiałość.

(kontynuacja w języku niemieckim)

Wygłoszę mój referat po niemiecku. Chciałbym podzielić go na dwie części. Pierwsza część będzie komentarzem do stanu opracowania historycznego tej problematyki, w szczególności postaram się w niej podkreślić istniejące stereotypy. W części drugiej zajmę się ucieczką i wypędzeniem, nie tak bardzo w wymiarze europejskim, jak dokonał tego już w doskonały sposób pan profesor Pešek, tylko w kontekście Ziemi Czeskich.

Na początku musimy sobie uzmysłwić, do jakich submigracji doszło na terenach Ziemi Czeskich po maju 1945 roku. Ogółem biorąc w czasie pierwszych 24 miesięcy po wojnie przesunęło się tutaj przynajmniej 5,5 milionów ludzi, którzy albo opuszczali Ziemię Czeską, albo przesuwali się w ich obrębie, bądź też przyjeżdżali, by się tu osiedlić.

► Pierwszą i pod względem ilościowym największą grupę migrantów stanowiło około trzech milionów Niemców sudeckich, którzy od maja 1945 r. byli albo wypędzani albo, jak się to zwykle określa, wysiedlani w sposób zorganizowany.

► Drugą taką i też drugą co do wielkości grupę stanowiło przynajmniej 1,7 milionów czeskich, ale nie tylko czeskich osadników, którzy osiedlili się przede wszystkim na terenach, z których wysiedlano właśnie Niemców.

► Trzecia grupa to uciekający Niemcy z Rzeszy, wśród nich także ci ewakuowani z „dawnej Rzeszy” w ostatnim okresie wojny, na przykład mieszkańcy dużych miast niemieckich zagrożonych bombardowaniami. Trudno jest dokładnie określić ich liczbę, ogólnie przyjęty konsensus mówi o kilkuset tysiącach uciekinierów z Rzeszy; możliwe, że liczba ta sięga nawet miliona.

► Czwarta grupa to co najmniej sto tysięcy jeńców wojennych z Europy wschodniej i zachodniej oraz robotnicy przymusowi, którzy w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny w większości mogli wracać do swych domów.

► Piąta grupa to kilkadziesiąt tysięcy „wyznaczonych do pracy”, a więc Czechów z Protektoratu Czech i Moraw, którzy z reguły byli zmuszani do pracy w rejonach przygranicznych Ziemi Czeskich.

► Szósta grupa to czescy repatrianci i reemigranci, którzy po wiośnie 1945, przede wszystkim w latach 1947 do 1949 wracali do ojczyzny swych przodków, czasami nawet po siedmiu czy

ośmiu latach emigracji – chodzi tu o Czechów, którzy opuścili Czechosłowację dopiero po roku 1938.

Ogółem biorąc mamy więc do czynienia z przynajmniej 5,5 milionami ludzi, którzy poruszali się na tych terenach. Przejdę teraz do pewnych głęboko zakorzenionych stereotypów, wspominając jednocześnie o ciągle jeszcze otwartych problemach kluczowych oraz o sugestiach dotyczących przyszłych badań naukowych.

W literaturze przedmiotu często natrafiamy na następujący topos: na Ziemiach Czeskich doszło do wymiany ludności w tym sensie, iż po opuszczeniu ich przez dawnych mieszkańców zasiedlono na nowo rzekomo wyludnione tereny, na których dawniej żyli Niemcy. Prawda jest taka, że już przed tzw. wysiedleniem zorganizowanym, a więc przed końcem stycznia 1946 r. w rejonach przygranicznych żyło więcej Czechów niż Niemców. Oznacza to, że nowe zasiedlanie odbywało się równoległe do wysiedlania Niemców i w pierwszym roku postępowało nawet szybciej niż wysiedlanie. Tereny, na których osiedlano Czechów, nie były wcale opuszczone przez mieszkańców, dotyczyło to co najwyżej terenów rolniczych i położonych bezpośrednio przy granicy, gdzie tzw. dzikie wypędzenia rozpoczęły się już w pierwszych miesiącach po wojnie.

Drugi problem, na który często napotykamy w literaturze fachowej, to tak zwani poszukiwacze złota. Słowo to pojawia się ciągle w kontekście osadników czeskich, którzy po zakończeniu wojny przyjeżdżali na tereny przygraniczne, i o których jak dotychczas niewiele wiadomo. W Polsce istnieje podobna sytuacja. Oczywiście prawdą jest, że właśnie w ciągu tych pierwszych miesięcy na tereny przygraniczne przyjechało prawdopodobnie ponad sto tysięcy osób, które nie miały zamiaru się tam osiedlać, lecz zamierzały wyciągnąć z tego pobytu korzyści materialne. Tak wyglądałaby moja definicja poszukiwaczy złota.

Mimo to często zapomina się, że przeważająca większość ludności czeskiej, która przyjechała na tereny przygraniczne po roku 1945, przyjechała tam z poważnym zamiarem osiedlenia się, nawet jeżeli w ostateczności nie udało jej się osiedlić tam na stałe. Do roku 1949 jedna czwarta osadników - rolników wyjechała. Tej części społeczeństwa nie można zarzucić, że nie traktowała osiedlenia się poważnie i zamierzała wyłącznie wywozić stąd dobra. Często bywało raczej tak, że ludzie, którzy przedtem nie wykonywali zawodu związanego z rolnictwem, nie dawali sobie rady z przejęciem gospodarstwa rolnego lub też zakładu rzemieślniczego ze względu na brak odpowiedniej wiedzy.

Trzeci napotykanym co jakiś czas stereotyp to twierdzenie, że tereny przygraniczne i w ogóle Ziemia Czeskie zostały sczechizowane po roku 1945. Oczywiście jest to o tyle zgodne z prawdą, że taki był zamiar polityków nadających wtedy ton. Ich celem było narodowe państwo Czechów i Słowaków, a więc czechizacja zachodniej części Czechosłowacji.

A mimo to faktem jest, że przy pierwszym spisie powszechnym w roku 1950 w rejonach przygranicznych mniejszości narodowe stanowiły przynajmniej 13 procent mieszkańców. Przez mniejszość rozumiem osoby, które w rubryce „narodowość” nie podały narodowości czeskiej. Według mojej osobistej oceny, opierającej się na szerokim studium archiwalnym i literatury przedmiotu, liczba Nie-Czechów w rejonach przygranicznych w roku 1950 wynosiła mniej więcej 17 procent.

W roku 1950 nowi czescy osadnicy na terenach przygranicznych nie stanowili nawet połowy ludności - jedynie około 47 procent. Oznacza to, iż wymiana ludności nie mogła być aż tak wielka. O ile mamy już pozostać przy tym dość problematycznym zaszufladkowaniu

narodów, to możemy stwierdzić, że Czesi to element bardzo heterogeniczny. Reemigranci, a więc zasiedziali od dawien dawna Czesi powracający z zagranicy, po zakończeniu wszystkich masowych migracji stanowili około 30 procent ludności terenów przygranicznych. Oznacza to, że mniej więcej jedna trzecia ludności powojennej mieszkała na tych terenach już w 1938 roku. Do nich dochodziły tzw. mniejszości etniczne: 7 procent Niemców, 7 procent Słowaków – przy czym w przypadku Słowaków tendencja była wzrastająca – oraz 1 procent Greków uciekających przed wojną domową, którzy po roku 1949 dotarli do Północnych i Wschodnich Czech i oczywiście do Polski oraz innych bratnich krajów socjalistycznych. Następnie 2 procent Hluczynów, urodzonych w Krainie Hluczyńskiej na Śląsku, oraz 2 procent pozostałych, czyli Romów, Rusinów, Ukraińców, Węgrów, oraz rumuńskich, bułgarskich i polskich robotników sezonowych. Heterogenność terenów przygranicznych jest więc spora, przede wszystkim jeżeli chcielibyśmy ludność czeską nadal dzielić wg. jej pochodzenia.

Przechodzę teraz do stanu badań kolejnego punktu, a mianowicie do „dzikich wypędzeń”, które miały miejsce od maja 1945 aż do ustaleń poczdamskich. Niestety „dzikie wypędzenia” nie trwały tylko do konferencji w Poczdamie, lecz przynajmniej do połowy września, mimo że 15 sierpnia rząd w okólniku zarządził ich koniec. Od sierpnia do połowy września wysiedlono jeszcze ponad sto tysięcy Niemców. A propos „dzikich wypędzeń” zacytuję Państwu teraz fragment z książki, która niedawno ukazała się w dość dużym nakładzie w kilku językach: „Większość przeprowadzonych akcji, z wysiedlaniem Niemców sudeckich lub też ich aresztowaniem włącznie, przeprowadzano spontanicznie. Akcje te wywoływane były przez nastroje lokalne i organizowane przez miejscowe władze.” Chodzi tu więc przede wszystkim o problem, czy „dzikie wypędzenia” odbywały się głównie za sprawą czynnika lokalnego czy też centralnego. Albo pytając inaczej: czy „dzikie wypędzenia” były zorganizowane? W tej kwestii my, historycy, ciągle jeszcze błądzimy w ciemnościach, choć w ciągu ostatnich dwóch lat znaleziono kilka nowych dokumentów, które sporo wyjaśniają. Nie chciałbym bawić się tutaj w politykierstwo ani też dawać nikomu argumentów do debaty politycznej. Należy jednak stwierdzić, że na podstawie tych dokumentów nauka skłania się ku opinii, iż czynniki centralnopaństwowemu, czyli poleceniom z Pragi, przydać należy większe znaczenie niż w dotychczasowych publikacjach uchodzących za bardzo zrównoważone i obiektywne. Zauważmy przy tym, że również w ostatnim czasie nie znaleziono dokumentów wskazujących na to lub też udowadniających, że istniał jakikolwiek odgórny zamiar lub wręcz nakaz przeprowadzania ekscesów, tzn. masakr lub też akcji przemocy, mających na celu likwidację fizyczną. Przeciwnie: odnaleziono niedawno dokumenty wskazujące na to, że centrala - mówiąc to mam na myśli rząd łącznie z Radą Wojenną Rządu i później przede wszystkim wojskiem - wydawała polecenia już od 15 maja, czyli krótko po zakończeniu wojny. Wojsku należy tu wobec tego przypisać centralną rolę w wysiedleniach, które miały miejsce w pierwszych miesiącach powojennych.

Kolejna kwestia, na którą trudno znaleźć odpowiedź to pytanie o liczbę osób „dziko wypędzonych”. Również tutaj najnowsze znaleziska archiwalne wskazują raczej na liczbę wyższą niż niższą. Prywatnie szacuję tę liczbę na około 700 do 900 tysięcy. Zawiera ona jednak również osoby wysiedlane z amerykańskiej strefy okupacyjnej w Czechach Zachodnich i Południowych, a więc sporą liczbę uciekinierów z Rzeszy, wysiedlanych z tej strefy przez Amerykanów. Ta ocena zasadza się przede wszystkim na badaniach regionalnych w archiwach okręgowych.

Oczywiście wiąże się z tym ściśle liczba ludności niemieckiej pod koniec wojny. W tym wypadku zawodzi większość potencjalnych źródeł archiwalnych, być może nawet nigdy nie

będziemy mieli choć zbliżonego o niej wyobrażenia. Moja osobista ocena również i w tym wypadku leży trochę wyżej niż ilość zazwyczaj podawana w literaturze.

Ogólnie można powiedzieć, że stan badań nad wypędzeniami i przymusowymi wysiedleniami Niemców z Ziemi Czeskich jest dość dobry, choć niektóre aspekty dotychczas zaniedbywano, przede wszystkim centralną płaszczyznę planowania i sterowania, a więc akta z Pragi. Najważniejsze standardowe dzieła na ten temat opierały się głównie na dokumentacji regionalnej - aktach z Północnych Moraw oraz Śląska. Mam tu na myśli prace Tomáša Staněka, który dotychczas najbardziej dogłębnie zajmował się tą tematyką. W Pradze natomiast znajdują się olbrzymie zasoby archiwalne, których jeszcze przed dwoma laty prawie nikt nie widział na oczy. Nieznane były nawet wypisy z nich.

Kolejna sugestia dotycząca przyszłości badań naukowych dotyczy międzynarodowych badań porównawczych zajmujących się przymusową migracją. Koncentrowały się one dotychczas przeważnie na wypędzeniach, na zorganizowanych wysiedleniach poza granice państw, tym samym niesłusznie tylko na marginesie biorąc pod uwagę mniej spektakularne i pozornie nieistotne migracje wewnątrz poszczególnych krajów. Ogólnie w międzynarodowych badaniach nad migracją ciągle jeszcze w dużym stopniu brakuje świadomości, że wypędzenia i przesiedlenia wewnątrz kraju stanowią proces całościowy, że podlegają regularnemu łańcuchowi reakcji, w którym migracja z jednego obszaru zawsze wywołuje następną migrację na te tereny i związana jest z nią ściśle zarówno pod względem czasowym jak i organizacyjnym.

W przypadku międzynarodowych badań regionalnych sytuacja wygląda jeszcze gorzej, osobiście nie znam żadnej pracy dotyczącej jakiegoś poszczególnego regionu, która zajmowałaby się migracją powojenną na Ziemiach Czeskich.

Chciałbym teraz przejść do wydarzeń w czeskiej części Euroregionu Nysa. Literatura na temat tego regionu jest bardzo ograniczona. Gdybyśmy nie wzięli pod uwagę około 15 prac dyplomowych na ten temat, to sytuacja w porównaniu z innymi regionami Ziemi Czeskich wyglądałaby dużo gorzej. Przygotowałem dla Państwa krótką bibliografię literatury na ten temat, którą chętnie prześlę zainteresowanym.

Tak więc czas zintegrowanego przedstawienia wydarzeń w euroregionie jeszcze nie nadszedł. Najpierw należy na podstawie dostępnych materiałów zbadać wydarzenia w poszczególnych regionach, a dopiero później będzie można napisać na ten temat syntetyczną pracę.

Tu w Liberecu na dużą skalę odbywały się dzikie wypędzenia. Dlaczego? Powody są dwojakie: z jednej strony położenie blisko granicy, z drugiej stosunkowo wysoka liczba zdyskredytowanych politycznie Niemców. W czasie wojny w Liberecu i okolicach działały przede wszystkim gwardia rewolucyjna i jednostki partyzantów, zaś pod koniec maja 1945 roku na te tereny wkroczyła regularna Armia Czechosłowacka. Od tego momentu zapanował względny spokój. Większość Niemców pozostała w mieście. Władze niemieckie ewakuowały bodajże w lutym tylko niewielką ilość kobiet i dzieci. Ogółem z okręgu Libereca do początku września wypędzono ok. 30 tysięcy Niemców. Liczba ta pochodzi ze źródeł 13 Dywizji Armii, która to przede wszystkim zajmowała się tutaj wypędzeniami. Inne prace, opierające się na aktach obozu zbiorczego, podają nieco wyższe liczby.

Wypędzenia zaczęły się w ostatnich dniach maja, najgorętsza faza „dzikich wypędzeń” odbyła się w lipcu i trwała do końca tego miesiąca, co było typowe dla zjawiska wypędzeń na Ziemiach Czeskich w roku 1945.

W trakcie roku 1946 odbyły się tzw. zorganizowane wypędzenia i wysiedlenia, przy czym z tego, co mi wiadomo, w okręgu Reichenbergu/Libereca nie doszło do żadnych szczególnych wypadków.

Dalsza specyfika tego regionu polegała na tym, że władze polskie, które po zakończeniu wojny bardzo szybko zajęły dzisiejsze polskie tereny z tamtej strony granicy, nie akceptowały większości niemieckich wypędzonych, obojętnie czy byli to Niemcy z Rzeszy czy też Niemcy sudeccy, odsyłając ich z powrotem przez granicę, tak jak też często robiła to armia sowiecka. Oznacza to, że na zachód od Zittau można było na te tereny wydełać Niemców, dlatego też doszło tutaj do pewnej ich koncentracji. Główne ich skupisko znajdowało się dalej na zachód, w rejonie Cieszyna.

Kolejna specyfika polegała na tym, że według nakazów rządu czeskiego (przedtem wojsk czechosłowackich) z początku lipca zasadniczo nie wolno było wysiedlać Niemców na Łużyce. Dlaczego? Gdyż na terenach, co do których rząd ewentualnie miał zamiar stawiać żądania terytorialne, oczywiście niepożądani byli kolejni niemiecy mieszkańcy. Chodziło raczej o udowodnienie obecności ludności słowiańskiej na tych terenach.

Nie mogę zaprezentować tu Państwu ogólnego zarysu procesów wypędzania i wysiedlania w Libereckim Kraju /okręgu Reichenberg. Jak już powiedziałem, nie ma jak dotychczas żadnej pracy badawczej, która w integralny sposób przedstawiałaby wydarzenia powojenne w tym regionie. Ale istnieje świetna książka o Liberecu/Reichenbergu pt. „Kniha o Liberci”, zawierająca również opisy emigracji i sytuacji powojennej. Ponadto są prace dyplomowe, które znaleźć można przede wszystkim w katedrze historii Uniwersytetu w Liberecu, jak również, jeżeli powstały one przed rokiem 1990, w Ústí nad Labem albo w Pradze. Od lat sześćdziesiątych w Liberecu nie było katedry historii, stąd powstawało stosunkowo mało prac dyplomowych na temat wydarzeń powojennych na tych terenach.

Przejdę teraz krótko do Polski. Również na temat Polski przygotowałem dla Państwa bibliografię. Nie dotyczy ona jednak bezpośrednio Jeleniej Góry, jest natomiast bibliografią literatury zajmującej się rozwojem powojennym na terenach polskich, na których po roku 1945 miały miejsce wypędzenia i wysiedlenia.

W Polsce stan badań naukowych zajmujących się interesującym nas tematem ogólnie wygląda dużo lepiej, co związane jest z faktem, że jedną z głównych osób odpowiedzialnych za procesy migracyjne w Polsce powojennej był Władysław Gomułka, który w 1945 r. został ministrem Ziem Odzyskanych. A ponieważ od 1956 r. odgrywał w Polsce ogromną rolę polityczną, a przedtem był działaczem zajmującym się osadnictwem i zasiedlaniem ziem odzyskanych, polscy socjologowie, etnologowie, historycy itd. szczególnie w latach sześćdziesiątych przeprowadzali intensywne badania procesów migracyjnych, akulturacyjnych oraz integracyjnych na polskich terenach osiedlania. Nie zdołałem jednak udokumentować, jak wygląda sytuacja badań naukowych dotyczących polskiej części euroregionu.

Dużą rolę po stronie polskiej odgrywała ucieczka, gdyż przez te tereny przeszedł wcześniej front. Na Ziemiach Czeskich natomiast wojna trwała tylko kilka tygodni, na wielu obszarach zaledwie kilka dni albo prawie wcale. Mimo to stwierdzenie Stalina w Poczdamie, że dzisiejsze polskie ziemie zachodnie są prawie wyludnione, gdyż wszyscy Niemcy uciekli, nie było zgodne z prawdą. Ucieczka nie była też w szczególności znaczącym czynnikiem w rejonie jeleniogórskim, gdyż położony jest on dość daleko na zachód.

Charakterystyczny dla nowych osadników w Polsce był fakt, że mniej więcej jedna trzecia z nich pochodziła z dawnych polskich Kresów i albo została z tychże Kresów wypędzona, albo powiedziano im, że muszą opuścić kraj. Wśród nowych polskich osadników mamy więc znaczną część osób, które same zostały wypędzone, co odgrywało pewną rolę w dyskursie społecznym po roku 1990 i w porozumieniu polsko-niemieckim. Czynnika tego, a więc nowych osadników, którzy sami zostali wypędzeni, jako „korzystających” z wypędzenia Niemców, nie mamy na Ziemiach Czeskich, co być może wpłynęło również na dyskurs społeczny.

Na Dolnym Śląsku, do którego należy teren jeleniogórski, wymiana ludności była ogółem biorąc większa niż na Górnym Śląsku. Do dzisiaj żyje tam wielu tzw. autochtonów, którzy, jeżeli chcielibyśmy ich umiejscowić pod względem narodowościowym, znajdują się gdzieś między Polakami i Niemcami.

W 1947 r. w Polsce przeprowadzono jeszcze inną migrację wewnętrzną, mianowicie akcję „Wisła”, w której przymusowo przesiedlono zdecydowaną większość pozostałej w południowej Polsce mniejszości ukraińskiej do centrum, przeważnie do polskiej części Prus Wschodnich, ale również na ziemie zachodnie, w szczególności na Dolny Śląsk. Przypuszczam jednak, że w polskiej części tego regionu nie osiedlono Ukraińców, gdyż w akcji „Wisła” istniały pewne zakazy związane z granicami kaju.

O procesach, które zaszły w sowieckiej strefie okupacyjnej, a więc po niemieckiej stronie euroregionu, nie będę mówił, gdyż nie jestem w tej dziedzinie kompetentny.

Na koniec pozwólcie mi Państwo na kilka słów podsumowania kontekstualizacji wydarzeń, o których wspominałem. W Niemczech brakuje mi zainteresowania i chęci zajmowania się drugą stroną wypędzeń, a więc czeskim nowym zasiedlaniem terenów ojczystych Niemców sudeckich. Do dzisiaj nie istnieje żadna literatura na ten temat, mimo iż chodzi tu o prawie dwa miliony ludzi, którzy równolegle do wypędzeń Niemców również albo przebywali na tych terenach, albo tu przyjeżdżali tutaj, przeważnie znajdując nową ojczyznę.

Zadziwiające jest, że nawet pochodzący z Sudetów autorzy niemieccy nie zajęli się losem swej ojczyzny po roku 1945, mimo że właśnie słowo ojczyzna w pewnych dyskusjach odgrywa ogromną rolę.

Niestety do dziś nie znalazł się ani jeden historyk niemiecki, który na podstawie gruntownego studium archiwaliów systematycznie zająłby się migracją powojenną na Ziemiach Czeskich.

Jeśli chodzi o Polskę, to w latach pięćdziesiątych kilku młodych niemieckich historyków bardzo dokładnie, na podstawie studiów archiwalnych, i z sukcesem zajęło się procesami, które zaszły we współczesnej Polsce. Można by z tego wziąć przykład.

W Czechach brakuje mi czasami zainteresowania konkretnymi doświadczeniami życiowymi ludności niemieckiej po 1945 r. Kto w Czechach czytuje publikowane w dużej ilości sprawozdania naocznych świadków tych wydarzeń, a więc dokumentację wypędzeń, wydaną w latach pięćdziesiątych, lub też wiele innych publikacji na ten temat? Taka lektura mogłaby pomóc we wzajemnym zrozumieniu się, mimo iż wiemy, że sprawozdania te są bardzo subiektywne, inaczej zresztą być nie może. Mimo to ta ludzka perspektywa mogłaby wspomóc owocny dialog ponad granicami. Po obu stronach, a więc zarówno w Niemczech jak i w Czechach i Austrii, gdzie także żyje sporo Niemców sudeckich, brakuje mi

uwrażliwienia na podobieństwa tych zjawisk, a więc np. na równoległe procesy przymusowej migracji na Ziemiach Czeskich od roku 1945.

Na zakończenie muszę się cofnąć nieco wstecz, gdyż nie tylko Niemców zmuszano do opuszczenia swej ojczyzny - istniały też liczne inne grupy, które zostały do tego zmuszone w latach 1945 – 1950. W latach 1946 i 1947 na Ziemi Czeskie deportowano przynajmniej 55 tysięcy Węgrów z południowej Słowacji.

Istnieje jeszcze jeden przykład kolektywnego przymusowego wysiedlania mniejszości narodowej na południowych Morawach: w latach 1946-1950 przymusowo wysiedlono 95 procent chorwackiej mniejszości z okręgów Mikulov i Znojmo na środkowe i północne Morawy.

Przymusowym wysiedleniem zagrożone były do lat pięćdziesiątych także i inne grupy. Były to grupy żyjące na terenach przygranicznych, które według planów pewnych kręgów politycznych, częściowo rządowych, miały być wysiedlane do centralnej Czechosłowacji. Chodzi tu na przykład o autochtonów Hluczynów na Śląsku. Ponadto o Vitorazkan w południowych Czechach, a więc ludność autochtoniczną, która przez kilka stuleci do 1919 r. należała do Dolnej Austrii, po traktacie pokojowym z Austrią w Saint-Germain przypadła Czechosłowacji, zaś poprzez długie życie w Dolnej Austrii mentalnościowo przypominała raczej Austriaków, posługując się przy tym językiem słowiańskim.

Poza tym zmuszano do wysiedleń również Romów.

Brakuje mi więc pewnej wrażliwości na te równoległe zachodzące procesy. Jeżeli spojrzelibyśmy na te paralele, dojdziemy do wniosku, że niemiecki los przymusowej utraty ojczyzny również w przypadku Ziemi Czeskich nie jest całkiem wyjątkowy.

Niezbędne byłoby więc wyostrzone spojrzenie ponad granice, a nie ujednolicenie procesów historycznych i losów ludzkich. Można porównywać nie zrównując. I jeżeli przy pomocy takich porównań udałoby się złagodzić ostrość niezliczonych kłótni o dekrety Beneša choćby o jeden procent, wtedy być może opłaciłaby się próba dokładniejszego przyjrzenia się sąsiadom.

Serdecznie dziękuję.

Ingrid Lottenburger

Dziękuję Panu za referat.

Jak stwierdził pan von Arburg, nie istnieje żadne badanie regionalne dotyczące naszego euroregionu. Stwierdziliśmy to przygotowując konferencję. Zdecydowaliśmy się na prezentację poszczególnych aspektów sytuacji w Polsce, Niemczech i Republice Czeskiej, które naświetliłyby sytuację. Zadania tego podjęli się pani Kočová, pani dr Keller i pan Dumin. Pani dr Ines Keller z Budziszyna przygotowała referat o problemach, które powstały wśród Łużyczan, kiedy w ich kraju pojawiły się miliony uciekinierów. Niestety nie mogła przyjechać na konferencję, ale przysłała nam swój referat, który odczytam.

Věra Vohlídalová

Proszę teraz publiczność o stawianie pytań.

Marta Kottová, Liberec

Mam dwa spostrzeżenia.

Obaj profesorowie mówili o tym, że obywatele niemieckiej narodowości byli wpędzani i wysiedlani z ich czeskiej ojczyzny. Ale żaden z Panów nie wspomniał, że przedtem – w 1938 – wysiedlono z tego samego obszaru obywateli czeskich. To jedno z moich spostrzeżeń.

A teraz chciałabym na coś zwrócić uwagę. Mam 75 lat i jeśli jest tutaj ktoś, kto wówczas żyjąc tutaj też był dzieckiem, kto w 1945 – jak Państwo mówicie – został wypędzony, to proszę, żeby się zgłosił. Ja zostałam także wypędzona. Wy natomiast (Niemcy – przyp. J.Stawny) zostaliście moim zdaniem wysiedleni.

Czekam.

Niestety! Niestety! Czy nie ma tu nikogo, kto by chciał za mną podyskutować?

Věra Vohlídalová

Czy ktoś może na to odpowiedzieć?

Prof. Jiří Pešek, Praga

Pani Kottová, obawiam się, że uszło uwadze Pani, iż nadmieniałem tutaj książkę Petera Heumosa „Niemiecka emigracja z Czachosłowacji“, która ukazała się w 1988. W związku z tą pozycją mówiłem także o ucieczce i wypędzeniu czeskiej, żydowskiej i częściowo też niemieckiej populacji z terenów przygranicznych. Proszę wybaczyć, że nie poświęciłem temu więcej uwagi, ale wychodzę z założenia, że do większości obecnej tu publiczności dotarła poświęcony temu część mojej wypowiedzi.

Oczywiści należy do tej problematyki także tematyka Holokaustu. Nie jest możliwe w półgodzinnym referacie, także w przypadku kolegi von Arburg, zawrzeć te straszliwe wydarzenia. Z kolei zakładam, że gdy mówiłem na temat getta w Theresienstadt (w Terezynie), to z przekonaniem o tym, iż obecnym tutaj znane są okropności, które tam miały miejsce. Ale to jest temat na zupełnie inny referat. Proszę się więc z tego powodu na mnie nie irtować, ani na mojego kolegę, pana von Arburg.

Marta Kottová, Liberec

Przepraszam za to. Ale obaj Panowie mówiliście głównie o wysiedleniach po 1945. Ja natomiast uważam, że wcześniejsze wydarzenia, to także były wysiedlenia i wypędzenia. Ja zostałam wypędzona bądź przesiedlona do Theresienstadt – miasta, w którym Hitler umieścił Żydów, właściwie miasto-kurort. I dlatego szukam wśród obecnych kogoś, kto podyskutowałby ze mną o transportach przed i po 1945: Który transport po 1945 wyglądał tak, jak nasze transporty – gdy n.p. z 2.500 osób, odtransportowanych z Theresienstadt do rampy oświęcimskiej tylko 150 dotarło żywych na miejsce?

Ja nie akceptuję żadnych zbrodni, żadnej przemocy ani żadnego terroru – obojętne czy to czerwonego czy brunatnego.

Adrian von Arburg, Praga

Chciałbym zrobić krótką uwagę. Szanowna Pani Kottová, nie widzę właściwie powodu do poróżnienia między nami. Ja tutaj o czasie przed majem 1945 roku po prostu nie mówiłem, ponieważ – o tym jasno uprzedziłem na samym początku – nie zajmowałem się tym tematem tak intensywnie, jak tematami z nowszego czasu.

Ale jeśli Pani twierdzi, że w roku 1938 dochodziło do wypędzeń, które ja zakwalifikowałem do wymuszonych ucieczek z regionów przygranicznych w głąb kraju, to oczywiście przyznaję Pani rację.

A jeśli mówimy o Holokauście, o tym co się wydarzyło w latach wojny, to też przyznaję Pani rację. Proponuję, że jeśli będziemy mówić o przymusowym wychodźctwie mniejszości niemieckiej z Czech po wojnie, to posługujmy się dwoma terminami: „Wypędzenie“ („Vertreibung“) w odniesieniu do wydarzeń z 1945 roku, i „przymusowe wysiedlenie“ („Zwangsaussiedlung“) w odniesieniu do wydarzeń z 1946.

Prof. Jiří Pešek, Praga

W tym miejscu jeszcze jedna uwaga dotycząca literatury: Jakieś 6 lat temu Muzeum w Ústí nad Labem razem z Archiwum w Ústí nad Labem zorganizowały znakomitą wystawę pod nazwą „Intolerance“ („Nietolerancja“). Wystawa pokazywała tragedię z lat 1938 do 1948 i unaoczniała na przykładzie miasta Ústí nad Labem (Ústí nad Łabą) jak jedna grupa za drugą popadały w ten szalony „młyn przemocy, nietolerancji i braku człowieczeństwa“ i że w gruncie rzeczy nikogo nie oszczędzono. Z wystawy tej sporządzony został znakomity katalog, który jako dodruk jest nadal do nabycia.

Wystawa ta była dla mnie nadzwyczajnym przeżyciem, ale sam katalog też jest niezwykle informatywny. Zawiera on cały szereg fotokopii ważnych dokumentów. Udało się w nim bardzo trafnie uchwycić i oddać klimat tamtych czasów. Unaoczniono w nim wyraziście, jakie cierpienia w tym okrutnym dziesięcioleciu przeszli obywatele wszystkich narodowości, wszystkich konfesji, ludzie reprezentujący wszystkie warstwy społeczne. Polecam bardzo gorąco zapoznanie się z tą wystawą – choćby nawet tylko przy pomocy tego katalogu. Istnieje wprawdzie cała masa literatury, poświęconej tej problematyce, ale po części nie jesteśmy w stanie tego dostrzec. Wiele pracy włożono już w to, żeby opracować tę tematykę, ale do szerokiej opinii publicznej to nie dociera.

Věra Vohlídalová

Proszę, Pan Zawila

Marcin Zawila, Jelenia Góra

Jestem potomkiem takiej rodziny, która pochodzi gdzieś z terenów między Przemyślem a Lwowem, to są strasznie dalekie tereny, gdzie żywił ukraiński, polski, żydowski, ormiański przez wiele setek lat funkcjonował, a moi rodzice, moi dziadkowie musieli przyjechać do jeleniej Góry nie z miłości, nie z chęci szukania szczęścia na Zachodzie – po prostu nie mieli wyjścia.

Ale mam pytanie do obu Panów. Ja jestem też historykiem z zawodu i to jest chyba takie niebezpieczeństwo dla historyka, którego uczą być obiektywnym. Pan Pešek powiedział tutaj, że są książki, ale mało kto je czyta. Ja się zgadzam – mało kto je czyta. To po co to robić? Czy przypadkiem nie brakuje nam w tej całej analizie historycznej, którą robić trzeba, emocji? Czy przypadkiem takie trochę „krojenie żaby na zajęciach anatomicznych z weterynarii“ czyli badanie zimne historii nie mija się z pewną potrzebą?

I teraz jeżeli mówimy o emocjach – ja chciałem mówić tu o emocjach własnych i chyba o emocjach części Polaków, którzy tymi zagadnieniami zajmują się i sądzę, że są dość otwarci na takie obiektywne oglądanie tych zaszłości powojennych. Mianowicie: W obu wypowiedziach Panów zabrakło mi czegoś takiego: Wychód szedł od XIX wieku – od pierwszych wysiedleń – i przyszła i Druga Wojna Światowa. Druga Wojna Światowa, agresja Niemiec spowodowała niespotykaną brutalizację działań wobec ludności cywilnej. I wydaje mi się, że to nie jest tak, że po prostu czystki były wszędzie. Niemcy swoją działalnością – ja tu przypomnę Zamość, miejscowość pod Lublinem, gdzie tysiące Polaków zostało wyrzuconych – dzieci polskie były zabierane do przymusowej adopcji do rodzin niemieckich, zginęło setki osób – aby zrobić miejsce bałkańskim Niemcom, których zamierzano tam przesunąć. Ja chciałem przypomnieć Poznań i okolice – Warthegau – czyli te tereny dawnej Polski, które zostały wchłonięte do Trzeciej Rzeszy, ja już nie mówię o milionach ludzi, którzy przeżyli Wschód i Sybir.

Ale czego tutaj mi brakowało? Pewien styl działania, pewną akceptację dla nie oglądania się praktycznie na nic i rządanie tego homogenicznego państwa w zasadzie rozkreśliła Druga Wojna Światowa i zachowania Niemców. W Polsce bardzo często słychać takie wołanie o to, żeby mówić o wygnaniach i wypędzeniach, czystkach czy przesunięciach – czy jakbyśmy tego nie nazwali – bo to jest zawsze złe. Ale nie unikać pewnych ocen wartościujących. I nie ukrywam – jest wielki opór w Polsce przeciwko postawieniu znaku równości; o tym mówił Marek Edelman – chyba ostatni żyjący przywódca powstania w getcie warszawskim –, który mówił, jak to można na jednej szali, relatywizując nieszczęście, stawiać ewidentne zło, jakim było wypędzenia Niemców z tym, co wydarzyło się na przykład w Polsce? I postawił też jedno takie pytanie wartościujące czy takie pytanie, które jakby mnie – historyka – trochę wstrząsnęło. Tak się złożyło, że faszyzm w Niemczech doszedł do władzy nie przemocą a z wyboru Niemców. Na dodatek Niemcy, państwo niemieckie - ja wiem że to było trudne - nigdy nie miało w sobie dość siły, żeby w sposób masowy i znaczny przeciwstawić się faszyzmowi. Praktycznie dokonali tego Amerykanie i Rosjanie za nich.

I tutaj ten element wartościujący – tego mi trochę jakby zabrakło.

Prof. Jiří Pešek, Prag

Widzę tu pewien problem, Panie Kolego. W momencie, gdy do naszej smutnej, może trochę suchej dyskusji i wyjaśnień dopuścimy emocje, to obawiam się, że nasz dialog lub raczej dialog znacznie się pogorszy i stanie się znacznie trudniejszy. Byłoby oczywistym błędem nie dostrzegać emocjonalnej strony całej sprawy, ale chciałbym się tutaj jeszcze raz odwołać do Hansa Lemberga, który w sposób jednoznaczny mówi: (...)“Odkąd we wrześniu 1939 Wehrmacht na okupowanych terenach rozpoczął masakry na ludności polskiej i żydowskiej, poziom akceptacji przemocy obniżył się tak drastycznie, jak tego jeszcze nigdy do tej pory w historii europejskiej nie było i pozostał na tym szczeblu aż do końca lat 40-tych.“ To jest moim zdaniem problem kluczowy. Powinienem być to może wcześniej nadmienić. Przepraszam więc za to przeoczenie z mojej strony.

Na rynku pojawiła się kolejna bardzo interesująca książka. Opublikował ją Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie. Profesor Zimmer opracował redakcyjnie to, co napisali niemieccy i polscy historycy. W pozycji tej chodzi o pewną symtezę, która podejmuje próbę opisanie nie tylko ówczesnej sytuacji, ale także z dużą otwartością podchodzi do tematu okrucieństwa tamtych czasów. Podejmujemy właśnie starania o wydanie tejże książki w języku czeskim. Dotychczas bowiem ukazała się ona tylko po niemiecku i po polsku.

Ale chciałbym powiedzieć Pnau zupełnie otwarcie: Znam dobrze sytuacje, w których emocje całkowicie blokują rozmowy o tych problemach. Znam to wręcz z doświadczeń mojej własnej rodziny. Mianowicie: Pochodzę z rodziny, którą wypędzono z Środkowych Czech, kiedy w roku 1940 na Benešovsko, czyli na terenach wokół miasta Benešov, zostały dla oddziałów SS urządzone poligony i strzelnice. Moi przodkowie przesiedlili się wtedy do Pragi. Po zakończeniu wojny wrócili do swojej wsi. Z ich domwstw pozostały jedynie gołe mury, w najlepszym wypadku z resztką dachu. Po tym wszystkim rzeczowe i zasadnicze rozmowy na ten temat nie były absolutnie możliwe – ani z moim dziadkiem, ani z ojcem.

Ale właśnie z tego powodu spotkaliśmy się tutaj, mianowicie żeby rzeczowo z sobą rozmawiać, ale w żadnym wypadku nie emocjonalizować dodatkowo tych problemów. A więc: Chociaż wiem, że stan emocji dotyczących ówczesnej katastrofy jest niezmiernie wysoki, to jestem mimo to zdania, że w interesie prowadzonej tutaj debaty musimy starać się utrzymywać te emocje na możliwie niskim poziomie.

Podejmowanie na tym forum, w tym gronie tematu nieporównywalności zbrodni, dokonanych przez reżym nazistowski wydaje mi się wątpliwe. Pan jako Polak wie, co kryje się za słowem „Katyń“, jako Polak zna Pan losy 250 tysięcy Polaków wysiedlonych i wywiezionych do Azji Środkowej, ilu z nich straciło życie jeszcze podczas transportów. Zna Pan zbrodnie, dokonane z polecenia władz sowieckich. Ja nie chcę w żadnym wypadku relatywizować zbrodni dokonanych na rozkaz rządu nazistowskiego. Chciałbym jednakże zwrócić uwagę na to, że obok „pozbawionego wszelkich hamulców“ komunizmu istniały również różne inne dyktatury i że w wyniku najnowszych badań odnosi się to także do hiszpańskiej dyktatury generała Franko. Wszystkie dyktatury są bezgranicznie okrutne, nie cofają się przed niczym i nie respektują żadnych barier, łącznie z tymi, których przekraczać nie wolno.

A więc – nie emocjonalizujmy omawianych tutaj spraw. Naprawdę – Europa została wtrącona w taki kataklizm, z którego podczas wszystkich lat Zimnej Wojny próbowaliśmy znaleźć wyjście. Teraz nareszcie dobrneliśmy do końca – po 50-ciu latach debat na ten temat. Być może wyda się to nieco suche i pozbawione emocji, ale przynajmniej w ogóle możemy ze sobą rozmawiać. Przepraszam Pana – proszę zrozumieć...

Adrian von Arburg, Praga

Naprawdę bardzo trudno jest napisać pracę historyczną, która w ostatecznym wyniku – szczególnie gdy jest się młodym naukowcem – zawarłyby coś całkiem nowego. Napisanie pracy naukowej, uwzględniającej wszelkie związki i asocjacje, które mogłyby się nasunąć w związku z jakimś tematem, po czym zestawienie ich z emocjami, które owe związki i asocjacje wywołują – to po prostu nie jest możliwe. A w każdym razie nie z wynikiem, który by w pełni zadawała.

Z zasady musimy czy raczej jesteśmy zmuszeni rozróżniać pomiędzy literaturą historyczną stricte naukową, a literaturą o bardziej popularnym charakterze, która zwraca się do szerokiej opinii publicznej. W wypadku tej drugiej można uwzględnić dodatkowe źródła. Ale jak

wyobrażacie sobie Państwo równoczesną pracę nad archiwalnymi tekstami źródłowymi, które mają – jak to jest w naszym przypadku – ponad 50 lat, a porócz tego nad wypowiedziami ludzi, którzy wprawdzie osobiście przeżyli ówczesne wydarzenia, ale które dopiero dzisiaj – po tak długim czasie – opowiadają. To jest bardzo poważny problem metodologiczny.

Věra Vohlídalová

Przyjaciele, daję Wam jeszcze pięć minut na dalsze pytania. Proszę. Mogę dopuścić do głosu jeszcze trzy osoby.

Proszę, Pani Černovská, proszę być tak uprzejmą.

Alena Černovská, Praga

Jestem współzałożycielką Forum Kobiet. Mam pytanie do obu prelegentów. Mówiło się tutaj o wypędzeniach i wysiedleniach z Czech. Ale nikt nie powiedział, dlaczego do nich doszło? Nie powiedzieliście Panowie na przykład o tym, że nikt by nie wysiedlił Niemców z ich ojczyzny, gdyby nie rok 1933 ze wszystkimi jego konsekwencjami dla ówczesnej Czechosłowacji. Czy ktoś mógłby mi jednym zdaniem na to odpowiedzieć? Dziękuję.

Prof. Jiří Pešek, Praga

Jednym zdaniem się nie da. Ale chciałbym przypomnieć o tym, że problematyka wypędzeń nie odnosi się jedynie do lat trzydziestych czy też lat po 1946. Koncepcje wypędzeń były dyskutowane jeszcze przed Pierwszą Wojną Światową. I już Pierwsza Wojna przyniosła z sobą gigantyczne migracje przymusowe, połączone z olbrzymimi stratami w ludziach i to nie tylko w Europie Środkowej i Wschodniej. To znaczy – mówić trzeba o nieprzerwanym, stale kontynuowanej tragedii. Dopiero w latach 60-tych próbowano zatamować ten prąd. Ale do tamtej pory nie da się stwierdzić żadnej zasadniczej przerwy w procesie wydężeń, deportacji itd. Należy tu pamiętać na przykład o wypędzeniu Francuzów z Północno-Wschodniej Francji, transporty francuskich kobiet gdzieś do Polski. Musimy wziąć pod uwagę dalsze wypędzenia i masową zagładę na obszarze Europy pomiędzy Rosją a Niemcami. W tym wypadku chodzi o likwidację Żydów i Polaków w latach 1916–1918. To znaczy, że mamy tu do czynienia z kontynuacją tej tragedii.

Věra Vohlídalová

Proszę, Pani Černovská, proszę mówić do mikrofonu.

Alena Černovská, Praga

Mnie chodzi o to, że tragedia w Czech i tamtejszej koegzystencji Czechów, Niemców i Żydów miała swój początek już w roku 1848, a w 1946 doszło do jej eskalacji.

Věra Vohlídalová

Proszę, Pani Sprenger.

Gisela Sprenger, Dittelsdorf

Nazywam się Gisela Sprenger. Tutaj się urodziłam. Mój akt urodzenia został wystawiony w języku czeskim. W dokumencie tym zostało potwierdzone odpowiednim stemplem, że wraz z moją rodziną zostałam stąd wydalona.

Od wielu lat blisko współpracuję z różnymi polskimi i czeskimi grupami mieszanymi i kobiecymi z obu krajów. Wiele wspólnie przedsięwzięmy. Ale mam takie poczucie, jakbyśmy tutaj nie byli mile widziani, że brak tutaj akceptacji dla przeanalizowania ówczesnych wydarzeń na spokojnie i od strony naukowej. Każdy wnosi do sprawy swoje bardzo subiektywne, czasem bolesne uczucia, swój osobisty nastrój czy stosunek do spraw z przeszłości. Moja rodzina też ma swoje nastroje wobec tej tematyki. Ale nikt nie wpadnie na pomysł, żeby powiedzieć wprost: „Chcemy wrócić do naszego Wießkirchen, chcemy odzyskać naszą kuźnię“. Tam, w Niemczech, zbudowaliśmy sobie jakąś egzystencję. Naszym rodzicom, naszym dziadkom przyszło to z trudem, z bardzo wielkim trudem. A ponieważ osiedlili się i żyli w byłej NRD, to nawet nie mogli, wręcz nie wolno im było prawie nic na ten temat mówić. Teraz mają wreszcie możliwość wygadania się, zrzucenia z serca tego ciężaru i przekazania nam tego wszystkiego, co się wtedy wydarzyło. To musi być przynajmniej teraz – po tylu latach – możliwe. My, to następne pokolenie, przyjmujemy to do wiadomości i jesteśmy szczęśliwi, że nie musieliśmy tego sami bezpośrednio przeżywać. W grupach, w których działałam, też nie mamy z tym problemu. Wśród nas nie ma tych nastrojów, co w pokoleniu naszych rodziców. My jesteśmy „na tym samym poziomie“. Wiadomo nam na przykład, że nasze polskie partnerki częściowo zostały osiedlone tutaj, na obrzeżach dzisiejszej zachodniej Polski po powrocie ze zesłania na Sybir. Często mają one lepsze zrozumienie tej problematyki, bo przeszły podobny los. Dlatego możemy z sobą o tych sprawach rozmawiać rzeczowo. Chociaż nawet nie wiemy zbyt wielena te tematy.

Mam takie uczucie, że w Republice Czeskiej nie traktuje się wszystkiego tak obiektywnie, jak to powinno być. Niedawno widziałam w wersji oryginalnej film rysunkowy o Liczyrzepie (Rübenzahl). Możecie się Państwo śmiać, ale wiecie, jaką sugestywną ukrytą antyniemiecką politykę uprawia się w tym filmie. Ten zły – czyli Liczyrzepa – to ciągle jeszcze Niemiec, a Czesi to parobek i służąca – czyli ci dobrzy. Oczywiście nie mówi się tam nigdzie wprost o tym, że Niemcy są źli. I tu już się zaczyna sugestia. Przecież musimy wreszcie spróbować obchodzić się ze sobą spokojnie i rzeczowo. Musimy zaakceptować, że druga strona też ma swoje emocje – nie atakując jej zaraz z tego powodu. Czy nie możemy po prostu po sąsiedzku w spokoju ze sobą współżyć? Dlaczego tego nie potrafimy?

Věra Vohlídalová

Dziękuję Pani, Pani Sprenger. Sądzę, że nie jest tak, jak Pani mówi, że nie życzymy tu sobie polskich, a szczególnie niemieckich kobiet. Ale pomijając to - niewątpliwie ma Pani rację, mówiąc, że czasem emocje nabierają takiej siły, że uniemożliwiają znalezienie wspólnej drogi. Zaprosiliśmy tu do nas renomowanych rzeczoznawców, aby dostarczyli nam faktów, żebyśmy mogli wszyscy otworzyć nasze zmysły i umysły na to, co się wtedy wydarzyło. O wielu sprawach naprawdę jeszcze nie wiemy.

Proszę Państwa – kontynuujemy.

Zdeněk Brunclík, Liberec

Ja też chętnie opowiedziałbym Państwu na wstępie moje wspomnienia. Urodziłem się tu, w Libercu w 1926 roku. Mój ojciec miał piekarnię w miejscowości Horní Růžodol. Horní Růžodol to była miejscowość, w której mieszkali i Czesi i Niemcy. Także do naszej piekarni przechodzili zarówno Niemcy jak i Czesi.

Moja matka pochodziła z okolic miejscowości Mnichovo Hradiště (Czechy Środkowe). Kiedy przybyła tutaj do Liberca, władała już dobrze językiem niemieckim. Poznała ten język poprzez tak zwany „handl“ – że tak powiem, w drodze wymiany: Dzieci z czeskich rodzin były wysyłane do niemieckich rodzin, a niemieckie do czeskich rodzin, aby tą drogą nauczyć się obcego języka. A więc moja matka mówiła dobrze po niemiecku. Mieliśmy z Niemcami całkiem dobre stosunki, zarówno sąsiedzkie jak i handlowe. Horní Růžol, Rochlice, to był teren, gdzie przebiegała płynna granica między czeskim i niemieckim obszarem językowym i obiema grupami narodowościowymi. W samym Libercu przeważała ludność niemiecka. Tylko dla informacji podam, że w roku 1930 mieszkało w Libercu 30.000 Niemców i 6.000 Czechów.

Wszystkim nam powodziło się stosunkowo dobrze. Ale nadszedł kryzys gospodarczy i rok 1935. Na czele Niemców Sudeckich stanął Henlein. Nagle nazywało się: „Niemcy! Kupujcie u Niemców!“, to znaczy nie u Czechów. Oczywiście pod pewną presją przestali także ci „dobrzy“ Niemcy u nas kupować. Rezultat: Moja matka splajtowała. No więc w 1938 zapakowaliśmy na ciężarówkę kilka mebli i wyjachaliśmy do Mladá Boleslav (Środkowe Czechy), gdzie przazylłem do 1945.

Zaraz w maju 1945 natychmast przyjechałem z powrotem. Żeby to zrealizować nawet opuściłem moją szkołę bez odmeldowania się. Muszę się Państwu przyznać, że przez cały czas pobytu w Mladá Boleslav bardzo tęskniłem za Libercem, za górami, za moimi przyjaciółmi i tak dalej. I wtedy zrozumiałem, jak ciężko z drugiej strony musiało być Niemcom, którzy zostali stąd wysiedleni, opuścić ich rodzinne strony.

I jeszcze coś: Masaryk powiedział, że w nowej Republice Czechosłowacji będziemy potrzebowali 50 lat na doprowadzenie różnego rodzaju stosunków do porządku, łącznie ze stosunkami politycznymi. W latach 20tych, tj. gdzieś od 1924 zapowiadało się to obiecująco. W 1926 w Niemcy weszli nawet w skład czechosłowackiego rządu. Współpraca wzięła całkiem dobry obrót. Po czym nadszedł rok 1933 i rozłam polityczny w Niemczech. Hitler w oczywisty sposób wykorzystał mniejszość niemiecką w Czechosłowacji do swoich celów. Ale uważam, że te 50 lat, o których mówił Masaryk, już przeminęło i że dzisiaj jesteśmy w takim położeniu, że możemy się porozumiewać, przystępować do Unii Europejskiej i pełni otwartości również żyć obok siebie i jako wspólnota. A ponadto nasze obostronne stosunki będziemy budować nie na podstawach narodowych czy nacjonalistycznych, tylko stworzymy tu u nas – jak i w całej Europie – społeczeństwo obywatelskie (Zivilgesellschaft, civil society).

Ingrid Lottenburger

Dziękuję Panu za to ważne wystąpienie. Moi przyjaciele wiedzą, jak bardzo zgadzam się z Pana – szczególnie tym dopiero co wygłoszonym – mniemaniem.

Bardzo się cieszę, że Pani Šonková chce zabrać głos.

Zdena Šonková, Praga

Szanowne Panie, szanowni Panowie, nie należę do Regionu Reichenberg (Liberec). Urodziłam się w Troppau, gdzie spędziłam całą wojnę. Nie potrafię przeprowadzić jakiejś filozoficznej analizy, chciałabym tylko przedstawić przegląd ówczesnych wydarzeń.

Wysłuchaliśmy tu naukowego wykładu o funkcjonowaniu pamięci. A więc: Co pozostało mi w pamięci, co zapamiętałam? Moje dzieciństwo upłynęło w czasach rządów TGM², bardzo go szanowaliśmy. Pielęgnowaliśmy nasz związek z ojczyzną, co dzisiaj już nie ma w takim stopniu miejsca. Razem z moją siostrą byłyśmy członkiniami organizacji Sokol³. Gdy miałam trzynaście lat, zaczęłam odczuwać rosnący niepokój między Czechami i Niemcami: Anektowanie Austrii, przemówienia i propagandow nagonki polityczne Henlein'a oraz białe kolamówki, noszone przez młodzież.

Pod koniec 1938 rozpadła się nasza klasa, rozeszliśmy się bez pożegnania. Nastąpiło wstrząsające zajęcie Sudetów. Wyrazem mojego pierwszego protestu było to, że kazałam sobie obciąć moje piękne warkocze, żeby z moimi długimi włosami błęd nie wyglądać „niemiecko“. Mój ojciec długo się na mnie o to gniewał i narzekał, że straciłam dziewczęcy czy kobiecy wygląd. Co było dalej? Rozwiązano szkoły – dokładniej mówiąc: czeskie szkoły. Mogliśmy oddać naszą opcję i uznać naszą przynależnością do niemieckiej grupy narodowościowej za cenę pozostania. Mieliśmy mały dom i matka postanowiła, że z nami – trójką dzieci – zostanie, ale oczywiście bez opowiedzenia się za Niemcami. Razem z siostrą zaczęłyśmy chodzić do niemieckiej szkoły przyklasztornej, przekonane, że wykształcenia nikt nam nie odbierze.

W szkole przyklasztornej zakonnice odnosiły się do nas przyjaźnie i wychodziły nam na przeciw. W naszej klasie było około dziesięciu Czeszek. Ucząc się z dużą pilnością udało nam się dotrzymywać kroku w nauce. Po czym zdałam egzamin do szkoły, w której uczono zawodów kobiecych. Wydawało się, że moja przyszłość nie była pozbawiona nadziei. Ale na świadectwie – obok dobrej oceny ogólnej – napisano: „Oboje rodzice są narodowości czeskiej“. Musiałam szkołę opuścić. Powód: ponoć brak miejsc.

Klasa mojej siostry została wysłana na „obowiązkowy“ rok w okolice Bremy. W wieku 14-tu lat miała ona do dojenia sześć krów. Mojego brata wysłano do przymusowej pracy w zakładach Telefunken do Berlina. Ojciec – pracujący w kolejnictwie – został ze służby zwolniony. Tak to, w towarzystwie najróżniejszych komplikacji – przetrwaliśmy wojnę. Dzięki Bogu cali i zdrowi. Nie były to wesołe czasy. Nasze miasto, Troppau, było zbombardowane. Rozpoczął się okres ciężkiej pracy. Ale sam fakt, że nastał pokój, dodawał ludziom sił. Grano muzykę, tańczono, wszyscy starali się nadrobić to wszystko, czego nam przez tyle lat zabraniano.

Dziś, po tych wszystkich latach, nie narysujemy „grubej kreski“ pod tym rozliczeniem z przeszłością. Nas – żyjących świadków – od przeszłości będzie dzielić tylko „cie-niutka kreseczka“. Rozstając się któregoś dnia z tym światem powinniśmy odejść ze spokojem w duszy, a następnemu pokoleniu życzyć, aby w przyjaźni, bez obciążeń z przeszłości dobrze gospodarując poprowadziło naszą piękną Europę ku lepszej przyszłości.

² TGM = Tomas Garrigue Masaryk.....

³ SOKOL = Organizacja sportowo-gimnastyczna / częściowo rozwijająca się równoległe do ruchu gimnastyki sportowej pod nazwą Turnvater Jahn

Kiedyś śpiewaliśmy tekst Weiricha i Voskoveca⁴:

Wszystko, co światu szkodzi,
 należy do historii ludzi.
 Wszystko co światu szkodzi, jednoznacznie pochodzi od ludzi.
 Rasa ludzka jest bezwstydną i niesprawiedliwą,
 Nikogo nie obchodzi, co będzie później, po nas.
 Usiądźcie wszyscy wraz,
 I w Biblię wczytajcie się od nowa !
 Czytajcie, jak człowiek człowieka bije.
 Pierwsza bitwa, uważajcie:
 Kain zabił Abla, brata – brat.
 Potem ustawiono złotego cielca,
 I odtąd bije się świat.

Dziękuję Państwu.

Ingrid Lottenburger

Dziękuję również.

Prosimy teraz o zabranie głosu Pana Dumina.

Henryk Dumin jest etnologiem z Jeleniej Góry. Chcę opowiedzieć, jak go poznałam. Pani Sprenger jeździ co roku 2 lutego (w święto Marii Boskiej Gromnicznej) ze swymi kobietami z Koła Kobiet na Niemiecko-Polskie Spotkanie Wiejskiego Koła Kobiet. Jest ona też współodpowiedzialna za jego organizację. Polecam Państwu gorąco odwiedzenie jednego z tych spotkań. W tym roku odbyło się ono w Bogatyni. Na te spotkania przyjeżdżają kobiety w swoich tradycyjnych, barwnych strojach ludowych i gotują najwspanialsze potrawy. Prezentują także stare obrzędy i tradycje z ich byłych stron ojczystych. W takich okolicznościach poznałam Pana Dumina. Poprosiłam go o wizytówkę, ponieważ wyobraziłam sobie, że na naszej Konferencji mógłby przybliżyć nam ważne informacje.

Pan Dumin zrobił magisterium z etnologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Jest on dyrektorem Miejskiego Domu Kultury w Jeleniej Górze, nauczycielem wiedzy o kulturze w Liceum nr. 2 im. Cypriana Norwida oraz dziennikarzem w czasopiśmie „Sudety“ oraz „Nowiny Jeleniogórskie“.

⁴ Werich und Voskovec: Działacze w słynnym teatrze pod nazwą „Befreites Theater“ („Teatr uwolniony“)

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Doświadczenia

I. Sytuacja osadnicza na Dolnym Śląsku po 1945 roku

W efekcie zmian politycznych i przesunięcia granic na mocy układów jałtańskich w 1945 roku, Dolny Śląsk został zasiedlony przez polską ludność o zróżnicowanym pochodzeniu regionalnym. Mimo, że główna fala nowych mieszkańców tego obszaru zaczęła napływać w 1945 roku, proces przesiedlania, z różną intensywnością trwał do końca lat pięćdziesiątych.

Według ustalonej zasady przesiedlania zgodnie z układem równoleżnikowym, na Dolny Śląsk trafiała ludność z byłych wschodnich województw: lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego, wołyńskiego i poleskiego. Dotarły tu także transporty z wileńskiego i nowogródzkiego. Powszechnie, przybyłych w tych grupach określano mianem "zabużan", w oficjalnie wówczas proponowanej terminologii - "repatriantami", aktualnie zaś nazywanych "ekspatriantami". Grupy te składały się w większości z mieszkańców wsi i małych miast. Ze względu na deklarowaną przynależność do narodowości polskiej, zmuszano ich do opuszczania rodzinnych miejsc położonych w nowych granicach Związku Radzieckiego. Członków tych zbiorowości starano się podczas akcji przesiedleńczej maksymalnie rozpraszać w terenie, zapobiegając odtwarzaniu dotychczasowych struktur społecznych.

Drugą, pokazną rzeszą przesiedlonych byli ludzie dobrowolnie opuszczający ubogie i przeludnione wsie centralnej i południowej Polski. W stosunku do nich stosuje się określenie "przesiedleńcy". Dominowali tu ludzie młodzi, szukający życiowych szans, w pojedynkę, lub w grupach rówieśniczych, przemieszczający się m.in. z wiosek pod Krakowem, w Lubelskiem, Rzeszowskiem, Kieleckiem. Osoby te często wybierały teren do zasiedlenia na zasadzie przypadkowości i równie często zmieniały kolejne miejsca pobytu, aż do momentu znalezienia zazwyczaj małżeńskiej stabilizacji.

Stosunkowo najsprawniej przebiegała akcja osiedlania Polaków przybywających z Bośni. Ich wyjazdy na Dolny Śląsk poprzedzane bywały rekonesansem przedstawicieli tych grup, a całą akcją przesiedlania tzw. "reemigrantów" przeprowadzono na przestrzeni 1946 roku. Byli oni potomkami polskich emigrantów głównie z terenu Małopolski, którzy w drugiej połowie XIX wieku przenieśli się z północnych na południowe rubieże Cesarstwa Austro-Węgierskiego. Do tej grupy zalicza się również Górali Czadeckich zamieszkujących do czasu zakończenia wojny na terenie Bukowiny rumuńskiej. Ta stosunkowo nieliczna, lecz pod względem bogactwa bagażu kulturowego znacząca grupa, objęła w posiadanie zaledwie kilka wiosek na omawianym obszarze.

Zarówno reemigranci z Bośni, jak i z Bukowiny, pokonując opory władz kierujących akcją osiedleńczą, zasiedlali całe wsie, zdecydowanie nie zgadzając się na rozproszenie. Jeśli zamiar ten powiódł się Polakom z Bośni do dziś zamieszkujących zwarty obszar osadniczy kilku sąsiednich gmin, to nie udało się utrzymać takiej jedności Polakom z Bukowiny. W efekcie, zamieszkali oni w pojedynczych wioskach położonych na terenie pięciu województw (według granic województw sprzed reformy 1998 roku).

Na skomplikowany obraz zasiedleń Dolnego Śląska po 1945 roku, nakłada się jeszcze sytuacja ludności niemieckiej sukcesywnie poddawanej akcji deportacyjnej, zakończonej dopiero w 1947 roku.

Zróznicowanie przybyłej ludności przejawiało się także w wartości dobytku przenoszonego na nowe tereny. Stosunkowo najwięcej przedmiotów z miejsc pochodzenia przewieźli ekspatrianci i reemigranci. Były to narzędzia pracy, liczne meble, przedmioty kultu i czasem - żywy inwentarz. Skromność bagażu przesiedleńców z regionów położonych w obecnych granicach Polski, była wynikiem mizernej kondycji materialnej i założeniem tymczasowości sytuacji, w której się znaleźli.

Począwszy od 1945 roku, nowa społeczność zamieszkująca Dolny Śląsk zaczęła tworzyć wspólnotę w całkowicie odmiennych od poprzednich warunkach. Ludność, w przewadze o proveniencji wiejskiej, znalazła się teraz na terenie o wysokim stopniu urbanizacji, budując podstawowe struktury życia społecznego w utrudnionej sytuacji przerwanej ciągłości osadniczej, zachwianym poczuciu bezpieczeństwa, pozbawiona często tradycyjnych autorytetów i wiary w trwałość świeżo wytyczonych granic państwowych.

II. Przenikanie przestrzeni kulturowych w trakcie procesów osiedleńczych na Dolnym Śląsku po 1945 roku

Wraz ze zburzeniem świata tradycyjnych wartości, zachwiane zostało poczucie bezpieczeństwa społeczności lokalnej. W sytuacji przerwanej ciągłości osadniczej zaistniałej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej, uległa zmianie struktura wiejskiej grupy społecznej, a jej członek pozbawiony dotychczasowego otoczenia kulturowego i naturalnego, postawiony został w roli obcego.

Powszechną reakcją wobec tego stanu rzeczy była negacja odmienności i tendencja do poszukiwania poczucia bezpieczeństwa w zamkniętym gronie rodziny. W następstwie - wśród pokolenia powojennych polskich osiedleńców rodziła się niezgoda na nowe otoczenie. Znamienna jest tutaj, nacechowana dezaprobatą wypowiedź mieszkanki Szklarskiej Poręby pochodzącej z miejscowości Krasnystaw: „Tutaj, w „tej” Polsce, nawet robaki „kocą się inne...”.

W przypadku polskich reemigrantów z Bośni i Bukowiny rumuńskiej, proces adaptowania się i identyfikacji z nowym, dolnośląskim otoczeniem, przebiegał stosunkowo łatwo. Z pewnością zdecydowały o tym przeżycia co najmniej dwóch poprzednich pokoleń doświadczających zagospodarowywania przekazanej im już kiedyś w posiadanie nowej przestrzeni. Wsie zasiedlone przez przedstawicieli tych grup, w porównaniu z pozostałymi, odróżniają się obecnie, po upływie półwiecza, wyższym poziomem zagospodarowania, zaawansowanym stopniem integracji społecznej i zachowaniem imponującego bagażu kulturowego. Exodus Polaków z Bośni przybywających na Dolny Śląsk w 1946 roku, nabrał wymiaru niemal mitycznej wędrówki. Transporty wagonów towarowych z mieszkańcami polskich wsi, żywionych nadzieją powrotu do wytęsknionej Polski, a zarazem przejętych obawą przed wyjazdem w nieznane, wiozły, prócz ludzi, także religijne wizerunki mające "uświęcić" nową przestrzeń. Przed opuszczeniem dotychczas zamieszkiwanej przestrzeni odbywały się jej pożegnania - zdarzenia, które w świadomości jednostek i zbiorowości miały głęboko zapaść, jako symboliczne akty momentu "przejścia" z jednego obszaru w inny.

Anna Rosa z Milikowa – wówczas niespełna dziesięcioletnia dziewczynka – apamiętała szczególne pożegnanie ziemi i zarazem swego dzieciństwa. Wyniosła wtedy do ogrodu wszystkie lalki i zrobiła im pogrzeb zakopując w sadzie.

Jej ówczesna i dzisiejsza sąsiadka - Ludwika Kędzia tak wspomina tamte chwile: „Psa my zabrali i taka pustka się zrobiła. Bardzo wyły te psy, które we wsi zostały. Wieczorem, gdy

wyjeżdżaliśmy, tak wyły...Jeszcze my poszli czereśni narwać, a tak ich dużo wisiało na drzewach." Czas pożegnania ze swoją "magiczną" przestrzenią dla polskich mieszkańców wioski Dunawiec na Bukowinie rumuńskiej naznaczony został ogniem stosu palonych książek. Wobec powziętej w 1945 roku decyzji powrotu do Polski, książkom właśnie odmówiono dotychczas pełnionej funkcji - łącznika z poprzednim miejscem pochodzenia. Za powód zniszczenia podawano dostatek takich książek w Polsce i potrzebę redukcji bagażu o zbędne rzeczy. Pamięć zapachu dymu z tam-tego ognia i narosła przez dziesięciolecia gorycz bezpowrotnej utraty jednego z łączników z dawną ojczyzną, towarzyszą do dziś najstarszym mieszkańcom wioski Zbylutów w powiecie lwóweckim. Zasadlając wieś w 1945 roku wchodzili w posiadanie przestrzeni nieznanej, z bagażem przedmiotów świadczących tylko o "przechodniej" - bukowińskiej ojczyźnie.

Urodzona koło Tomaszowa Lubelskiego Leokadia Jakubczak mieszkająca w wiosce Kamień nieopodal Świeradowa Zdroju, do dzisiaj zachowała wyniesione z determinacją z rodzinnego domu podpalanego przez nacjonalistów ukraińskich, fotografie bliskich. Obecnie stanowią one namiastkę istniejącego już tylko w wyobraźni domostwa.

Anna Małachowska mieszkająca do 1944 roku w wiosce Bułgary koło Pińska na Polesiu, opuszczając dom, z którego zabierano ją na roboty przymusowe do Niemiec, wzięła ze sobą wyrwany z oleodrukowego obrazu fragment z twarzą Matki Boskiej. Ukryty pod koszulą, po dramatycznych przejściach, pełni teraz na Dolnym Śląsku funkcję łącznika z utraconą, poprzednio posiadaną przestrzenią.

Wobec konieczności przenoszenia się w realia nowej przestrzeni, szczególną uwagę przywiązywano do dewocjonaliów i przedmiotów kultu. Decyzję o zabranii otoczonych powszechną czcią wizerunków świętych - Mikołaja i Antoniego, dzwonu i paramentów kościelnych, powzięła zbiorowość wsi Podhorce w Ziemi Lwowskiej jesienią 1945 roku. Po przyjeździe na Dolny Śląsk, społeczność ta objęła w posiadanie kościoła w Chmielieniu koło Jeleniej Góry, nadając mu - wzorem świątyni z Podhorców - wezwanie świętego Mikołaja.

W miejscowości Gościszów koło Nowogrodźca doszło do odtworzenia przydrożnej kapliczki w formie podobnej do kapliczki stojącej w polskiej wsi Nowy Martyniec w Bośni, skąd przybyła grupa reemigrantów. Postawiona na rozstaju dróg, ewokuje wspomnienie pozostawionej przestrzeni. Wieńczy ją metalowy krzyż przeniesiony z pierwowzoru, uświęcający do dziś gościszowskie rozdroże.

"Chodzenie" kolędników to jeden ze sposobów zakreślania granic "oswojonej" przestrzeni, podkreślenia jej integralnych miejsc, symbolicznego neutralizowania „zła". Występujące w dolnośląskich wioskach krzyże i kapliczki przydrożne są pozostałością przedwojennych enklaw katolickich. Należą do tych zastanych elementów przestrzeni, których formę i zawarte w nich treści, przybyli osadnicy zaakceptowali. Otoczone opieką przez nowych gospodarzy, przetrwały często w niezmienionej postaci.

W przedwojennych katolickich wioskach przetrwały również różnorodne w formie pomniki poświęcone ich mieszkańcom poległym w czasie I wojny światowej. W przypadkach, gdy okazywało się to możliwe, zmieniano ich funkcję na wyłącznie religijną. Najbardziej spektakularnymi akcentami w pejzażu dolnośląskiej wsi były kościoły - najczęściej dwa - starszy katolicki i nowszy - protestancki. Jednorodna pod względem wyznania nowoprzybyła ludność katolicka, obejmowała w posiadanie tylko jeden z nich. Zdarzało się, że, mimo różnic w organizacji wnętrza, zbiorowość decydowała się użytkować kościoły protestanckie, zachęcona ich niekiedy lepszym stanem technicznym. Drugi z kościołów, zazwyczaj ulegał w

tej sytuacji nieuchronnej dewastacji, popadał w ruinę, aż do prawie całkowitego zniknięcia z krajobrazu wsi. Wielu przedstawicieli pokolenia przesiedleńców nie akceptuje sytuacji, w której przyszło im żyć. Jednocześnie, u drugiego pokolenia Polaków urodzonych już na Dolnym Śląsku, zauważa się powrót sentymentów do miejsc pochodzenia dziadków. Często jest to dla nich rzeczywistość znana jedynie z nacechowanych nostalgią opowieści. Powodowani ciekawością i chęcią konfrontacji, wyrażają gotowość udania się do mitycznej krainy dzieciństwa swych dziadków. Trzydziestokilkuletnia wnuczka relacjonuje ich postawę: „Przez całe życie siedzieli na walizkach, i nic, tylko ta tęsknota. Dziadek zmarł w siedemdziesiątym ósmym roku życia i do końca był przekonany o powrocie. Starzy ludzie umierali u nas z marzeniem powrotu w oczach.”

Przestrzeń, w której przez dwa powojenne lata znaleźli się Niemcy i Polacy, nie należała już do jednych i nie była jeszcze zawłaszczona przez drugich. Polacy pozbawieni swego dotychczasowego otoczenia, niepewni jutra, przekonani o prowizoryczności sytuacji i zrezygnowani Niemcy z pokorą przyjmujący pod swój dach nowych gospodarzy. Opowiada się o ludziach przyjeżdżających wozami zaprzęgniętymi w woły do podjeleniogórskiego Jeżowa, by stamtąd zabrać przyszłych gospodarzy swych domów.

Oprócz postawy rezygnacji i zgody na koleje losu, przygotowywani do opuszczenia swej przestrzeni, niemieccy mieszkańcy dolnośląskich wiosek usiłowali niekiedy zniechęcać przybyszy do osiedlania się. W kręgu społeczności lokalnej Gościszowa, do chwili obecnej żywa jest opowieść o makabrycznie "zaaranżowanym" wnętrzu jednego z domostw, którego spryskane krwią ściany świadczyć miały jakoby o okrutnym mordzie dokonany w jego wnętrzu. Świeże groby na podwórku okazały się w istocie pozorne, lecz wrażenie trwogi długo towarzyszyło nowym mieszkańcom domu. Wspomnienie to stanowiło czynnik utrudniający identyfikację z nowym otoczeniem. Zaistniał jako próba walki o przestrzeń z użyciem argumentu odstrasającego w postaci "tabu" - skalania zbrodnią.

Powojenna mieszkanka Chmielenia zapamiętała spotkania z odwiedzającą swe miejsca Niemką. Wspominała ze współczuciem o często powtarzanych przez nią wyrazach tęsknoty. Kiedy zapytała - "A chcesz wrócić?" - usłyszała w odpowiedzi - „Bardzo...”. Przypomniała sobie, jak długo w trakcie akcji wysiedleń kobieta ta zwlekała z wyjazdem, zabierając się dopiero trzecim - ostatnim transportem. Wciąż czekała na męża, który miał powrócić z frontu, ale nigdy już się nie pojawił.

III. Świadomość przestrzeni – Identyfikacja z nową ojczyzną. Podsumowanie.

Znalezienie się w powojennej rzeczywistości Dolnego Śląska, stało się dla ludności zasiedlającej tę ziemię, "aktem przejścia" w diametralnie różniący się od poprzedniego system kulturowy. Zarówno jednostka, jak i grupy, zaczęły funkcjonować w innym środowisku naturalnym, odmiennym otoczeniu cywilizacyjnym i całkowicie różnym systemie odniesień społeczno - kulturowych. Dla społeczności tej rozpoczęła się wówczas epoka poszukiwania nowych sposobów budowania wspólnoty. Wraz z upływem lat, tradycyjne uwarunkowania normujące do niedawna relacje w kręgu społeczności lokalnych, zaczęły tracić swoje znaczenie i przydatność wobec znalezienia się wsi w zasięgu oddziaływania kultury masowej. Rozluźnieniu uległy więzi społeczne, a zewnętrzne autorytety wykluczyły funkcjonowanie systemów dawnych wartości.

Świadomość członka społeczności lokalnej zmagają się aktualnie z próbą ogarnięcia i identyfikacji przestrzeni globalnej. Rodzące się z tego powodu frustracje i lęki, wydają się daleko bardziej niebezpieczne dla poczucia tożsamości grup i ich członków, aniżeli

powojenne "oswajanie" dolnośląskiej przestrzeni. Dezintegracja w tym względzie wydaje się realnym zagrożeniem w procesie samorealizacji jednostki narażonej na alienację w bezimiennym otoczeniu. Namiastką takiego "zawieszenia w czasie" była początkowo sytuacja przesiedlonych na Dolnym Śląsku. Stąd nostalgia i odwoływanie się do już „mitycznego” przazasu, kiedy ludzie i miejsca ze swymi bytami "tworzącymi" przestrzeń, nie byli anonimowi.

Stąd szacunek dla pozornie błahych przedmiotów, które ze swoim "vie silencieuse" kumulują pamięć pokoleń. Posiadanie ich ułatwiać może "wchodzenie" w nowe przestrzenie i odzyskiwanie utraconych.

Dziękuję za uwagę.

Věra Vohlídalová

Przedstawię Państwu teraz młodą historyczkę, która jest też pedagogiem na Uniwersytecie Technicznym w Libercu: to Pani Kateřina Kočová. Dłuższy czas zajmowała się problematyką stosunków niemiecko-czeskich w latach 1945 do 1947. Swoją pracę Bachelor napisała o obozie przejściowym (Transferlager) dla uchodźców w miejscowości Stráž nad Nisou, natomiast w pracy magisterskiej zajęła się tematem „Außerordentliches Volksgericht“ („Nadzwyczajny Sąd Ludowy“) w Libercu, który miał za zadanie sądzić przestępców wojennych i kolaborantów. Praca ta została w formie skróconej opublikowana. Obecnie Pani Kočová pisze pracę doktorską na ten sam temat „Außerordentliche Volksgerichte“ („Nadzwyczajne Sądy Ludowe“).

Bardzo chętnie oddaję jej teraz głos i jednocześnie proszę o skrócenie wystąpienia.

Kateřina Kočová, Liberec

Wydarzenia powojenne w Libercu/Reichenbergu

Dobry wieczór, szanowni Państwo.

Na początku chciałabym nadmienić, że w moim wystąpieniu ograniczę się głównie do okresu od maja 1945 wzwyż i głównie do wydarzeń w Libercu i okolicach. Jednocześnie chciałabym zwrócić uwagę Państwa na literaturę, która odnosi się do czeskiej części Euroregionu. Na temat literatury tej należy jeszcze wspomnieć, że w ostatnim czasie na Uniwersytecie Technicznym w Libercu powstał cały szereg prac magisterskich i doktorskich poświęconych wysiedleniom obywateli narodowości niemieckiej z omawianego regionu.

W maju 1945 mieszkali w Libercu już tylko nieliczni obywatele narodowości czeskiej. Zarówno tutaj jak i w całym kraju panowała nieufność do wszystkiego co niemieckie. Tę falę nienawiści wobec Niemców możemy określić jako reakcję na wieloletnie prześladowania oraz politykę germanizacyjną w czasie okupacji. Również w Libercu dochodziło ze strony obywateli czeskich do aktów bezprawia wobec Niemców. Z dostępnych źródeł, z literatury i ze wspomnień świadków wynika jednakże, że tutaj nie doszło do tego rodzaju eskalacji, jak to było na przykład w wypadku wydarzeń w Außig, Brünn czy Pradze.

Zaraz pod koniec maja 1945 z Liberca i okolic wysiedlono przez przejście graniczne w pobliżu miejscowości Hrádek nad Nisou/Grottau ponad 8.000 Niemców z Rzeszy (Reichsdeutsche), którzy przybyli na te tereny przygraniczne dopiero po zaanektowaniu ich w 1938. Z powodu trudności zaopatrzeniowych oraz braku środków transportu wysiedlenia po krótkim czasie wstrzymano. Żeby móc je kontynuować, musiano z niejatywy podpułkownika Rumjancewa podjąć rozmowy z polskimi i sowieckimi urzędami w Zittau. Postanowiono, że transporty będą kontynuowane i że każdego dnia zostanie przekazanych na drugą stronę granicy 1000 osób. Do strony czeskiej należało - w pasie o szerokości 20 km po przeciwnej stronie granicy - zapewnienie bezpieczeństwa oraz opieka nad stanem zdrowia wysiedleńców. Wysiedleńcom wolno było wziąć z sobą bagaż do 50ciu kg na osobę. Takie było przynajmniej ogólne wyobrażenie o tym, jak te transporty miałyby przebiegać. W rzeczywistości funkcjonowało to zupełnie odwrotnie. Po obu stronach granicy transporty odbywały się dość chaotycznie.

Według listy sporządzonej przez radcę policji Josefa Vodvárka w czerwcu i lipcu 1945 przy współpracy władz sowieckich wysiedlono 20.000 Niemców. Do końca listopada 1945 wysiedlono dalszych 30.000 osób, to oznacza w sumie 58.000 osób z Liberca i okolic. Oczywiście nie wszyscy byli przedtem zarejestrowani.

W lepszym przedstawieniu sobie tych niespokojnych czasów pomocna jest nam ówczesny prasa: „Straž severu“/ „Straž Pólnocy“, „List Národní fronty“ /“Gazeta Frontu narodowego“ i. in. Gazeta „Straž severu“/ „Straž Pólnocy“ zaczęła się pojawiać już od 26 maja 1945 i zaraz w jej drugim numerze pojawił się artykuł pod tytułem „Rozpoczęły się czystki na terenach przygranicznych“. W artykule tym informowano Niemców z Rzeszy, którzy osiedlili się tutaj dopiero po zaanektowaniu obszarów przygranicznych w 1938 roku, że mają spakować swoje rzeczy, przy czym zabrać mogą tylko do 30 kg na osobę. Dalej informowano, że następnego dnia mają się stawić na wyznaczonym miejscu w celu wysiedlenia. Artykuł zawierał wskazówkę, że ci, którzy się temu przeciwstawia, zostaną postawieni przed sądem ludowym. „Straž severu“/ „Straž Pólnocy“ donosiła w następnych dniach o wynikach tego odezwu, mianowicie tym, że 2000 osób rzeczywiście opuściło Liberec, że 400-u z nich zezwolono ze względu na stan zdrowia wyjechać koleją. Kolejny artykuły informowały, że w następnych dniach nadal istnieje możliwość zgłoszenia się do transportu, ale że teraz wolno zabrać z sobą już tylko 20 kg bagażu, jeszcze później zezwalano na zabranie jedynie 10 kg.

Częstym zjawiskiem w tamtym czasie było wielokrotne przekraczanie granicy. Wysiedleni wykorzystywali bliskość granicy i wracali pod różnymi pretekstami z powrotem. Powody: Rodzina, krewni, dobytek, żywność. Gdy zostali na tym przyłapani, oznaczało to internowanie, a wielu przypadkach także postawienie przed sądem.

Wielu ludzi znosiło przeżycia powojenne, świadomość przegrania wojny, zagrożenie rychłym wysiedleniem z takim trudem, że szukali rozwiązania swych problemów w samobójstwie. Administracja Centrum Zbornego w Libercu informowała o ponad 759 samobójstwach w okresie od maja 1945 do końca kwietnia 1946. Przypadki samobójstw potwierdzała także gazeta „Straž severu“/ „Straž Pólnocy“ w swoich doniesieniach o niektórych z nich, jak na przykład o przypadku rodziny pana Plische, który swoją sześcioosobową rodzinę i siebie otrul gazem świetlnym.

* Według materiałów archiwalnych transporty zorganizowane przebiegały sprawnie i bez większych problemów. Pierwszy transport Niemców – 1200 osób – odjechał 28 stycznia 1946 roku. W fazie dużych zorganizowanych wysiedleń z terytorium Czech w roku 1946 liczba 1200 osób na jeden transport była typowa. Taki transport odbywał się koleją, przy czym skład

jednego pociągu wynosił 40 wagonów. W jednym wagonie przewożono ok. 30 osób. W wypadku, gdy w transporcie znadowały się osoby ciężko chore, dołączano do składu dwa dodatkowe wagony z personelem lekarskim.

* Drugi transport, tak samo duży – 1200 osób – odprawiono z Liberca 20 lutego 1946. Ponieważ w międzynarodowej prasie ukazały się artykuły o niehumanitarnych zachowaniach wobec wysiedlanych Niemców, transport ten został przejściowo wstrzymany. Ruszył w dalszą drogę dopiero po kontrolni warunków, przeprowadzonej przez konsula brytyjskiego. Według jego ekspertyzy wszystko przebiegało zgodnie z porozumieniem wielkich mocarstw. Doniesienia uczestników o tym transporcie świadczyły naturalnie o czymś zupełnie innym.

W roku 1946 wysiedlono w 38 transportach łącznie 25 282 Niemców. Większość tych transportów kierowano ze względu na położenie geograficzne Liberca do strefy sowieckiej

Antyfaszyści znajdowali się w innym położeniu. Im wolno było w Liberce pozostać. Antyfaszystowska trydycja była stosunkowo silna w tym regionie. Istniały specjalne komisje, które decydowały o tym, kto był rzeczywiście antyfaszystą. Jednakże antyfaszyści nie czuli się tutaj zbyt dobrze: Wszechobecna nienawiść do wszystkiego, co niemieckie zmusiła ich do przesiedlenia się poniekąd z własnej woli. Pierwsze transporty z antyfaszystami miały miejsce jeszcze w 1945. W tym wypadku chodziło o komunistów. Komuniści z zasady wyjeżdżali do sowieckiej strefy okupacyjnej, natomiast socjaldemokraci – do strefy amerykańskiej. Niektórzy z nich pozostali na miejscu. Z pewnością znany jest Państwu fakt, że wieś „Kryštofovo údolí“ została zaludniona w przeważającej części tymi ludźmi.

Ostanich 15 osób wysiedlono z Liberca 17 maja 1950. To oznacza, że proces wysiedlania trwał bardzo długi okres czasu.

Teraz chciałabym powiedzieć coś na temat obozów, w których umieszczano Niemców. Zaraz w 1945 – po wyzwoleniu miasta Liberec – został w dzielnicy „Výstaviště“ założony „obóz zbiorczy“ („Versammlungslager“). Obóz istniał w tym miejscu już podczas Drugiej Wojny Światowej. Przetrzymywano w nim jeńców wojennych (głównie Francuzów), których wykorzystywano do pracy przymusowej w przemyśle wojennym. Zaraz po zakończeniu wojny obozy tego rodzaju przeobrażano w „obozy zbiorcze“ dla Niemców. Pełniły one nie tylko funkcję obozów zbiorczych, także obozów pracy i obozów internowania. To znaczy, że internowano w nich osoby, oczekujące na proces przed Sądem Nadzwyczajnym lub przed Sądem Cywilnym. Przebywający w nich Niemcy wykorzystywani byli do pracy wewnątrz obozu, ale często także poza jego obrębem. Ponieważ pojemność obozu w „Výstaviště“ powoli przestawała wystarczać, we wrześniu 1945 otwarty został podobóz w miejscowości Stáž nad Nisou (Habendorf).

Do tych dwóch obozów należał później szpital pomocniczy, założony dla osób narodowości niemieckiej w byłym sanatorium dr Malý przy ulicy Truhlářskéj. Szpital ten miał do dyspozycji 60 łóżek. Personel był niemiecki.

Według danych archiwalnych przez obóz zbiorczy w Liberce przeszło od czerwca 1945 do czerwca 1947 około 59.000 osób. Wielokrotnie obóz ten odwiedzany był przez dziennikarzy, także przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż. Ocena warunków w obozie wypadła zawsze pozytywnie: Obóz był w porządku. Jednakże ocena ta nie zgadza się z opublikowanymi wspomnieniami świadków, ani z opowieściami osób, z którymi osobiście przeprowadziłam wywiady.

Regionalne Centrum Zbiorcze w „Výstaviště“ w Libercu, jak obóz ten oficjalnie nazywano, miał zostać zamknięty najpóźniej do 30 listopada 1948. Tak się jednak nie stało. Obóz funkcjonował jeszcze do 1951 roku. Pod koniec gromadzono w nim i przetrzymywano Niemców z całej Republiki Czechosłowackiej.

Podobóz w Stráž(y) nad Nisou (Habendorf) funkcjonował do roku 1949, to znaczy w roku 1949 odprawiono z niego ostatni transport.

Planowano, że Niemcy przebywający na początku lat 50-tych w obozach zbiorczych w Libercu zostaną wysłani w głąb kraju i rozproszeni.

Na zakończenie opowiem parę faktów na temat tego, jak karano osoby, które kolaborowały z reżymem hitlerowskim lub pracowały w nazistowskim aparacie administracyjnym. Ponieważ w przypadku Liberca znajdujemy się w stolicy byłego Obwodu Sudeckiego (Sudetengau), musimy wyjść z założenia, że odbył się tutaj cały szereg dużych procesów. Na podstawie 16go Dekretu Beneša utworzone zostały Nadzwyczajne Sądy Ludowe, których zadaniem było uporanie się z problematyką kolaboracji oraz z problematyką zbrodni nazistowskich. Taki sąd znajdował się między innymi w Libercu. Na całym obszarze czeskiej części Euroregionu znajdowały się dwa takie sądy: jeden w Liberacu a drugi, znacznie mniejszy, w Czeskiej Lipie (Česká Lípa),

Nadzwyczajny Sąd Ludowy w Libercu rozstrzygnął – według danych archiwalnych – 1356 procesów. Dwie trzecie oskarżonych zostały skazane. Skazani byli w większości przypadków Niemcami, w ośmiu przypadkach wydano wyroki śmierci. Muszę skonstatować, że – przeglądając akty oskarżenia – znaleźliśmy bardzo niewielu przedstawicieli nazistowskiej administracji lub też hierarchii reżymu hitlerowskiego. Jako wyjątek można by potraktować Hermana Neuburga, który był „prawą ręką“ Konrada Henleina i którego skazano na 25 lat pozbawienia wolności (dożywocie). Później wyrok ten złagodzano. W 1955 roku został on przewieziony do strefy zachodniej (czyli wtedy do Niemieckiej Republiki Federalnej). Skazani w większości byli funkcjonariuszami NSDAP lub jej członkami. Drugim co do częstotliwości tematem procesów były denuncjacje, których oczywiście dopuściła się także pewna liczba Czechów.

Dziękuję Państwu za uwagę.

Věra Vohlídalová

Dziękuję Pani magister Kočovej. Ponieważ czas nam się znów bardzo skrócił, pozwalam na postawienie tylko trzech pytań.

Andreas Schönfelder, Großhennersdorf

Dyskusja o ucieczkach i wypędzeniach jest aktualnie przez naszych sąsiadów fałszywie rozumiana. Musiałaby się ona toczyć na forum europejskim. Jestem zdania, że wszystkie wypędzenia, wszystkie deportacje, wszystkie - europejskie a także pozaeuropejskie – wysiedlenia powinny znaleźć w tej dyskusji miejsce. Ponadto musiałaby ona nabrać lepszej jakości, lepszego poziomu niż dotychczas. Przecież teraz możemy sobie wreszcie pozwolić na to, żeby spojrzeć na sprawy każdorazowo z perspektywy drugiej strony, nie rezygnując przy tym z naszego własnego widzenia spraw. Albo też – inaczej mówiąc – możemy wnieść do dyskusji nasz punkt widzenia, nie ryzykując tego, że stanie się ona z tego powodu trudniejsza. Musimy wytrzymać fakt, że istnieją odmienne zdania na ten sam temat, że

istnieją odmienne historie. To jest Europa. Musimy uczynić z tego tematu prawdziwą europejską dyskusję, która nakierowana byłaby na wartości, na których Europa przyszłości – jako swego rodzaju konstrukcja nośna – musiałaby się opierać.

Věra Vohlídalová

Dziękuję bardzo za tę wypowiedź. Uważam, że nie ma w tym wypadku nic więcej do dodania. Proszę o jeszcze dwa pytania.

Jiří Černý, Liberec

Mam pytanie do polskiego kolegi. Pytanie to dotyczy Serbo-Łużyczan, którzy po przesunięciu granicy Polski na zachód nagle znaleźli się w obrębie polskiego terytorium. W czasie nowego zasiedlania przyłączonych do Polski zachodnich terytoriów osiedleńcy napotkali na ludność łużycką, stanowiącą około 1/3 całości populacji łużyckiej.

Dziś zanosi się w Niemczech skargi aż do kanclerza z powodu zamknięcia jednej łużyckiej szkoły. Z drugiej strony w ciągu ostatnich 50ciu lat w Polsce 1/3 ludności łużyckiej po prostu zniknęła. Chciałbym zapytać, czy w Polsce – oficjalnie – mieszkają jeszcze Serbo-Łużycanie czy też zostali całkowicie spolszczeni?

Z tym łączy się moje drugie pytanie: Powiedział Pan, że na ten teren przybyło więcej grup osiedleńców. Z tego co mi wiadomo chodzi tu o Ukraińców, którzy zostali przymusowo przesiedleni z powodów politycznych, ponieważ wspierali Armię Bandera. Dlaczego, gdy jedzie się w te okolice, nie można znaleźć żadnych śladów ukraińskiej kultury i ukraińskiego języka?

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Rzeczywiście - jeżeli chodzi o obecność w Polsce grup, enklaw ludności serbo-łużyckiej, to takich nie ma. Ja muszę przyznać się, że znałem ostatnią Serbo-Łużyczanę, która mieszkała w swoim przedwojennym jeszcze domu w okolicach Bogatyni. Ta kobieta umarła jakieś 10 - 15 lat temu i rzeczywiście była ostatnia.

Natomiast otaczanie pewną sympatią jako ludu serbo-łużyckiego, jako ludu o wspólnych korzeniach pochodzenia, przynajmniej słowiańskich, ma w Polsce tego rodzaju odbicie, że kilka placówek naukowych w Polsce prowadzi badania w tym kierunku, współpracuje z naukowcami z Budziszyna.

A teraz jeśli chodzi o enklawę, zasiedlenia ludności serbo-łużyckiej, to w Polsce nie ma.

Rzeczywiście na Dolnym Śląsku granicą Łużyc była linia rzeki Kwisa i Bóbr. Po wojnie przeprowadzając akcje wysiedleń wysiedlano ludność niemieckojęzyczną. Żeby wyjaśnić ten proces muszę dodać, że w okolicach Wrocławia do lat 50-tych zamieszkiwała ludność autochtoniczna polskojęzyczna. Zdołano jeszcze w kręgu tych grup przeprowadzić badania etnograficzne, ale pod koniec lat 50-tych zasugerowano tej ludności autochtonicznej - ludności polskiej, która również władała językiem niemieckim - wyjazd do Niemiec.

Podobny los spotkał ludność serbo-łużycką, aczkolwiek nie był to taki zwarty teren zasiedleń.

I drugie pytanie związane z ludnością ukraińską w Polsce: Rzeczywiście jako żywioł politycznie niepewny w latach 50-tych została ta ludność rozproszona i wskutek akcji „Wisła” osiedlona w kilku miejscach. W okolicach Gdańska, Szczecina i miasteczka Wołów koło Wrocławia. Ludność ta ma możliwość pielęgnacji obecnie swoich tradycji. Na przykład w Legnicy istnieje grupa folklorystyczna, duże lobby, które zajmują się pielęgnacją tożsamości kulturowej.

Bowiem Europa przyszłości to jest Europa regionów, Europa małych ojczyzn. Może zaryzykuję takie twierdzenie, zgodne z odczuciami wielu ludzi, którzy się zastanawiają nad przyszłością regionów, że raczej państwa narodowe, takie, jakie powstawały po I Wojnie Światowej to jest pewnego rodzaju przeżytek. Nastawieni jesteśmy teraz na pielęgnację, chronienie własnej tożsamości w kręgu małych ojczyzn. I z pewnością obydwie grupy, to znaczy i grupa Serbo-Łużyczan na terenie Niemiec jak i Ukraińców w Polsce znajdują bardzo dobre warunki do rozwoju swoich tradycji i do przekazywania ich następnym generacjom. Tylko czy następne generacje zechcą te tradycje przejąć dalej? O to teraz chodzi. Ale to też nasza rola, żeby uświadomić młodym ludziom wartość tego, co otrzymaliśmy od poprzednich pokoleń. Dziękuję.

Ingrid Lottenburger

Jak już Państwa informowałam, pani Keller nie mogła przybyć na naszą Konferencję, ale przysłała mi przygotowany przez siebie referat, który pozwolę sobie odczytać.

Na początek kilka informacji wprowadzających o pani dr Ines Keller.

Dr Ines Keller zatrudniona jest w Instytucie Łużyckim w Bautzen (Budziszyn). Ukończyła studia Etnografii na Uniwersytecie Humboldta (w Berlinie). Doktorat na temat rodzin łużyckich i łużycko-niemieckich uzyskała na Uniwersytecie Humboldta w 1997 i od 1992 roku jest pracownikiem naukowym na wydziale „Empirycznego Badania Kultury“ Instytutu Łużyckiego w Budziszynie. Punktem ciężkości jej badań naukowych są problematyka migracji oraz historia rodzin, a w szczególności historia fachowa, przy czym nie jestem w stanie ocenić, co określenie „historia fachowa“ dokładnie oznacza. Ale specjalistki i specjaliści wśród Państwa będą to zapewne wiedzieli.

Również w wypadku tego referatu muszę Państwa uprzedzić, że dokonałyśmy w nim pojedynczych skrótów. Wczoraj przeżyliście Państwo ponownie przykłady na to, że osoby wygłaszające referaty tylko rzadko trzymają się ram czasowych. Wiem z własnego doświadczenia, że zreferowanie tego, co się chce przekazać w czasie wyznaczonym przez kogoś innego, to ciężka sprawa. Do tego, żeby mówcy, który przekroczył wyznaczony mu czas, wyłączyć – oczywiście po uprzednim napomnieniu – mikrofon należy się przynajmniej jakiś mandat poselski...

Pani dr Keller koncentruje się w swoim referacie na obszarze dwujęzycznych Łużyc, przy granicy z Polską i z Czechami, zamieszkałych przez łużycką mniejszość etniczną. Po II Wojnie Światowej tereny Łużyczan zostały wprost zalane falami wypędzonych i uchodźców. Te przemieszczenia ludności stanowią największy ruch migracyjny w historii Łużyc.

Dr Ines Keller, Bautzen (Budziszyn)

Przestrzenie życiowe uchodźców na obszarze dwujęzycznych Łużyc

Uwagi wstępne

W moim artykule chciałabym skoncentrować się na terytorium dwujęzycznych Łużyc, na którym przy granicy z Polską i z Czechami żyje etniczna mniejszość łużycka z okolic Budziszyna (Bautzen).

Po II Wojnie Światowej terytorium zamieszkałe przez Łużyczan było wręcz zalewane falami wypędzonych i uchodźców. Te przemieszczenia ludności stanowią niewątpliwie najsilniejszy ruch migracyjny na terytorium łużyckim.

Sytuacja obszarów łużyckojęzycznych około roku 1945

Na Konferencji Poczdamskiej w lipcu i sierpniu 1945 władze główne koalicji antyhitlerowskiej – ZSSR, USA i Wielka Brytania – podjęły decyzję o „przesiedleniu ludności niemieckiej“ z Polski, Czechosłowacji i Węgier. Wielu z przesiedlonych Niemców znalazło się pod koniec II Wojny na terytorium czterech stref okupacyjnych. Już jesienią 1944 ruszyła duża fala uchodźców z obszarów na wschód od Odry i Nysy, a później z Czechosłowacji, trwająca jeszcze po zakończeniu wojny. Masy uchodźców ze Wschodu gromadziły się, powodując „zator, na obszarach graniczących z Czechosłowacją i z Polską. Szczególnie mocno ucierpiały ze względu na swoje położenie geograficzne Saksonia i Brandenburgia, a w związku z tym także wsie położone na terenach dwujęzycznych Górnych i Dolnych Łużyc.

Ponieważ liczni uchodźcy i wypędzeni w obszarze przygranicznym mieli nadzieję rychłego powrotu w rodzinne strony, masy ich koncentrowały się w strefie sowieckiej. Jak wykazał spis ludności w październiku 1946 roku w samej sowieckiej strefie okupacyjnej znajdowało się 40,2% wszystkich uchodźców i wypędzonych przybyłych do Niemiec.

Przedstawiciele ruchu Łużyczan wielokrotnie podnosili problem uciekinierów i wypędzonych, przy czym zwracali oni uwagę przede wszystkim na skutki gospodarcze.

Do skutków gospodarczych dołączył problem etnicznych skutków przyspieszonej asymilacji językowej ludności łużyckiej. W 1946 „Domowina“ – pierwsze po 1945 legalne i zarejestrowane stowarzyszenie Łużyczan – sporządziła statystykę miejscowości łużyckich. Wyszczególnione w niej były ogólna liczba mieszkańców, liczba uchodźców oraz zawarta w liczbie ogólnej liczba ludności łużyckiej. Ze statystyki tej wynikało, że zakwaterowani wśród dwujęzycznej ludności łużyckiej uchodźcy stanowili w niektórych okresach więcej niż 20 % ludności wiejskiej. Przykładowo w kato-lickiej wsi Nebelschütz koło Kamenz liczba uchodźców stanowiła 25 %, natomiast w protestanckiej wsi Hochkirch koło Budziszyna – 21% ogólnej liczby ludności.

Podobnie wysoką liczbą ludności napływowej dotknięte były Łużyce Dolne. I tak w okręgu Cottbus w grudniu 1945 jako uchodźców zarejestrowano 32 % mieszkańców. Natomiast w małej gminie Drachhausen koło Cottbus część społeczności złożona z uchodźców stanowiła

prawie 35 %. Natomiast w sierpniu 1948 mieszkańcy miasta Cottbus składali się w 28% z uchodźców i wypędzonych.

Z biegiem czasu ten wysoki odsetek uchodźców zmalał, ponieważ część ich osiedliła się na innych – n.p. słabiej zaludnionych lub mniej zniszczonych – obszarach Niemiec. Tym sposobem z 4,3 milionów uchodźców w późniejszych latach – tj. do roku 1961 - prawie milion wywędrował dalej do Niemiec Zachodnich. Ale wielu pozostało na terenie Łużyc z powodu bliskości granicy z Czechosłowacją i z Polską, ponieważ mieli nadzieję rychłego powrotu do ojczyzny – na Śląsk i w Sudety.

Badania naukowe, które mogłyby potwierdzić lub zanegować obawy, że Łużycanie – poprzez tak wysoką liczbę ludności napływowej – zagrożeni byli utratą ich etnicznej tożsamości, były w tym czasie niemożliwe do przeprowadzenia. W niewiele lat po utworzeniu NRD, mianowicie w latach 50tych, ogłoszono, że proces integracji przesiedlonych (Umsiedler) – jak wtedy oficjalnie nazywano uchodźców i wypędzonych – z nowym społeczeństwem uważa się za zakończony i w związku z tym badania tego rodzaju są zbędne. Dopiero w latach 80tych XX wieku zaczęto ostrożnie rozpracowywać tę problematykę. Nowego rozmachu nabrały nie tylko badania naukowe w tej dziedzinie, ale także ogólne zainteresowanie problematyką wypędzonych i uchodźców w związku z przełomem politycznym 1989/90.

Strategie integracji uchodźców na obszarach łużyckojęzycznych

Potencjał konfliktowości między ludnością miejscową i napływową był dość wysoki. Według rozeznania przewodniczącego Domowiny, Nedo, do sytuacji konfliktowych dochodziło nie tylko na tle różnic etnicznych, ale także na tle różnic społecznych i konfesjonalnych. Ludność miejscowa także musiała przeżywać takie same cierpienia spowodowane działaniami wojennymi i ich skutkami. Dlatego ciężko było jej znieść dodatkowe obciążenia, związane z zakwaterowaniem uchodźców i wypędzonych. Na terenach wiejskich umieszczano ich w zagrodach rodzin chłopskich. Uchodźcy byli często traktowani jak ludzie „drugiej klasy“. Nie mieli swoich domostw, otrzymywali kartki żywnościowe, byli pozbawieni wszelkiego mienia i często nie posiadali nic prócz tego, co zdołali z sobą przydzwigać na własnych plecach. Widoczna na każdym kroku bieda ustaliła początkowo ich pozycję socjalną.

Uchodźcy radzili sobie w tej sytuacji w różnoraki sposób. Jedni stosunkowo szybko nabrali odwagi do ułożenia sobie życia na nowo, inni z kolei złożyli do końca życia swojego losowi. Przy czym natrafiamy tutaj na różnice – w zależności od generacji:

Dorosłym było bardzo ciężko w pokonaniu tego okresu załamania, który wtargnął w ich życie. Musieli zbudować sobie nową egzystencję. Tylko nieliczni mogli powrócić do wcześniej wykonywanego zawodu i wynajmowali się z początku do prac pomocniczych w rolnictwie, co częstokroć było jedyną możliwością zdobywania pieniędzy na utrzymanie rodzin. Wprawdzie duża część omawianej grupy pochodziła ze wsi, jednak pomimo to po reformie rolnej tylko nieliczni przejęli gospodarstwa rolne. Nie było to zjawisko specyficzne tylko dla terenu Łużyc lecz charakterystyczne w ogóle dla polityki uchodźczej w Saksonii. Pod koniec 1946 roku tylko w wypadku 8% z osiadłych tam uchodźców źródłem utrzymania była ponownie praca w rolnictwie (Neubauern); odpowiednio średnia dotycząca całej strefy sowieckiej wynosiła 16%.

Kulturowa specyfika Łużyc stawiała przed wieloma dorosłymi spośród uchodźców barierę językową. Większość osób dorosłych zdołała nauczyć się jedynie rozumieć mowę łużycką,

ale nie potrafiła się nią sama posługiwać, co szczególnie we wsiach katolicko-łużyckich prowadziło do wyłączenia ich ze społeczności wiejskiej: Nieznajomość miejscowego języka uniemożliwiała im branie udziału w życiu publicznym wsi.

Najszybciej dostosowały się do nowych okoliczności dzieci. Wspólne doświadczenia z miejscowymi towarzyszami zabaw, szkoła, nauka zawodu, w końcu wybór na partnera życiowego osoby pochodzącej z tego regionu, powodowały szybsze dostosowanie się do nowego otoczenia niż to było w wypadku starszej generacji. W przeciwieństwie do dorosłych dzieci uczyły się Łużyckiego wprost na ulicy w czasie zabaw z miejscowymi rówieśnikami, co później wychodziło im na dobre przy nawiązywaniu kontaktów zawodowych jak i rodzinnych.

Strategie asymilacji pokolenia dzieci

Historie życia tych, którzy ucieczkę, wypędzenie i osiedlenie w nowym miejscu przeżyli w wieku dziecięcym, pozwalają rozpoznać obok pewnych cech charakterystycznych dla tego pokolenia także strategie, wynikające z etniczno-kulturowej specyfiki Łużyc. Stopień asymilacji sięga od luźnych kontaktów, aż po całkowitą integrację ze środowiskiem łużyckim na polu rodzinnym jak i zawodowym. Przy czym możemy tu zaobserwować kilka wariantów dopasowywania się do środowiska i języka łużyckiego. Chciałabym przedstawić Państwu cztery z nich:

- ▶ 1. całkowitą asymilację w życiu rodzinnym i zawodowym,
- ▶ 2. asymilację w życiu zawodowym oraz dwujęzyczność w rodzinie,
- ▶ 3. potoczną znajomość języka łużyckiego oraz dwujęzyczność w rodzinie,
- ▶ 4. jednojęzyczność tzn. posługiwanie się tylko Niemieckim.

ad 1. Strategia całkowitej asymilacji z łużyckim środowiskiem w obrębie rodziny jak i na polu zawodowym

Charakterystyczne dla tej strategii jest bardzo silne wpasowanie się w środowisko łużyckie. Ci, którzy zdobyli wykształcenie lub miejsce pracy w łużyckich instytucjach, musieli, aby zrobić karierę, opanować aktywną znajomość języka łużyckiego. Równocześnie łużycki/a partner/ka dbał/a o zachowanie prymatu języka łużyckiego jako języka podstawowego w rodzinie, szczególnie w kontakcie z dziećmi. Warunkiem dla powodzenia tej strategii była naturalnie odpowiednia otwartość i gotowość wypędzonych do asymilacji, co z kolei było dużym ułatwieniem na drodze zawodowej jak i w budowaniu życia prywatnego.

ad 2. Strategia asymilacji w środowisku pracy i dwujęzyczność w rodzinie

Ankietowani i w tym wypadku związani byli z łużyckim środowiskiem - zarówno na niwie zawodowej jak i w życiu rodzinnym. Pracowali w łużyckich instytucjach, dlatego też musieli dobrze opanować potoczną znajomość języka łużyckiego. Ale w przeciwieństwie do strategii pierwszej nie dopasowali się z całą konsekwencją i z całym rygorem do łużyckiego otoczenia, w szczególności nie w obrębie rodziny. Przy czym uderzające jest, że dotyczy to głównie mężczyzn. Przynależność do płci odgrywała duże znaczenie w procesie asymilacji z nowym otoczeniem. Z przeprowadzonych badań wynika bowiem, że w związkach, w których partner był pochodzenia łużyckiego a partnerka niemieckiego, rodzina komunikowała się między sobą głównie po łużycku. Natomiast w związkach, w których mężczyzna ze środowiska wypędzonych wiązał się z Łużyczką, rodzina posługiwała się głównie Niemieckim. Możliwy jest więc wniosek, że kobiety szybciej i intensywniej otwierają się na nowe środowisko życiowe.

ad 3. Potoczna znajomość języka łużyckiego oraz dwujęzyczność w rodzinie

Większość ankietowanych można zaliczyć do trzeciej grupy, która posługiwała się językiem łużyckim jedynie w życiu prywatnym, to znaczy w komunikacji z łużyckim/ką partnerem/partnerką, natomiast wykonywanie zawodu nie wymagało żadnych specjalnych znajomości językowych. Wprawdzie prawie wszyscy pamiętali z dzieciństwa lub młodości potoczny język łużycki i potrafili się nim w prywatnym zakresie posługiwać – głównie w kontaktach z krwonymi w czasie uroczystości rodzinnych-, ale w kontaktach na zewnątrz używali chętniej Niemieckiego. Małżonkowie komunikowali się przeważnie po niemiecku, ich dzieci język łużycki odbierały głównie jako język dziadków, a uczyły się go dopiero w szkole jako języka obcego.

ad 4 . Jednojęzyczność tzn. posługiwanie się tylko Niemieckim

Nie wszyscy uchodźcy i wypędzeni, którzy osiedlili się na Łużycach, podjęli próbę głębszego wniknięcia w środowisko i kulturę Serbów łużyckich. Obok tych, którzy w bezpośrednich kontaktach z Łużyckim w końcu się go lepiej czy gorzej nauczyli byli też tacy, którzy w ogóle nie rejestrowali istnienia swoistej łużyckiej kultury. Szczególnie na Łużycach Dolnych trudno było dostrzec istnienie odrębnej kultury; objawy życia kulturalnego czy tradycji były bardzo nikłe. Dlatego nie znalazło to odbicia także w życiu prywatnym niektórych małżeństw mieszanych – złożonych z miejscowych i uchodźców. Przedstawiciele tej grupy nie brali udziału w łużyckich imprezach czy obrzędach, a dzieci z tych związków nie brały udziału w nauce Łużyckiego w szkołach.

Facit

Wróćmy do naszkicowanej na początku problematyki: Jak dalece mniejszość etniczna Serbów Łużyckich mogła wpłynąć na strategie asymilacji uchodźców i wypędzonych?

Na początku trzeba zaznaczyć, że nie ulega wątpliwości, iż na terenie Łużyc można znaleźć wiele przykładów obustronnej językowej i etnicznej asymilacji. Szczególnie w gminach przynależnych do religii ewangelickiej elementy łużyckie w mieszanych rodzinach łużycko-niemieckich po roku 1945 zupełnie znikły, a na ich miejsce pojawiło się raczej negatywne nastawienie, do wszystkiego co łużyckie. Przykłady z zakresu badań empirycznych dowodzą jednak wyraźnie, że istniał też zupełnie przeciwstawny rozwój – szczególnie we wsiach łużyckich wyznania katolickiego. W tych wsiach nie tylko sam język łużycki był istotnym elementem poczucia tożsamości osób napływowych, wywodzących się z uchodźców lub wypędzonych. Liczba tychże osób jest jednak niemożliwa do sprecyzowania, ponieważ z oficjalnego punktu widzenia polityków NRD po roku 1950 proces integracji ludności napływowej uważano za zakończony, w związku z czym żadnych dalszych statystyk, dotyczących byłych uchodźców i wypędzonych nie prowadzono.

Przed wszystkim dzieci wchłaniały wiele elementów kultury i języka Łużyczan. Ponieważ ich socjalizacja w środowisku łużyckim miała miejsce szczególnie na dwujęzycznym obszarze Górnych Łużyc, dzieci te miały – w porównaniu do starszej generacji – znacznie większe szanse dopasowania się do środowiska łużyckiego. W okresie ich wieku szkolnego sieć szkół łużyckich przeżywała akurat fazę rozbudowy. Dzieci te otrzymały więc możliwość opanowania podstawowej znajomości Łużyckiego w mowie i w piśmie. To z kolei ułatwiało im zdobycie profesjonalnego wykształcenia w instytucjach łużyckich. Popyt na władające językiem łużyckim kadry, potrzebne do dalszego rozwoju szkół i instytucji łużyckich, był wysoki. Dlatego znaczna część ankietowanych decydowała przy wyborze wykształcenia i

zawodu tę właśnie drogę. Tym samym ludzie ci przyczynili się do odbudowy i rozwoju życia społecznego Łużyc, które po II Wojnie Światowej nabrało rozmachu. Tym samym stworzyli „potencjał modernizacyjny“, który wsparł nie tylko rozwój gospodarczo-kulturalny lecz także wzbogacił życie środowiska łużyckiego.

Pomimo udanej socjalizacji i udanej asymilacji z nowym otoczeniem życiowym ankietowani uchodźcy i wypędzeni czuli się nadal w pewien sposób związani ze „starą ojczyzną“ - niezależnie od tego, w jaki sposób się ich zainteresowanie tym związkiem objawiało. Te „korzenie“, wiążące ich z przeszłością - tak samo jak później nabyte elementy łużyckie – pozostały częścią ich osobowości i poczucia tożsamości.

Uwaga: Obszerny spis literatury dotyczącej tego tematu można nabyć przez Niemiecko-Czeskie Forum Kobiet.

Dr Gerburg Thunig-Nittner, Berlin

Jestem jednym z współautorów prawa łużyckiego (Sorbengesetz) w Brandenburgii i z tej perspektywy znam doskonale sytuację Łużyczan. Wygłoszony właśnie referat uważam za bardzo zajmujący i bardzo ważny.

Nasuwa mi się jedna uwaga, dotycząca problemu różnicy między wsiami ewangelickimi i katolickimi. Oba wyznania poszły – jeśli chodzi o opiekę duszpasterską wobec Łużyczan - różnymi drogami. Duszpasterstwo ewangelickie posługuje się od czasów Reformacji językiem niemieckim. A więc językiem kościelnym wśród ewangelickich Łużyczan jest Niemiecki. Pani Keller zwróciła słusznie uwagę na poczucie tożsamości: Wyznanie, religia – są częścią tożsamości człowieka, jeśli on takową posiada. Do ewangelickich wsi Łużyczan-ewangelików przybywali katolicy uchodźcy, tych dwóch grup ludności nie łączyła wspólna religia. Mówi się nawet, że we wsiach ewangelickich poczucie tożsamości łużyckiej pod wpływem niemieckiego języka liturgicznego bardzo osłabło – zupełnie odwrotnie było u Łużyczan wyznania katolickiego. Katolicy mieli do lat 20tych (XX wieku – przyp. J.Stawny) łużyckie seminarium duchowne w Pradze oraz kształcili swoich teologów na Fakultecie Teologicznym w Pradze – i to w języku czeskim. To znaczy – mówię teraz skrótowo –, że poczucie tożsamości łużyckiej na terenach o wyznaniu katolickim było stale wspierane przez używany w kościele język łużycki. Tak jest do dnia dzisiejszego. I to jest bardzo interesujące. Są ludzie, którzy uważają, że Górni Łużycanie, tzn. saksońscy Łużycanie w Saksonii – mogli pozostać przy wyznaniu katolickim. W Prusach, na terenie, na którym pracowałem, tzn. w Brandenburgii, Łużycanie musieli przechodzić na wiarę ewangelicką, używającą w liturgii języka niemieckiego. Łużycanie z Górnych Łużyc czyli Łużycanie saksońscy pozostali katolicy i zachowali także w kościele język łużycki. I to stanowi o różnicy między wsiami ewangelickimi i katolickimi. Nie znaczy to, że ewangelicy byli mniej mili niż katolicy, choć tylko przez to powiedzieć, że Niemcy przybyli z Sudetów (Sudetendeutsche), którzy byli w większości wyznania katolickiego, gdy osiedlali się we wsiach katolickich, mieli chociaż jeden pomost, łączący ich z miejscową ludnością – przynajmniej z duszpasterskiego punktu widzenia. Język nadal pozostawał problemem, ale nie wyznanie. I dlatego był do bardzo zajmujący referat, ponieważ aspekt konfesji jest w dzisiejszych czasach prawie nie brany pod uwagę. Kto pyta dziś o wyznanie? Chciałem więc na to zwrócić jeszcze raz uwagę, bo uważam, że ta problematyka jest wyznym elementem obrazu, który tutaj roztaczamy - i uważam to za bardzo dobre. Dziękuję bardzo.

Ingrid Lottenburger

Bardzo dziękuję za to uzupełnienie.

Věra Vohlídalová

Teraz prosimy o zajęcie głosu pana profesora von Borries:

Ingrid Lottenburger

Przedtem chciałabym nadmienić, że pan profesor von Borries jest nam z dwóch powodów bardzo bliski:

Po pierwsze: Na naszej trzeciej konferencji – w Berlinie – wygłosił on zasadniczy referat, który był dla naszego Forum niejako drogowskazem. Referat ten, zawarty w dokumentacji owej konferencji, powieliliśmy dla Państwa.

A po drugie: Pan von Borries zaprosił do Hamburga jednego z uczniów niemieckiej części Gimnazjum im. F.X. Šaldy. Jeśli jestem dobrze poinformowana, to uczeń ten siedzi właśnie obok niego. Serdecznie Pana witamy.

Pan von Borries przybył z Hamburga, jest historykiem i naukowcem od spraw wychowania. Jest to wyrafinowana kombinacja, która – żywimy wszyscy taką nadzieję – zaprowadzi nas dalej, również w kontekście interesującej nas tematyki. Proszę bardzo, Panie von Borries.

Obciążająca historia – pamięć, badania, obrachunek z przeszłością

Prof. Dr. Bodo von Borries, Hamburg

Referat ten będzie próbą zbliżenia do obrazów z czasów wypędzenia i związanych z tym przeżyć oraz wspomnień historycznych, procesów myślowych, prób zapomnienia i „odhaczenia” minionej obciążającej historii, (pojmovanej tutaj jako przeżyte cierpienie lub/oraz doznana krzywda i bezprawie); przy czym posłużę się przykładami mniej wzbudzającymi emocje, a bardziej „neutralnymi”, które mimo to każdemu pozwolą pojąć i wczuć się w sytuację osób wypędzonych. Będzie więc chodziło mi o to, jak w rzeczywistości codziennego życia społecznego obchodzimy się z historią. Jednakże wyjść musimy od konkretnych przykładów. Musi chodzić o rzeczywiste cierpienie, o dokonane zbrodnie masowe, o wypędzenia, wymuszony exodus całych populacji i grup etnicznych; ale także o problematykę asymilacji i syntezy kulturowej. Musi chodzić o tematy, które dotyczą tożsamiści i samookreślenia. Dalej: o tematy, w których „aktor” (w tym wypadku każdy, kto do problemu na nowo podchodzi), będzie w stanie „zdefiniować się” w ramach rzeczywistych wydarzeń z przeszłości. Spróbuję wyjaśnić, jak w rzeczywistości obchodzimy się na codzień z historią w procesie mentalnym.

1. „Pamięć“ o historii a „badanie“ historii

„Wiedza historyczna” i „kultura historii” to dwa zupełnie różne pojęcia, chociaż nie da się ich od siebie całkowicie oddzielić. Pamięć kolektywna nie wypływa z wyników naukowych

badan historycznych, wręcz przeciwnie. Nauki historyczne biorą za podstawę przekaz kulturowy danego społeczeństwa lub grupy społecznej, są przezeń sterowane, funkcjonują w jego kontekście, a nie w „kulturowej próżni”. Najpierw pojawia się interpretacja ogólna faktów, następnie w długotrwałych procesach badawczych konsultuje się fakty (w archiwach lub analizując opowiadania świadków), które potwierdzają bądź – jeśli to konieczne – rewidują już istniejące modele interpretacji.

Dyskurs kulturalno-naukowy oraz historyczno-dydaktyczny skupia się ostatnimi czasy w pierwszej kolejności nie wokół „wiedzy historycznej”, a wokół „świadomości historycznej” oraz „kultury historycznej”. Okazuje się to bardzo owocne, ponieważ w ten sposób punkt ciężkości badań przesuwają się z obiektywnie rzeczywistych tzn. kiedyś zaistniałych „cząstek przeszłości” na zdolną do interpretacji i wiążącą syntezę, pozwalającą na wyciągnięcie wniosków i określenie znaczenia owych faktów historycznych dla sytuacji współczesnej. Tym samym staje się jasne, że decydującym celem badań jest mentalne zgłębienie historii. Nie „chronologia” jest decydująca, bo ludzie i społeczności nie w ten sposób pamiętają przeszłość: W pamięć zbiorową wpisuje się raczej „lokalny” wymiar zdarzeń – zarówno w sensie geograficznym jak i sensie „mentalno-metaforycznym”. „Grunwald” czy „Brama Brandenburska” to topograficzne, realnie istniejące miejsca, wywołujące konkretne asocjacje z historycznymi lub wręcz polityczno-historycznymi wydarzeniami. Do innej kategorii obrazotwórczych pojęć należą takie jak np. „Boże Narodzenie” lub „Volkswagen” jako symbol najpierw nacjonalizmu a potem „cudu gospodarczego”.

1.1. Pamięć historii

Na pamięci nie można zbyt polegać. Wszyscy znamy z własnego doświadczenia zachodzące po pewnym czasie przesunięcia, pomyłki, nieścisłości, przekręcenia, celowe usuwanie z pamięci pewnych faktów – i nawet sami przed sobą się do tego przyznajemy. Dodatkowo pamięć podlega uwarunkowaniom strukturalnym, tzn. współdecydują wybór, punktu widzenia, przypisywanie temu czy tamtemu wspomnieniu mniej czy bardziej istotnego znaczenia. „Historia” i „Przeszłość” to dwie zasadniczo różne sprawy. „Przeszłość” była nieskończenie różnorodna, ale z dzisiejszej perspektywy już nie istnieje, jest nieodwracalna i nierozpoznawalna. Natomiast „historia” jest wybiórczym, określonym znaczeniowo wspomnieniem minionego, ważnym dla terażniejszości i dla przyszłości. „Historia” to złożona relacja pomiędzy interpretacją przeszłości, postrzeganiem terażniejszości oraz oczekiwaniami na przeszłość.

Pamięć jest jednakże nie tylko selektywna i zawodna, jest ona także elementem współtworzącym osobowość oraz „biograficzne doświadczenie”. Przez całe nasze życie nosimy ją stale ze sobą, nie możemy zapomnieć wielu wyrządzonych nam krzywd, chcemy korzystać z zebranych doświadczeń. Nie wolno tego lekceważyć. Ponadto w zadziwiająco dużej mierze sami dla siebie jesteśmy naszą własną historią (i oczywiście historią naszego otoczenia), choć nie zawsze jesteśmy sami tego świadomi („Piętno”). Nie zawsze musimy być świadomi tego, że jesteśmy stale formowani przez nasze środowisko społeczne i kulturowe. Na początku jest (ojczysty) język, nasze gesty, nawyki kulinarne, obyczaje np. przy stole w czasie posiłków. Ale pomimo to: Zapamiętane przeżycie umiera wraz ze śmiercią indywidualną, jeżeli nie zostanie przedtem opowiedziane, a więc przekazane dalej, przy czym warunkiem jest zaistnienie możliwej do zachowania formy przekazu, np. literackiej. W sensie dosłownym: N.p. już nawet z czasu nie tak odległej Pierwszej Wojny Światowej „osobiste wspomnienie” (czyli „biograficzne doświadczenie”) dziś więcej po prostu nie istnieje.

„Pamięć kolektywna”, „pamięć socjalna” (dokładniej: „komunikatywna”) – to już coś innego. Tylko to, co zostanie przekazane dalej w kręgu rodzinnym, w gronie przyjaciół czy sąsiadów – oczywiście w formie opowieści, historii – nie zostanie zapomniane, nie zostanie utracone. W taki sposób powstaje w następstwie „biograficznego doświadczenia” druga forma konotacji historii: „pamięć komunikatywna”. Naturalnie funkcjonuje ona także w sposób bardzo selektywny (nikt nie jest w stanie zachować w pamięci wszystkiego) oraz – jeśli chodzi o punkt widzenia bądź interes danej grupy lub indywidualium – partykularny (w końcu chodzi nie o „historię samą w sobie” lecz o „historię dla nas”).

Przy czym nie wolno zapominać, że bez instytucjonalnego wsparcie „pamięć komunikatywna” z reguły nie sięga dalej niż do trzeciego pokolenia (ok. 80 lat). Biorąc pod uwagę przyspieszenie przemian oraz rosnącą dominację ahistorycznych masmediów okres ten w dzisiejszych czasach będzie nawet krótszy. Z tego powodu należy spodziewać się, że okres Pierwszej Wojny Światowej w międzyczasie z „komunikatywnej (socjalnej) pamięci” zupełnie znikł. Innymi słowy: Jeśli forma kodowania i utrwalania historii nie zostanie przetworzona, to „pamięć komunikatywna” zostanie bezpowrotnie starcona. Trzeci poziom zostanie tu nazwany „pamięcią kulturową”. Traktujemy ją jako zinstytucjonalizowaną i usnakejonowaną. W tym miejscu muszę nadmienić, że osobiście bardziej odpowiada mi pojęcie „przekaz kulturowy”, ponieważ silniej podkreśla ono świadomy zamiar oraz instytucjonalny charakter przekazu („tradycja”).

W tym momencie wydaje mi się celowe rozróżnienie pomiędzy wprowadzonym przez Aleidę Assmann pojęciem, „Funktionsgedächtnis” („pamięć funkcjonalna”), zwanym także „bewohntes Gedächtnis” lub „Hausschatz”, „Hausvorrat” („pamięć używana” albo „osobisty zasób informacji”) i pojęciem „Speichergedächtnis” („pamięć pasywna”) zwana także „unbewohntes Gedächtnis” lub „Archivbestand” („pamięć nieużywana” albo „archiwalny zasób pamięci”) ⁵. To przeciwstawienie dwóch typów pamięci jest wręcz udrzające. Funkcje znanych z wiedzy źródłowej pojęć „tradycja” i „przeżytek” przejmują pojęcia „tekst” i „piętno”. W przedstawionym tu kierunku myślenia „pamięć (społeczna)” zostaje użyta – co się samo przez się rozumie – w opozycji do „historii (naukowej)”. Szczególnie dla Aleidy Assmann istotna jest nie tylko przeciwstawność obu form, ale także interakcja taka jak pomiędzy „pierwszym planem” a „tłem”, działająca w obie strony inspiracja, przenikanie się wzajemne, uzupełnianie. Owocny wynik takiej interakcji jest możliwy jedynie wtedy, gdy oba sposoby podejścia (– „socjalne” i „naukowe” –) będą pełne wzajemnych wątpliwości, „pojedyneków” i gdy będą się wzajemnie rewidowały.

Znamienne są konflikty i przesunięcia pomiędzy tymi elementami, w szczególności pomiędzy „pamięcią komunikatywną” ważnych grup (czy wręcz większości) a „przekazem kulturowym”, przenoszonym przez elity. Ważnego przykładu dostarczają w tej mierze ciemnoskórzy imigranci (np. w Niderlandach, w Wielkiej Brytanii i we Francji). Domagają się oni respektowania ich – m.in. do dziś tylko ustnie przekazywanych – tradycji i uwzględniania tychże tradycji jako elementu „pamięci kulturowej” całego społeczeństwa danego kraju. Jako „wzorzec” w tej mierze należy traktować Stawny Zjednoczone z ich konfliktem, toczącym się w manierze ideologicznej „walki okopowej” pomiędzy historią WASPu („wielcy umarli biali ludzie”) a historią „kolorowych, kobiet, wszelkiego rodzaju mniejszości (odmiennych pod względem językowym, religijnym, etnicznym, socjalnym i seksualnym”).

⁵ Podczas tłumaczenia na język polski stwierdziłam, że te pojęcia (w cudzysłowach) nie zostały jeszcze wprowadzone do polskiego dyskursu naukohistorycznego. Tłumacz prac naukowych Jana Assmanna na język czeski – Martin Pokorný – zaleca, aby tłumaczeń dokonać samemu. Moje propozycje przekładu tychże pojęć proszę potraktować tylko jako orientacyjną pomoc w zrozumieniu tekstu. Jadwiga Stawny

Egzemplifikacją tego jest – poprzez analizę podręczników szkolnych możliwe do udowodnienia – przewartościowanie „afirmatywnego prokolonializmu” lat 50tych w „antykolonializm” propagowany w latach 70tych. Przykład ten jest o tyle bardziej frapujący i pozwalający na wyciągnięcie daleko idących wniosków, że od 11 września 2001 następuje – przez jednych gorąco oczekiwane, przez innych zwalczone, ale w każdym razie wyraźnie rozpoznawalne - retrospektywne przewartościowanie wcześniejszych stuleci kolonializmu, ponieważ obecnie rozwija się nowy „imperializm uzasadniany demokratycznym poczuciem odpowiedzialności”, mający na celu „antyterrorystyczną samoobronę”. Interpretacja przeszłości, postrzeganie teraźniejszości oraz oczekiwania na przeszłość są więc interdependentne (współzależne – przyp. J.Stawny).

1.2. Badanie historii

Czwarty poziom zajmowania się historią stanowią „badania naukowohistoryczne” („geschichtswissenschaftliche Arbeit”) zwane także „naukowymi badaniami dyscyplinarnymi” („disziplinäre Forschung”) lub „metodyczną dyscypliną fachową”, („methodisierte Fachdisziplin”) które – przynajmniej na własne życzenie - chcą być określane jako „racjonalne” i „międzynarodowe” oraz za takie uchodzić. Ta metoda badawcza uwzględnia „Vetorecht der Quellen” czyli „prawo źródeł historycznych do sprzeciwu „veto”, „Anspruch auf Vernunftgebrauch” czyli „prawo do zastosowania rozsądku” oraz „Einspruchsrecht der Gegenseite” czyli „prawo strony przeciwnej do sprzeciwu”. Co to konkretnie oznacza? Ktoś, kto chciałby przebadać np. brytyjsko-chińską „wojnę o opium” (1840/42), nie obejdzie się bez analizy źródeł chińskich i bez zaznajomienia się z chińską historiograficzną wersją ówczesnych wydarzeń. Autentyczność i doniosłość dokumentów musi zostać krytycznie przebadana i rozsądnie uzasadniona. Należy wykryć fałszerstwa oraz wziąć na serio pod uwagę doniesienia świadków („oral history”), ale także sprawdzić i „opukać ze wszystkich stron” późniejsze – również te sporządzone w dobrym zamiarze – zapisy wydarzeń. Niestety – „drugą stroną medalu” tych oczywistych metodycznych wymogów jest fakt, że badań tematów, wymagających wysokich kwalifikacji językowych (w tym przypadku znajomości języka chińskiego) najczęściej po prostu się unika. Czyli już przy samym wyborze tematu dochodzi nadal do głosu etnocentryzm bądź europocentryzm, który jest bardzo trudno przełamać. Dochodzimy więc do wniosku, że konieczne byłoby przetłumaczenie i opublikowanie w Angielskim i Niemieckim znacznie większej, niż do tej pory, ilości dokumentów, zachowanych przez „stronę przeciwną” („die Anderen”) – jak również klasycznych interpretacji historycznych, widzianych z perspektywy „strony przeciwnej”.

Również badania naukowe nie są wolne od partykularyzmu (n.p. „Gruppengebundenheit” / „przywiązanie do grupy”, „Identitätskonkretheit” / „konkretność identyfikacji”), selekcji (tzn. „Quellenmassen” / „masa materiałów źródłowych”, „Relevanzkriterien” / „kryteria ważności”), perspektywy widzenia tematu, (m.in. „Parteilichkeit” / „Stronniczość”, „Selbsttäuschung” / „samooszukiwanie”), zainteresowania (m.in. „Durchsetzungswunsch” / „chęć przekonania innych o swojej racji”, „Selbstzufriedenheit” / „samozadowolenie”). Przykłady stronniczości, zafałszowań i oszustw na własną korzyść zdarzały się w historii badań naukowych aż nazbyt często, bez względu na to, czy naukowcy kierowali się przy tym własnym życzeniem czy też podporządkowywali się zaleceniom rządzących.

W każdym razie „historia” – także w badaniach naukowych – nie powstaje li tylko z udokumentowanych faktów; nie zapisuje się ona „samoistnie” wypływając ze źródeł, ale z syntetyzującej siły piszącego ją historyka. W każdym razie zawsze poprzedzają to potrzeba orientacji, pytania, tradycje znaczeniowe, aspekty przewodnie itd. I bez uformowania całości

w opowieść historyczną oraz – najczęściej werbalnej – interpretacji wynik badania naukowego byłby nieistotny. W rzeczywistości w grę wchodzi szczególne warunki literackiej natury. Specjaliści mówią, jeśli chodzi o formy interpretacji i ich konsekwencje, o „topice“ i „retoryce.

Jak daleko sięga „przebadanie“ ("Erforschung") i jak jednoznaczne są jego wyniki? Dwóch „badaczy“ / dwie „badaczki“ – zakładamy, że każdy z nas może być „badaczem“ – wysłuchają wypowiedzi tych samych świadków, wezmą pod uwagę te same oryginalne dokumenty, przeczytają te same opisy wydarzeń i zdystansują się od tych samych budowanych legend – i mimo to powstaną u każdego z nich dość odbiegające od siebie wersje opisów historii i każdy z nich wyciągnie dość sprzeczne wnioski końcowe wraz z oceną ich wpływu na teraźniejszość i na przyszłość. Oczywiście nie przemawia to w ogóle przeciwko konieczności dokładnych badań. Ale historyczne symbole są czymś więcej niż tylko potwierdzeniem byłych wydarzeń i okoliczności oraz ich związków przyczynowych, zbiegających się w jeden ciąg. I dokładnie w tej fazie dochodzi – obok znanej od dawna „metody historycznej (w węższym znaczeniu tego słowa)“, tzn. odszukania, przebadania i oceny źródeł – wchodzi w grę dalszy aspekt, który początkowo i w naiwny sposób przypisywaliśmy raczej socjopsychologii lub też zwykłej wiedzy życiowej (a który nieodzownie musi wchodzić w zakres nauk historycznych oraz teorii historycznej):

* Jaki wgląd w bezprawie powstałe „po mojej stronie“ mogę uzyskać, dopuścić do świadomości i w takim stopniu się do niego przyznać, żeby nie stracić szacunku do samego siebie?

* Gdzie kończy się moja identyfikacja i moja lojalność na korzyść rzekomo naturalnego obstawania przy racji „własnej sprawy“? Gdzie zaczyna się moja „solidarność z ofiarami“ (zamiast z własnymi przodkami będącymi „sprawcami“? Co to oznacza, że jestem gotów do „przekazu kulturowego“? W jak dalekim stopniu jestem w stanie zamiast „narodu“ uznać „ludzkość“ za ostateczną wartość.

* Jak dalece jesteśmy w ogóle w stanie wytrzymać własny ból – a co dopiero własną winę? I gdzie się resocjalizujemy (tzn. gdzie jesteśmy w stanie przetrwać zachowując w miarę dobre zdrowie) poprzez konsekwentne wymazywanie czegoś ze świadomości („verdrängen“ - „wypierać“)? Co z tego da się „przyłożyć“ – nie biorąc pod uwagę różnic pokoleniowych – do cierpienia (do zbrodni) własnych rodziców, dziadków czy też pradziadków?

* Od kiedy dokonane w przeszłości bezprawie stają się relatywnie obojętne, ponieważ wtapia się w całokształt nędzy ludzkiego życia – bądź też zamienia się jedynie w fenomen estetyczny?

* Gdzie, w jakim momencie takie historyczne diagnozy wywołują uczucia złości i chęć zemsty, gdzie i w jakim momencie uczucie radości i dumy, a gdzie i w jakim momencie uczucie żalu i rezygnacji?

* Jak silnie wierzymy w to, że ludzie i stosunki między nimi się zmieniły i będą się nadal zmieniać? W jakim stopniu chcemy uciec od „chorobliwego powtarzania/ powielania“ „odziedziczonej (odwiecznej) wrogości“ („Wiederholungszwang“ der „Erbfeindschaft“) (czyli swego rodzaju „historycznej krwawej zemsty“ / „historische Blutrache“).

* Jak dalece sięga nasza zdolność i gotowość do przebaczenia, do nastawionego na przyszłość, na „rozpoczęcie od nowa“ (na dialog, współzycie etc. – przyp. J.Stawny.) z „tymi

innymi“ (ze „stroną przeciwną“) – razem oraz z „samym sobą“ (z „własną grupą“ / „Eigengruppe“)?

* Jaką rolę odgrywa przy tym wzajemna wymiana na temat konstrukcji historycznych oraz historycznych interpretacji obu (lub więcej) stron, chociaż nie muszą wyglądać one całkowicie identycznie, ważne, żeby były dla obu (lub więcej) stron zrozumiałe i do zaakceptowania?

Wychodząc tylko od „badania“ (historycznego – przyp. J.Stawny) nie da się na te pytania dokładnie odpowiedzieć – ale bez jego zastosowania jest to także niemożliwe. Psychologia i wiedza życiowa w żadnym razie nie mogą zastąpić dociekań historycznych, ale muszą je uzupełniać. I tutaj właśnie wchodzi w grę trzecie główne pojęcie - „Verarbeitung der Geschichte“ – „obrachunek z historią“.

2. Błędne formy „obrachunku z historią“

"Verarbeitung der Geschichte" – „przetrawianie historii“ lub „obrachunek z historią“ to trudne pojęcie, które należy umieścić w jednej grupie z pojęciami takimi jak „pokonanie“, „uporanie się“, „duchowe i rozumowe przerobienie czegoś“, „rozpracowanie“, „załatwienie“, „ulga“, „żal“, „żałość“, „przebaczenie“, „wyrównanie“, „odszkodowanie“, „zadośćuczynienie“, „spokój duchowy“, „pokój“. Pojęcia te stoją w opozycji do pojęć takich jak „wyrugowanie ze świadomości“, „wymazywanie“ i „wypieranie ze świadomości“, „zarzekanie się“, „obrona“, „nienawiść“, „łaknienie odwetu“, „resentymenty“, „bezkrytyczność wobec siebie“, „zapomnienie“. W tym kontekście zawarta jest płaszczyzna prawna ("feste zuverlässige Verträge" / „ustalone i wiążące umowy“ zamiast „unbezahlte Rechnungen“ / „nieuregulowanych rachunków“ oraz „unsichere Verhältnisse“ / „niepewnych stosunków“), płaszczyzna kognitywna („gelassene Kenntnis“ / „rzeczowa i spokojna wiedza“ zamiast „törichte Vergessenheit“ / „nierozsądnego i głupiego zapomnienia“), płaszczyzna napędowodynamiczna / triebdynamische Ebene („Durcharbeitung“ / „przerabianie“ i „Trauerarbeit“ / „przewyciężanie“, „uporanie się“ zamiast „Projektion“ / „projekcji“ i „wypierania się dokonanych czynów“) oraz płaszczyzna moralna („Versöhnung, Ausgleich und Frieden“ / „pojednanie, zadośćuczynienie i pokój“ zamiast „resentymentów, nienawiści i odwetu“ / „Ressentiment, Hass und Revanche“

I nawet jeśli wielu naukowców i badaczy niechętnie tego słucha i nie ma tego stale w świadomości – oczywistym jest, że „obrachunek z historią“ nie może nastąpić w efekcie opublikowania obszernych wyników długotrwałych badań w publikacjach o niskim nakładzie. Naukowa monografia historyczna osiąga w Niemczech mniej więcej nakład około 1000 egzemplarzy, podczas gdy serial telewizyjny dociera za jednym razem do milionów odbiorców; to jest trzy do czterech tysięcy razy liczniejszej publiczności. „Obrachunek z historią“ ma szansę na powodzenie dopiero wtedy, gdy zostaną osiągnięte poziomy „pamięci komunikatywnej“ i „przekazu kulturowego“, tzn. gdy studium historyczne nie utknie na (nieosiągalnym dla szerszego odbiorcy – przyp. J.Stawny) szczycie „naukowej wieży z kości słoniowej“ oraz w obszarze dostępnym jedynie dla pojedynczych czytelników.

Naturalnie w złożonym społeczeństwie nic nie dzieje się nagle, tutaj potrzebny jest – jak to się ma w przypadku wielu innych ważnych spraw – długotrwały proces z wieloma etapami. Chociaż mogą nastąpić istotne przełomy – zarówno w sferze oficjalnej, n.p. w formie symbolicznych gestów (których nie należy degradować do li tylko zwykłego „rytuału“, n.p. nie definiować pomnika holocaustu w Berlinie jako „miejsca do pozbywania się wieńców“) lub w postaci zrozumienia i zaakceptowania dotychczas odrzucanego punktu widzenia przez

większą grupę społeczną, n.p. pod wpływem audycji telewizyjnej, która wywarła silne wrażenie lub pod wpływem kontrowersyjnej wystawy. Oczywiście w samej naturze rzeczy leży możliwość, iż obok nadziei na „obrachunek” przez cały czas istnieje ryzyko także „negatywnego obrachunku” (n.p. obstawanie przy „wypieraniu się dokonanych czynów” (zaistniałego historycznego wydarzenia – przyp. J.Stawny) z jednej a „wymazywaniu” (ze świadomości, z pamięci – J.Stawny) z drugiej strony. Dlatego dalsza część wywodu będzie – w miarę pozbawioną wartościowania – próbą opisaną różnych typów pseudo-obrachunku z obciążeniami historycznymi (obciążenie świadomości społecznej wydarzeniami historycznymi przyp. J.Stawny).

2.1. Cynizm „narzucenia władzy” ("Machtdurchsetzung") oraz heroizm „egzystencji w żalobie” ("Trauerexistenz")

„Historię piszą - i ustanawiają zwycięzcy (żeby nie powiedzieć wprost „rzeźnicy”). George Orwell miał więc rację mówiąc: „Kto ma przeszłość, do tego należy przyszłość”. Zwycięza „normatywna siła zaistniałego faktu” ("normative Kraft des Faktischen"); „Rzeczywiste” nie może pozostać bez uzasadnienia, „prawdziwe” jest więc według Hegla „rozsądnym”. W razie potrzeby stosowane są zafalszowania, manipulacje, indoktrynacja i instrumentalizacja. Ten sposób „obrachunku” – chociaż wzdramam się tu przed użyciem tego pojęcia – ten model można nazwać: „niszczenie wspomnień” oraz „zapomnienie jako strategia przyżycia”.

Stosunkowo zróżnicowana wiedza – niezależnie od tego, jak ważne związki ukazuje – może ograniczyć się do małej profesjonalnej grupy, skurczyć się lub całkowicie zaniknąć; tym sposobem „sprawcy” mogą tak długo triumfować, jak długo uda im się powstrzymać dopływ przeciwnych informacji. Poza tym może także społeczeństwo chce czasem po prostu zapomnieć... Jeśli jedna strona całkowicie wygra, może przeforsować wszystko, wymazać (z historiografii – przyp. J.Stawny) wszelkie zbrodnie i nieszczęśliwe przypadki, może zasymilować resztę pokonanej ludności, a w końcu potomkowie zwycięzców i pokonanych mogą wspólnie tańczyć na grobach ofiar.

Pomyłką byłoby spodziewać się, że tego rodzaju praktyki można znaleźć tylko w bardzo zamierzonych czasach i bardzo odległych regionach. Historia oznacza także nawet w jaskrawym świetle tekstów źródłowych przede wszystkim „zapomnienie”. Dowiódł tego już około 1880 roku Ernest Renan – „sztandarowa postać” i świetny znawca zachodnieuropejskiego (politycznego) pojęcia „naród” („naród to codzienny plebiscyt”). Co do tego nasuwa się pewne spostrzeżenie: Renan ze swoim środkowo- i wschodnieuropejskim „kulturowym” pojęciem „narodu” stoi rzekomo w opozycji do Johanna Gottfrieda Herdera. Nikt nie może zapamiętać wszystkiego, a przede wszystkim nikt nie chce zapamiętać wszystkiego. Selektywność jest uwarunkowaniem poznania historii: Według Ernsta Renan Francja jawi się – między innymi – jako produkt powstały w wyniku zapomnienia północnofrancuskiego mordu na południowofrancuskich katarach (albigensach – przyp. J.Stawny):

„Zapomnienie” – wręcz chciałbym powiedzieć: historyczna pomyłka – odgrywa w procesie tworzenia się narodu istotną rolę i dlatego postęp studiów historycznych często stanowi dla narodu niebezpieczeństwo. Badania historyczne wydobywają na światło dzienne akty przemocy – nawet te o najłagodniejszych skutkach – stojące na początku wszystkich formacji politycznych. Zjednoczenie (części krajów, społeczności w całość – przyp. J.Stawny) odbywa się zawsze w sposób brutalny. Zjednoczenie Północnej i Południowej Francji jest wynikiem prawie całego stulecia eksterminacji i terroru. Król Francji, który jest – jeśli wolno mi się tak wyrazić – typowym modelem okazowym

świeckiego „krystalizatora”, tenże król Francji, który dokonał najdoskonalszego narodowego zjednoczenia, jakie tylko może być – wzięty pod lupę traci swoją glorię. Uformowany przez niego nadór przeklina go, a dziś jeszcze tylko garstka wykształconych wie, jak doniosła była jego postać i czego rzeczywiście dokonał. (...) Ale o wiedzy całego narodu stanowi to, że wszystkie indywidualne jednostki mają ze sobą coś wspólnego, również to, że wiele wydarzeń zapomniały. Żaden Francuz nie wie, czy jest Birgundczykiem, tak jak każdy Francuz musiał być zapomnieć Noc św. Bartłomieja i masakry na południu Francji w XIII wieku.”

Tak właśnie ma się stosunek badań naukowych do kolektywnego mitu: Nauka szkodzi kolektywnemu poczuciu tożsamości. Dziś odnosi się to prawdopodobnie zarówno do tworzonego „patriotyzmu konstytucyjnego” („Verfassungspatriotismus”) jak i do nowo inicjowanej „tożsamości europejskiej” – w nie mniejszym stopniu niż do nacjonalizmów w XVIII / XIX wieku. Renan wyjaśnia z naciskiem – sam będąc dziewiętnastowiecznym nacjonalistą –, że w przypadku innych mocarstw, np. Imperium Osmańskiego, próby zintegrowania różnych grup etnicznych i religijnych nie bez powodu skończyły się niepowodzeniem (dokładniej: mocarstwa te tak na prowadzenie tego nie chciały) – i właśnie dlatego musiało się to zakończyć ich upadkiem. Jak więc widzimy, Renan analizuje jak naukowiec i tym samym załatwia coś innego niż indoktrynację na rzecz „tworzenia narodu”.

Na uwagę zasługuje to, że „obrachunek” z historią w wykonaniu narodu z sukcesami polega na zwykłym zapomnianiu, na cynicznym zaakceptowaniu dokonanych w przeszłości zbrodni („cel [tworzenie narodu] uświęca środki [masakry]”), że „pamiętanie” degraduje się do ideologii, do tworzącej społeczność (w tym wypadku: naród) legendy, do mitycznej opowieści, podczas gdy „badanie” jest szkodliwe, chociaż zakrojone na węższą skalę i przy zachowaniu starannie wyznaczonych ram tworzenia poczucia tożsamości – już tak nie szkodzi. Czy można sobie na to moralnie i kognitywnie pozwolić? – to niech już pozostanie w sferze założeń. Dlatego też, ponieważ nikt więcej nie był obciążany, dziewiętnastowieczna Francja mogła się z tym dość dobrze uporać; kości (bezprawnie) zabitych – tak jak i kości (działających bezprawnie) zabójców – już dawno spróchniały, ich potomnych „przenicowano” na Francuzów.

Tym sposobem unicestwienie historii pokonanych (n.p. Ameryka lub Południowa Francja) i zastąpienie jej historią zwycięzców (n.p. Hiszpania oraz Północna Francja) jest ufundowaniem nowej „tradycji” („zkonstruowanie”, „ugruntowanie”). Oczywiście zrealizowanie tego, żeby historia pokonanych została zapomniana – nie jest takie łatwe. Masami można przytaczać przykłady na powodzenie „opozycyjnych subkultur”, przykłady na „świadomość historyczną w podziemiu”. Ale te są już przykładami na inny model „obrachunku”, albo lepiej powiedziawszy „pseudo-obrachunku” z historią.

Czy historię da się zafałszować? Czy pamięć da się wymazać? Usiłowania władców (począwszy od Thutmose III. i Shi Huang Ti poprzez Hiszpanów w Afryce oraz zwycięzców Fulbe, którzy pokonali miasta Hausa w Zachodniej Afryce, aż po Hitlera i Stalina) były z jednej strony uwieńczone wielkim sukcesem, ale z drugiej strony pozostały w zadziwiającym stopniu bez sukcesu. Tradycją kulturową daje się skutecznie manipulować jedynie wtedy, gdy nie ma się do czynienia z ludnością o odwrotnie nakierowanych zainteresowaniach i pozbawioną rdzennego poczucia tożsamości. W przeciwnym razie powstaje opozycyjna subkultura uzbrojona w taką „przeciw-pamięć” i „przeciw-historię kultury”, która – nawet w izolacji i zgettoizowana – jest w stanie przetrwać nawet stulecia.

Ani Hiszpanie ani Kreole nie zdołali do dnia dzisiejszego unicestwić owej „przeciw-

pamięci” ludów indiańskich („natives Americans”) – poczytajcie Państwo na ten temat n.p. w pracach Ludwiga. Co najwyżej udało im się wyłączyć owe ludy z obiegu słowa pisanego, a więc z dyskursu dominującego niemal w każdej kulturze. Subkultury mają w sobie – również w przypadku mniejszości narodowych Związku Sowieckiego – coś z ruchów powstańczych, ruchów podziemnego „drugiego obiegu” i tajnych związków (literatura samizdatowa). Przychodzą tu na myśl katakumby z czasów wczesnochrześcijańskich lub kazania Hussytów wygłaszane w lasach. Również „sekty i gminy nowochrzścicieli w Rosji i Ameryce” są do dziś w posiadaniu rękopiśmiennych kronik pochodzących z XVI wieku, zawierających opisy ich założenia i wcześniejszych prześladowań.

Można to nazwać modelem „użalanie się nad sobą, pogodzenie się z rolą ofiary i żałoba” („Selbstmitleid, Viktimisierung und Trauer”), („Sprawiedliwość nastanie dopiero na tamtym świecie!”). Typowe dla tego nastawienia jest wycofania się do „własnej samotni” tzn. w struktury w postaci nisz, getta, subkultur. Nierzadko miejsce „racjonalnej” i „sprawiedliwej wobec rzeczywistości” historii zajmują pieśni ludowe, bajki i mityczne opowieści. Jednocześnie oznacza to jedynie dla wtajemniczonych zrozumiałe „teksty w języku niewolników” – patrz: B. Brecht –, które dzięki temu „zaszyfrowaniu” z powodzeniem wymykają się cenzurze rządzących i propagowanej przez nich władzy: „Naszym dzieciom musimy przekazać prawdziwą historię – w razie potrzeby w tajnej, zaszyfrowanej wersji; właściwa historia to historia naszej własnej małej grupy sprawiedliwych, wybrańców i wybawionych – również wtedy, gdy pogrążona jest ona w cierpieniu, a wręcz dopiero wtedy.” To samo mustro występuje – z uzasadnionych powodów czy też bez nich – w społeczeństwach nowoczesnych.

2.2. Osiągnięcie „obojętności” i władza „chorobliwego powtarzania/powielania”

Nawet w przypadku bardzo obciążającej historii – jak n.p. w przypadku prześladowań gmin religijnych – można zastosować zupełnie inny model rozważania, mianowicie podjąć próbę osiągnięcia stanu obojętności. Za przykład mogą tu posłużyć „wojny wyznaniowe i spory konfesjonajne”. Jak wiadomo - rozróżnienie między wyznaniem chrześcijańskim protestantów i katolików około roku 1500 jeszcze nie istniało. Pojawiło się ono dopiero od 1517 roku – w wyniku bardzo burzliwego i długotrwałego procesu, w trakcie którego wykrystalizowało się początkowo kilka odmiennych kierunków (katolicy, luteranie, anglikanie, reformaci, irenicy, także nowochrześcijańscy i inne sekty.)

Prawie jedno stulecie (1545-1648) trwały krwawe wojny, który miały oczywiście także inne powody. Bądź co bądź: Przynależność konfesjonalna była zupełnie wystarczającym powodem do wzajemnego mordowania się i do wypędzeń. Dopiero w 1648, gdy zdążył już narosnąć i utwalić się wielki balast obciążającej historii, zaczęto z oporami mówić o „tolerancji” – aczkolwiek opartej o motto typu: „Ponieważ ani nie możemy wszystkich przekonać ani wstępnym zabić, musimy pogodzić się z tym, że wszyscy oni będą w swoim ziemskim życiu egzystować obok siebie, natomiast ukarani zostaną w piekle.” Tu pozwolę sobie na uwagę: Dzisiejsze, pozytywne znaczenie słowa „tolerancja” – lepiej byłoby powiedzieć „wzajemna akceptacja” – wykrystalizowało się dopiero znacznie później i bardzo opornie. Konflikt wyznań pozostał – jak zakaźna choroba – wirulentny, jak świadczą o tym wygnanie Salzburchyków i Hegenotów oraz deportacje krypo-luteranów na rozkaz Marii Teresy w XVIII wieku. Jeszcze po roku 1871, w nowo utworzonej Rzeszy Niemieckiej, szalał przez wiele lat zaciekle „Kulturkampf”; wielu uważało, że „naród” składający się z ludzi różnych wyznań nie może prawidłowo funkcjonować. Jeszcze po roku 1950 wiele szkół ludowych przestrzegało ściśle podziałów konfesjonalnych.

Szczególnie uchodźcy i wypędzeni po 1945 zebrali pod tym względem częściowo bardzo bolesne doświadczenia, jak n.p. babka jednej z uczestniczek „Konkursu Historycznego Prezydenta Republiki Federalnej” w 2002/2003, noszącego tytuł: „Odejść – przybyć. Migracje na przestrzeni dziejów”. (Odsyłam do: Glück 2003). Wówczas dwunastoletnia wnuczka zdaje szczegółową relację oraz cytuje w wielu miejscach swoją babcię jako świadka wydarzeń. Długie cytaty odzwierciedlają, jakie bariery dzieliły jeszcze około 1950 – już nawet z przyzwyczajenia – katolików i protestantów, ale jak stopniowo – w ramach regionalnych przemieszczeń oraz konfesjonalnego przemieszania ludności – inne aspekty stawały się ważniejsze, szczególnie rosnąca akceptacja wobec przybyłych osiedleńców, wzajemna pomoc, przyjaźń, w końcu miłość. I tak w 300 lat po zakończeniu religijnej wojny domowej, w miarę narastającego życiowo-historycznego doświadczenia „przynależność konfesjonalna” straciła – w szczególności wśród pobożnych chrześcijan – dość szybko na znaczeniu. „Ekumeniczne małżeństwa”, które dotychczas stanowiły absolutny wyjątek, ponieważ szczególnie strona katolicka stanowczo je odrzucała, wręcz nawet ich zabraniała, są dziś ogólnie przyjęte.

Natomiast około roku 2000 sprzeczności między katolikami i protestantami przedstawiały się już jako mocno załagodzone. Wielu ludzi różnych wyznań pobiera się; Badania wykazują, że młodzi ludzie często nie wiedzą do jakiej konfesji należą. A więc liczy się motto: „Jeśli wasi przodkowie się wzajemnie zabijali, to był to przypadek. Dlaczego właściwie było to wszystko kiedyś takie ważne?” Ten model należałoby nazwać „bagatelizowanie zamiast sumiennego obrachunku”, „uznanie za załatwione poprzez przejście do porządku dziennego”, „odłożenie sprawy ad acta”. W sytuacji, w której obie strony są w stanie „sekularyzacji” zadawnione cierpienia i pełne nienawiści odwieczne podziały między konfesjami przestają ze zrozumiałych względów odgrywać jakąkolwiek rolę.

Aczkolwiek odnosi się to w normalnym przypadku tylko do wielowyznaniowych krajów Środkowej Europy. W Niemczech, Szwajcarii i Niderlandach problem konfesji został zażegnany, a ludzie niezbyt wykształceni nie są już go w stanie ogóle przedstawić. Pytanie Martina Luthra: „W jaki sposób dotrę do miłosiernego Boga?” jest dla nich wprost nie do pojęcia. Dogmatyczne spory na temat (ekumenicznej - przyp. J.Stawny) „ostatniej wieczerzy” czy „Mariologii” stały się w międzyczasie nawet dla ludzi wykształconych zupełnie nieznanymi. Pojęcie „religia” – jak zostało udowodnione – jest dziś zupełnie inaczej rozumiane. Mimo to znów zalecana jest ostrożność: Istnieją jaskrawe przykłady sytuacji odwrotnych, kiedy – nie zważając na inne ważne przyczyny – na „obrzeźkach” konfesji chrześcijańskich uformowały się różne „narody” (władające tym samym lub prawie tym samym językiem), które znajdują się w stosunku do siebie w stanie wojny lub wojny domowej. Dotyczy to w szczególności Irlandii oraz Bośni. Przy czym tutaj wchodzimy już na teren innej figury z zakresu „(pseudo)-obrachunku z historią”

Najnowszy przykład „Wojen Bałkańskich” (szczególnie w Bośni i w Kosowie), które – jak wiadomo – także zostały wywołane przez „historię”, nie musi być tu bliżej przedstawiany. Model zachowania polega w tym wypadku na „zobowiązaniu wobec tradycji” oraz „naśladowaniu wzorów”, co wymaga szczególnego podejścia do pojęcia „małżeństwo”. Oceniając ją z zewnątrz w figurze tej dostrzec można zacięcie do „obstawiania przy swoim” („mieć zawsze ostatnie słowo”) oraz „pięlegnowanie nienawiści i chęci zemsty” („składowanie niewyrównanych rachunków i przedkładanie ich na nowo przy każdej okazji”). Oczywiście przychodzi tutaj na myśl „krwawa zemsta”, jak w dramacie „Romeo i Julia” Shakespeare’a. W innym znanym fikcyjnym wariacie – w powieści Marka Twain’a „Huckleberry Finn” – fenomen ten nazywa się „waśń”: Teks o charakterze przypowieści uwidacznia aż nazbyt jasno, że „krwawa zemsta” lub „dziedziczna (odwieczna) wrogość”

jest historycznym fenomenem, który jawi się jako tylko pozorny obrachunek z obciążającą historią; pozorny obrachunek, który całkowicie oddalił się od punktu wyjścia, (od zadawnionej przyczyny „waśni” – przyp. J.Stawny), który zaczął niejako żyć swoim własnym życiem (nikt już nie pamięta początku, powodu waśni), gdzie przyczyna jest nieosiągalna dla racjonalnych rozważań, ale wystarcza do rozpętania wzajemnego wyniszczenia się (proszę porówniać z powieścią M. Twain’a.) Idąc tropem tej logiki nie można więcej zadać decydującego pytania: „Dlaczego właściwie musimy stale kontynuować tę ,krwawą zamstę’?” Funkcjonowanie modelu historycznej „dziedzicznej (odwiecznej - J.S.) wrogości” jest tak oczywiste, że nie wymaga tutaj dodatkowych wyjaśnień.

3. „Obrachunek z historią” jako sposób nabycia „otwartości na przyszłość”

Cztery pozostałe błędne formy można uporządkować w dwie przeciwstawne pary: W przypadku dużej różnicy sił pomiędzy byłymi lub aktualnymi wrogami są to „szanse” na „wymazanie (unicestwienie- J.S.) historii” i „getto-historia”, w przypadku raczej równych sił po obu stronach jest to możliwość „zobojętnienia” i „pielęgnacja dziedzicznej (odwiecznej – J.S.) wrogości”. Jak jednakże wygląda uwieńczona powodzeniem forma obrachunku z historią?

Jeśli dwie kultury, społeczeństwa czy populacje zwycięzców i pokonanych zrastają się na trwałe w całość, punkty widzenia każdej ze stron na obustronne zwycięstwa bądź porażki (także na własne cierpienie/dokonane krzywdy i niesprawiedliwości oraz cudze cierpienie/dokonane krzywdy i niesprawiedliwości) muszą się mozolnie ze sobą przepleść – podobnie jak ich języki („Z ,Normandzkiego‘ i ,Anglosaskiego‘ powstanie ,Angielski‘!“, „Szwajcaria to naród o czterech językach i dwóch konfesjach.“ „Tożsamość kulturowa Meksyku zawiera w sobie historię zarówno Hiszpanów jak i Azteków.“ Odnosi się to naturalnie także do – kiedyś skłóconych ze sobą – sąsiadów, którzy wspólnie wchodzą w skład większej całości.

Ważna jest wyrozumiałość dla drugiej strony lub multiperspektywa: „Także druga strona posiada – względne – prawo” oraz „Również nasza strona ponosi – częściowo – odpowiedzialność”. Warunkiem musi być w tym wypadku zdolność przyznania, „że głową się muru nie przebiję”. Tak dochodzi do „omijania obrachunku z konfliktem i rezygnacji”, ale tak też powstają „szanse na nowe rozwiązania”. Ten model można nazwać: „krytyka jako odmowa” oraz „dopuszczenie nowego początku”. „Minione cierpienia mają sens tylko wtedy, gdy doprowadzą do zmartwienia: Wyjdźmy sobie po prostu na przeciw – a dalej pójdźmy razem!”

Mówiąc nieco patetycznie, jest to także model „pojednania ponad grobami”, „przewyciężenia konfliktu czyli pokonania go z szansą na urośnięcie w siłę”, „szukania alternatyw”. Model ten zawiera dość ściśle ustaloną kolejność poszczególnych faz: „Niezdolny konflikt nie do rozwiązania” poprzez „pełną niechęć tolerancja z dystansu” do „ograniczona obustronna akceptacja”. Oznacza to lepszą możliwość komunikacji ze stroną przeciwną, także lepsze szanse dla pozycji: obstawiać za/przyznawać się do własnych błędów (bez poczucia winy i bez zdrady na samym sobie); ale właśnie poprzez takie nastawienie można lepiej ze sobą i z innymi dojść do ładu.

Model ten wymaga wprawdzie podjęcia moralnej decyzji przeciwko nienawiści a na rzecz współpracy („Nie jestem tu po to, żeby wspólnie nienawidzić lecz żeby wspólnie kochać!”), ale zawiera on zdrową porcję „pragmatyzmu” oraz „własnej korzyści” („Przede mną stoją ważniejsze zadania niż angażowanie i poświęcanie się bijatykom moich przodków!”) W tym wypadku nie ma jeszcze dużej ilości stosownych przykładów; ale sytuacja, w której „drugiej

strony” ani nie da się całkowicie przekonać, ani całkowicie zasymilować bądź zabić, nie istnieje jeszcze zbyt długo. Niezbędne jest stopniowe wprowadzanie do użytku procesu uczenia się, pokonywania i „uwalniania się” poprzez rozpracowanie historii i obrachunek z nią, przy czym szczególnie wymagana jest wytrzymałość w stosunku do wielu możliwych interpretacji oraz ambiwalentności ocenianych faktów.

Z socjopsychologii w międzyczasie wiemy, że zarówno wrogości jak i przyjaźnie dają się manipulować i sztucznie kształtować. Według Leona Manna żeby móc definiować sytuacje wystarczy zdominować medium:

„Dwudziestudwóch kompletnie sobie obcych chłopców zgromadzono w pewnym letnim obozie. Podzielono ich na dwie dziesięcioosobowe grupy – „Grzechotniki” i „Orły”. Przez pierwsze dwa dni jakkolwiek kontakt między grupami był zakazany, tak że wewnątrz grup mogło się przez ten czas rozwinąć poczucie przynależności do grupy.

Następnie – po wykrystalizowaniu się po obu stronach poczucia grupowej solidarności wprowadzono do eksperymentu sytuacje, zmuszające obie grupy do zwalczania się oraz zawody sportowe, po to, aby między grupami powstała rywalizacja. Ta z kolei rozwinęła się tak szybko, że członkowie grupy Grzechotników i Orłów w przeciągu paru dni zaczęli się wzajemnie obrażać, pomawiać o oszustwa i organizować napady, w wyniku których spalili nawzajem flagi przeciwnej grupy. Po tym udanym sprowokowaniu sytuacji konfliktowych naukowcy rozpoczęli z kolei starania w kierunku złagodzenia napięć między grupami. W tym celu stworzyli sytuacje, które wymagały kooperacji obu grup, gdyż tylko w ten sposób mogły zostać rozwiązane problemy, dokuczające w tym samym stopniu obu grupom. Podczas gdy grupom stawiano zadania, których pokonanie nieodzownie wymagało obustronnej współpracy, objawy wrogości zaczęły rychło ustępować, a kontakty między grupami przybierać na częstotliwości. Wniosek z tego eksperymentu brzmi następująco: Współzawodnictwo i wrogość między rywalizującymi grupami w obrębie społeczeństwa mogą z dobrym skutkiem wtedy zostać zredukowane, a wspólna praca wtedy wspierana, gdy uda się grupy skonsolidować na tyle, aby udało im się wspólnie osiągnąć cały szereg zamierzeń. Przy czym należy także zasugerować, że kooperatywne starania prowadzą do pokonania zaistniałego zadania. Natomiast w wypadku, gdyby współpraca nie miała doprowadzić do osiągnięcia obranych celów, możliwe jest w efekcie końcowym zamiast złagodzenia – zaostrenie się konfliktów.”

Cytat ten jest tym bardziej zajmujący, że sami naukowcy nie tematyzują możliwości przeniesienia wyników eksperymentu z płaszczyzny wewnątrzspołecznej na międzynarodową, a modelowo-eksperymentalnej imitacji "nation building" praktykowanej przez „socjalnych inżynierów” i „narodowych ideologów” w ogóle nie dostrzegają. Ale ten „transfer” czyli możliwość paraleli zachowań i ich skutków jest – są rzecz jasna – dość oczywisty. Rywalizujące ze sobą narody są przez historię, z którą nie dokonano obrachunku – albo którą wręcz poddano manipulacjom – podburzane przeciwko sobie (co można udowodnić za pomocą całej masy przykładów). Wspólne zadania umożliwiają współpracę, a nawet jej wymagają, tzn. sytuacje wywierające nacisk są szczególnie korzystne dla osiągnięcia stanu „wyrównania” („równowagi”). W rzeczywistości „zimna wojna” po 1945 była wręcz warunkiem integracji Europy Zachodniej i „pojednania” między Niemcami a Francją. Odwrotnie rzecz biorąc – niepowodzenie wspólnych projektów (n.p. wprowadzenia waluty Euro) mogłoby doprowadzić do odnowienia się – rzekomo minionych (historycznych) – wrogości, ponieważ „projekcje” i „mechanizmy szukania kozła ofiarnego” mogą oczywiście być – jak to jest z dawnymi dawnymi znane – stale na nowo nadużywane.

A zatem: Wiemy, że grupowe lojalności i grupowe wrogości „produkowane” są m.in. za pomocą konstrukcji historycznych, w szczególności za pomocą – że tak się wyrażę – „przemysłu wokół spraw sumienia”, n.p. audiowizualnych masmediów. Czy w związku z tym nie byłoby lepiej obchodzić się z historią po swojemu – w sposób wolny, autonomiczny i demokratyczny, zamiast pozwalać sobą manipulować? Właśnie takie podejście mogłoby być „obrachunkiem z historią”.

Uwaga: Obszerny wykaz literatury można uzyskać przez Niemiecko-Czeskie Forum Kobiet.

Claudia Kraft, Warszawa

Chciałabym poczynić pewną uwagę na temat Pańskiego wystąpienia. Gdy mówił Pan o wariacie samodefiniowania i prezentowania siebie jako ofiary („Selbstviktimsierung”), że takie zachowania pojawiają się w przypadku ugrupowań „samizdatowych” i sądzę, że aktualnie mamy w Niemczech do czynienia z swego rodzaju „Selbstviktimsierung” i że popadamy na powrót w narodowy dyskurs. Hans Lender powiedział kiedyś w pewnym wywiadzie, przeprowadzonym w Polsce, że to „Selbstviktimsierung” w Niemczech – jeśli będziemy mieli szczęście – samo z siebie ustanie, a jeżeli będziemy mieli pecha to przerodzi się ono w nowy nacjonalizm. Za interesujący uważam aspekt, że „Selbstviktimsierung” ogarnia grupy lub też podchwytywane jest przez grupy, które na zewnątrz sprawiają wrażenie nadzwyczaj skonsolidowanych.

Jeszcze tylko krótko na temat referatu pana Dumina. Interesujące jest, jak niestała jest pamięć. Przedstawiony przez Pana nadzwyczaj idylliczny obraz współżycia Niemców i Polaków na Dolnym Śląsku tuż po wojnie opiera się moim zdaniem bardzo mocno na zafałszowaniach do wewnątrz, służących temu, aby różne traumatyzujące sytuacje uczynić dla siebie samego znośnymi. W Pana wystąpieniu zabrakło mi niektórych aspektów tego współżycia. Jednym z tych brakujących aspektów jest n.p. rola, którą po wojnie odegrała we wszystkich trzech częściach regionu Armia Czerwona. Była to bardzo decydująca rola, która w regionalnym procesie obrachunku z historią we wszystkich trzech krajach nie może w żadnym razie zostać „wmieciona pod dywan”. I jeżeli weźmie się ją pod uwagę, to szybko dojdzie się do wniosku, że ta „idylla” – przynajmniej w pierwszych latach po wojnie – absolutnie nie była idylliczna.

Dziękuję bardzo.

Prof. Bodo von Borries, Hamburg

Zupełnie się z tym zgadzam. Gdyby mi przyszedł do głowy ten przykład, wykorzystałbym go być może bo to, by uzmysłwić, że nie tylko mniejszości i nie tylko tradycyjne społeczeństwa mogą paść ofiarą zjawiska nazwanego tutaj „Selbstviktimsierung”. Może powinienem jeszcze dodać, że wszystkie cztery wymienione modele nie zanikają całkowicie, ich pozostałości zostają zachowane w kulturze historycznej. Zanotowałem sobie adekwatne w tym wypadku przykłady. Części tego zjawiska kompletnie nigdy nie zanikną. W każdym razie chodzi o otwarcie się na przyszłość, o otwarcie się na wspólne interpretacje. I chodzi również o pozbycie się następującej iluzji: Nauki historyczne nie są identyczne ani z kulturą historyczną ani ze świadomością historyczną społeczeństwa. Książki naukowohistoryczne osiągają nakład tysiąca egzemplarzy, audycje telewizyjne oglądane są przez miliony odbiorców. A decydujące są procesy mentalne. Nauka ma za zadanie dostarczać stale nowych bodźców, stale od nowa korygować, stale od nowa rzucać wyzwanie. Nauka nie jest

instancją, która po prostu miałaby neopozytywistycznie rozliczyć się z całą przeszłością.

Tego nie da się nigdy osiągnąć. Zadaniem nauki jest zatem, że tak powiem, w odpowiedzialny sposób rzucać małe wyzwania – incentives – żeby kultura historyczna mas przebiegała żywo i była produktywna. Ta z kolei jest swego rodzaju tankowcem, który nie daje się sterować ani przez ministerstwa kultury ani przez producentów szkolnych podręczników.

Heide Schütz, Bonn

Chciałabym Panu, Penie von Borries, podziękować. Pod koniec tego popołudnia, podczas którego przedstawiono wiele różnych perspektyw widzenia naszej wspólnej historii w tym regionie oraz w Europie, wskazał nam Pan różne możliwości, jak możemy się siebie wzajemnie lepiej przysłuchiwać i jak lepiej uporządkować nasze własne punkty widzenia. Tak przynajmniej ja to widzę w odniesieniu do siebie samej. Cieszę się bardzo, że zechciał Pan pokonać tę daleką drogę i przyjechać do nas tutaj zgromadzonych. „Odkryłyśmy” Pana, jak już wspomnoła pani Lottenburger, przed rokiem i sądzę, że to, co Pan nam dziś „dał na drogę”, jest pomocne w rozwinięciu adekwatnych dla tego regionu sposobów obchodzenia się z jego historią.

Věra Vohlídalová

Wypowiedź pani Heide Schütz uważam za prawdziwe słowo kończące na dzień dzisiejszy. Ale proszę Państwa jeszcze o zebranie sił na wysłuchanie wyników naszego trudno spędzonego wspólnego czasu – zestawionych przez panią Marię Lubich.

Potem czeka na Państwa zimny bufet oraz możliwość podyskutowania z wieloma interesującymi ludźmi. Niektórzy z nich przedstawili się już za pomocą swoich wystąpień czy referatów. Chciałabym jeszcze zwrócić uwagę Państwa na obecne tu historyczki, panią Kaiserową i panią Melanovą oraz na pana Milana Horáčka, kierownika Fundacji Heinricha Bölla (Heinrich-Böll-Stiftung) w Pradze.

Rozpoznanie ich Państwo po identyfikatorach z nazwiskami. Jeśli ktoś potrzebowałby tłumacza, postaramy się pomóc. Jest wśród nas wielu, którzy chętnie przyjdą z pomocą.

Zanim Maria Lubich wygłosi referat „Przeżycia kobiet, dzieci i osób starszych“, chciałabym podać kilka informacji osobistych o Marii Lubich.

Maria Lubich von Milovan urodziła się w Troppau/Opawa, od wypędzenia w lipcu 1945 mieszkała w Berlinie. W Kolonii zdobyła wykształcenie dyplomowanej bibliotekarki, po czym studiowała germanistykę i historię w Kolonii i Berlinie. W 1968 przeprowadziła się do Bielefeld. Następnie otrzymała zadanie utworzenia biblioteki szkolnej w Oerlinghausen. Pracowała tam do roku 1998. Od 2002 mieszka – ku mojej osobistej radości – znowu w Berlinie.

Proszę, Maria.

Przeżycia kobiet, dzieci i ludzi starych

Maria Lubich von Milovan

„Nie da się powiedziwć, jakie jest życie, trzeba je opowiedzieć“

stwierdziła Hannah Arendt.

Uczennice gimnazjum F.X. Šaldy w Libercu

Hana Effenbergerová,
Tereza Lennerová,
Jelena Atroščenko,

prze czytają krótkie teksty, sprawozdania i dokumenty, które rzuca światło na wydarzenia w tym regionie.

Proszę o wyrozumiałość, że teksty te zostaną przeczytane po niemiecku. Zaczepnęłam je ze źródeł niemieckojęzycznych oraz ze źródeł przetłumaczonych na Niemiecki. Języków Czeskiego i Polskiego nie znam.

Dr Libuše Nachtmannová,

urodzona w 1919 w Rudnicach nad Łabą (Roudnice nad Labem/Raudnitz an der Elbe)

Pochodzę z Północnych Czech, ale jestem Czeską, a nie Niemką sudecką. Uczęszczałam do technikum i studiowałam farmację na Uniwersytecie w Pradze. 17 listopada 1939 roku, byłam wtedy na drugim roku studiów, wszystkie uniwersytety i wyższe szkoły techniczne zostały zamknięte z powodu rozruchów studenckich, które miały miejsce 28 października 1939 tj. w rocznicę utworzenia Republiki (Czechosłowacji-przp.tłum.). Nie mogłam dalej studiować i musiałam pójść do pracy. Wszystko, co wtedy przeżyłam, zawiodło mnie do udziału w ruchu oporu. Oficerownie pochodzący z mojej ojczyzny powiedzieli mi: „Musisz nam pomóc“. Ponieważ nasza nielegalna armia potrzebowała także kobiet i dziewcząt, zostałam przyjęta do tej organizacji. Kobiety i dziewczęta musiały n.p. przenosić nadajniki z jednego domu do drugiego – nie wolno było dwa razy pod rząd nadawać z tego samego miejsca. Części nadajników były chowane w torbach, ale oczywiście nie kompletny nadajnik w jednej, tylko każda z nas miała w torbie jakąś część, przysypaną na wierzchu ziemniakami. Tym sposobem mogłyśmy – nie wzbudzając podejrzania – przemieszczać się tramwajem z miejsca na miejsce. Długo nie pracowałam w „podziemiu“, ponieważ moje nazwisko wyszło na jaw w jakimś przesłuchaniu. Zostałam aresztowana. Było to 6 października 1941, a już 28 listopada 1941 zostałam odtransportowana do Ravensbrück, gdzie pozostałam przez 4 lata - do końca wojny.

Wersja skrócona z: Niemiecko-Czeskie Forum Kobiet. Niemiki i Czeski w obywatelsko-społecznym dialogu na temat kształtowania przyszłych stosunków. Dokumentacja nr. 3, strona 44

Louisa Hermanová,

urodzona w 1916 w Świtawach (Svitavy / Zwittau)

Kiedy musiałam pójść do obozu koncentracyjnego, byłam najlepszych latach mojego życia. Pochodzę z dobrze sytuowanej rodziny mieszczańskiej. Studiowałam w Pradze i pracowałam w szkole Montessori. Po czym nagle nie mogłam dalej pracować w publicznym przedszkolu, ponieważ żydowskich obywateli nie wolno było zatrudniać w państwowych instytucjach. Z drugiej strony jednak zapaliło się dla mnie „zielone światło”: Wiele niemieckich piastunek, siostr i przedszkolank, które pracowały w żydowskich rodzinach, ze strachu zwalniano i to spowodowało korzystną dla mnie sytuację, bo miałam większy wybór, jeśli chodzi o miejsce pracy. Zabiegano o mnie mniej lub bardziej, ponieważ wówczas wykształcenie, które ja posiadałam, nie było wśród kobiet lub dziewcząt taką oczywistością. Mój ojciec przykładał do mojego wykształcenia wielką wagę. Niestety bardzo często musiałam zmieniać miejsce pracy, bo w tym czasie wiele rodzin żydowskich już emigrowało.

24 kwietnia 1942 dostałam się do transportu, pomimo, iż jedna z rodzin koniecznie chciała mnie zabrać z sobą do Wielkiej Brytanii. Ponieważ moja rodzina była już w tym czasie w Theresienstadt (Terezin), odrzuciłam tę propozycję i również tam wylądowałam.

Mój ojciec i mój brat zostali wywiezieni „zielonym transportem“ („grüner Transport“). Ponieważ nie wolno nam było więcej podróżować, długo ich nie widziałam i dlatego pogodziłam się z tym, że ja także znalazłam się w Theresienstadt, wierząc, że przynajmniej tym sposobem będziemy razem. To była wielka ułuda! W Theresienstadt – w tym czasie przebywała tam jeszcze ludność cywilna – nie wolno nam było w ogóle opuszczać koszar.

Wersja skrócona z: Niemiecko-Czeskie Forum Kobiet, Niemki i Czeski w obywatelsko-społecznym dialogu na temat przyszyłych stosunków, Dokumentacja nr.3, strona 30

Pan Wollmann, Friedland (Frýdlant)

Było to 16 czerwca 1945, w sobotę. Wczesnym rankiem poszedłem do dobrze mi znanego gospodarza w pobliżu Friedland koło Reichenberg (dziś Liberec) w Północnych Czechach, żeby z grzeczności pomóc mu przy zwózce siana. Przez cały dzień miałem złe przeczucia, nie potrafiąc sobie wytłumaczyć powodu. Wróciłem późnym wieczorem. Wybiła godzina 23cia, żona i ja akurat chcieliśmy się położyć spać, gdy dobiegł mnie z podwórza głos, wołający moje nazwisko. Podeszedłem do otwartego okna i zobaczyłem Czecha z jakimiś papierami w ręku. Zszedłem na dół, a on wręczył mi jeden z egzemplarzy. U góry pisma widniał napis, który przeszył nas jak pchnięcie sztyletem, oboje z żoną oniemieliśmy ze strachu, niezdolni do tego, żeby cokolwiek przedsięwziąć. Następnego dnia o 2 godzinie (tzn. najbliższej nocy, a więc za trzy godziny!) mieliśmy stawić się na dworcu w celu wywiezienia. Proszę wyobrazić sobie nasze położenie: O wysiedleniu nie było nigdy mowy, a tu nagle mamy - bez uprzedzenia i zupełnie na to nie przygotowani - opuścić na zawsze nasze rodzinne strony i nasz przez dziesiątki lat wypracowany piękny i wartościowy dom z całym dobytkiem i udać się w zupełnie niewiadomą przyszłość, i to bez żadnego poczucia osobistej winy – wręcz przeciwnie: reżymu nazistowskiego nienawidziliśmy od samego początku. To była straszna sytuacja, przy czym pozwolono nam zabrać z sobą tylko 24 kg bagażu na osobę. Byliśmy całkowicie niezdolni przedsięwziąć cokolwiek. Nastąpiła północ, minęła pierwsza godzina, druga, trzecia, a my nie byliśmy w stanie się pozbierać. Aż o trzeciej nad ranem znów usłyszeliśmy, że w podwórzu ktoś woła nasze nazwisko. Ponownie zszedłem na dół i znów

wręczono mi pismo, w którym zawiadamiano, że nasze wysiedlenie w dniu 17.6.45 zostało cofnięte. Kamień spadł nam z serca, mogliśmy odetchnąć, zaświtała nadzieja.

Źródło: Wypędzenie ludności niemieckiej z Czechosłowacji, 1994, strona 386

Wilhelmine von Hoffmann, Liberec (Reichenberg)

Uciekła z dziećmi w 1945 przed zbliżającym się frontem do Kaaden (Kadaň).

Z przerażeniem znaleźliśmy raz skórzany woreczek wypełniony prawdziwą biżuterią. Pełni strachu przekazaliśmy go komendantowi. Bo czyż nie mógł ktoś powiedzieć, że coś z tego skarbu skradliśmy? „Ależ my wiemy, że Pani jest uczciwa“- rzekł nam na powitanie komendant, który był już starszym człowiekiem. Któregoś razu, gdy nikt inny nie mógł tego widzieć, pozdrowił mnie na schodach przyjaznym skinieniem głowy – tylko ktoś, kto był w podobnej sytuacji jak my, może ocenić, jakie uczucie pewności i odwagi życiowej może wywołać w człowieku taka nikła oznaka ludzkiego uznania! Innym razem przywołał on swojego adjutanta (był to jedyny, który do uniformu miał przywieszoną dużą czerwoną gwiazdę i stale nosił pejcz w cholewie buta), a ten ukroił mojej pięcioletniej córce grubą kromkę chleba, posmarował ją także sownicą tłuszczem, komendant zaś pogładził dziecko czule po główce. Podobne doświadczenia mieliśmy częściej z tymi ludźmi, doświadczenia, które całkowicie zaprzeczały sprawowanej przez nich funkcji i ich codziennym zadaniom.

Źródło: Wypędzenie ludności niemieckiej z Czechosłowacji, 1994, strona 687/688

Wilhelmine von Hoffmann opisuje dalej:

W ogóle to doświadczyliśmy też przyjaznych gestów ze strony Czechów. Ten skromny i prosty człowiek, od wielu dziesięcioleci osiadły w Kaaden, który – aby sprawić mojemu ojcu przyjemność - wielokrotnie narażał się na niebezpieczeństwo i nieprzyjemności, próbując swą łamaną niemiecką tłumaczyć mu zawartość artykułów w czeskich gazetach, już nie żyje. Raz przyszedł syn pewnego żydowskiego adwokata, który od dawna mieszkał w Kaaden. On sam ledwo uszedł z życiem, uciekając z Teresienstadt i okazywał nienawiść tym wszystkim, którzy swym twardym postępowaniem doprowadzili jego ojca do samobójstwa. „Ale do pani przychodzę, bo pani jest człowiekiem“. Przeprowadzi z sobą swą czeską żonę. „Przykro jej, że nie zna Niemieckiego“, przetłumaczył jej uprzejmą wypowiedź. Kiedyś spotkaliśmy oboje na ulicy, chcieliśmy ich ominąć, żeby oszczędzić im wstydu i nieprzyjemności; oboje podeszli do nas, przechodząc w tym celu przez ulicę i podali nam otwarcie rękę na powitanie. – „Czech nie podaje ręki Niemcowi!“ – widniało wtedy na murach i tablicach ogłoszeniowych. Potajemnie ale przyjaźnie rozmawiały z nami także Czeszki, dla których moja matka szła. Moja córka pamięta jeszcze, jak czeska żona piekarza chwaliła ją za to, że umie liczyć po czesku i podarowała jej za to słodkie drożdżowe ciastka. Mnie oddawała od czasu do czasu „nieudany“ chleb, to znaczy taki z małymi nieregularnościami. Było to co prawda wiosną 1946, kiedy Czesi uwolnili się już od strachu przed „niebezpiecznymi“ Niemcami. Nawet pani Karel była dla nas miła; jakże byłam rada, że brała do siebie czasami, a z biegiem czasu prawie codziennie, mojej dzieci, aby bawiły się z jej dzieckiem i swoim – ze zrozumiałych względów – niepomiernym i nieustannym głodem pobudzały apetyt jej dziecka w czasie wspólnych posiłków. Na Boże Narodzenie przynosiła nam cukrowane ciastka i nawet jeszcze do obozu dla wysiedleńców przysłała man chleb wielkanocny.

Wersja skrócona z: Wypędzenie ludności niemieckiej z Czechosłowacji, 1994, strona 698

Wspomnienia po polskiej stronie granicy

Wspomnienia Niemców dowodzą istnienia ściślejszych kontaktów między polskimi żołnierzami w niemiecką ludnością cywilną, kontaktów, które często istniały już wcześniej i były po zakończeniu wojny kontynuowane. Wstrząsającym świadectwem jest zapis syna pewnego Niemca, którego uwolnił z więzienia pewien polski oficer. Ten Polak był podczas wojny jako jeńiec zatrudniony w tam samym zakładzie:

Ten oficer spojrział na mojego ojca i zapytał: „Czy pan mnie poznaje?” I dodał: „Jestem pańskim byłym jeńcem. Proszę mi wybaczyć, że pana tak orydywnie potraktowałem, ale inaczej nie udało mi się wydostać pana z więzienia. Aby pana odnaleźć przeszukałem wszystkie obozy z jeńcami wojennymi w całej okolicy. Wie pan, my prawdziwi Polacy nie zgadzamy się z tym bezprawiem, które się tutaj wielu ludziom wyrządza. Jesteśmy Polakami, a nie komunistami. Teraz zabiorę pana z sobą do domu.“

Ten uwolniony Niemiec podczas wojny uratował owemu Polakowi życie.

Źródło: Bernadetta Nitschke, Wypędzenie i wysiedlenie ludności niemieckiej z Polski w latach 1945-1949. Monachium, 2003, strona 175/176. Wersja skrócona.

Liczni Polacy wysiedleni wtedy z ich ówczesnej ojczyzny w Podhorcach są do dziś niezadowoleni z sytuacji, w której zmuszono ich żyć.

Ponadto należy stwierdzić, że dla wielu ich potomków, urodzonych już w Chmieleniu na Dolnym Śląsku, aspekt pochodzenia i historii rodziny ich dziadków ma wielkie znaczenie. Młodzi mieszkańcy znają z opowiadań bardzo dokładnie topografię wsi i obyczaje swoich przodków. Poprzez ten kontakt uczuciowy przejmują nie tylko wiedzę o nich, ale także miłość do miejscowości opuszczonych pod przymusem przez pokolenie ich dziadków.

Pwena dzisiaj 30-letnia wnuczka opowiada: “Przez całe swoje życie siedzieli na walizkach - z sercem pełnym tęsknoty za tym, co stracili. Mój dziadek zmarł mając 78 lat i do końca swojego życia miał nadzieję na powrót do ojczyzny.“

Źródło: Henryk Dumin: „Recepcja przestrzeni w kontekście doświadczeń polskich osiedleńców na Dolnym Śląsku po 1945“, tekst opublikowano w: Tożsamość miejsca / Die Identität des Ortes. Jelenia Góra 2000, strona 34/35

Dagmar Hilarová, urodzina 26.3.1928, przeżyła Theresienstadt / Terezin

Maj 1945

Był maj.
Otworzyło się nań wszystko kwiecie:
niebieskie kiście bzu
roztaczały swój zapach.
Ciężko przetaczał się przez kraj.
I każdy mógł uchwycić wolność.

Był maj.
Gałęzie zatknęły flagi
z kwiecia.
Upojone pszczoły szukały
swego ula.
Gorzkie lata przeminęły.

**Jak ślepiec
twarz człowieka,
który jest mu drogi .**

**Wiosenny wiatr
wywiał ostatni ból
z piersi.
Był maj
i wszystko rozkwitało wolnością.**

Źródło: Dzielący płot został powalony. Odnośnie porozumienia między Czechami i Niemcami. Lipsk 1998, strona 63

Ingrid Lottenburger

Bardzo dziękuję. Czytała Pani wspaniale i z wyczuciem. Wiem, jak trudno jest recytować wiersze, a szczególnie ten. Moje uznanie.

Dziękuję z całego serca.

Věra Vohlídalová

Teraz czeka na Państwa zimny bufet oraz możliwość podyskutowania z wieloma interesującymi ludźmi. Niektórzy z nich przedstawili się już za pomocą swoich wystąpień czy referatów. Chciałabym jeszcze zwrócić uwagę Państwa na obecne tu historyczki, panią Kaiserową i panią Melanovą oraz na pana Milana Horáčka, kierownika Fundacji Heinricha Bölla (Heinrich-Böll-Stiftung) w Pradze. Rozpoznanie ich Państwo po identyfikatorach z nazwiskami. Jeśli ktoś potrzebowałby tłumacza, postaramy się pomóc. Jest wśród nas wielu, którzy chętnie przyjdą z pomocą.

2. dzień konferencji

Ingrid Lottenburger

Dzień dobry, dzień dobry, dzień dobry. Mam nadzieję, że wszystko uregulowano ku Państwa zadowoleniu.

Muszę najpierw poinformować Państwa o pewnej zmianie w programie: pani dr Helga Hirsch zachorowała na grypę. Ja też jestem lekko przeziębiona. Ciągłe łzawią mi oczy, więc będę musiała bezustannie przecierać okulary. Mam nadzieję, że nie będzie to Państwu przeszkadzało. Helga Hirsch obiecała, że prześle nam swój tekst mailem. Poszłam wczoraj w nocy do biura, tekst rzeczywiście doszedł, ale nie byłam go w stanie otworzyć. Mój przyjaciel Peter, który jest naszym fachowcem informatykiem, również nie potrafił otworzyć tego pliku. Ale nie oznacza to, że referat pani Hirsch zniknie z programu, opublikujemy go później w dokumentacji naszej konferencji.

Pani dr Hirsch jest absolwentką germanistyki i politologii na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie. Pracę doktorską napisała o opozycji polskiej w latach 1976-1980. Od roku 1985 pracuje jako wolny dziennikarz. W latach 1988-1995 była korespondentem tygodnika „Die Zeit” w Warszawie. W roku 2001 otrzymała Polsko-Niemiecką Nagrodę Dziennikarską.

Dlaczego zbliżenia są tak trudne – na przykładzie polsko-niemieckim

Dr Helga Hirsch, Berlin

Trzeba było dopiero rozgoryczonych sporów o Centrum przeciwko Wypędzeniom, by zrozumieć, że dotychczasowa praca na rzecz pojednania pomiędzy Polską (jak również Czechami) i Niemcami jest co prawda zjawiskiem pozytywnym, niezbędnym i wartym kontynuacji, ale ostatecznie okazuje się być niczym innym jak tylko cienką powłoką: w „dobrych” fazach sąsiedztwa najwyraźniej potrafimy dzięki poprawności politycznej spychać na bok stereotypowe wyobrażenia o innych, lecz w fazach „złych” normalności politycznej grozi szybkie załamanie.

Cóż wobec tego?

Punktem wyjścia aktualnych napięć są w pierwszej kolejności zmiany w świadomości zbiorowej Niemców – zmiany dotyczące wzajemnego stosunku winy i cierpienia, pokuty i żaloby, własnego bólu i empatii dla innych. Niemcy nie chcą już widzieć siebie wyłącznie jako narodu sprawców. Dziś jak chyba nigdy przedtem w filmach dokumentalnych i fabularnych, w talk-show, powieściach, książkach popularnonaukowych, na seminariach i dyskusjach panelowych obecne są również cierpienia Niemców spowodowane ucieczką, wypędzeniem, deportacjami, bombardowaniami, gwałtami, internowaniem cywili oraz niewolą. Zaś Bundestag podjął decyzję o budowie Centrum przeciwko Wypędzeniom. Czy więc grozi nam relatywizacja niemieckiej winy?

Zaraz po zakończeniu wojny społeczeństwo niemieckie unikało kwestii winy, współwiny, odpowiedzialności oraz biernego uczestnictwa. Bardziej oburzało je rzekome krzywdzenie Niemców przez aliantów (np. w formie denazyfikacji) niż przestępstwa Niemców popełnione w stosunku do Żydów i innych narodów. Szybko przeprowadzono amnestię dla skazanych za przestępstwa popełnione w okresie hitlerowskim i użyto antykomunizmu, by odwrócić uwagę od zajmowania się własną historią.

To „komunikatywne przemilczanie” (wg. Hermanna Lübbe) udało się jednak utrzymać tylko do początku lat sześćdziesiątych. Wtedy to młodsze pokolenie, wzburzone procesami strażników obozów koncentracyjnych, a przede wszystkim zaś procesem Eichmanna w Izraelu, zaczęło pociągać do moralnej (i częściowo prawnej) odpowiedzialności generację swych ojców. Teraz jednak wahadło przechyliło się w inną stronę: potomni z pogardą postrzegali Niemców wyłącznie jako naród sprawców.

Politycznie niepoprawne stało się mówienie o Niemcach jako o ofiarach, podczas gdy za politycznie poprawne uchodziła akceptacja utraty terenów wschodnich oraz wypędzenia Niemców jako sprawiedliwej kary za przestępstwa reżimu Hitlera. Odpowiednio do tego polityka wschodnia Willy Brandta skłonna była do wielu ustępstw. Niemieccy uczeni częściowo przejęli polski punkt widzenia: proponowali używania w podręcznikach pojęcia „transfer ludności” zamiast wypędzenia, i tak samo nie wspominali o tzw. dzikich wypędzeniach w Polsce (od czerwca 1945, a więc jeszcze przed podpisaniem Układu Poczdamskiego) ani o niehumanitarnym sposobie przeprowadzania zorganizowanych wysiedleń przymusowych. Za politycznie poprawne uchodziło używanie wyłącznie polskich nazw miejscowości takich jak „Wrocław” czy „Szczecin”, podczas gdy niemiecki „Breslau” lub „Stettin” zdawały się już być wyrazem poglądów rewanżystowskich.

Od czasu upadku komunizmu i zjednoczenia Niemiec ten sposób widzenia ponownie się zmienił. Ludzie, których przedtem dzieliła żelazna kurtyna, mogą dziś postrzegać się nawzajem bez propagandowych wypaczeń, bez ograniczeń w czasie lub przestrzeni. Ich spotkania nie noszą już piętna oficjalnych wersji historii i nie są kontrolowane przez oficjalnych przewodników. Za teraźniejszością Wrocławia i Szczecina otwiera się ponownie przeszłość Breslau i Stettina – zarówno dla Niemców jak i dla Polaków. Zepchnięta w niepamięć historia znów się łączy; tak samo jak Niemcy mogą mówić o utracie Śląska czy też Prus Zachodnich, tak samo dziś Polacy mogą publicznie mówić o utracie Lwowa czy Wilna.

Dochodzi do tego jeszcze jeden czynnik. Przez całe dziesięciolecia zarówno dawna Republika Federalna jak i NRD chwaliły się, że we wzorowy sposób udało im się przeprowadzić integrację wypędzonych. NRD oficjalnie oznajmiła, że 4 miliony „przesiedleńców” szybko stopią się z miejscową ludnością – a ponieważ zabronione były związki krajan, problem po krótkim czasie uznano za nieistniejący. Na zachodzie z około ośmiu milionów wypędzonych w roku 1957 tylko 4,6 proc. głosowało na „Związek Wypędzonych z Ojczyzny i Pozbawionych Praw”, tak że od tego momentu wypędzeni nie posiadali już reprezentacji własnych interesów w parlamencie. Większości wypędzonych widocznie najprostszą wydawała się ucieczka w nowy początek. Z dumą wypowiedzanemu hasłu polityków – „Zintegrowaliśmy ich!” odpowiadała więc дума poszkodowanych: „Udało nam się!” Jedni i drudzy chcieli uwierzyć w to, że po dołączeniu do zachodniemieckiego standardu życia również i ich dusza odnajdzie spokój.

Od połowy lat osiemdziesiątych pojawiają się jednak coraz liczniejsze głosy, które nie oceniają już procesu integracji wyłącznie pozytywnie. Z badania Instytutu Psychologii z Hamburga przeprowadzonego w roku 1999 na 270 wypędzonych kobietach i mężczyznach wynika, że 62 proc. badanych jeszcze pięćdziesiąt lat po tych wydarzeniach cierpiało na symptomy związane z traumą spowodowaną wysiedleniem. Zaś praca doktorska z roku 1998 stwierdza, że spośród 26 pacjentów roczników 1931-1943 leczonych w Hamburgskiej Klinice Uniwersyteckiej na zawał serca i operację bypassów, tylko czwórka nie doświadczyła rozłąki i /lub strat spowodowanych przez wojnę. Wszyscy inni podczas wojny i w pierwszym okresie powojennym narażeni byli na dłuższe i poważne obciążenia.

Wypędzeni i ich dzieci stanowią ponadprzeciętną ilość pacjentów w gabinetach psychoanalityków i terapeutów zwalczających ból. Nie istnieją jeszcze co prawda żadne usystematyzowane badania zależności chronicznego bólu, nieudanych związków, braku poczucia własnej wartości oraz urazów psychicznych od ucieczki i wypędzenia. Lecz „przewyciężenie totalnej traumy, jaką jest przymusowa utrata ojczyzny” - stwierdza berliński psychoanalityk Uwe Langenhof - „będzie zajmować jeszcze kilka kolejnych pokoleń. Straumatyzowani pacjenci początkowo zbyt są zajęci obroną przed traumą samą w sobie i dostosowywaniem się do rzeczywistości zewnętrznej, by móc ją przeżywać i przezwyciężyć urazę oraz smutek”. Stąd więc jeszcze dzieci i wnuki obciążone są hipoteką rodziców. Problem ucieczki nie rozwiązuje się sam przez to, że umiera pokolenie, które ją przeżyło.

I tak właśnie powracają opowieści o niemieckim cierpieniu, o przemilczanych tradycjach rodzinnych, o zapomnianych krajobrazach – ale nie by zgłaszać roszczenia do dawnych posiadłości na straconych obszarach, też nie po to, by sadzać polskich czy też czeskich sąsiadów na ławie oskarżonych, lecz aby zapełnić białe plamy własnych biografii, na nowo odkryć zapomniane miejsca i pojąć postrzeganą dotychczas jedynie selektywnie historię w całej jej złożoności. Tak naprawdę Niemcy dopiero teraz dokonują przyswojenia sobie historii jako nierozłącznej ciągłości przestępstw i cierpień.

Lecz nie tylko Niemców zajmują te pytania o pochodzenie. Również w rodzinach polskich czy żydowskich, wyrwanych przez wojnę przemocą z ziemi ojczystej i wygnanych w inne strony, dzieci i wnuki szukają swych korzeni. Na przykład polski pisarz Paweł Huelle w powieści „Mercedes-Benz” zrekonstruował historię swych dziadków w Galicji. Podobnie młody żyd amerykański Jonathan Safran Foer („Wszystko jest iluminacją”) szukał na dzisiejszej Ukrainie unicestwionego miasteczka swych dziadków.

Lecz to, co akceptuje się u Polaków i Żydów, w przypadku Niemców wzbudza sprzeciw. „Nie uważam jednak za formę ucisku tego, że na przykład wagonami towarowymi, którymi przewożono Polaków z Kazachstanu czy skądinąd z ówczesnego Związku Sowieckiego, wywożono potem z Polski Niemców do Niemiec.” – pisał dawny polski minister spraw zagranicznych Władysław Bartoszewski – „Nie było to bowiem zamierzenie niehumanitarne. Taki był wówczas stan gospodarczy zrujnowanej przez Niemców Polski, taki tabor kolejowy, takie były warunki.”

Pisarzowi Stefanowi Chwinowi wypędzenie ze Śląska i Mazur do Niemiec Zachodnich wydaje się wręcz być „wygraną na loterii życia”. „Z czerwonej (tzn. komunistycznej – H.H.) strefy, w której nie tylko z Niemcami nikt się nie cackał, trafili do cywilizowanego świata, i sporo z nich po wojnie żyło nawet lepiej niż przed wojną w pomorskich, śląskich czy też mazurskich Heimatach.”

Pomijając już fakt, że jedna trzecia niemieckich wypędzonych wylądowała w radzieckiej – czyli również „czerwonej” - strefie okupacyjnej, wypowiedzi te obok pewnego cynizmu zdradzają też wzbranianie się przed poważnym potraktowaniem wielowarstwowości historii oraz empatii dla jednostek należących do „narodu sprawców”. Współczucie dla Niemców najwyraźniej ciągle jeszcze budzi podejrzenie zdrady narodowej. Jak gdyby ten, kto wczuwa się w ból Niemca, nie mógł być dobrym Polakiem. Jak gdyby ratunek można było znaleźć w zachowaniu starych, sztancowych wizerunków własnych, w których jedni jawią się wyłącznie jako ofiary, czyste moralnie, a drudzy jako sprawcy, zawsze winni.

Jest w każdym razie faktem, że w Polsce w tej chwili wiele osób zwróciło się przeciwko Niemcom, których obraz wywołał tygodnik „Wprost”: na okładce Erika Steinbach, przewodnicząca Związku Wypędzonych, w mundurze SS triumfująco dosiada kanclerza Schrödera - jak gdyby Niemcy przez pięćdziesiąt lat dokarmiały wypędzonych jak konia trojańskiego po to, żeby go teraz ponownie użyć przeciwko sąsiadom. Przesłanie jest takie, że Niemcy nie zrezygnowały ze swojego „Drang nach Osten”. I w każdym, rzeczywiście w każdym Polaku budzi się na nowo wizerunek Niemców jako „odwiecznego wroga”, przekazywany w każdej rodzinie i każdej szkole: od Krzyżaków, którzy nagle zaczęli domagać się władzy świeckiej, poprzez Fryderyka Wielkiego, który wraz z Habsburgami i Rosjanami zlikwidował państwo polskie, dalej Bismarcka, który chciał z Polaków wytrzebić tożsamość narodową, aż do Hitlera, który w słowiańskich „podludziach” widział jedynie zwierzęta robocze, a inteligencję wysłał do obozów koncentracyjnych.

Jak mimo tak przeciwstawnych sobie kultur pamięci może wyglądać dalszy ciąg naszych wzajemnych stosunków?

► Po pierwsze powinniśmy nauczyć się rozróżniania kwestii realnych od obaw wymyślonych, tak by możliwe stało się dopasowanie się do nowej rzeczywistości. My Niemcy powinniśmy spróbować pośredniczyć w tym, by potomkowie wypędzonych w drugim i trzecim pokoleniu nie mieli już otwartego rachunku z Czechami i Polakami. Odwrotnie: wiele osób wychowanych w imperatywie moralnym nakazującym przejęcie na siebie odpowiedzialności za przestępstwa hitleryzmu, pozwala sobie na zajmowanie się

cierpieniem niemieckim tylko wtedy, gdy łączy się to ze zwrotem w kierunku sąsiadów. Szczególnie wśród dzieci wypędzonych wiele jest osób, które nawiązały regularne kontakty z polskimi lub czeskimi szkołami, organizują seminaria na Mazurach lub w Czechach, uczą niemieckiego na Górnym Śląsku albo nawet jeżdżą do Galicji, by zrozumieć los wypędzonych polskich Ślązaków.

► Po drugie, my w Niemczech powinniśmy uświadomić sobie własną kulturalną arogancję oraz brak zainteresowania w stosunku do naszych wschodnich sąsiadów i postarać się o poszerzenie naszej wiedzy o nich. Politycy co prawda stworzyli polityczne warunki współżycia w Europie, lecz kontakty między naszymi społeczeństwami w dalszym ciągu są zbyt małe. Ile przeciętny Polak czy Czech wie o politycznych i mentalnych zmianach, jakie zaszły w Niemczech? A ile przeciętny Niemiec wie o historii Polski i Czech, nie mówiąc już o sposobie myślenia i odczuwania ich obywateli? Wzajemna znajomość mentalności jest niezbędnym warunkiem wstępnym dla przyszłej polityki europejskiej, inaczej mentalności w polityce spleatają nam jeszcze niejednego figla.

► Po trzecie, nie powinniśmy zatrzymywać się podczas tej wymiany między społeczeństwami cywilnymi przy często już zrytualizowanym wyliczaniu oskarżeń i kontroskarżeń, tego, co „my” zrobiliśmy im a co „oni” uczynili nam, tylko zacząć naprawdę słuchać się nawzajem i uznać cierpienia drugiej strony. Pojawia się przy tym wspólne cechy doświadczeń, które umożliwią empatię, nie oznaczającą ani zdrady własnego narodu ani utraty własnej tożsamości. Dokładnie w tym sensie, w jakim pisarz Ralph Giordano sformułował wskazówkę „Humanitas jest niepodzielna” to właśnie współczucie może nam pomóc wyżej cenić lojalność w stosunku do drugiego człowieka niż w stosunku do całego narodu.

Ingrid Lottenburger

Dziękujemy pani dr Heldze Hirsch za jej zaangażowanie.

Projekt, który Państwu dziś przedstawiamy, ma za sobą długą przeszłość. Przedłożę ją Państwu uwzględniając pokrótce tło historyczne, które ostatecznie doprowadziło do założenia Forum.

Ale na początek parę słów na temat mojej osoby: Jestem niemiecką przewodniczącą Niemiecko-Czeskiego Forum Kobeit. Urodziłam się w Berlinie Zachodnim, korzenie mojej rodziny są francuskie i czeskie: Mój ojciec urodził się we Francji, moja matka w Reichenberg, dziś noszącym nazwę Liberec. Studia nauk ekonomicznych odbyłam na Wolnym Uniwersytecie (w Berlinie) i byłam czterdzieści lat czynna zawodowo, z tego 20 lat w firmach Simens i AEG i 20 lat w handlowej szkole zawodowej. Jestem fachowcem do spraw organizacji i przemysłowego przetwarzania informacji. Od 20tu lat działam w pozarządowej organizacji politycznej, z tego od 4 lat jestem posłanką partii Bündnis 90/Die Grünen (*ekologiczna partia zielonych – przyp. tłum.*) w Parlamencie Federalnego Landu Berlin. Punktem ciężkości w mojej politycznej działalności jest ochrona danych i niezawisłość informacji, przemoc wobec kobiet i dzieci oraz nakierowana na przyszłość praca w celu porozumienia między Republiką Czeską i Federalną Republiką Niemiec.

A teraz nasza propozycja oraz tło polityczne założenia naszych obu stowarzyszeń:

Propozycje czeskiego i niemieckiego Forum Kobiet, dotyczące recepcji ucieczki, zagłady, wypędzenia w Euroregionie Neisse/Nisa/Nysa

Ingrid Lottenburger

W 1975 roku w Helsinkach 35 państw po obu stronach „żelaznej kurtyny” zobowiązało się do wsparcia politycznego rozwoju, mającego na celu pokonanie granic pomiędzy blokami. Na „Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie” (KBWE, niem. KSZE⁶) państwa te ogłosiły ważną dla rozwoju politycznego Europy „Rezolucję Praw Człowieka i Obywatela”.

W uzupełnieniu i jako rodzaj kontroli porozumienia, które zainicjowało tzw. Proces KBWE, została w 1977 w Pradze powołana do życia Karta 77, mająca na celu rozwój integracji w Europie - przede wszystkim w kierunku społeczeństwa obywatelskiego (civil society). Powołanie i rozwój działalności Karty spotkały się szczególnie w Berlinie z dużym zainteresowaniem i pozytywnym nastawieniem.

To samo tyczy się założenia w 1990 roku w Pradze międzynarodowej Fuzji Ugrupowań dla Ochrony Praw Człowieka i Obywatela. Utworzona organizacja nosi nazwę Helsinki Citizens' Assembly (HCA) i jest organizacją pozarządową. Z apelu założycielskiego zacytuję jedno ważne dla nas zdanie: „Podłożem dla dokonania zadania integracji ogólnoeuropejskiej muszą być szerokie kręgi społeczne oraz opinia publiczna.”

Sekcja niemiecka HCA została założona w roku 1993.

W 1996 roku HCA zorganizowała w Pradze międzynarodową konferencję, na której spotkały się Hana Klimešova i Heide Schütz, członkinie Zarządów czeskiej bądź niemieckiej HCA. Przedyskutowały one niezmiernie długi czas trwania debat na temat sformułowania tak zwanego „Wspólnego Oświadczenia“. Hana Klimešowa zaproponowała, aby czeskie i niemieckie kobiety zwołać razem w celu omówienia tej sprawy i w ten sposób przyczynić się do uchwalenia owego „Wspólnego Oświadczenia.“

Jak powiedziano – tak uczyniono.

We wrześniu tego samego roku - 1996 – zorganizowałyśmy w Bonn konferencję na temat „Niemieckie i czeskie kobiety w procesie pojednania.“ Kobiety z trzech generacji i różnych warstw społecznych stawiały czoła historii obu krajów. W ich stosunku do tematyki jak i w sposobie podejścia do niej w dyskusjach objawiła się zgodność z zawartością uchwalonego – przytaczam teraz jego dokładny tytuł – „Niemiecko-czeskiego oświadczenia o wzajemnych stosunkach i przyszłym rozwoju.“

Częściowo wstrząsające wypowiedzi kobiet można przeczytać w czeskiej i niemieckiej dokumentacji z tego spotkania. Dokumentacje te stoją do Państwa dyspozycji.

Doświadczenia i przeżycia wyniesione z tej konferencji były tak głębokie, że postanowiono dialog ten kontynuować w formie Forum Kobiet. Kobiety te oświadczyły swoją gotowość do historycznego i społeczno-politycznego dialogu. Cytuję z dokumentu końcowego: „Niemiecko-Czeskie Forum Kobiet definiuje swoją działalność jako ważny przyczynek do rozwoju postępowego społeczeństwa obywatelskiego

⁶ (Od 1994 Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie - OBWE)

w obu krajach oraz do współpracy i intergacji w Europie.“

Rozwinięcie dotyczące działalności Forum jako organizacji pozarządowej znajduje się w ulotce „My o nas – przedstawmy się“. Ulotka ta jest w chwili obecnej dostępna niestety tylko w językach czeskim i niemieckim, samoprezentacja w języku polskim pojawi się wkrótce.

Punktami ciężkości konferencji w 1996 roku były bolesne wydarzenia i dowiadczania z przeszłości obu krajów. Logiczną konsekwencją tegoż musiały być rozmowy na temat możliwości kształtowania wspólnej przyszłości. W 1998 roku zorganizowałyśmy więc kolejne spotkanie w Berlinie, które miało na celu rozważenie – na bazie podobnych przeżyć po obu stronach – możliwości wspólnej przyszłości. Nazwa tej konferencji brzmiała: „Niemieckie i czeskie kobiety w obywatelsko-społecznym dialogu o kształtowaniu przyszłych stosunków.“ W centrum dialogu znajdowała się zmiana perspektywy w potraktowaniu przeszłości, terażniejszości i przyszłości jako podstawa do pozytywnego kształtowania przyszłego współżycia. Bodo von Borries w swoim referacie wprowadzającym zajął się tematem: „Zmiana perspektywy i symboliczne figury myślowe w obchodzeniu się z historią.“ W tym kontekście bardzo ważna była dla mnie jego wskazówka, że obustronne uznanie autentyczności i odmienności każdej ze stron jest niezbędnym uwarunkowaniem dla przyszłości w obopólnym szacunku. Przeanalizowanie historii, które przy pomocy wiedzy i poznania rozbudza empatię, jest w stanie doprowadzić do pojednania między ludźmi.

Referat wstępny pana Bodo von Borries(a) wygłoszony na konferencji w 1998 roku jest – powielony w obu językach – także do Państwa dyspozycji.

Sama konferencja została również udokumentowana.

Jeszcze jedna uwaga dotycząca tej dokumentacji: Na początku znajdziecie Państwo rozprawkę Bobo von Borries(a), która mogłaby zainteresować przedstawicieli szkolnictwa. Nosi ona tytuł: „Historyczne wyobrażenia, nastawienia polityczne i doświadczenia szkolne w europejskiej analizie kulturo-porównawczej. Jak różnorodnie myśli czeska i niemiecka młodzież?“

Chcę powrócić jeszcze raz do „Wspólnego oświadczenia“ z 1997. Cytuję: „Obie strony są świadome tego, że wspólna droga w przyszłość wymaga klarownego ustosunkowania się do przeszłości, przy czym w ocenie przyczyn i skutków nie wolno zapomnieć o kolejności wydarzeń.“ W tym sensie dyskutowaliśmy o tych strasznych wydarzeniach czasów ucieczki, zagłady i wypędzenia w historii obu krajów - nie tracąc z pola widzenia aspektu „kolejności wydarzeń“. Wśród dyskutantów nie było ani jednej rodziny, której członkowie nie zostaliby w ten czy inny sposób – czasami w straszliwych okolicznościach – zmuszeni do opuszczenia stron rodzinnych, z którymi byli emocjonalnie czy duchowo związani. Jednakże staraliśmy się z reguły koncentrować na cierpieniach poszczególnej grupy, nie generalizując spojrzenia na ówczesne wydarzenia.

° Z jednej strony ludność – kobiety, dzieci ale także mężczyźni musieli opuścić kraj.

Ale: Dokąd się udawali, z jakimi warunkami życiowymi musieli sobie poradzić?

° Z drugiej strony na wyludnione tereny przybywali inni – kobiety, dzieci ale także mężczyźni. Tu powstaje pytanie: Skąd przybyli, w jakich warunkach podjęli tę „podróż“, jak poradzili sobie z warunkami życiowymi w „nowym“ kraju?

Po dotarciu do tego stadium dyskusji stało się jasne, że po pytaniu „Dokąd się udali?“ musi nastąpić uzupełnienie: „Skąd przybyli?“

Aby historia ucieczki, zagłady i wypędzenia mogła zostać zrozumiana w jej kompleksowym wymiarze tak, żeby nabrała wartości wiedzy, to niezbędnym wydaje się spojrzenie na nią w jej wymiarze regionalnym.

Proponujemy zatem rozpracować i opracować historię ucieczki, zagłady i wypędzenia – Skąd przybyli? Dokąd odeszli? – w całej jej złożoności w odniesieniu do Regionu Neisse - Nisa - Nysa.

Nasz zamiar poddaliśmy licznym dyskusjom. Możemy Państwa zapewnić, że spotkaliśmy się z szerokim poparciem oraz propozycjami pomocy w rozwinięciu tego projektu.

Propozycję naszą chcielibyśmy zrealizować jak następuje:

1. Powstać ma rzeczowa książka, której zawartością będzie spisana w trzech językach Regionu historia Regionu – z uwzględnieniem różnic poglądów. Tym sposobem powinno też być możliwe wywołanie procesu porozumienia.

Książka ta musiałaby być stosunkowo łatwo zrozumiała i możliwa do nabycia również dla ludzi o średnich dochodach. Ponieważ miałyby być także przydatna dla szkół, niezbędne jest uwzględnienie nawyków i możliwości percepcyjnych młodzieży.

Znalazłyśmy trzy znakomite historyczki, które okazały gotowość podjęcia naszego zamiaru. Są nimi pani dr Kaiserová z Ujścia nad Łabą (Ústí nad Labem), pani dr Kraft z Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie i pani dr Nitschke z Zielonej Góry. Pani dr Kraft i pani dr Kaiserová są tu obecne, pani dr Nitschke jest niestety chora ale powoli wraca do zdrowia. Po naszej Konferencji pojedziemy do niej z wizytą.

Rozumie się samo przez się, że w celu sporządzenia tej książki zwrócimy się o pomoc również do autorytetów pedagogicznych.

2. Przebieg wydarzeń historycznych jest najlepiej rozumiały, jeśli przedstawia się go na tle losów pojedynczych ludzi. Do tego nadają się szczególnie dobrze życiorysy tak zwanych „normalnych ludzi“. Proszę sobie przedstawić: Polacy, którzy zostali wysiedleni z obszarów zamieszkania na wschód od Bugu, wprowadzili się do domostw wypędzonych Niemców. Obie strony – zarówno Polacy jak i Niemcy – przeżyli wyjątkowo im gwałt przymusowego opuszczenie ich domów podobnie bolesny sposób. Jak szybko musiał dom zostać opuszczony, jakie przedmioty wolno było z sobą zabrać, co zaginęło podczas długiej drogi w konwoju lub z czego trzeba było po drodze zrezygnować, jakie przedmioty które pomogły przetrwać, znaleziono, jakimi środkami próbowano zaspokoić olbrzymi głód i pragnienie oraz przezwyciężyć choroby? Między innymi przy pomocy przedmiotów i fotografii, o których udostępnienie zamierzamy poprosić rodziny i m.in. muzea, uzupełnionych przez niewiele jeszcze istniejących a czytelnych tekstów zamierzamy w miejscach publicznych jak ratusze i biblioteki historię uczynić w dosłownym znaczeniu tego słowa „namacalną“. Mamy tu na myśli wystawę objazdową, złożoną ze stałego zespołu eksponatów oraz z elementów uzupełniających, pochodzących z miejscowości, w których wystawa będzie gościła. Wymowę tej wystawy zamierzamy wesprzeć filmami o sytuacji współczesnej oraz o tle historycznym wydarzeń. Co się tyczy tego ostatniego, to niczego sobie nie wymyśliłyśmy, jeden przykład już istnieje: Berlińska autorka, pani Ute Badura, nakręciła dla pewnej małej polskiej

miejsowości film, cieszący się w tamtej okolicy dużym powodzeniem; film pod tytułem: „Dziki Zachód na Śląsku“.

W celu rozwinięcia projektu wystawy objazdowej podjęliśmy kontakt z panią Margit Miosga, berlińską dziennikarką i wielokrotną organizatorką wystaw.

3. Rozliczenie się z historią ludzi żyjących w Euroregionie Neisse-Nisa-Nysa może zostać potraktowane jako część procesu, przez który mieszkanki i mieszkańcy tego regionu muszą przejść, aby móc wspólnie budować przyszłość. Intergacja tego położonego na terytorium trzech państw Regionu w obręb Unii Europejskiej jest również szczególnym wyzwaniem wobec lokalnych władz politycznych wszystkich trzech obszarów: Politycy lokalni muszą chcieć dowiedzieć się, jakie wydarzenia zmusiły czy nakłoniły swego czasu ludzi do osiedlenia się w tym regionie, skąd przybyli ci, w których interesie przedstawiciele władz wykonują swoją pracę polityczną i dla których starają się rozwijać perspektywy gospodarcze. Bolesne wspomnienia, które częściowo dziś jeszcze objawiają się we wrogim nastawieniu, antypatii i stawianach sobie wzajemnie - wprost lub za plecami - zarzutach, spoczywają póki co skryte pod „płachtą“ wysiłku o stworzenie wspólnej przyszłości.

Po to aby pożądaný proces wspólnej gospodarczej i kulturalnej przyszłości nie był bojkotowany przez świadome ale także nieświadomione antyreakcje, ważne jest dla mieszkanki i mieszkańców Euroregionu, aby wybrani przez nich przedstawiciele aparatu administracyjnego odważyli się podjąć próbę prawdziwego zrozumienia przeszłości.

Zbliżam się do końca:

Skoncentrowane na jednym regionie zgłębienie historii, które poprzez wiedzę i poznanie wywołuje empatię, może pojednać ludzi. Jednocześnie daje to podstawy do stworzenia i wzmacniania świadomości europejskiej. My łączymy z tym naszą nadzieję, że w nie tak odległej przyszłości państwowe linie podziału przestaną istnieć przynajmniej w naszych głowach i będziemy współżyli ze sobą wyłącznie jako sąsiedzi. Nasze europejskie korzenie sięgają głębiej niż korzenie naszej przynależności państwowej – musimy je tylko odkopać.

Dziękuję Państwu.

Chciałybyśmy teraz poprosić Państwa o możliwie liczne komentarze na temat naszej propozycji. Wszystkie one zostaną nagrane, po czym bardzo świadomie przez nas przeanalizowane. Pani dr Kraft jest jeszcze tutaj obecna. Wczoraj wieczorem naszkicowałyśmy po krótko, jakie dalsze kroki chcemy podjąć. Naszą ideą jest zebranie grupy, która jakoby taki „warsztat przyszłości“ przeprowadzi Brainstorming, w jaki najlepszy sposób zrealizować nasz projekt. Chciałabym bardzo wyraźnie zaznaczyć, że celem naszym nie jest wydanie książki do historii na bazie Oral History lecz zamierzamy wydania ugruntowanej naukowo publikacji, która mimo to byłaby zrozumiała oraz finansowo osiągalna, tzn. możliwa do nabycia także dla ludzi o średnich dochodach. Natomiast Oral History musi zostać uwzględniona w formie filmu w ramach planowanej wystawy objazdowej. Oczywiście jest, że nie pozostawimy jej na uboczu. A zatem: chcemy przy współpracy 10 do 15 osób zorganizować Brainstorming – według mojego wyobrażenia mniej więcej w marcu. Końcowym wynikiem ma być koncept, przy pomocy którego możemy starać się uzyskać pieniądze na jego realizację. Proszę więc Państwa serdecznie o obszerną wypowiedź, proszę też o podanie nazwiska, żebyśmy w razie czego mogli się z każdym z Państwa skontaktować, gdybyśmy ewentualnie czegoś nie zrozumieli.

Heide Schütz, Bonn

Wtedy, po tej dużej konferencji pani Klimešová i ja organizowałamyśmy Niemiecko-Czeskie Forum Kobiet. Ale były też inne kobiety, takie jak Ingrid Lottenburger, która nic nie wspomniała o tym, że jest przewodniczącą sekcji niemieckiej Helsinki Citizens' Assembly. Myślę, że tutaj można mówić o wspólnych europejskich korzeniach, które my wszyscy – uważam, że to bardzo ładne określenie – musimy odkopać i oczywiście powinniśmy to zrobić, bo wtedy lepiej się czujemy.

Na temat przedstawionego projektu też chciałabym coś powiedzieć. Jest to dla mnie wspaniała możliwość zejście z poziomu ogólnego nastawienia wobec przeszłości na poziom współtworzenia czegoś konkretnego w celu pogłębienia stosunków dobrosąsiedzkich. To pojęcie polityczne można dzisiaj wszędzie przeczytać, ale musi ono – jak się to u nas mówi – zostać wypełnione „krwią i ciałem“ czyli konkretną substancją. I mogę sobie wyobrazić, że zarówno gdy pojawi się owa rzeczowa naukowa książka i gdy powstanie wystawa objazdowa – wiele spraw nabierze konkretnych kształtów. Kto mieszkał kiedyś w Libercu, dokąd odeszli ci ludzie? Kto mieszkał w sąsiednim mieście? Kto mieszkał kiedyś w Polsce? Sądzę, że właśnie też młodzi ludzie mają potrzebę dowiedzenia się, co było kiedyś w miejscach, na których oni dzisiaj żyją. Być może taktyka wyrugowania owych wydarzeń z pamięci jest czwartą strategią rozprawienia się z historią – ale przydatną do skrywania starych ran tylko przez parę lat. Ale ten lód jest bardzo cienki. Wystarczy tylko, że pojawi się ktoś, kto te stare rany świadomie rozjątrzy, a znów pojawi się między ludźmi głęboka przepaść. Dlatego namawiam gorąco do wsparcia tego projektu; również przy pomocy własnego udziału i na wszelkie możliwe sposoby.

Dyskutowaliśmy na temat tego, czy popierać utworzenia w Berlinie Centrum przeciwko Wypędzeniom czy nie. Myślimy, że to mogłoby być pewną alternatywą.

Ingrid Lottenburger

Przepraszam, Heide, ale co miałoby być alternatywą czego?

Heide Schütz, Bonn

Może można by się zastanowić nad tym, że gdy w różnych regionach dojdzie to takiego rozliczenia się z przeszłości, jakie tutaj zostało zaproponowane, to może wtedy można by stworzyć takie wspólne Centrum. Ale ja jestem jednak zawsze zdania, że raczej trzeba zacząć „od dołu“.

Dziękuję bardzo.

Andreas Schönefelder, Großhennersdorf

Ja przybyłem tu z Biblioteki Ochrony Środowiska w Großhennersdorf i chciałbym w tym miejscu powiedzieć, że bardzo się cieszę z istnienia Niemiecko-Czeskiego Forum Kobiet i że dajecie Panie mnie jako mężczyźnie - co w gremiach kobiecych nie zawsze jest takie oczywiste – że dajecie mi Panie możliwość współdziałania. W tym trójkącie państw nie istnieje, niestety, żadne forum mężczyzn, które tak otwarcie obchodziłoby się z pełnymi napięć regionami naszych trzech społeczeństw, to trzeba sobie powiedzieć wprost. Nie ma jeszcze żadnej rozwiniętej grupy politycznej czy grup politycznych, które zajęłyby się tą tematyką. Jest czymś bardzo ważnym, aby te impulsy pochodzące od Forum Kobiet oraz

wynikające z dyskusji zebranej tutaj grupy roboczej zostały podchwyczone. Zawatry w przedstawionej tutaj propozycji temat zadecyduje po części o tym, czy wkroczymy – że się tak wyrażę – w przed-europejską przyszłość. Powodzenie całej sprawy zadecyduje być może o tym, czy jeszcze za naszego życia będziemy mogli doświadczyć, że istnieje inna, nowa forma międzysąsiedzkiej wspólnoty. Nie jest to niestety jeszcze samo przez się zrozumiałe - do dziś.

Wiemy o tym – nie dyskutowaliśmy na ten temat ani wczoraj, ani dziś – że jest jeszcze bardzo wiele resentymentów, wiele zastrzeżeń, wiele uprzedzeń. Stworzyliśmy dotychczas zbyt mało platform wymiany, które mogłyby dać ludziom możliwość zweryfikowania i ponownej oceny sąsiadów.

Muszę już myśleć dalej: My z naszej strony popieramy przedsięwzięcie. Co będziemy mogli zrobić, kobiety i mężczyźni, to zrobimy. Przyczynimy się w każdy możliwy sposób. I będziemy dyskutować ten zakres parcy u nas w regionie.

Tutaj pewna wskazówka: Od dwóch lat istnieje inicjatywa, która od tego roku (2003) uznawana jest za inicjatywę godną dofinansowania. Nosi ona nazwę Pontes i obecnie jest finansowana głównie przez stronę niemiecką. Pontes ma na celu rozwinięcie w ciągu najbliższych czterech lat konceptu kształcenia transgranicznego, który naturalnie musi uwzględnić więcej aspektów niż tylko ten jeden, dotyczący łączącej nas lub dzielącej wspólnej przeszłości. Ale ja bym zaproponował, żeby Pontes, który należy widzieć jako wycinek pewnej większej całości, wintegrować. Życzyłbym sobie nawet, żeby tutaj w Libercu zainicjowany projekt stał się motorem napędowym, który pomoże rozwinąć czeskie „lustrzane odbicie“ projektu Pontes, to byłoby może możliwe.

Jest jeszcze inny aspekt, który chciałbym w tym miejscu wymienić. Wczoraj już nadmieniałem, że pochodzę z trójkąta państw Ukraina-Słowacja-Polska. Nie ma tam jeszcze takich projektów jak ten tutaj, ale istnieją tam podobne problemy. I może w następnych latach uda nam się, wzbogaconym o nasze dobre doświadczenia, które - mam nadzieję – zbierzemy, nawiązać kontakt z tamtejszym środowiskiem i dodać ludziom z tamtego regionu odwagi, żeby i oni omówili ich trudne wspólne problemy, korzystając przy tym z naszych doświadczeń. Póki co jednakże nie mam na tamym terenie jeszcze dobrej orientacji, trzeba, żebyśmy tam częściej jeździć. Ja byłem tam dopiero raz.

A więc: Nasz temat ma jeszcze więcej aspektów, więcej perspektyw niż tylko te wymienione do tej pory. Może uda nam się zgromadzić jeszcze więcej (informacji i doświadczeń - przyp. J.Stawny) i dodać sobie otuchy, być może też znaleźć dobry sposób na przebrnięcie tej tak trudnej drogi do zafinansowania.

Dziękuję.

Ingrid Lottenburger

Również Tobie dziękuję.

Chciałabym jeszcze zwrócić uwagę na dwie sprawy:

a) Wystawa objazdowa: Największy handicap dla historyków to rozproszony i nieopracowany przez nich materiał informacyjny wśród ludzi. Pan von Borries może to z pewnością potwierdzić. Historycy wiedzą wszystko, znają wszystko, ale mają niewiele szyns na

przybliżenie ludziom tych – czasami z wielkim trudem zdobytych - informacji. Pan Brandes, jeden z najwybitniejszych historyków Republiki Federalnej, przysłał nam e-mail, w którym pisze, iż czeka w napięciu na to, jak nam uda się rozpropagować nasze przedsięwzięcie. Bardzo ucieszyła nas wiadomość od niego. Między innymi za pomocą naszej wystawy objazdowej chcemy przybliżyć ludziom informacje o przeszłości.

b) Jest samo przez się zrozumiałe, że naszą kooperację będziemy musiały – i chcemy – zorszerzyć, i to w pierwszej linii, na polską część Euroregionu. Już zeczęłyśmy to realizować i jestem przekonana, że uda nam się i tam rozniecić zapał do naszych projektów w jakiejś organizacji, dokładnie mówiąc jakiejś organizacji pozarządowej (OPR lub lepiej NGO). Teraz Věra chciałaby coś powiedzieć.

Věra Vohlídalová

Proszę, Panie Dumin, Pan ma głos.

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Proszę Państwa, wczoraj wspomniałem, że przed 20-tu laty zainicjowałem taki autorski program ochrony tradycji kultury na Dolnym Śląsku. Był to program, który zmierzał również do przywołania z dna pamięci tych wszystkich relacji związanych z czasem przesiedleń. Wspomniałem również, że jest to ostatni moment na uratowanie nie tylko tych relacji, tego co w żywym, bezpośrednim przekazie możemy jeszcze uzyskać, ale również przedmiotów, które towarzyszyły wypędzeniom, przesiedleniom, które kumulują pamięć, pamięć historii naszych narodów, w sumie tej wspólnoty - także trójregionalnej.

11 lat temu zainicjowaliśmy taką akcję organizacji wystawy: „Pamiętki wędrowki“. I to była właśnie wystawa tych przedmiotów, które towarzyszyły przesiedleniom. Wystawie również towarzyszyła prezentacja fotografii, fotografii ludzi, którzy brali udział, którzy uczestniczyli właśnie w tamtych zdarzeniach. Wystawa składa się obecnie ze 160-ciu fotogramów, które w całości - tę kolekcję - zakupiło muzeum na-rodowe we Wrocławiu. Myślę, że również byłaby taka szansa, żeby uzupełnić tę kolekcję polską o część czeską i część niemiecką ; o podobizny ludzi, którzy pamiętają, którzy potrafią opowiedzieć - i oczywiście zebrać ich relacje. Jest to oczywiście no wspaniała inicjatywa, którą moglibyśmy tutaj wspólnie kontynuować przy udziale młodzieży.

Również oprócz realizacji programu ochrony tradycji kultury zajmuję się pracą w szkole. Uczę w liceum w Jeleniej Górze 250-ciu uczniów wiedzy o kulturze. To jest nowy przedmiot, który rok temu został wprowadzony. Poświęcamy jedną trzecią czasu nauczania na penetrację tradycji własnych rodzin, na zbieranie relacji związanych z tym historycznym czasem. Bo ten moment przejściowy, ten newralgiczny moment około 45-go roku kształtuje jedną z zasadniczych cech specyfiki kulturowej naszego społeczeństwa, szczególnie tych młodych ludzi. Oni czasami zastanawiają się, kim są? Czy bardziej liczyć pochodzenie po stronie jednego dziadka, drugiego, trzeciego czy czwartego. Rzeczywiście jeden z tych przodków jest najsilniejszym kulturowo przekazicielem tradycji. Z kim oni mają się identyfikować. Zbierając te relacje zdają sobie z tego sprawę, z jak wielu elementów składa się ich tożsamość kulturowa. I to jest właśnie pole do popisu, rola tutaj dla nas, dla Forum Kobiet, ale być może nawet - nazywając to bardziej uniwersalnie - dla takiego forum kultury Euroregionu, który mógłby dotknąć tych tematów i doprowadzić do stworzenia kolekcji, trzyczęściowej kolekcji muzealnej, ale także kolekcji fonograficznej, składającej się z zapisów fonograficznych, które

stanowiłyby pewną część zbiorów bezcenną za lat 10, 20 czy 50. I to jest teraz nasza rola i nasz obowiązek, żeby tym się zająć.

Dziękuję.

Ingrid Lottenburger

Proszę, Panie Šolc.

Chcę zwrócić Państwu uwagę, że pan Šolc jest dla nas w naszych rozmowach bardzo ważnym partnerem. Dyskusje z nim o nowych ideach przypominają swą dokładnością test za pomocą papierka lakmusowego...

Ervín Šolc, Liberec

Jestem tu w Libercu członkiem Związku Niemców. Chciałbym tutaj nadmienić kilka punktów, które leżą mi na sercu.

Punkt 1: Muszę powiedzieć, że mnie to dziwi, z jakim zaangażowaniem panie Vohlídalová i Lottenburger prowadzą to Forum Kobiet. Dziwię się, że są gotowe bez wynagrodzenia prowadzić Forum i poświęcać tej działalności tysiące godzin własnego wolnego czasu. Uważam, że ktoś powinien był to wyrazić wprost. Chciałem więc w tym celu skorzystać z okazji i wyrazić moje uznanie... Ja jako mężczyzna.

Dziękuję bardzo za to – a jest to moja osobista opinia -, że panowie profesor Pešek i profesor von Borries oraz wszyscy inni prelegenci wygłosili referaty na tak znakomitym poziomie. Nauczyłem się wiele nowego i jestem za to bardzo wdzięczny.

Trzeci punkt to ten, że będę chętnie wspierał wszystkie poczynione w tym gronie propozycje: zarówno fachowe publikacje jak i wystawę objazdową. Ale w związku z tym chciałbym zwrócić uwagę na to – nawiązując do wykładu profesora von Borries -, że z szukaniem i znalezieniem prawdy może być bardzo trudno. I to chciałbym udowodnić przy pomocy książek, które przywiozłem.

Z wielkim zainteresowaniem przeczytałem książkę „Osudný omyl Eduarda Beeše“ („Błędy życiowe Erwarda Beneša“), autorem jej jest Toman Brod. W książce tej za stroną 576 znajduje się pewna fotografia. Nosi ona tytuł „Droga Niemców z Reichenbergu do transportów; Kobiety, Dzieci i starzy ludzie.“ Na fotografii tej zwrócił moją uwagę chłopiec, który na plecach niesie klatkę dla ptaków. Poza tym widać otoczenie, które wygląda jak jeden z typowych obóz, z jakich wysiedlano Niemców w 1945 roku.

Pomyślałem wtedy, że trzeba na to spojrzeć pod innym kątem i kupiłem sobie wydaną przez Ministerstwo Kultury książkę „Rozumět dějinám“ („Rozumieć historię“). W tej książce znajduje się ta sama fotografia, ale nosi tytuł: „Z zajętych przez Trzecią Rzeszę wypędzono lub zmuszono do ucieczki 160 –170 tysięcy czeskich mieszkańców“. To jest prawda, ale mnie interesowało, co wspólnego ma to zdjęcie z ucieczką naszych współmieszkańców?

Więc kupiłem jeszcze niemieckie wydanie tej samej książki pod tytułem „Rozumieć historię“. Oczywiście jest, że i w tej książce znajduje się to samo zdjęcie. Napisano pod nim: „Z zajętych przez Trzecią Rzeszę terenów 160 -170 tysięcy Czechów, Żydów i sudeckich antyfaszystów

zostało zmuszonych do ucieczki lub dobrowolnie uciekło.“ To też jest prawda . Ale co jest z tym zdjęciem?

Zadałem więc sobie trud odszukania tego chłopca z klatką dla ptaków. I proszę sobie wyobrazić, że go znalazłem.

Ingrid Lottenburger:

Czy mówi Pan o tym po raz pierwszy publicznie?

Ervín Šolc, Liberec

Tak – mówię o tym pierwszy raz, bo mogę to dopiero od niewielu dni udowodnić. Rodzina ta mieszka dzisiaj w Zachodnich Niemczech, ten „chłopiec“ niedawno zmarł. Korespondowałem z jego bratem, który potwierdził, że to jego brat jest na zdjęciu, powiedział mi, jak się on nazywał i że to, co na zdjęciu widać, wydarzyło się tam i tam.

Co chcę przez to powiedzieć: Również ta książka została opracowana przez wykwalifikowanych czeskich historyków i że pomimo to zarówno w niemieckiej jak i w czeskiej wersji pojawiły się te braki. Z tego wynika mój sceptycyzm, że wydając naukowe prace o Euroregionie i donosząc o jego ówczesnych problemach nie możemy zagwarantować całkowitego obiektywizmu.

Chciałbym teraz jeszcze zwrócić uwagę na to, że w naszym Regionie doszło nie tylko do wypędzenia Niemców, ale że znajdowała się tu także gmina żydowska, co przedstawia dla miasta Liberec bardzo skomplikowany problem. Nie musimy dyskutować o cierpieniu naszych żydowskich współmieszkańców. Rozpoczęło się ono w 1935, trwało do okrutnego roku 1945 i okres ten nazwać można jedynie wielkim barbarzyństwem.

Ale jeśli można, to pozwólcie Państwo na przynajmniej jeszcze jedną uwagę co do gminy żydowskiej Pierwszej Republiki Czeskiej. Ostatecznie siedzimy tu w tym samym miejscu, na którym stała żydowska synagoga. Gmina żydowska liczyła wtedy 1300 członków. Reprezentowała ona bardzo różne orientacje polityczne. Jako dziecko znałem tylko jednego żydowskiego współmieszkańca: Doktora Levy. Doktor Levy był lekarzem i kiedyś uratował mojej matce życie.

Mój ojciec, który później - w roku 1938 – został zaarrestowany przez Gestapo, dyskutował w tych niespokojnych czasach lat 1937, 1938 z dr Levy o losie Żydów niemieckich. Dr Levy twierdził, że niektórzy członkowie gminy żydowskiej podarowali partii SPD Henleina pewne sumy pieniędzy w zamian za przyrzeczenie, że zostaną im zaoszczędzone prześladowania. To przyrzeczenie ponoć od Henleina otrzymali. Jest nam wiadomo, że prześladowanie i zagłada Żydów były tak precyzyjnie przygotowane, że Henlein nawet gdyby chciał – a moim zdaniem raczej nie chciał – nie mógłby niczego przeciwko temu zdziałać. Zarówno doktora Levy jak i inni Żydów odtransportowano do obozu koncentracyjnego. To tyle jeśli chodzi o spojrzenie na – skąd inną znane – położenie Żydów przed wojną i podczas wojny.

Natomiast brakuje mi wglądu w losy naszej gminy żydowskiej w okresie powojennym. Niektórzy powrócili. Także doktor Levy po wojnie wrócił z obozu koncentracyjnego i znów nastąpił nieszczęście dla niego i dla innych pozostałych przy życiu Żydów okres. Muszę w tam miejscu nadmienić, że w warunkach, jakie panowały tutaj w roku 1945 na '46, tak zwani Żydzi niemieccy bardziej cierpieli, niż ludność niemiecka, ponieważ większość z tych Żydów nie umiała mówić po czesku, a mówienie po niemiecku było przestępstwem.

Doszło więc do paradoksalnej sytuacji, w której pomiędzy pozostałymi tutaj sudeckimi mieszkańcami narodowości niemieckiej a gminą żydowską powstały lepsze stosunki niż pomiędzy niemieckimi Żydami a nowo napływającymi oiedleńcami czeskimi. Pota tam niemieckim Żydom nie zwrócono ich własności (nieruchomości), ponieważ uważano ich niejako za Niemców.

Więc chciałbym jeszcze raz podkreślić - po wysłuchaniu referatów, które tu zostały wygłoszone – jak miałyby być możliwe ogarnięcie tych wszystkich niezwykle interesujących i problematycznych detali? Mam obawy, że nie będziemy mogli tego zadania dokonać.

Przepraszam za to moje zbyt długie wystąpienie.

Monika Žárská, Praga

Niektóre sprawy stale się powtarzają. Około dwa lata temu obiegła świat fotografia rannego chłopca, do którego zbliża się uzbrojony izraelski żołnierz. Zdjęcie to zostało zaprezentowane jako fotografia palestyńskiego chłopca, zranionego przez izraelską armię. Pewna amerykańska rodzina przypadkiem natrafiła na tę fotografię i rozpoznała na niej swego siostrzeńca. W końcu wyszło na jaw, że był to chłopiec żydowski, którego młodzi bojownicy palestyńscy pozostawili bez pomocy, tak, że się wykrwawił. Ten izraelski żołnierz biegł do niego, żeby odpędzić palestyńskich napastników.

Bodo von Borries, Hamburg

Nie jest łatwo po tych poruszających wspomnieniach, które zarazem uświadamiają stopień skomplikowania naszego zadania, wrócić do spraw czysto organizacyjnych.

Byłoby oczywiście interesujące, gdyby można było te tak różnie i truden związki między zdjęciami rozpoznać na podstawie tylko ich zawartości, a nie poprzez konotacje zawarte w podpisach pod nimi. Byłoby interesujące zająć się także tym, czy odnalezione i ponoć zidentyfikowane osoby są na tych zdjęciach rzeczywiście czy też siebie w nie tylko wimaginowały, na co także mamy bardzo znane przykłady.

Chciałbym jednak powrócić do snutyh przez Panie planów. Sądzę, że jest kilka punktów, których wyjaśnienie uważam za bardzo ważne. Czego chcą niemieckie i czaskie członkinie tego Forum Kobiet? Czy te, które pochodzą skąd inąd mają możliwość powiedzieć: Nie, nie będziemy w przyszłości debatować o Czechach Południowych, czy o Prachaticach (Prachatice), czy też o Litomierzycach (Litoměřice), teraz chcemy rozmawiać o Euroregionie Nysa. Czy mają w ogóle możliwość wycofania się ze starych roszczeń i zainwestowania całej energii tylko w Euroregion? Czy jest to takie pewne, że uda się partnerów i partnerki z Polski tak dalece wciągnąć do tego projektu, jak by to było w takim dialogu właściwie niezbędne?

Ale jeśli wszystko miałyby się rzeczywiście skupić tylko na Euroregionie, jak powczorajszych i dzisiejszych debatach możnaby wnioskować, to Region ma jeszcze czwartego ukrytego partnera – a są nim Łużyczanie. I to jest dodatkowy punkt, który czyni całą sprawę jeszcze bardziej podniecającą, ale jakie wyniki to z sobą przyniesie, okaże się dopiero w trakcie realizacji projektu. Referat pana Šolza pokazał to bardzo wyraźnie: Piątym ukrytym partnerem są byli żydowscy współobywatele. Byłoby bardzo interesujące, gdyby udało się nawiązać pojedyncze kontakty z potomkami tych, którzy przeżyli (Holocaust), niezależnie od tego, czy żyją teraz w Stanach Zjednoczonych czy w Izraelu. Czasem ma się niesamowite szczęście, w związku z tym – jeszcze jedno zdanie.

W ubiegłym roku zrobiliśmy ważne doświadczenie, mianowicie że tego rodzaju projekty są również dla młodych ludzi bardzo interesujące. Powinno być Państwu wiadome, że ostatni konkurs uczniowski rozpisany przez Prezydenta Bundesrepubliki poświęcony był właśnie tematowi migracji. Nagrody zostały przez Prezydenta wręczone przed paroma tygodniami. Nie zdziwi chyba Państwa fakt, że obok tematów poświęconych migracjom do Niemiec w poszukiwaniu pracy jak też oczywiście z powodów politycznych znakomita - liczebnie - część prac prezentowała temat: „Ucieczka moich dziadków ze Śląska“. Przeczytałem tuziny tych prac, przypadków o nastawieniu rewanżystowskim praktycznie nie było. Sposób podejścia do tematu jest w swej głębokiej istocie naturalnie bardzo różnorodny. Niektórzy młodzi ludzie wchodzą w owocny dialog ze swymi dziadkami, aczkolwiek pokazują im, gdzie leżą granice tego pokolenia dziadków. To niezwykle ciekawe zjawisko. Mówię o tym tylko dlatego, ponieważ chodzi tutaj jednocześnie o interpretację i o rozliczenie się z przeszłością nakierowaną na przyszłość. To dostarcza nadal dużych, dużych trudności.

Nawiasem mówiąc równoległe doświadczenia istnieją także pomiędzy Niemcami a Polską. Jest pewne wspólne źródło w postaci książki pod tytułem – „Niemcy i Polacy w XX wieku“ – opracowane przez Niemiecko-Polską Komisję Podręcznikową. Prace nad wersją polskojęzyczną jeszcze są w toku. Doświadczeń na temat tego, jak coś takiego przebiega, mamy wystarczająco dużo. Jak długo będzie to trwało? Ile tysięcy godzin trzeba zainwestować w publikację tego typu? Jakie koszty będą z tym związane? Proszę pomyśleć o jej wielojęzyczności. Poza tym całość musi być wykonana z wielką starannością.

A oprócz tego nasuwają się jeszcze pytania dotyczące koncepcji: Jak taka książka mogłaby wyglądać? Czy da się wypracować jedną podstawową i zamkniętą zawartość, taką, która satysfakcjonowałaby wszystkie strony - nawet jeśli chodzi w tym przypadku o mały region i o dość krótki przedział czasowy w jego historii-, czy też jest to - że tak powiem strukturalnie - per se wykluczone? Książka ta musiałaby rzucać światło na wiele aspektów. Rzecz jasna musiałaby także posumowywać, usystematyzować, zawrzeć dane liczbowe, tabele. Myślę, że to tego celu bardziej odpowiedni byłby typ książki-kolażu niż typ książki o charakterze stricte naukowym. Problem selekcji pojawi się na każdym etapie powstawania tej publikacji, o tym przekonacie się bardzo prędko...

Na zakończenie: Jak daleko trzeba będzie sięgnąć wstecz? Czy trzeba się cofnąć do XVIII wieku? Czy też do rozwoju czeskiego ruchu narodowościowego w XIX wieku? Jak daleko trzeba sięgnąć wstecz w odniesieniu do tematu współpracy kulturalnej czy też jeśli chodzi o pytania na temat zakresu kontaktów, współpracy, wymiany językowej, asymilacji w obu kierunkach? To wszystko nastrocza wiele nadzwyczaj zajmujących pytań i tu zaczynają pojawiać się wątpliwości, czy jedna książka jest w stanie to załatwić.

Dziękuję Państwu bardzo za cierpliwość.

Ingrid Lottenburger

Krótką informacją: Zaczęliśmy dyskutować na ten temat już wczoraj wieczorem. Uważam, że rozwinięcie tego konceptu będzie prawdziwą przygodą.

Co do Pańskiego pytania, czy wszyscy członkowie naszego związku (Forum Kobiet) przyłączą się do projektu odpowiadam: Wszystkim członkom wysyłamy dwa razy do roku informacje na temat wszystkiego, co myślimy, co planujemy, jakie idee rozwijamy. Jestem całkowicie pewna, że z tym ograniczeniem do naszego Euroregion zupełnie się zgadzają.

Poza tym wszyscy, których gromadzimy „pod naszym dachem“ – mężczyźni jak i kobiety – po porozumieniu się z radą koordynacyjną mogą rozwijać własne plany i je realizować.

Jeszcze słowo na temat Łużyczan: W związku z tym wszystkim, co tu omawiamy, są oni w tam kontekście bardzo ważni. Właśnie z tego powodu poprosiłam o referat panią doktor Keller.

Za wszelkie wskazówki bardzo Państwu dziękuję.

Proszę, Pani Matušková

Marie Matušková, Andělka / Višňová

Jestem burmistrznią dwóch granicznych wsi sudeckich. Bardzo cenię to wszystko, co tutaj usłyszałam. Jest to dla mnie bardzo interesujące i dowiedziałam się wiele nowego. Ale gdy wrócę do moich wsi, w jakiej formie mam to przekazać dalej? Z plecakiem? Z walizką w ręce? Przy pomocy grubej książki, której prawie nikt nie przeczyta? To jest rzeczywisty problem.

Przedstawię Państwu moje wnioski. Proszę spojrzeć tu na mapę, po prawej stronie. Widzicie? Jak ja to mówię – „prawe ucho Republiki“. Tu leżą moje wsie Andělka und Višňová. Od Andělki – wcześniej nazywała się Engelsdorf – odległość do Niemiec w linii prostej wynosi 4 kolometry. Co to są, proszę Państwa, 4 kilometry? To jest 40 – 50 minut pieszo, to jest pięć minut rowerem. Mogłabym przytoczyć jeszcze inne porównania – tylko że w rzeczywistości ta odległość to lata świetlne.

Zacytowano tu dziś Masaryka, który szacunkowo wymienił 50 lat, których jego zdaniem Republika będzie potrzebowała, żeby ochłonąć i przyjść do siebie. W dzisiejszym wydaniu gazety „Lidové noviny“ napisano, że Czechy dopiero za 39 lat znajdą się na tym samym poziomie rozwoju gospodarczego co Unia Europejska. Naturalnie rozbawiło mnie to. Mnie jest obojętne, czy rogalik będzie miał taką czy inną jakość, byle tylko ludzie – mieszkańcy moich wsi – mogli prosperować i byli zdrowi, i ja także. Te porównania to są sprawy, które nie są najważniejsze.

Mam też pewną fotografię. Kiedy przeglądałam starą kronikę, wypadło z niej małe, wyblakłe zdjęcie o ząbkowanym brzegu. Zdjęcie to przedstawia dworzec we wsi Wišňová (Višňová) z uciekinerami na peronie. Niektórzy z nich mają przy sobie jakieś pakunki, któryś ma z sobą nawet blaszaną wannę. I wiecie Państwo – nie wiem kto jest na tym zdjęciu; czy są to Czesi czy Niemcy. Ale sądzę, że to jest obojętne. W pewnym momencie zabrzmiał sygnał, ludziom z Wišňowej podstawiono pociąg, zapakowali do niego parę rzeczy, wsiedli i w przeciągu kilku godzin zniknęli. Niektórzy z nich wrócili, czasem przybywali też inni, obcy. Nie będę teraz mówić o kolejnych falach „poszukiwaczy złota“ ani o tych, którzy byli zbyt uczciwi i przez to zbyt niebezpieczni dla nowego systemu politycznego, w związku z czym musieli zostać usunięci. Bo to jest już dalsza historia, którą obarczone są te obszary przygraniczne.

Kiedyś w jednym z przeprowadzonych wywiadów użyłam określenia Sudety. U niektórych ludzi słowo to wywołało tak olbrzymie wzburzenie, że otrzymałam nawet anonimowe telefony. A w wywiadzie tym wspominałam wtedy moje dzieciństwo, kiedy jako dziesięcioletnia dziwczynka należałam do pionierów i kiedy w jakiejś książce botnicznej znalazłam obrazek przedstawiający kwiat o nazwie Viola sudetská (Fiołek sudecki). Obejrzałam go i powiedziałam do siebie: „Jezu Chryste, jak ktoś mógł użyć słowa „Sudety“ w nazwie rośliny rosnącej w Czechach?!“ Słowo „Sudety“ było dla nas tabu, było w nim

zawarte coś tajemniczego, coś złego. Kilka lat później stwierdziłam, że słowo „Sudety“ jest nazwą geograficzną, a dzisiaj mówię już zupełnie normalnie, że właściwie jestem z pochodzenia Sudetką (Sudeťačka). Moje całe dotychczasowe życie spędziłam w Sudetach – czy to w Karkonoszach czy też, tak jest obecnie, w Górach Izerskich.

I teraz: Zamierzacie wartościowe idee oraz wiedzę Państwa zakomunikować ludziom. Uważacie, że wartości wytrysną „od dołu“ - jak źródło. Ale to nie jest prawda. To nie prawda, ponieważ ludzie wprawdzie dysponują pewnymi umiejętnościami, mają swój własny honor, mają swoje własne poczucie indywidualności, ale nie mają rozeznania. Po prostu: Nie starczy Państwu na to sił. I dlatego trzeba rozpocząć powoli, nie tylko przy pomocy niektórych wyjaśnień, ale szczególnie za pomocą przykładów przyjaznego współżycia.

Od jedenastu już lat przewodniczę organizacji „Vedle sebe, ale spolu“ / „Obok siebie, ale razem“, do której należą Niemcy, Polacy i Czesi. Urządzamy wspólne wędrowniki, wycieczki, festyny ludowe, potańcówki - po prostu robimy wiele spraw wspólnie. Nasza współpraca jest bardzo zabawna, gdy się spotykamy, rozmawiamy po polsku, czesku i niemiecku, i wypracowaliśmy sobie z trzech języków nasz specyficzny język, w którym się bardzo dobrze i szybko porozumiewamy. I to funkcjonuje.

Ale gdy pomyślę teraz o czasopiśmie „Co se děje“/ „Co się dzieje“, które opracowuję dla moich wsi, to muszę Państwu powiedzieć, że o moim udziale w tym tutaj Forum będę musiała donieść bardzo ostrożnie. Będę w stanie podać do wiadomości tylko „mały kęsek“. Co najmniej nazwy miesiący drukowane są w tym miesięczniku w czterech językach: czeskim, polskim, niemieckim i łużyckim.

Wczoraj siedziała obok mnie pewna kobieta w zielonym kostiumie, może zauważyliście ją Państwo. Była to całkiem zwykła mieszkanka wsi. Przywiozłam ją z sobą celowo, żeby mogła się przekonać, że nie knuje się tutaj żadnych spisków, żeby mogła ludziom we wsi opowiedzieć, że tu dzieją się sprawy całkiem na serio. Swego czasu przybyła ona do wsi Andělka jako dziecko - wraz z nowo osiedlonymi rodzicami.

Może ktoś z Państwa zna film, który znajduje się tutaj na jednym ze stołów wystawowych - „Lidé na hranici“/ „Ludzie na granicy“. Uważam, że w ramach takiej imprezy jak to forum spokojnie można by go pokazać. Ten film nakręcili młodociani filmowcy – polscy, czescy i niemieccy. Wymieniona przeze mnie wieśniaczka też w tym filmie występuje. Ci młodzi filmowcy udali się do polskich, czeskich i niemieckich rodzin, które osiedliły się na terenach pogranicza i zadawali im pytania, jak to było wtedy, gdy rodziny te tutaj przybyły, i co ich członkowie o tym sądzą. Film ten pokazuje wiele jak najbardziej pozytywnych przykładów, n.p. jak pewna niemiecka rodzina w polskim mieszkaniu, w domu, w którym ci Niemcy kiedyś mieszkali, przygotowuje „po bratersku“ wspólny posiłek. Ale były w tym filmie także sekwencje, pokazujące niemieckich młodych chłopaków, bezrobotnych, z ogolonymi głowami, jak wygrażają pięściami. Taka jest rzeczywistość.

A więc: Dziękuję Państwu, że pracują Państwo nad - że się tak wyrażę – teoretyczną bronią, za pomocą której mielibyśmy się z tym wszystkim uporać. Ale pomóżcie nam jeszcze wypracować metodykę, która umiałaby przyswoić opini publicznej – ludziom, którzy nie są intelektualistami i którzy boją się, że z domu, którego sami nie wybudowali, zostaną wyrzuceni – żeby się tego nie obawiali. Oni są niepewni i brak im samoświadomości.

Dziękuję Państwu.

Ingrid Lottenburger

Jako następny na mojej liście figuruje pan von Arburg.

Przedtem jeszcze dwie uwagi.

Po pierwsze: Zakładam, że wymienieni młodzi filmowcy to ci, którzy występują pod nazwą „Bordercrosser“. Zostali także przez nas zaproszeni. Oczywiście poinformowałam ich o tym naszym spotkaniu.

A po drugie: Chciałabym powitać pana Watterott. Serdecznie witamy. Pan Watterott jest szefem zarządzającym Euroregionu Neißة/Nisa/Nysa po stronie niemieckiej. To bardzo pięknie, że pan przybył. Nie wiem, czy obecny jest pan Jakowski, który także chciał przyjechać.

Witam także pana Jankowskiego.

Pan Jankowski jest kierownikiem ekonomicznym Euroregionu Neise/Nisa/Nysa po stronie polskiej.

Chciałabym jeszcze zwrócić uwagę na to, że według naszego doświadczenia idee Euroregionu Nysa nie są jeszcze zbyt dobrze znane. Dlatego powiesiliśmy tutaj ten obraz, żeby unaocznic Państwu, co właściwie oznacza Euroregion Neißة/Nisa/Nysa. Od pana Watterott otrzymaliśmy cały plik prospektów. W Polsce wszystkie zostały „wysprzedane“, w Czechach także. Polecam Państwu bardzo gorąco wziąć z sobą taki prospekt, aby wyrobić sobie geograficzne wyobrażenie o Euroregionie. Moglibyście też rozprowadzić prospekty te wśród ludzi z otoczenia i zachęcić ich do odwiedzenia naszego nyskiego Regionu. To wspaniał kraina.

Proszę, Panie von Arburg

Adrian von Arburg

Budu mluvit v druhém zemském jazyce, teda v němčině – Będę mówił w drugim używanym tu w Regionie języku – po niemiecku.

Bardzo mi się podoba przedsięwzięcie opracowania trójjęzycznej publikacji. Nie jest tylko jeszcze dla mnie jasne, jaki przedział czasowy miałyby on obejmować. Czy miałyby się rozpocząć od 1938 czy jeszcze wcześniej. To byłoby prawdopodobnie konieczne.

Bez względu na to z jaką radością podchodzę to tego zamiaru – chciałbym dołączyć moją opinię to opinii mojego przedmówcy oraz nawrócić jeszcze raz do tego, co krótko zasygnalizowałem już wczoraj. Warunkiem wstępnym do powstania publikacji, która miałyby możliwie syntetyczny charakter – czy miałyby rzeczywiście? – jest to, że ocena stanu badań w poszczególnych częściach Regionu wszystkich trzech krajów – tzn. w czeskiej, niemieckiej i polskiej - musiałyby wypaść pozytywnie. Stanu badań w polskiej i niemieckiej części Euroregionu naprawdę nie potrafię ocenić. Być może portafię to trochę lepiej w stosunku do części czeskiej. Jeśli chcemy rozpocząć od roku 1938, to przyjrzyjmy się najpierw aktom, w których został opracowany okres wojny oraz okres okupacji. Wprawdzie w ostatnich latach pojawiły się pochodzące spod niemieckiego i spod czeskiego pióra syntez, dotyczące historii obszarów przygranicznych od 1938 do 1945, jednakże w odniesieniu do Okręgu Libereckiego

(Liberecký kraj) wynika, że – nawet w oparciu o opracowanie akt i dokumentów - nie odbywało się do tej pory ze szczególną intensywnością.

Co się tyczy okresu powojennego, to stan badań przedstawia się bardzo, bardzo mizernie. Nie mogę sobie wyobrazić, żebyśmy już teraz – bez uprzednich nieodzownych wielomiesięcznych badań - byli w stanie przedstawić chociażby w krótkim zarysie dotyczące przedziału lat od 1938 do 1950 rozeznanie na temat: „Kto tutejszą przestrzeń właściwie zamieszkiwał, kto stąd wyrędownął“, czyli podstawowe informacje, które dla publikacji, jaką planujecie, uważam za niezbędne.

Jeśli chodzi o jedno z zasadniczych pytań, a raczej o jedną z zasadniczych tematów w publikacji „Kim byli ci, co tu mieszkali, skąd przybyli, dokąd odeszli“ – jeśli chcemy dotrzeć do tych ludzi, którzy tutaj żyli to jestem zdania-, to punkt ciężkości musiałby padać na losy ludzkie, ale nie w sensie indywidualnym - to byłoby trudno sprowadzić do syntezy –, a w sensie kolektywnym. To znaczy, jakie grupy przybyły na ten teren, dlaczego, skąd ? - w tym widziałbym pewną szansę uczynienia tej publikacji interesującą dla szerszego odbiorcy. Ale w tej dziedzinie niezbędne są – przynajmniej jeśli chodzi o stronę czeską – bardzo obszerne badania.

I tym samym dokonany byłby ważny początek, jak już to zaznaczył pan von Borries. Prawie nie jest możliwe opracowanie reprezentatywnej syntezy. Trzeby by, jak sądzę, najpierw podjąć się rzucania smugi światła na pojedyncze aspekty całości problematyki, zastosować technikę zwaną patchworking.

Dziękuję bardzo.

Ingrid Lottenburger

Dziękuję Panu, że podchwycił Pan pojęcie patchworking. W naszych rozmowach telefonicznych podczas ostatniego lata (2003) wprowadziłam je do naszej dyskusji.

Dr Andreas Helmedach

Chciałbym dołożyć do naszych obrad pewną informację a jednocześnie jakby suplement do tego, co powiedział pan von Borries. Nazywam się Andreas Helmedach i aktualnie pracuję w Instytucie do Badań nad Międzynarodowymi Podręcznikami w Brunszwiku (Braunschweig). W Instytucie tym jestem opiekunem Niemiecko-Czeskiej Komicji Podręcznikowej, która istnieje od roku, ale która w zasadzie rozpoczęła swą pracę już w roku 1967 i wyznaczyła sobie już wtedy pewne cele, które w związku z działalnością Forum i omawianymi tutaj sprawami wydają się interesujące.

Członkami tej Komicji – żeby dodać w uzupełnieniu – są na przykład pan Pešek, który wczoraj miał tutaj swoje wystąpienie, pan Beneš, który czeskim uczestniczkom tego forum właściwie musiałby być znany, oraz często w tym gronie wymieniany pan Brandes, profesor z Düsseldorfu.

Na najbliższy okres podjęliśmy w Instytucie postanowienie – że w następnych trzech latach opracujemy kompendium źródłowe dotyczące historii Niemców i Czechów na terenie Czech; dokładniej na temat stosunków pomiędzy Niemcami i Czechami na terenie Czech.

Jest to nadzwyczaj kompleksowe i trudne zadanie, ponieważ – co to są za Niemcy, jakich Niemców ma się tutaj na myśli? Są to niemieckojęzyczni mieszkańcy Czech, którzy właściwie pochodzą z Austrii. Kiedy wreszcie zamierzają stać się Niemcami? Kiedy Czesi staną się naprawdę Czechami? Kiedy mieszkańcy krainy znanej jako Böhmen (Čechy) zamieniają się w Czechów myślących kategoriami narodowościowymi?

Problemy te zbiegają się wszystkie na raz. Do tego dochodzą inne grupy, które żyją na terenie Czech, jak na przykład Żydzi. To wszystko musi znaleźć odzwierciedlenie. Ale poprzez to, że wszystkie te aspekty zostaną kiedyś opracowane i znajdą reprezentatywne odzwierciedlenie w naszej publikacji, ułatwi się to zadanie, które Państwo sobie zadaliście, o tyle, że nie będziecie musieli cofać się do XIX wieku tylko rozpocząć wasze opracowanie od roku 1938.

Myślę, że jest cała masa możliwości współpracy pomiędzy Państwa projektem, pomiędzy tym teamem, a tym, co przyświeca Komisji Podręcznikowej. Jestem na przykład w stanie wyobrazić sobie, że to, co Państwo zamierzacie opracować może jako konkretny przykład regionalny zostać wintegrowane w to przygotowywane przez nasz Instytut kompendium źródłowe, które następnie będzie rozprowadzone ponadregionalnie. Planuje się, żeby materiały zestawiać tak, aby mogli z nich korzystać nauczyciele. Mają oni tym sposobem możliwość uzyskania wyboru z tego materiału i to co wybiorą, wykorzystają w nauczaniu.

Sądzymy, że czeski i niemiecki materiał będą się pokrywać w około 70 %. Podobnie ma się to w przypadku tomu niemiecko-polskiego. Z naszego punktu widzenia nie ma żadnego sensu zabiegać o to, aby polskie i niemieckie pokrywały się w 100 %, ponieważ polskim dzieciom trzeba objaśnić Niemcy, a niemieckim – Polskę. A to osiągnąć można, jak wiadomo, za pomocą różniących się tekstów. No, ale jak już mówiłem, teksty w obu językach w większości się ze sobą pokrywają. Podobnie wyobrażamy to sobie w przypadku projektu niemiecko-czeskiego, co, miejmy nadzieję, w ciągu najbliższych dwóch, dwóch i pół lat nabierze konkretnego kształtu.

No tak, to tyle na ten temat – do Państwa informacji. Dziękuję Państwu.

Ingrid Lottenburger

To ja dziękuję Panu.

Szukaliśmy już Pana. Jesteśmy bardzo szczęśliwi, że jest Pan z tutaj. Przybył Pan też z własnej woli, tj. bez naszego ponaglenia i bez tego, że musieliśmy wielokrotnie telefonować, mówiąc: Proszę, niech Pan przyjedzie!

Chciałabym jeszcze raz zwrócić uwagę na to, że w kwartale poprzedzającym naszą Konferencję rozesłaliśmy w Chechach i w Niemczech całą masę informacji. Wykorzystaliśmy sytuację, w której każdy, kto ma o sobie jakieś mniemanie i chciał do tematu „Zentrum przeciwko wypędzeniom“ dołożyć coś od siebie, mógł zabrać głos na łamach prasy publicznej. Mamy dwa segregatory pełne kopii tekstów na temat „Zentrum przeciwko wypędzeniom“. Najważniejsze osoby powiadomiliśmy pisemnie, przedstawiliśmy nasz projekt i zapytaliśmy: „Czy chciałby/chciałaby Pan/Pani ustosunkować się tego tematu?“ Tym sposobem uzyskaliśmy nie tylko listę osób, które na terenie Niemiec, Polski i Czech szczególnie się tym tematem interesują – niezależnie od tego, czy są za czy przeciw -, ale tą samą drogą poinformowaliśmy o naszym projekcie także cały szereg dalszych osób zainteresowanych. Do tego jeszcze naważemy.

Na Pana Instytut zwracano nam wielokrotnie uwagę, na przykład ze strony Urzędu Spraw Zagranicznych. Jesteśmy szczęśliwi, że się Pan tu znalazł.

Dziękuję Panu raz jeszcze.

Proszę, Lotte Aurich.

Lotte Aurich, Berlin

Mój referat rozpocznę od przedstawienia Państwu pewnego obrazu, który stale od nowa wywiera na mnie wrażenie. Jest to malowidło pod tytułem: „Lalkarz“. W górnej ćwiertci obrazu widać głowę mężczyzny, do którego długich palców przywiązane są sznurki, na których wiszą marionetki, wypełniające większą część powierzchni obrazu.

Gdy rozmawiamy tutaj o naszej politycznej - po części bardzo tragicznej – przeszłości około roku 1945, powraca do mojej świadomości ten obraz i przeświadczenie, że właściwie to my byliśmy tymi marionetkami, którymi przez długie lata dowolnie poruszano: przepędzani, wyganiani, wyobcowani, trzymani za murami i za drutem kolczastym, zsyłani, wysyłani w transportach na śmierć. Byliśmy bezsilni w pełnym znaczeniu tego słowa – bez siły – a politycy wszelkiej maści poruszali nami bez skrępowań, jak im się podobało, ludźmi, którzy od stuleci wszędzie mieli swoje ojczyzny, swoje korzenie.

Ta Konferencja, która powoli dobiega końca, ustanawia nowe i tym samym politycznie świadome wyznaczniki i wartości, które pomogłyby tę złą przeszłość rozwinąć w przyszłość opartą na wzajemnym poszanowaniu i na fundamentach w postaci wspólnej woli pokonania urazu spowodowanego bolesną przeszłością, w którą zostaliśmy siłą wtrąceni, oraz na informowaniu o tym szerokiej opinii publicznej. Ponieważ zostaliśmy przez tych politycznych aktorów po prostu użyty - jak marionetki - byliśmy wygrywani przeciwko sobie, aby oni mogli przeprowadzić swoje machinacje i zrealizować swoje polityczne interesy.

Czego sobie wszyscy życzymy? Móc żyć w pokoju, móc rozwijać się według naszych indywidualnych decyzji, bez wojny i zniszczenia, w dobrych stosunkach sąsiedzkich, bez strachu i wzajemnych uprzedzeń.

Michal Kosina, Česká Lípa

Jestem nauczycielem gimnazjum w Czeskiej Lipie (Česká Lípa). Mam wielki przywilej, że o tych sprawach mogę rozmawiać z moimi studentami, ponieważ uczę historii. Odbieram reakcje nie tylko moich uczniów, ale także ich rodziców i dziadków. Życzyłbym sobie, żeby planowana publikacja była obiektywnym, wielostronnym podsumowaniem, które można by wykorzystywać w szkole, gdy tematem lekcji będzie poszukiwanie przeszłości.

Ludzie, którzy przeżyli te migracje osobiście, powoli od nas odchodzą. To jest problem. Kolega z Polski, pan Dumin, powiedział, że jesteśmy w naszych rodzinach tą generacją, który przysła na świat w tym kraju, w którym urodzili się nasi rodzice. Moi dziadkowie pochodzą z Sudetów, właściwie po obu stronach – zarówno ze strony matki jak i ze strony ojca. Jedna rodzina pochodzi z miejscowości Jilemnice w Karkonoszach, a druga z Nowego Boru (Nový Bor) – z miejscowości Heida. Dlatego też dobrze znam z historii własnej rodziny sytuację, jaka panowała w latach 20tych i 30tych, podczas wojny i w okresie powojennym. Wspomnienia świadków musimy – dopóki jest jeszcze czas - ponagrywać. Archiwa, za

przeproszeniem, mogą jeszcze 20 czy 30 lat poczekać, świadkowie, którzy tamte czasy przeżyli – nie.

Jeszcze jedna uwaga: Chciałbym nawiązać do podtytułu tej konferencji. „Skąd przybyli, dokąd odeszli?” Oprócz moich rodzinnych związków łączą mnie z tym regionem związki religijnej natury. Jestem członkiem protestanckiej gminy baptystów i jest mi wiadomo, że duża grupa baptystów - jako reemigranci - przybyła do Zelov. Jestem w tej szczęśliwej sytuacji, że mogę jeszcze rozmawiać z ludźmi, którzy są dziś w wieku między 70 a 80 lat. A faktem, który mało komu jest dzisiaj znany, jest to, że ci ludzie, którzy jako nowi osiedleńcy przez minione 50 lat jako rolnicy uprawiali tutejszą ziemię, odeszli stąd (to znaczy ich przodkowie) już w XVIII i XIX wieku, żeby przed 50-ciu laty tu powrócić – z bagażem zdobytych za granicą doświadczeń.

Dziękuję.

Kateřina Kočová, Liberec

Pracuję na Politechnice w Libercu. Chciałam zareagować na wystąpienie pana Kosiny z pozycji historyka a jednocześnie pedagoga szkoły wyższej. Osobiście bardzo lubię „oral history“, często posługuję się tą metodą, tak jak i moi studenci. Muszę tu jednak skonstatować, że tę metodę trzeba znać i dobrze opanować. „Oral history“ nie polega na tym, że pojedę sobie do kogoś, żeby z nim porozmawiać; do zastosowania tej metody trzeba się przygotować, trzeba mieć odpowiednie przeszkolenie. To jest jedna sprawa.

Następna sprawa jest taka, że bez znajomości makrohistorii nie mogę uprawiać „oral history“. Jeśli nie znam całościowego kontekstu, to nie wiem jak prowadzić wywiady, o co pytać. To jest bardzo subtelna sprawa i trzeba się z nią ostrożnie obchodzić. Ale dzisiaj jest do dydpozycji cały szereg programów i to dobrze funkcjonujących.

Jednocześnie chciałabym tutaj „rzucić rękawicę“. Jako nauczyciel w gimnazjum może on (pan Kosina) nauczyć swoich uczniów tej metody i wysłać ich pomiędzy ludzi, żeby oni przeprowadzali rozmowy.

Jeszcze jedno na temat uwagi, że archiwa mogą sobie pozwolić na czekanie jeszcze 20 czy 30 lat. Otóż w obliczu obecnej sytuacji wołałabym, żeby to zdanie w ogóle nie padło. Jeśli nowo planowana Ustawa o Archiwach zostanie wydana i wejdzie w życie, to archiwa zostaną zamknięte nie tylko na następne 20, 30 lat, ale na dłużej, a wtedy nikt z nas nie będzie mógł więcej prowadzić badań nad historią XX wieku.

To już wszystko, dziękuję ze uwagę.

Ingrid Lottenburger

Dziękuję, możemy być panu Kosinie (Kosina) za jego sposób postępowania w szkole wdzięczni. Może rezultaty dociekań nie odpowiadają wymogom naukowym. Jest on nauczycielem gimnazjalnym i - co z tego wynika - nie dysponuje wystarczającymi danymi teoretycznymi. Wyniki rozmów jego uczniów są bardzo pouczające dla uczennic i uczniów i mogłyby być informacjami ważnymi również dla nas.

Nawiążemy z panem Kosina kontakt w tej sprawie.

Słowo na temat ustawy dotyczącej archiwów. Jestem bardzo ciekawa, jak się cała sprawa zakończy. Nie mogę sobie wyobrazić, że planowana ustawa mogłaby zostać wydana.

Cieszę się niezmiernie i dziękuję z góry, że teraz Pan, Panie dr Černý, zabierze głos. Pan Černý był i jest nadal ważnym dla Forum człowiekiem.

Na wypadek, gdybyście Państwo tego nie wiedzieli: Dr Černý był czeskim ambasadorem w Republice Federalnej Niemiec.

Dr František Černý, Praga

To wcale nie tak. Jestem po prostu František Černý. Ze wszystkich moich funkcji zostałem zwolniony na emeryturę. Nie jestem już ani ambasadorem, ani nauczycielem Niemieckiego, ani dziennikarzem, ani też tokarzem – w czym też pracowałem cztery lata.

Właściwie nie chciałem zabierać głosu, ale zostałem niejako wyzwany. Chętnie się przysłuchuję temu dialogowi i uważam, że to, co w przeciągu dwóch ostatnich dni tutaj usłyszałem, pod wieloma względami bardzo wzbogaciło również moją wiedzę, chociaż stale zajmuję się tym tematem - i to nie tylko z powodu mojej wcześniejszej funkcji, ale także z powodu osobistego zainteresowania i zaangażowania.

Czasem jestem trochę smutny, ponieważ jak sami Państwo zapewne dostrzegacie, ten nasz niemiecko-czeski dialog – celowo opuszczam polski, bo zbyt mało go znam – jest procesem, który niestety posuwa się jeden krok do przodu i dwa do tyłu. Stale od nowa się to powtarza – do zbrzydzenia. Niektóre sprawy uważaliśmy za zamkniętą, a tu nagle przeszłość znów nas dogania, czy tego chcemy czy nie. Zadajemy sobie dużo trudu żeby cały ten problem podsumować i postawić pod nim „grubą kreskę“ myśląc – co ja osobiście uważam za właściwe –, że podstawową sprawą jest kształtowanie zdolnej do rozwoju przyszłości.

Skąd ten pesymizm? Niepokoi mnie, gdy obserwuję, z jak niezwykłą siłą odradza się nacjonalizm – jak zaraza. Polityka dzisiaj porusza się – i to nie tylko u nas, także u naszych niemieckich sąsiadów – na podłożu populistycznym. Każdy współczesny polityk wie, że bez populizmu nie da się dziś wygrać żadnych wyborów. W czeskiej polityce ten populizm to nacjonalizm. Preferencje w społeczeństwie wskazują dzisiaj, że partia komunistyczna jest drugą co wielkości partią w Czechach i oczywiście niepokoi mnie to. Ale powinno to niepokoić także większą ilość obywateli. Niestety – nic się nie dzieje. Obok innych przyczyn politycznych nacjonalizm jest również – i wręcz- właśnie tym rozwiązaniem, które Partia Komunistyczna, po 40-tu latach władzy nie ciesząca się więcej powodzeniem wśród wyborców, proponuje jako alternatywny sposób na wyjaśnianie i rozwiązywanie problemów. A nacjonalizm w czeskich uwarunkowaniach oznacza swego rodzaju antygermanizm. Wiele miałem do czynienia z komunistami, z których większość to byli przyzwoici ludzie, ale gdy tylko wchodziliśmy na te tematy, natychmiast okazywali to mocno zakorzenione w nich przekonanie, że Niemiec zawsze był i będzie zaciekle wrogiem, że odwieczna wojna między Niemcami i Czechami będzie się w nowej, zaktualizowanej formie nadal toczyć. I dla wielu, a mam tu na myśli to nie tylko sympatykantów Partii Komunistycznej, ten „zły Niemiec“ to Niemiec Sudecki.

To jest jasne, że wśród Niemców Sudeckich są też tacy, z którymi absolutnie nie możemy się zgodzić, gdyż stawiają żądania nie do zaakceptowania itd. Ale ci z kolei nie są jedynymi reprezentantami naszych byłych (niemieckich) współobywateli. Jeśli ma się okazję, co nie

każdemu Czechowi musi się zdarzyć, nawiązać jakieś kontakty z Niemcami Sudeckimi, to w końcu okazuje się, że nie jest aż tak źle, że są oni normalnymi i porządnymi ludźmi.

Niestety – w środowisku czeskim nadal formułowane są stereotypowe, dogmatyczne i jednocześnie niekompetentne zarzuty. Perzykład: „Oni chcą właściwie tylko odebrać swoją własność! To byli ci Niemcy Sudeccy, którzy Adolfowi Hitlerowi pomogli dojść do władzy!“ Ale czy rzeczywiście Niemcy Sudeccy byli tymi, którzy pomogli dojść Adolfowi Hitlerowi do władzy? Czy wśród tych, którzy w 1933 głosowali za NSDAP, byli Niemcy Sudeccy? Czy był jakiś Niemiec Sudecki wśród tych, którzy spowodowali, że w 1933 Hitler został Kanclerzem Rzeszy? Czy był wśród nich chociaż jeden Niemiec Sudecki?! To nie może być! Niemcy Sudeccy musieli głosować w Czechosłowacji, co też czynili. Głosowali różnie – na socjaldemokratów, na komunistów – ale na rozwój wydarzeń w Rzeszy nie mogli mieć wpływu. A to, że sprawy później rozwinęły się tak, a nie inaczej, to już całkiem inny rozdział.

A więc: Chodzi mi o to, że nie możemy tak upraszczać spojrzenia na te sprawy. I jest mi przykro, że ten stale podpierany trend, zwracający uwagę ludzi na to, że ze strony niemieckiej ponoć grozi jakieś stałe niebezpieczeństwo, zakłóca naszą współpracę i nasze dobrosąsiedzkie stosunki.

Do tego dochodzi jeszcze jedna, nowa sprawa, o której dzisiaj wcale tutaj nie było mowy. Chodzi o doświadczenia, które Czesi i Niemcy mogą zebrać, konkretnie chodzi o niemieckich inwestorów. Wszyscy wiemy, że gdyby nie firmy takie jak Siemens, Bosch, Volkswagen to gospodarczo mielibyśmy się znacznie gorzej, niż obecnie. Wiemy również, że francuscy i amerykańscy inwestorzy w aktach prywatyzacji nie mieli zbyt dużego powodzenia. Czasem można usłyszeć pogląd, że niemieckie siły kierownicze tym co wiedzą i potrafią chcą tylko zaimponować. Ale ja muszę powiedzieć, że wbrew temu starają się oni – ze zrozumiałych względów także we własnym interesie – w istocie z wrażliwością podchodzić do tego „czeskiego poczucia“. Ale ponieważ ten wielki sąsiad się u nas rozpycha, wywołuje to nowe napięcia.

Trzeci istotny punkt wywołujący napięcia wywodzi się z faktu rychłego przystąpienia do Unii Europejskiej oraz z dyskusji wokół Konstytucji Europejskiej. Obawiam się, że kiedy dojdzie do referendum dotyczącego tej Konstytucji – wypadnie ono nie tak pozytywnie, jak nasze referendum na temat przystąpienia do Unii. Obawiam się, że tak zwanym „Eurorealistom“ – a w zasadzie raczej „Euronegatywistom“ – uda się ludzi przekonać do ich przekonania, że Unia Europejska to „Brukselski moloch“. Niedawno Miroslav Macek napisał w gazecie „Lidové Noviny“, że w Unii Europejskiej z powodu tak zwanej „Verheugen-kracji“ zamiast europejskich Niemiec nastąpi niemiecka Europa.

Z tych trzech źródeł - co mnie niepokoi - wypływają antyniemieckie nastroje.

Na początku Konferencji pani Vohlídalová zacytowała list, w którym Pavel Tigrid wyraził – zanim umarł – dwa życzenia. Po pierwsze, żeby zakończył się ten szalony konflikt na Bliskim Wschodzie, a po drugie żebyśmy refleksyjnie podchodzili do naszej historii. Musimy móc bez strachu patrzeć w zwierciadło przeszłości. W tym duchu złożyłem mój podpis pod apelem noszącym tytuł „Bez kritiky minulosti není budoucnost“ / „Bez krytycznego spojrzenia w przeszłość nie ma przyszłości.“ Sądzę, że dotychczas poczynione oficjalne kroki w stosunkach niemiecko-czeskich, n.p. Niemiecko-Czeska Deklaracja z 1997 na codzień jeszcze nie tak owocują, jak powinny. W apelu zawarte jest m.in. zdanie: „Przeszłość, z którą się jeszcze nie pojedналиśmy, nie powinna stale od nowa przeszkadzać terażniejszości.“

A więc: Jesteśmy wspólnego zdania, że wypędzenie Niemców było skutkiem przestępczej polityki i że każde w przyszłości spowodowane wypędzenie należy potępić. Jesteśmy także zdania, że wypędzenie Niemców było oczywistą reakcją na niemiecki terror - co da się może w ten sposób uzasadnić, ale nie usprawiedliwić -, i że już wtedy było to wbrew demokratycznym pryncypiom i wbrew prawom człowieka.

To, co mi się dla nas tutaj zebranych wydaje ważne, to to, żebyśmy my sami byli refleksyjni i przez ten pryzmat refleksji sopleglądali w zwierciadło historii. Oraz żeby stało się dla nas jasne, że za granicami naszego kraju nie żyją ludzie, którzy od pradziejów byli naszymi wrogami, stale czekającymi okazji, jak by tu zdobyć nad nami przewagę. Tylko chodzi o to, żebyśmy starali się nawiązać z naszymi sąsiadami jak najściślejsze stosunki. To musiałoby się stać pierwszym i najważniejszym dążeniem w narodowym interesie Republiki Czeskiej.

Chętnie bym kontynuował – ale w tym wypadku musielibyśmy konferencję o jeden dzień przedłużyć.

Dziękuję Państwu.

Ingrid Lottenburger

Uważam to za nadzwyczaj sympatyczne, że ambasador zaczyna zbierać podpisy. Ach, Pan tylko sam się podpisał, ale niczego nie zbierał? Szkoda, tutaj mógłby Pan to robić z powodzeniem.

Ingrid Lottenburger

Przejdźmy więc do zakończenia. Tytuł ostatniego wystąpienia brzmi: „Rozliczenie z historią, sięgające poza granice państwowe, jako warunek tożsamości europejskiej.”

Chciałabym podać kilka informacji dotyczących naszego prelegenta, pana Zawiały. Maria Lubich i ja byłyśmy w Jeleniej Górze i wypytałyśmy go o jego dane biograficzne. Przeczytam Państwu kilka punktów.

* Po pierwsze: Jest on magistrem. „Magister“ pisze się w Polsce z małej litery, po nazwisku i bez kropki.

* Po drugie: Jest on historykiem. Studiował na Katolickim Uniwersytecie w Lublinie, a więc jest także uczniem pana Bartoszewskiego. Poza tym studiował muzealnictwo na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Był burmistrzem Jeleniej Góry, posłem Unii Wolności w Sejmie, przewodniczącym strony polskiej w Euroregionie Nysa, a obecnie jest przewodniczącym honorowym tegoż Euroregionu oraz członkiem Rady Dolnośląskiej. Pełni także funkcję dziesiątego vice-przewodniczącego Spółki Akcyjnej: Regionalna Agencja Rozwoju Karkonoszy. W związku z tym jest on dla nas również na przyszłość niezwykle ważny, ponieważ organizacje tego typu dysponują pieniędzmi...

Proszę, Panie Zawiały.

Przekraczający podziały graniczne obrachunek z historią jako uwarunkowanie dla tożsamości europejskiej

Marcin Zawila, Jelenia Góra / Hirschberg

Proszę Państwa: ostatnie wystąpienie. Ja wiem, że czas mija i wszyscy długo żeśmy siedzieli, w związku z tym postaram się być maksymalnie syntetyczny. Zadanie, które prezydium postawiło przede mną, to jest odpowiedź na pytanie, czy o historii można mówić bez podziałów granicznych i czy możemy mówić o tożsamości europejskiej jako pewnym wspólnym podejściu do przeszłości i przyszłości na tym kawałku Europy, jakim jest Euroregion Nysa?

I - proszę Państwa – przygotowując się do tego ja powiem tak, że gdybym miał odpowiedzieć na to pytanie przed 12-tu laty, kiedy Euroregion Nysa powstawał, kiedy wszyscy żyliśmy w atmosferze szalonego optymizmu, optymizmu wynikającego z tego, że mroczny czas komunizmu od nas odszedł, kiedy postawy społeczne były – te, które obserwowałem, były pełne takiej otwartości, chęci poznania się, wszystko wydawało się dużo bardziej proste, choć trudne... Bo tutaj... A propos historii, to może powiem, że jak Euroregion Nysa powstawał, na pierwszym swoim spotkaniu, kiedy wybierano nazwę Euroregionu, pierwsza propozycja, jaka była to była niemiecka propozycja i Euroregion miał się nazywać „Dreiländereck“, czyli ten „kąć trzech krajów“. Strona polska oprotestowała to mówiąc, że ma za duże skojarzenia do takiego miejsca, które nazywało się „Dreikaisereck“, a było w Mysłowicach, a tam się zbiegały granice trzech zaborów: rosyjskiego, austro-węgierskiego i niemieckiego, czyli takie fatalne skojarzenie z historią Polski. No więc był pat, przewra. I wtedy zaproponowano, żeby nazwa Euroregionu odniosła się do geograficznej nazwy Sudety, co Niemcom i Polakom w ogóle nie przeszkadzało. Natomiast Czesi natychmiast to oprotestowali, bo skojarzenie między Sudetami a „Sudetenland“ było zupełnie oczywiste. No i jakoś tak – jak to się mówi po polsku „krakowskim targiem“ - wybrano nazwę Nysa; historyczna, nie specjalnie nikogo denerwująca, ale od początku tego pomysłu była historia.

I teraz... Wówczas i w tym okresie, przez te 10 lat kiedy obserwuję wzajemne stosunki polsko-niemieckie, ale i polsko-czeskie i czesko-niemieckie, z jednej strony mamy taki proces deklaracji politycznych, nie wiem... deklaracji: Kohl – Mazowiecki, spotkań... Havel z Wałęsą spotykają się w Krarkonoszach, czyli wyraźne sygnały polityczne w kierunku społeczeństw, że no jest w porządku, jesteśmy otwarci, chcemy nawiązać kontakty. Posiadamy imponujący dorobek historyczny i naukowy. O tym tutaj w pierwszym referacie była mowa i myślę, że strona Polska tutaj nie ma się czego wstydzić i nawet jest w takiej jakiejś czołówce prac naukowych, wydawnictw - szczególnie jeśli chodzi o stosunki niemiecko-polskie. Wszystko, wydawałoby się, idzie w dobrym kierunku.

I proszę Państwa, po tych 12-tu latach, kiedy moja wiara historyka w to, że „wkręcamy się“ na pewien pułap dialogu, wyjaśnień, wzajemnego zrozumienia, że to jest powszechne i coraz głębsze, nagle okazuje się, że weszliśmy w moment... Nie wiem – czy zbagatelizowaliśmy coś, o czym mówiono na wczorajszym wykładzie, czyli nie tyle tę historię naukową i jej dorobek, który nie zawesze jest czytany i odbierany przez obywateli. W każdym bądź razie zbagatelizowaliśmy chyba... Czy nie rozpozналиśmy wzajemnych nastawień dostatecznie, bo obserwuję w tej chwili załamanie tej otwartości.

Proszę Państwa – o Centrum Przeciwno Wypędzeniom mówiliśmy już kilkakrotnie. Ja bym podsumował to tak, że...To we wczorajszym wykładzie również słyszeliśmy takie sformułowanie, że w historii nie koniecznie najważniejsze jest źródło i chronologia, ale

ważny jest symbol, że wokół pewnych symboli koncentruje się świadomość historyczna. Proszę Państwa, w świadomości Polaków, a sądzę – i Czechów - to Centrum, to nie jest problem suchych analiz naukowych, przeciwko tym nie ma nikt nic przeciwko. Ja myślę, że zostało to odebrane właśnie jako taki katalizator świadomości tylko niemieckiej. Proszę Państwa, nie chcąc wchodzić w szczegóły ja mogę powiedzieć tak, że ten, kto postawił publicznie pomysł budowania w tym momencie Centrum w Berlinie, do czego jako Niemiec miał pełne prawo - i ci, którzy go poparli - w sensie, nie wiem, politycznym, moralnym - bardzo przyczynili się do czegoś, co ja bym nazwał punktem krytycznym w tym momencie w stosunkach polsko-niemieckich i chyba też czesko-niemieckich. Bo to nie jest problem ten, że nie chcemy mówić o wypędzeniach i niemieckich i polskich, po prostu nie chcemy tworzyć pewnego symbolu.

Proszę państwa, wróciła w Polsce, naprawdę... I o tym trzeba mówić, ja myślę, że to jest w badaniach historycznych, w tych zajęciach, w tej książce, o której państwo mówicie, co jest najważniejsze? Trudno sobie wyobrazić obiektywną historię Euroregionu. Utopia! Dzisiaj widzieliśmy tutaj trzy historie, czy nawet cztery, bo serbo-łużycka też weszła: polską, czeską i niemiecką. Wszyscy mamy swój punkt widzenia i nawet gdybyśmy bardzo chcieli być super obiektywni... No tak się złożyło, że ja jestem synem rodziny ze Wschodu i gdzieś tam to wypędzenie będzie dominować inne wypędzenia.

I proszę Państwa, myślę, że to, co jest najważniejsze w pracach historycznych, to to, żebyśmy my Polacy poznali punkt widzenia Niemców na przeszłość i byli świadomi tego, żebyśmy poznali stanowisko Czechów, żebyśmy poznali wzajemne stanowiska, aby – nie wiem – wymyślając coś czy stawiając projekty polityczne, byli w stanie przewidzieć ich skutki.

Proszę Państwa, a Centrum Wypędzeń otworzyło to tak, jak lawina, otworzyło kolejne dyskusje, proszę Państwa. Tutaj pani burmistrz z Wiśniowej bardzo ładnie mówiła, postawiła pytanie, jaką ona to wiedzę, nukową wiedzę historyczną ma przenieść do swojej miejscowości. Bardzo zasadne pytanie. Ale powiedziała też o jeszcze jednym elemencie. W nauce historycznej oczywiście potrzebny jest obiektywizm i spokój, ale bez emocji. W odbiorze nauki historycznej bez emocji nie może być mowy. Emocja jest. I tą emocją bardzo często, i to trzeba wyraźnie powiedzieć, jest lęk i obawa?

I teraz tak: Przed czym jest ten lęk? Czy to jest tylko lęk przed Niemcami? Moim zdaniem nie tylko, choć też. Ale to jest lęk przed traumatycznym doświadczeniem społeczeństwa polskiego, którego obywatele jako jeden... Zostali jako jeden z najbardziej poszkodowanych narodów Europy w wyniku II Wojny Światowej. To w nas jest. Oczywiście to nie jest tak silne jak w pokoleniu moich dziadków i moich rodziców, ale my zdajemy sobie z tego sprawę. I teraz proszę Państwa, jeżeli słyszymy o pomysłach, które się rodzą, które zaczynają się po stronie niemieckiej krystalizować i trudno nam ocenić, być może nasze media to przeceniają, że powołanie jakiejś instytucji powierniczej na rzecz dokumentowania dawnych majątków - zinstytucjonalizowana w Niemczech jako spółka akcyjna, gdzieś to tam powstaje -, że wśród związków wypędzonych, z którymi - mam wrażenie - mieszkańcy obecni naszego terenu mają jak najlepsze układy, partnerstwa, dawni ziomkowie przyjeżdżają do Szklarskiej Poręby, do Jeżowa, wydają książki, budują muzea, wyposażają je... Ale z drugiej strony jeżeli z tego środowiska wychodzą pytania o to, że II Wojna Światowa nie zakończyła się tak naprawdę traktatem pokojowym, w związku z tym otwarta jest droga do roszczeń cywilno-prawnych, dotyczących majątków... Ja nie chcę tego analizować prawnie. Wyobraźcie sobie Państwo, że to trafia do świadomości... Na szczęście moja babka już nie żyje. Moja babka, która straciła majątek na Wschodzie, przyszła tutaj bez chęci, nagle słyszy, że ktoś chce jej coś odbierać poraz drugi. Czy to prawda, czy to nie prawda - proszę Państwa: To budzi lęk.

To budzi niepokój. I też nie wiem, czy jakby naturalna chęć odzyskania swojej własności, czy idzie w parze ze świadomością, że tego typu pomysły tak naprawdę kwestionują ten niedobry pokój po II Wojnie Światowej; te zmiany z wypędzeniami, które dotknęły wiele narodów. Ale jest obawa, że ten porządek może być po prostu zakłócony. I proszę Państwa, zbierając to to sądze, że dzisiaj jesteśmy trochę w innym punkcie. Jeżeli do tego, na te doświadczenia najnowsze nałożymy na pewne takie zaszłości że tak powiem już kulturowe, ja nie wiem czy Państwo sobie zdajecie sprawę, że na przykład w polskiej tradycji ludowej - tutaj kolega Dumin może sprostować, jeżeli się mylę – ale postać diabła bardzo często była przedstawiana w postaci Niemca. Nie wiem czy Państwo zastanawiali się kiedykolwiek, skąd się bierze źródłosłów słowa Niemiec po polsku.

Przecież nie jest to ani tam powiedzmy „der Deutsche” ani nic z Germanią związanego, zupełnie inne: Więc spotkałem się z analizami, że Niemiec to jest ten, który nie mówi, czy ten, który nie ma mowy, ten, z którym nie ma kontaktu. To jest ten obcy. Proszę Państwa - i ta obcość to jest gdzieś schyłek średniowiecza. W polskiej tradycji siedemnastego czy szesnastego wieku powstaje przysłowie powtarzane do dzisiaj: „Jak świat światem nie będzie Niemiec Polakowi bratem.”

Proszę Państwa, mamy głęboką zadrę. Chociaż obiektywnie historycy, którzy analizują wzajemne stosunki polsko-niemieckie mogą powiedzieć, że tych konfliktów zbrojnych polsko-niemieckich na przestrzeni historii było stosunkowo mało. Zdecydowanie częściej przyszło nam, nie wiem, walczyć i konkurować z Rosjanami, Turkami czy działać na granicy wschodniej, a granica z Niemcami, gdyby to statystycznie policzyć, była generalnie spokojniejsza.

Więc co robić, żeby ten stan wspólnej tożsamości euroregionalnej mógł powstać? Przede wszystkim nie szkodzić albo mieć świadomość, że jeżeli się na tej takiej tkance delikatnej stawia jakieś pomysły publiczne, że to będzie skutkowało.

No więc, proszę Państwa, odnieść się do wspólnej przyszłości? Oczywiście tak. To trzeba pokazywać. Trzeba pokazywać wspólne elementy kultury, wspólne elementy tradycji. Tutaj Euroregion Nysa może nie tyle Euroregion Nysa, ile instytucje działające w Euroregionie Nysa mają swój wielki wkład. Proszę Państwa, są dziesiątki wspólnych wystaw. Nie wiem, wydawnictwa pod tytułem: „Kotlina zamków i ogrodów”, „Wokół Wielkiej Góry” - fantastyczne przedsięwzięcie: Karkonosze jako przedmiot widziany przez artystów sprzed wojny, współczesnych artystów polskich i współczesnych artystów niemieckich na jednej wystawie, z wydawnictwem. „Wspólna przestrzeń”. To przedsięwzięcie, ja pozwolę sobie zostawić to dla muzeum w Liberecu jeszcze, to jest katalog wystawy dotyczący Liczyrzepy – Karkonosza, jedyne w Euroregionie, identyfikowanego przez wszystkich wspólnego symbolu kulturowego. Bo jeżeli się mówi Karkonosz, po polsku częściej Liczyrzepa, to wiedzą o tym młodzi ludzie z Polski, Czech i Niemiec. Ta wystawa ma w sobie pamiętki, ale ma też dzieła współczesnych polskich, czeskich i niemieckich uznanych artystów, którzy próbują ten temat dalej jakby rozwijać. To są regularnie organizowane konkursy, zresztą inicjowane przez współpracę euroregionalną bibliotek. Proszę Państwa, to są w tej chwili, nie wiem, około tysiąca małych programów-projektów, gdzie spotykają się ze sobą strażacy, gdzie spotykają się ze sobą policjanci, architekci, historycy. I tutaj ubolewam, że na tej sali nie widzę chyba tutaj tych podstawowych filarów komisji historycznej Euroregionu Nysa, bo oni co rok, co dwa lata organizują konferencję na różne tematy i wydają z tego materiały. Mam wrażenie, że posiadają oni wysoką kompetencję naukową, ale nie posiadają tego, co posiada Wasza organizacja. Siły przebicia.

Proszę Państwa, po co ma powstać tożsamość wspólna? Więc, jak widzicie ten fioletowy, żółty i zielony kolor, jest on podzielony granicami. Te granice są administracyjne. Ale to są granice, które są w naszych głowach. I teraz jeżeli chcielibyśmy kogoś namówić do współdziałania, i to na wszystkich polach, w tym... Na tym polu historycznym, ja myślę, że trzeba postawić sprawę w ten sposób: Niemiecka, polska i czeska część Euroregionu Nysa tak naprawdę leżą oddalone od dużych centrów państw. Od Berlina, od Warszawy, od Pragi. Od Pragi akurat najbliżej. Ale rozwój, który następuje, to jest rozwój, który się koncentruje koło tych dużych ośrodków, które przyciągają kapitał, przyciągają rozwój, rozwijają kulturę. I teraz pytanie – jeżeli my ten teren potraktujemy jako teren w trzech kawałkach, to zawsze będziemy gdzieś na końcu. Ale jeżeli uświadomimy sobie, że na tym terenie mieszka około dwa miliony ludzi, dwa miliony ludzi, które chcą się poznać, które chcą razem handlować, które chcą razem uprawiać turystykę, proszę Państwa, dwa miliony to jest rynek, który generuje rozwój. Ale aby się to mogło stać, muszą nastąpić te przełomy w świadomości i chęci współpracy. I moim zdaniem zacząć należy od uświadomienia celu. Nie chcemy być trzema prowincjami wobec centrum. Wspólnym interesem mieszkających tu Polaków, Niemców i Czechów jest takie powiązanie się wspólne, aby wewnętrzny ruch myśli, kapitałów, pomysłów, idei rozkręcił to i dał nam wszystkim efekt wzrostu. Zwróćcie uwagę Państwo, że duży kapitał bardzo często nas przeskakuje. W Polsce idzie do Wrocławia, do Poznania, tam się koncentrują pieniądze, zainteresowania. Ale tak jak mówię: Bez dogadania się tych ludzi tutaj, bez uświadomienia im pewnej wspólnoty byłoby ciężko.

Kończąc, proszę Państwa, bo nie chciałbym tego dalej rozwijać, chciałem się odnieść też do pomysłu wydania tej książki, dotyczącej wspólnej przyszłości Euroregionu Nysa. Pomysł dobry i bardzo potrzebny. Ale on jest za dobry, żeby zrobić go źle. I dlatego też ja myślę tak, że w pierwszej kolejności to, co byłoby potrzebne dla budowania tej wspólnej tożsamości (to) jest wiedza. Wiedza o sąsiedzie i znajomość jego punktu widzenia. I marzy mi się od wielu lat – i pewnie to moja wina w jakiś sposób, że tym się nie zająłem – aby powstał mały dodatek, suplement do podręcznika, nie wiem, historii, geografii, w podręcznikach szkół średnich w trzech stronach Euroregionu Nysa, gdzie na kilku lekcjach w roku młodzi Czesi, Niemcy i Polacy mogliby się dowiedzieć podstawowych rzeczy o historii Niemiec, o historii Czech, bo ich nie wiedzą. Gdzie mogliby poznać wspólne dziedzictwo kultury, nie wiem... malarstwo, muzykę, tradycję, to, co decyduje o jakiejś różnicy. Zrozumieć. Zachęcić ich do odwiedzenia się nawzajem. To jest problem pamątek historycznych, fantastycznych zabytków prawie w ogóle wzajemnie nie znanych. Ja bym od tego zaczął.

Natomiast szanując uwagi historyków, którzy mają tę naturalną wbitą w głowę na studiach potrzebę sumienności, badania źródeł, metodologii - trudno było by ich zmuszać do takiego zbyt pochopnego i szybkiego działania w celu robienia syntezy jakiejś historii w momencie, kiedy nie znamy nawzajem własnych badań analitycznych, a jeżeli je mamy, to były one często prowadzone w różnych metodologiach, są nieporównywalne, z tym się robi problem. Zresztą mamy fatalne doświadczenia w moim przekonaniu z pracą komisji podręcznikowej polsko- niemieckiej. Pracuje bardzo długo, dłużej niż komisja czesko-niemiecka. Ja jako były nauczyciel historii i historyk z zamiłowania muszę powiedzieć, że jakoś tak nie zauważyłem istotnych efektów działalności tego komitetu. Z drugiej strony złośliwi mówją, że jak nie wiesz, co masz zrobić, to załóż komitet, to sprawę masz jakby załatwioną.

Natomiast tu dotarcie z tą pierwszą elementarną wiedzą do uczniów może być bardzo istotne i trafione. Natomiast musi znaleźć się metoda, aby ta wiedza historyczna - wspólna czy odrębna - pokazywała się i była możliwość prezentacji naukowcom i ludziom zainteresowanym na tym wyższym poziomie. I moim zdaniem lepszym rozwiązaniem byłoby powołanie czegoś co byłoby, nie wiem, rocznikiem, cyklicznie wydawanym czasopismem,

które pozwalałyby fachowcom zorientować się w tym, kto co bada, kto co zbadał, jakie są wyniki badań. Dałoby to młodym historykom możliwość publikowania publikacji naukowych międzynarodowych, co nie jest błahę w ich karierze naukowej. Chciałem powiedzieć, że takie wydawnictwo grupa robocza historyków wydaje. Coraz rzadziej niestety. Ale może przejąć tę inicjatywę, jakby mieć świadomość, że badanie przeszłości tego terenu to jest proces dynamiczny. A jednocześnie wspólne wydawnictwo, wspólnie zarządzane - to jest następny element, który się łączy. I na koniec: Najwyższą formą współpracy budującą świadomość w tym trójkacie, to jest powołanie instytucji, trójstronnych instytucji. Tu chciałem Państwu powiedzieć o wydarzeniu, które może nam umknęło trochę naszej uwadze, ale moim zdaniem (było) jednym z takich najbardziej doniosłych wydarzeń, mianowicie: Od wielu lat mówiło się o współpracy - i ta współpraca rzeczywiście istnieje - uczelni wyższych w Euroregionie. Spotykają się naukowcy, odbywają się jakieś tam konferencje, seminaria, to bardzo dobrze. Natomiast z inicjatywy Politechniki czy filii Politechniki w Jeleniej Górze, Uniwersytetu w Liberecu i Uniwersytetu w Görlitz nagle stworzono pierwszy Uniwersytet Nysa - nie czekając na uchwały rządowe, uznając wzajemny poziom wykształcenia w zakresie inżyniera informacji uroczumiono studia, gdzie 30 osób – dziesięciu Polaków, dziesięciu Niemców, dziesięciu Czechów - studiuje przez trzy lata. Każdy rok w innym państwie, a wykłady ma(ją) po angielsku. I kończąc to otrzymują trzy dyplomy wyższych uczelni. Proszę Państwa - bez inwestycji budujemy powiązanie, które jest szalenie atrakcyjne dla młodych ludzi, bo nie dość, że ich uczy, to pozwala im rzeczywiście zrozumieć partnera. Rok mieszkania w Liberecu, rok mieszkania w Görlitz, kontaktu z tymi ludźmi, to po prostu otwiera i uodparnia trochę na nie zawsze odpowiedzialne pomysły polityków.

I na pytanie: Czy jest możliwa tożsamość? (Odpowiadam:) Jest. Bo ja jestem optymistą.

Dziękuję.

Ingrid Lottenburger:

To my bardzo dziękujemy, Panie Zawila, za wystąpienie kończące.

Proszę, Maria, ostatnie słowo należy do Ciebie.

Maria Lubich von Milovan

W imieniu Forum Kobiet dziękuję Państwu za zainteresowanie naszą Konferencją.

Dziękuję referentom, przybyłym do nas z daleka i z bliska.

Dziękuję Pani Karinie Kurek i Panu Svenowi Dietrichowi za tłumaczenie i opiekę techniczną. Oboje w znacznym stopniu przyczynili się do sukcesu Konferencji.

Dziękuję dyrekcji szkoły im. F.X. Šaldy, dziękuję uczennicom

Hanie Effenbergerovej,
Terezii Lennerovej,
Lindzie Chalupovej,
Marcie Moravcovej,
Jelenie Atroščenko

z Gimnazjum im. F.X. Šaldy za pomoc.

Cieszymy się, że zorganizowałyśmy tę Konferencję. Wygłoszone referaty były znakomitymi impulsami, pobudzającymi do myślenia i wierzymy oraz mocno liczymy na to, że znaleźliśmy wśród Państwa silnych popleczników realizacji naszego projektu, który nie baczy na dzielące nasze kraje granice.

Pragnę także koniecznie zwrócić uwagę Państwa na to, że za pomocą tego projektu chcielibyśmy uświadomić możliwości rozwoju wspólnego obrazu historii ludów Europy. Możliwy jest on tylko wtedy, – tu przytoczę wymową artykułu profesora Böckenförde, zamieszczonego w gazecie Frankfurter Allgemeiner Zeitung z 20. 6. 2003 – gdy historia własna będzie jednocześnie postrzegana jako część i faktor historii Europy i gdy jako taka będzie przechowywana w pamięci.

Zacznijmy nadrabiać zaległości w zrozumieniu cierpień historii, przyżytej przez każdy naród indywidualnie i wkroczmy wspólnie na otwierającą się przed nami nową drogę.

Dziękuję za uwagę i życzę Państwu wszystkiego dobrego na drogę powrotną.

Ingrid Lottenburger

Forum Kobiet życzy szczęśliwego powrotu do domu. Dziękujemy bardzo wszystkim Państwu za przybycie tu do nas oraz za żywy udział w dyskusji. Mam nadzieję, że w ciągu najbliższego kwartału zostanie sporządzona dokumentacja Konferencji. Będzie to porządny kawał roboty. Ale sądzę, że damy sobie z tym radę – jak ze wszystkim, do czego do tej pory podchodziliśmy z mocnym postanowieniem, że nam się uda.

Pozdrawiam i żegnam Państwa sedecznie.

ČESKO-NĚMECKÉ FÓRUM ŽEN

Begrüßung durch die Vorsitzende

Věra Vohlídalová

Liebe Gäste,

ich begrüße Sie sehr herzlich.

Am Anfang einige organisatorische Hinweise. Wir versprechen, dass wir das Programm einhalten. Wir bitten Sie jedoch, einige Änderungen zu akzeptieren. Die Moderation werden Frau Lottenburger und ich übernehmen, zwei Vorträge werden von Frau Lottenburger vorgelesen. Frau Anna Knechtel und Frau Dr. Hirsch sind krank geworden, Frau Dr. Keller ist aus familiären Gründen verhindert, zu kommen. Wir wünschen gute Besserung und hoffen, dass wir die Damen „würdig“ vertreten können.

Wie Sie sicherlich schon wissen, erstellen wir von jeder Konferenz eine Dokumentation. Um Ihnen diese Ende Januar, spätestens Anfang Februar zustellen zu können, benötigen wir Ihre vollständige Adresse. Bitte tragen Sie sich in die Anwesenheitsliste ein. Falls Ihre Daten über Ihre Anmeldung schon vermerkt sind, prüfen Sie die Richtigkeit.

Ein kurzes Vorwort zu unserer Konferenz:

Politiker haben immer wieder das Thema, das uns heute zusammenführt, populistisch zu färben versucht. Es genügt, sich nur an die letzten Parlamentswahlen in Tschechien oder an die Aussagen eines Kanzlerkandidaten bei der letzten Bundestagswahl in Deutschland, aber auch an die Wahlen in Österreich zu erinnern. Dank der gereizten Reaktion unserer Regierung und unseres Präsidenten auf die gemeinsame Erklärung zum Gipfeltreffen der Visegrad-Staaten (3.11.03), die bei uns übrigens nicht veröffentlicht, aber trotzdem häufig kommentiert wurde, ist dieses Thema auf dem Treffen in Budapest nicht diskutiert worden. Die umstrittenen Fragen der Vergangenheit sollten, nach Meinung einiger Politiker, nicht diskutiert werden. Die Politiker entscheiden dies im Namen der Öffentlichkeit unabhängig davon, ob diese Themen in einigen Ländern immer wieder diskutiert werden oder nicht. Der Politologe Bohumil Doležal sagte dazu in der Tageszeitung MF Dnes vom 4.11.03 und ich stimme mit ihm überein: „Wir kehren zu den bolschewistischen Manieren zurück: Bei heiklen Angelegenheiten ist es nicht wichtig zu wissen um was es geht, sondern eine Meinung zu haben“. Und ich füge hinzu: ... und bei ihr zu bleiben und darauf zu bestehen.

Ich meine, dass wir im Lichte dieser Situation ein sehr aktuelles Thema aufgreifen.

Dieses Thema ist auch deswegen so aktuell, weil in Tschechien darüber diskutiert wird, das Fach Geschichte im Schulunterricht zu streichen.

Im Zusammenhang mit unserem Projekt, das sicher auch zum Teil eine Reaktion auf die Errichtung des Zentrums gegen Vertreibung in Berlin ist, führen wir immer wieder an, dass es auf unserem Kontinent kaum eine Familie gibt, die nicht von einem erzwungenem Wegzug, Flucht, Vernichtung oder Vertreibung betroffen wäre. Auch meine Familie gehört dazu und zweifellos ist hier heute nicht nur einer unter uns mit ähnlichem Schicksal. Ich lese ihnen einen Ausschnitt aus dem Brief des Direktors des Polnischen Kulturinstituts in Prag, Herrn Miroslaw Jasinsky, vor, der an unserer Konferenz nicht teilnehmen konnte und sich dafür

entschuldigte: „Ich danke Ihnen für die Einladung zu dieser außerordentlich interessanten Konferenz.. Ich bedauere es um so mehr, da ich mich während meiner Tätigkeit viele Jahre unter anderem mit Problemen beschäftigte, die Gegenstand dieser Konferenz sind, und nicht nur das: die Geschichte meiner Familie verlief so, dass nach fünf Generationen meine Söhne die erste Generation sind, die im gleichen Land geboren wurden wie ihre Eltern.“

Pavel Tigrid, der vor kurzem verstorbene bedeutende Publizist und Politiker, ein aus verschiedenen Gründen mehrfacher Flüchtling und Emigrant, hatte – ich zitiere sinngemäß - zwei Wünsche für dieses Jahr ausgesprochen:

* Dass im israelischen Lande das schreckliche mörderische Karussell beendet wird, dass die Juden unschuldige Frauen und Kinder nicht mehr umbringen, dass den Palästinensern ihr Recht auf einen eigenständigen Staat, in vernünftig abgesteckten und gesicherten Grenzen zuerkannt wird.

* Dass wir Tschechen uns selbst zugestehen - aus eigener Entscheidung, von niemandem sonst als von unserem Gewissen und unserem Intellekt, gezwungen, - dass die Vertreibung von drei Millionen tschechischen Deutschen nach dem Krieg eine ethnische Säuberung war, die auf dem hassbeladenen, nicht annehmbaren Prinzip der Kollektivschuld beruhte.

Lasst uns versuchen, gegenseitig einander das Herz und die Sinne zu öffnen, die Geschehnisse unserer gemeinsamen Geschichte zu entdecken und zu begreifen.

Um uns zu verstehen, ist es wichtig unsere Traumata und Vorurteile dadurch zu überwinden, dass wir nicht die Probleme des anderen lösen, sondern die Lösung bei uns selbst, aber auch miteinander zu suchen. Lasst uns nicht die Bedingungen für gemeinsame Diskussionen festlegen. Lasst uns zurückschauen, zu welchen Traumata es in den Orten, wo wir gerade jetzt leben, gekommen ist und warum. Nur durch ihre Beschreibung und ihr Verstehen haben wir eine Möglichkeit, unseren Kindern und Enkelkindern nicht nur ein zusammenhängendes Bild über uns selbst, sondern auch ein Instrument dafür auf den Weg zu geben, dass solche Traumata nie mehr geschehen.

Ich bin der Meinung, dass wir wissen müssen, dass jeder von uns, - so wie unser Schicksal - einmalig, aber nicht außerordentlich ist. Ich bin weiter der Ansicht, dass wir wissen sollten, dass wir gemeinsam den Weg zu uns selbst, aber auch zu dem Anderen, und damit auch zu einer gemeinsamen Zukunft suchen können.

Meine Damen und Herren, ich heiße Sie noch einmal herzlich willkommen und eröffne unsere Konferenz.

Ich freue mich, jetzt Herrn Professor Dr. Jiří Pešek begrüßen zu können. Ich werde einige wenige Fakten aus seinem umfangreichen Berufsleben zitieren. Herr Professor Pešek ist Ordentlicher Professor für moderne Geschichte an der Karls-Universität Prag. Er wird so freundlich sein und mich ergänzen und ggf. korrigieren.

Herr Professor ist Inhaber des Lehrstuhls für deutsche und österreichische Studien des neu gegründeten Instituts für internationale Studien der Sozialwissenschaftlichen Fakultät an der Karls-Universität in Prag.

Prof. Jiří Pešek, Prag

Ich bin seit dem 1. September Gott sei Dank nicht mehr Leiter des Instituts. Das ist eine sehr undankbare Funktion, weil ständig ausschließlich finanzielle und ähnlich unsympathische Probleme zu lösen sind. Ich leite jetzt nur meine „Abteilung der deutschen und österreichischen Studien“, eine Aufgabe mit größerer Nähe sowohl zur Wissenschaft als auch zum Unterricht. Beides bringt etwas mehr Freude als nur das Gefühl der absoluten Hoffnungslosigkeit.

Věra Vohlídalová

Er ist Mitglied einer großen Anzahl akademischer Institutionen und Vereine und – für uns besonders wichtig – zusammen mit Prof. Hans Lemberg Vorsitzender der Deutsch-Tschechischen Historikerkommission, Mitglied des Collegium Carolinum in München. Ich denke, dass dies als Einführung reicht und bitte ihn um seinen Vortrag.

Flucht, Vernichtung, Vertreibung in Europa - Überblick -

Prof. Dr. Jiří Pešek, Prag

Sehr geehrte Damen und Herren, meine Aufgabe ist die Eröffnung einer Tagung, die sich mit der Frage der Vertreibung und des Transfers befassen wird. Dabei werde ich mich bemühen, diese Problematik aus einer breiteren Perspektive zu betrachten.

Gestatten Sie mir, am Anfang auf die vielfältige Literatur einzugehen, die mit unserem Thema zusammenhängt. Das ist um so einfacher, weil sich hinter mir in dem kleinen Empfangssalon nebenan zur Zeit eine sehr aufschlussreiche Ausstellung von Publikationen befindet, die eine ganze Reihe von bedeutsamen und interessanten Büchern enthält.

Dies ist eine sehr wichtige Thematik, denn eines der größten Probleme bei der Bewältigung des Phänomens der Vertreibung und des Transfers, sei es in der Publizistik, der Politik oder der ganzen Gesellschaft, ist die Ignoranz gegenüber der reichhaltigen Literatur, die existiert, aber relativ wenig gelesen wird, obwohl sie in mehreren Sprachen zugänglich ist.

Neben den Publikationen des vor kurzem gestorbenen hervorragenden deutschen Historikers Ferdinand Seibt befindet sich unter den nebenan ausgestellten Büchern auch ein schwarzes Buch, welches letztes Frühjahr entstanden ist und auf tschechisch „Rozumět dějinám“ heißt, auf deutsch „Geschichte verstehen“ und im Englischen „Facing history“. Es handelt sich dabei um einen vielleicht etwas hektischen, aber ich denke letztendlich doch nützlichen Versuch, die Faktenlage über das Zusammenleben der Tschechen und Deutschen in der Tschechoslowakei, und vor allem in Böhmen, zusammenzufassen, und dieses Zusammenleben vom 19. Jahrhundert an bis zur Vertreibung und Aussiedlung mit Schwerpunkt auf dem traumatischen letzten Teil des letzten Zeitraumes darzustellen. Ich werde mich nicht zu dem juristischen Teil dieser Publikation äußern, aber ich denke, der historische Teil ist akzeptabel. Wer dieses Buch erwerben möchte, kann es nach vorheriger Anmeldung beim Auswärtigen Amt abholen.

Neben dieser Publikation gibt es einen hier leider nicht zur Verfügung stehenden Sammelband über die Vertreibungen in der Tschechoslowakei und in Mitteleuropa, herausgegeben vom Klartext-Verlag in Essen sowie in Bratislava, wo die tschechoslowakische Version erschienen ist.

Dieser Sammelband, der aus einer Konferenz der Deutsch-Tschechischen Historiker-Kommission heraus entstanden ist, und von Detlef Brandes, Edita Ivančková und mir redigiert und redaktionell bearbeitet worden ist, ist ein weiterer Versuch, dieses Kapitel der tschechoslowakischen Geschichte in den Kontext der europäischen Ereignisse zu stellen. Daran knüpft ein Sammelband an, der nächstes Jahr am Institut für europäische Geschichte Mainz (IEG) erscheinen soll. Er ist das Ergebnis einer großen Konferenz im letzten Herbst, auf der sich Vertreter von etwa elf Nationen bemüht haben, dieses Phänomen zu erfassen.

Weiterhin gibt es zu diesem Thema ein sehr interessantes und allgemeinverständliches Buch von Erik Franzen und Hans Lemberg, das auch hier in unserer Ausstellung zu finden ist, und in dem es um die Vertriebenen als die letzten Opfer von Hitler geht. Die Publikation heißt „Hitlers letzte Opfer“ und bietet eine umfangreiche Beschreibung der Flucht, Vertreibung und Aussiedlung der deutschen Bevölkerung aus den Ländern Osteuropas. Die Einleitung von Hans Lemberg, einem emeritierten Professor der Marburger Universität und hervorragenden Kenner dieser Thematik, bettet die deutsche Vertreibung und Aussiedlung in den breiteren Kontext der europäischen Geschichte der 30er und 40er Jahre des 20. Jahrhunderts ein.

Vor allem diejenigen, die aus Polen zu unserer Konferenz gekommen sind, könnte die große vierbändige Ausgabe „Naša odčiznja stala sa zemjou cudzjou“, auf deutsch „Unsere Heimat ist uns fremd geworden“ und auf tschechisch „Naše vlast se nám stala cizí zemí“ interessieren, die ein Team unter der Leitung von Hans Lemberg und dem Warschauer Historiker Włodzimierz Borodziej erstellt hat. Es handelt sich um eine systematische Edition, die die Problematik der Vertreibung und Aussiedlung der Deutschen aus ganz Polen behandelt und sie in den Kontext der traumatischen Verschiebung Polens von Osten nach Westen stellt. Nur wenigen von uns ist bewusst, dass der Teil, den die Russen den Polen weggenommen haben, 51 % des polnischen Gebietes umfasste und dann mit den durch Deutschland besetzten Gebieten im Westen „kompensiert“ wurde. In den Einführungstexten findet sich eine Übersicht der umfangreichen und sehr interessanten, vor allem polnischen Literatur.

Für den Schluss habe ich mir das Buch des Düsseldorfer Forschers Detlef Brandes „Der Weg zur Vertreibung“ aufbewahrt, das im Jahre 2001 und ein Jahr später auch in der tschechischen Übersetzung unter dem Titel „Cesta k vyhnání“ herausgegeben wurde. Auf der Grundlage seiner umfangreichen Forschungstätigkeit in der Tschechoslowakei, in Deutschland, in Großbritannien und den Vereinigten Staaten trägt Brandes hier eine ganze Reihe von politischen Verhandlungen, politischen Entscheidungen sowie Großmachtaktionen zusammen, die im Ganzen dazu führten, dass die „Säuberung“ Mittel- und Osteuropas von den deutschen Minderheiten auf die Art und Weise, die wir aus der Geschichte kennen, verlief. Dieses Buch hat den einzigen Makel, dass es zu dick ist. Das bedeutet wiederum, dass der Großteil derjenigen, die sich mit Vertreibung und Aussiedlung beschäftigen, sich nicht die Mühe machen werden, sich durch diesen traumatischen Text durchzuarbeiten, obwohl der interessierte Leser hier alle grundlegenden Informationen finden könnte, welche zudem auf enorm umfangreichen und gründlichen Recherchen basieren.

Beiseite lasse ich die amerikanischen Veröffentlichungen, weil diese in Mitteleuropa schwer zugänglich sind, aber vielleicht hat jemand von Ihnen Zugang dazu. Ich möchte zumindest

das Buch „Fires of Hatred“ von Norman Naimark, einem Professor aus Stanford, erwähnen, das einen gesamteuropäischen Überblick bietet über die Tragödie der Zwangsmigrationen, die zum Teil mit der Ermordung von Angehörigen ethnischer Minderheiten verbunden war. Also, wieder ein sehr wichtiges Buch.

Ich denke, die tschechischen, deutschen und auch die polnischen Leser haben heute zu dieser Problematik eine große Auswahl an relevanter Literatur, die manche der politischen Einseitigkeiten und Voreingenommenheiten der älteren Literatur beseitigt hat. Bis Ende der 80er Jahre war der Großteil der Literatur zwar bedeutungsvoll hinsichtlich des gelieferten Materials und der Informationsfülle, enthielt aber auf allen Seiten immer noch einige deutliche Voreingenommenheiten.

Diese Arbeiten könnten für jeden, der an diesem Thema Interesse hat, zu einer wichtigen Informationsquelle werden.

Die historische Entwicklung, die ich Ihnen hier im Folgenden darzustellen versuche, ist nämlich weitaus mehr als nur ein tschechisch-deutsches oder ein polnisch-deutsches Problem. Diese Periode der neueren Geschichte fängt irgendwann um die Wende des 19. zum 20. Jahrhundert mit der Vertreibung und Ermordung der Armenier in der Nordtürkei an, und setzt sich von dort über die Balkankriege bis zum Griechisch-türkischen Krieg im Jahre 1922 fort. Warum erwähne ich etwas so weit entferntes im Kontext Mitteleuropas? Wie viele Tschechen, Polen oder Deutsche lebten in Mazedonien, Thessalien oder in Anatolien?

Leider ist diese traumatische Art der Lösung von ethnischen Konflikten ein Modell für die Diplomatie und die internationale Politik des 20. Jahrhunderts geworden, und zwar bis zum Jahr 1962, als die UNO Zwangsmigrationen als Mittel der politischen Auseinandersetzung oder der politischen Lösung verboten hat. Bis dahin wurden Zwangsmigrationen als legitime Maßnahme angesehen, bei der die Politiker auch beträchtliche Menschenopfer, ganz zu schweigen von menschlichem Leiden, als unvermeidliche und vorhersehbare Kollateralschäden einkalkuliert haben.

Nachdem die griechische Offensive in Anatolien gescheitert war und Atatürks Truppen die Griechen zurück nach Westen trieben, flüchtete etwa eine Million griechischer Bauern aus Anatolien in das heutige Griechenland. Ein Teil der türkischen Bevölkerung war bereits vorher im Zuge der bulgarischen sowie der türkischen Offensive aus dem Balkan über den Bosphorus geflüchtet. Schon damals wurde über die mögliche Lösung eines organisierten und humanen oder humanitär abgesicherten Transfers von Minderheiten gesprochen, die verschwinden sollten, um so Auseinandersetzungen zwischen zwei Nationen zu vermeiden. Im Jahre 1922, als es gelungen war, den Krieg zu beenden, wurde entschieden, im Interesse der Erhaltung des Friedens am Bosphorus auch die letzten griechischen Bauern aus dem türkischen Gebiet auszusiedeln und alle bis dato in Griechenland oder in Bulgarien lebenden Türken in das Territorium der neuen modernen Türkei umzusiedeln. Diese Aussiedlung erfolgte unter traumatischen Umständen, voran gingen ihr zudem Massenmorde und Pogrome in Smyrna. Es gibt Schätzungen, nach denen diesem Transfer mehr als ein Drittel der Ausgesiedelten und derjenigen Menschen, die nicht ausgesiedelt werden wollten, weil sie sich nicht von dem von ihren Vorfahren geerbten Boden trennen wollten, zum Opfer gefallen sind. Auf einer Konferenz in Lausanne wurde damals gesagt, dass es unmöglich sei, die Entscheidung über so bedeutsame Dinge irgendwelchen Bauern aus Bulgarien oder Anatolien zu überlassen, weil diese nicht verstünden, dass sie mit ihrem Verbleiben im Lande grundlegende und wichtige politische Entscheidungen behindern würden. Auch von den aus Bulgarien ausgesiedelten Türken ist ungefähr die Hälfte umgekommen. Schon damals

während der Verhandlungen in Lausanne, wo diese Geschehnisse ausgewertet wurden, sagte der Vorsitzende des Völkerbundes, dem Vorläufer der Vereinten Nationen, dass es sich dabei um eine Lösung handelt, deren Folgen noch die Enkel derjenigen, die zu dieser Lösung gegriffen haben, zurückzahlen werden müssen. Dessen ungeachtet hatte der Gedanke gesiegt, dass eine Opferzahl von etwa zehn Prozent bei solchen Operationen legitim sei.

Schauen wir nun aus dieser entfernten Perspektive auf Mitteleuropa. Und hier muss ich sagen, dass die Vorstellung von ethnisch homogenen Nationalstaaten bei weitem nicht erst in den bewegten Jahren vor Beginn des Zweiten Weltkrieges entstanden ist, sondern dass zum Beispiel das deutsche Außenministerium schon in der Zeit der Weimarer Republik die Vorstellung äußerte, dass es gut wäre, die im Baltikum sowie in Ost-, Südost- und zum Teil auch in Südeuropa (konkret in Italien) lebenden Angehörigen deutscher Minderheiten in die Republik zurück zu holen. Dieses Projekt, das sich vor allem auf Konzepte der letzten militärischen Führungskräfte des Ersten Weltkrieges, Marschall Hindenburg und Marschall Ludendorff, stützte, wurde als zwar politisch relevant, aber praktisch undurchführbar eingeschätzt und deshalb verschoben. Aber schon bald nach 1933 nahm die neue Führung des Nationalsozialistischen Deutschlands das Projekt wieder auf und begann mit seiner Durchführung. Das Ziel war, etwa 550.000 im Ausland lebende Deutsche, später vor allem aus den Gebieten östlich des Kernlandes, heim ins Deutsche Reich zu bringen.

Bis dato wurden Minderheitenprobleme auf der Basis des Völkerbundes gelöst, der allerdings diese Probleme mit dem Hinweis auf die Notwendigkeit der Stabilisierung der Situation löste, das heißt völlig ohne Rücksicht auf das Wohl dieser Minderheiten, sondern lediglich mit dem Ziel der Verringerung der Probleme, die es mit diesen Minderheiten gab. An Wilsons 14-Punkte-Programm angelehnte Konzepte spielten realpolitisch selbstverständlich keine Rolle und sogar mit den Klagen, die deutsche oder andere Minderheiten beim Völkerbund erhoben, wurde de facto auf eine Art und Weise umgegangen, die zur Stabilisierung führen sollte, das heißt mit dem Ziel der Beruhigung, der Herbeiführung einer stabilen Situation, mit dem Ziel des Friedens. Und hier möchte ich anführen, dass alle Klagen der deutschen Minderheiten in der Tschechoslowakei seit dem Jahr 1926 mit der Begründung abgelehnt wurden, dass man ab dem Moment, als Vertreter der deutschen Minderheit Sitze in der tschechoslowakischen Regierung erhalten hatten, nicht mehr von einer Vernachlässigung dieser Minderheit sprechen konnte. Das heißt, dass seitdem alle Beschwerden, waren sie nun begründet oder unbegründet, automatisch ad acta gelegt wurden.

Die Idee der Stabilität wurde zum Hauptziel der europäischen Politik, bei der es nicht um die Verbesserung des Lebens von Minderheiten oder die Erfüllung bestimmter Rechte und Ziele ging, sondern um ein Ende des Krieges. Diese Situation dauerte bis zum zweiten Weltkrieg an. Hier möchte ich daran erinnern, dass die ersten Verhandlungen über eine Zurückholung der Minderheiten, eine Umsiedlung der Minderheiten bzw. über den Austausch von Menschen auf ethnischer Basis schon in der Vorkriegszeit stattfanden. Sie begannen im Jahre 1937 auf der Basis deutsch-italienischer Verhandlungen und wurden dann ein Jahr später umgesetzt, als ein Teil der norditalienischen Deutschen ins Deutsche Reich umgesiedelt wurde. Ähnlich verliefen auch einige Verhandlungen mit der Sowjetunion über das Schicksal der Deutschen in den Gebieten, die die Sowjetunion in den Expansionskriegen 1939 und 1940 erobert hatte. Analoge Verhandlungen, um die sich ein Teil der polnischen Diplomatie bemühte, und in denen es um die ethnisch gemischten Gebiete in Oberschlesien und im Gebiet des Danziger Korridors ging, scheiterten daran, dass die Führung des Dritten Reiches kein Interesse daran hatte, die Frage dieser Gebiete eindeutig zu lösen, da sie diese bereits als Vorwand für den polnisch-deutschen Konflikt eingeplant hatte.

Man kann sagen, dass es zu einem gewissen Maß auch in der Tschechoslowakei vor dem Münchener Abkommen Vorstellungen von einem Bevölkerungsaustausch als legitime Lösung gab. Den deutlichsten Ausdruck fanden sie im sogenannten „Fünften Plan“. Es handelte sich dabei um eine Mission des Ministers Nečas, der in jenem kritischen Moment, als die der Mission von Lord Runciman folgenden Verhandlungen eingefroren wurden, von Eduard Beneš mit dem Vorschlag nach Paris geschickt wurde, diejenigen Grenzgebiete an Deutschland abzutreten, die hinter den Festungen lagen. Dies sollte unter der Bedingung geschehen, dass das Dritte Reich zusätzlich zu den 900.000 Bewohnern dieser Gebiete weitere ca. 1,2 Millionen Deutsche übersiedeln lassen sollte, die in der inneren Tschechoslowakei lebten. Damit war die Vorstellung verbunden, dass es unproblematisch wäre, den Rest, d.h. die etwa eine bis 1,25 Millionen Deutschen (die, wie es damals hieß, zur Hälfte aus Juden, Sozialisten und Liberalen bestanden), in die tschechoslowakische Gesellschaft zu integrieren. Dieser Vorschlag wurde nie realisiert. Sie wissen ja, wie die Münchner Lösung verlief, aber er wurde zur Grundlage für die Verhandlungen der tschechischen Exilregierung während des Krieges. Auch Außenminister Krofta wollte noch nach dem Münchener Abkommen an diesen Plan anknüpfen, als er versuchte, das Funktionieren einiger Verkehrsverbindungen damit aufrecht zu erhalten, dass er der deutschen Seite einen umfangreichen Bevölkerungsaustausch beziehungsweise die Kompensation von Gebieten anbot. Zu Maßnahmen der Art kam es allerdings nicht mehr, sondern nur zur Flucht bzw. zur Übersiedlung eines Teils der sudetendeutschen Bevölkerung. Ein großer Teil der tschechischen und der jüdischen Bevölkerung und Teile der deutschen Sozialdemokraten und Kommunisten flüchteten in die innere Tschechoslowakei. Dazu gibt es schon seit 15 Jahren ein hervorragendes Buch von Peter Heumos, das die meisten von Ihnen sicher gelesen haben.

Gehen wir nun zu der Zeit des Krieges, die wir vor allem im Kontext der militärischen Auseinandersetzungen kennen, während der jedoch die Frage der Nachkriegsordnung in Europa praktisch von Beginn an diskutiert wurde. Es geht dabei nicht nur um Projekte der tschechischen und polnischen Exilregierungen oder von Widerstandsgruppen, die per Funk oder auf anderen Wegen ihre Konzepte der Nachkriegslösung nach London schickten, sondern selbstverständlich auch um die Konzepte, die direkt auf dem Gebiet Großbritanniens im Umkreis des bewaffneten Widerstands entstanden sind. Sowohl die tschechische als auch die polnische Exilarmee waren in dieser Beziehung ungeheuer radikal. Der wahrscheinlich radikalste war der Militärattaché Kalla in London, aber das gleiche gilt auch für Nosek, den Vertreter der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei in London. Es handelte sich tatsächlich um Vorschläge, die eine hundertprozentige Vertreibung und Aussiedlung beinhalteten. Die Armia Krajowa (Landesarmee) in Polen schlug in dieser Phase die vollständige Ermordung der deutschen Bevölkerung vor als Vergeltung für das, was sich seit September 1939 in Polen abgespielt hatte.

Auch die Briten selbst hatten Vorschläge, wie die Situation zu verändern wäre. Ich möchte hier auf einen weiteren Artikel verweisen, der schon 1990 in der „Tschechischen historischen Zeitschrift“ (Český časopis historický) erschienen ist. In diesem Artikel präsentiert mein Kollege Herr Rychlík ein Gutachten, das John Middel vom britischen Königlichen Institut für Internationale Studien im Jahre 1940 für die britische Regierung angefertigt hatte, und in dem er die Bedingungen für eine Stabilisierung des Nachkriegseuropas analysiert. Als „peace keeping“, das heißt als ein Mittel zur Erhaltung eines stabilen Friedens, schlägt er hier die komplette Zwangsaussiedlung von allen deutschen Minderheiten aus ganz Mittel- und Osteuropa bzw. aus dem Balkan vor. Das bedeutet also die Beseitigung jener Minderheiten, die - und jetzt benutze ich einen Terminus, der oft von deutscher Seite zitiert wird - als „Fünfte Kolonne“ fungierten, d.h. als Quelle der Unruhe und Vorwand für Aggressionen gegenüber benachbarten Staaten. Hier stoßen wir also auf eine britische Ansicht, die auch von

der britischen Regierung unterstützt wurde, ohne dabei von den Exilregierungen beeinflusst zu werden.

Bereits im August 1941, also unmittelbar nach Eröffnung der Ostfront, nach Beginn des Expansionskrieges in der Sowjetunion, sprach der britische Botschafter in einem Brief nach London von der Notwendigkeit, sich für die Zeit nach dem Krieg aus Sicherheitsgründen auf eine radikale Verschiebung der Grenzen, eine Verkleinerung der deutschen Gebiete im Osten und auf die Schaffung von Grenzen, die den neuen sowjetischen Ansprüchen gerecht werden würden und die Gefahr eines nochmaligen Krieges in Europa für die nächste Zeit klar beseitigen würden, einzustellen. Mit diesem Standpunkt wurde auch Anthony Eden konfrontiert, als er im Dezember 1941 nach Moskau reiste, um Vyacheslav Molotov und Stalin eine systematische Zusammenarbeit anzubieten. Schon damals wollte einerseits die Sowjetunion eine Garantie für die Gebiete haben, die sie 1939 und 1940 dazu gewonnen hatte, und Eden bot andererseits die Beseitigung der deutschen Minderheiten aus ganz Osteuropa an, womit die sowjetische Seite völlig einverstanden war.

Dem Treffen in Moskau folgten weitere Verhandlungen der Alliierten mit der polnischen Armia Krajowa, die die wichtigste und entscheidendste Widerstandsbewegung war und die bis 1941 eine sehr drastische antideutsche Lösung vorschlug. Die Armia Krajowa schickte den polnischen Offizier Jan Karsky mit einer Kompromisslösung zu Franklin Roosevelt, welche nicht mehr die drastische Ermordung der gesamten deutschen Minderheiten beinhaltete, sondern „nur“ eine kurze Zeit drastischen Terrors, der die deutschen Minderheiten dazu bewegen sollte, von selbst das Gebiet Polens zu verlassen. Ich stütze mich hier wieder auf Detlef Brandes, der aus amerikanischen Quellen, also direkt aus dem Umfeld Roosevelts zitiert. Roosevelt seinerseits war begeistert von diesem Vorschlag, und volles Verständnis für diese Konzepte hatte auch Winston Churchill, der in Gesprächen mit Eduard Beneš im Mai 1943 (also noch vor den Gesprächen in Moskau im Sommer 1943) die Hoffnung aussprach, dass es gelänge, Stalin für die vollständige Aussiedlung der deutschen Minderheiten aus Osteuropa zu gewinnen. Als Churchill dies im Mai 1943 sagte, war dem schon ein entscheidender Moment voran gegangen: Am 7. Juli 1942 traf das britische Kriegskabinet auf eine Initiative Edens die Entscheidung, dass ein Ziel der Regierung Ihrer Majestät für die Nachkriegszeit die vollständige Aussiedlung der deutschen Minderheiten aus Osteuropa sowie die deutliche Verschiebung der deutschen Grenzen nach Westen sein muss. Dabei ging es de facto um die Auflösung Ostpreußens, die Oder-Neiße-Grenze spielte dabei noch keine Rolle.

Dieser Beschluss des britischen Kriegskabinetts war selbstverständlich ein Ansporn und ein Vorbild für die weiteren Planungen der Exilregierungen. Aber das galt nicht nur für die Exilregierungen, ich würde sagen, dass von Anfang an praktisch bei allen Widerstandsgruppen in ganz Mittel- und Osteuropa ein enormer Hass gegenüber allem Deutschen herrschte, und das war kein verordneter Hass. Ein sehr passendes Beispiel dafür findet sich in der Untersuchung meiner Kollegin Krejčová in Theresienstadt, in der festgestellt wurde, dass es einer ortsansässigen Untergrundorganisation im Jahre 1943 gelungen war, ein Konzept mit eigenen Vorstellungen über die Neubesiedlung der Grenzgebiete nach dem Krieg nach London zu schicken. Aus dem Konzept geht eindeutig hervor, dass die in Theresienstadt gettoisierten Juden natürlich überhaupt nicht damit gerechnet hatten, dass nach dem Krieg irgendwelche deutschen Bewohner in den Grenzgebieten bleiben würden. Sie gingen davon aus, dass es für diejenigen, die aus den Konzentrationslagern im Osten zurückkommen würden, wahrscheinlich ideal wäre, wenn sie die Möglichkeit hätten, sich in den von den Deutschen entvölkerten Grenzgebieten anzusiedeln. Sie wussten natürlich nicht, dass die Konzentrationslager im Osten

Vernichtungslager waren, und dass nur sehr wenige aus ihnen zurückkommen würden, und dass diese sich auf keinen Fall in den verlassenen Grenzgebieten ansiedeln wollten.

Bei vielen anderen Gruppen verhielt es sich ähnlich. Eine Gruppe, die dem verzweifelt widersprach, war die von Wenzel Jaksch geführte deutsche Sozialdemokratie im Exil. Nichtsdestotrotz gab es eine gewisse Minderheit in der Sozialdemokratie, die Zinnergruppe, die aus pragmatischen Gründen und auch aus Gründen der Konkurrenz mit Jaksch allmählich immer mehr zu der Lösung neigte, die wir heute in tschechischen und deutschen Kreisen als die Lösung von Eduard Beneš kennen. Die Zinnergruppe hatte sich von dem Konzept verabschiedet, entweder deutsche Kantone auf dem Gebiet der Tschechoslowakei zu schaffen, in die die gesamte Bevölkerung deutscher Nationalität umsiedeln sollte, oder einen Teil des tschechoslowakischen Gebietes an Deutschland abzutreten, was mit der Aussiedlung der gesamten deutschen Bevölkerung verbunden gewesen wäre. Hier möchte ich anmerken, dass die Gruppe um Jaksch die Bedingungen des Münchener Abkommens als fair und legitim ansah, und zwar auch dann noch, als die Franzosen und Briten von dem Abkommen zurückgetreten waren, und sie hielt daran weiter fest bis zum Jahr 1942, als die Gruppe um Jaksch nach der Auslöschung von Lidice de facto jeden politischen Einfluss und den Zugang zu den Medien in Großbritannien verloren hatte.

Angesichts der fortgeschrittenen Zeit werde ich jetzt einen Sprung machen und mich nicht mit einzelnen Detailfragen aufhalten. Ich werde jetzt einige Bemerkungen zur Lage am Ende des Krieges und in der Nachkriegszeit machen.

Schon vor Kriegsende wurde die Lage für die deutsche Bevölkerung erheblich komplizierter. Mit dem Vordringen der Sowjetischen Roten Armee auf das Gebiet des Deutschen Reiches 1944 begann sie mit einer Reihe von Massakern an der dort lebenden Bevölkerung. Der Fall Nemersdorf ist Ihnen bestimmt bekannt. In einer vor kurzem ausgestrahlten Dokumentation des Regisseurs Guido Knopp wurde darauf aufmerksam gemacht, dass die Ermordung von 83 Bewohnerinnen des Dorfes Nemersdorf in Ostpreußen nicht mit ihrer Vergewaltigung durch die Rotarmisten einherging. Nach dem Massaker schickte Josef Goebels einige seiner Leute dorthin, die die Leichen nachträglich als Vergewaltigungsopfer inszenierten. Das bestätigte eine der Frauen, der es gelungen war zu überleben, weil sie nur angeschossen wurde. Es klingt grausam, wenn sie erzählt, dass die Frauen „nur“ erschossen und nicht vorher vergewaltigt worden waren. Nemersdorf sollte ein Ansporn zum Widerstand gegen die Rote Armee sein, tatsächlich aber fing damit ein Wettlauf um Leben und Tod an. Das heißt, Nemersdorf wurde kein Ansporn zum Widerstand, sondern eher zur Flucht.

Und hier kommen wir zu einem extrem komplizierten Thema, der Entstehung entgegengesetzter Meinungen darüber, was zu tun sei, wenn eine fremde Armee auf das Gebiet des Dritten Reiches vorstoßen würde.

Der Befehl der Führung des Dritten Reiches war klar: jeden Fußbreit und jeden Stein verteidigen, das Territorium nicht verlassen und als Volkssturm kämpfen. Gleichzeitig aber befahlen einige der Verordnungen die völlige Säuberung der Gebiete, das Mitnehmen aller nützlichen Gegenstände, das Abziehen der gesamten Bevölkerung und die Zerstörung von allen Gebäuden und Objekten, die nach der Eroberung der Gebiete in die Hände des Feindes fallen könnten. Diese widersprüchliche Lage spitzte sich zu, weil einige Gauleiter ihre Position nicht aufgeben wollten und sich deswegen bemühten, den Weggang der deutschen Bevölkerung mit allen Mitteln zu verhindern und die Abwehraktivitäten mit Hilfe des Volkssturms zu verstärken. Zum Volkssturm wurden nur Männer hohen Alters, d.h. von über 50 Jahren, und Jungen, anfangs ab 15 Jahre und später, im Jahre 1945, sogar ab 14 Jahre,

einberufen. Sie stellten militärisch unbedeutende Kader dar, deren Einsatz real zur drastischen Ermordung eines Teils der männlichen deutschen Population führte.

Die Folge dieser Widersprüche war ein unkoordinierter Aufbruch der deutschen Bevölkerung. Die Masse zuerst der ostpreußischen und dann der gesamten deutschen Bevölkerung drängte aus den von der Front bedrohten Gebieten nach Westen trotz wütender Reaktionen der Wehrmacht, die diese Flüchtlingsströme zu verhindern suchte, da diese ihre eigenen Transportmöglichkeiten einschränkten. Heute wissen wir, dass nicht nur russische Panzer über die Flüchtlingstrecks gerollt sind, sondern zum Teil auch deutsche Einheiten, wodurch alle Seiten diese Tragödie verstärkten. Berichte darüber, wie die deutschen Einheiten bei der Evakuierung der Bevölkerung Ostpreußens zu helfen versucht hätten, stellen gemäß unseren deutschen Kollegen Selbststilierungen von höheren Wehrmachts- und Kriegsmarineoffizieren nach dem Krieg dar und entsprechen keinesfalls der Wahrheit. Das heißt, dass vor allem Frauen, Kinder und ältere Männer von dieser Katastrophe betroffen waren, einer Katastrophe, die in vielen belletristischen Werken beschrieben worden ist und deren Verlauf in den baltischen Gebieten besonders tragisch war.

Die Flüchtlinge gingen nicht nur in das innere Reich, sondern auch in andere Gebiete des besetzten Europas. Hier möchte ich z.B. Dänemark erwähnen, wo nach dem Krieg viele Flüchtlinge interniert wurden. Inzwischen weiß man, dass es in den dänischen Internierungslagern bis 1949 massenhaft Tote gab.

Bisher ist darüber erst wenig bekannt. Aus einer der wichtigen Diskussionen über die Kinderlandverschickung wissen wir, dass in dieser chaotischen Situation in Mittel- und Osteuropa etwa zwischen einer halben und einer Million deutsche Kinder vergessen wurden, die man nicht mehr rechtzeitig evakuieren konnte. Diese Kinder schlugen sich dann im grausamen Winter 1944-45 unter fürchterlichen Bedingungen zum Teil zu Fuß nach Deutschland durch, und nicht wenige kamen dabei um.

Nach älteren Angaben waren es insgesamt 12 Millionen, nach neueren 10 Millionen Menschen, die vertrieben wurden oder flüchteten, wobei die Einordnung Einzelner in diese Kategorien manchmal nicht ganz klar ist. Bisher habe ich in der Literatur keine bewiesenen oder zuverlässigen Angaben zur Anzahl der Toten dabei gefunden. Die Schätzungen variieren zwischen 1 bis 2 Millionen verstorbener oder ermordeter Zivilisten. Die Frage ist auch, was davon wem zuzuschreiben ist. Wir wissen, dass die Flüchtlingskonvois oft bombardiert worden sind. Ich weiß nicht, ob die Flüchtlingstrecks aus der Luft genauso wie Militärfahrzeuge aussahen, oder ob es darum ging, auf den Verkehrsverbindungen Chaos zu stiften und so den Verkehr des Feindes zu blockieren.

Dasselbe geschah ab dem Frühjahr 1945 auch im Westen Deutschlands, und die Geschehnisse wurden nach dem 20. März 1945 noch dramatischer, als Hitler seinen letzten und grausamsten Befehl gab, den Befehl über die verbrannte Erde, in der deutschen Literatur bekannt als „Nero-Befehl“. Dieser besagte folgendes: jeder, der das Land ohne Kampf verlässt, jeder, der die weiße Flagge hisst, und jeder, der sich ergibt oder versucht sich zu ergeben, wird erschossen. Die Zivilbevölkerung hat Adolf Hitler enttäuscht und verdient nicht, das Ende des Krieges zu überleben, besagt dieser Befehl des deutschen Diktators. Das Grausame war, dass ein Großteil der Militäreinheiten, der Militärpolizei, der Einsatzgruppen und der Gestapo diesen Befehl noch in vielen Regionen umzusetzen versuchte. Das Ergebnis waren Massenhinrichtungen von Zivilisten, die versucht hatten sich zu ergeben, irgendwie ihre Dörfer oder Städte zu schützen, oder die die weiße Flagge gehisst hatten. Zu diesem Thema gibt es viele Forschungen, vor allem über Düsseldorf und andere Städte im Rheinland. Die

Amerikaner wollten nicht ihre eigenen Leute verlieren, deswegen wurden die Städte, bei denen es danach aussah, dass sie sich verteidigen würden, praktisch dem Erdboden gleichgemacht. Es waren die letzten Aufwallungen von Widerstand, wo ein Teil des Establishments in den Städten, die nur noch durch kleine Gruppen der Hitlerjugend und des Volkssturms verteidigt wurden, retten wollte, was noch zu retten war. Und hier kam es auch zu Exekutionen von Bürgermeisterern und Polizeidirektoren, die mit den Amerikanern zu verhandeln versuchten, und wenn es ihnen nicht schnell genug gelang, dann liquidierte die SS, die Gestapo oder die Militärpolizei eben die Führungspersonen, die nicht bis zum letzten Atemzug kämpfen wollten.

Berndt Rusinek bezeichnet diese Situation als den Bürgerkrieg des Winters 1944-45, als SS-Einheiten sogar gegen Zivilisten eingesetzt wurden, als ein völliges Chaos ausbrach, weil die ganze Infrastruktur zusammenbrach und bis zu 11 Millionen befreite, flüchtende Zwangs- und Sklavenarbeiter, in die Todesmärsche getriebene und geflohene Häftlinge durch Deutschland zogen. Es war ein kompletter Zerfall einer Gesellschaft in fast apokalyptischen Ausmaßen. Zudem wurden ständig Bomben über Deutschland abgeworfen, und niemand wusste, wie man in dieser Situation unter unglaublichen gesundheitlichen Bedingungen und mit sehr wenig Essen überhaupt überleben konnte.

Dieses Chaos hat auch die Vorstellungen des Westens über die Notwendigkeit oder Legitimität des organisierten Transfers grundlegend geändert. Als die Briten und Amerikaner anfangen, Westdeutschland zu besetzen und mit einer katastrophalen Situation in den Bereichen Ernährung, Gesundheit, Wohnen, Hygiene und Energieversorgung konfrontiert wurden, die eine Stabilisierung verhinderte, sank die Bereitschaft zu drastischen und gigantischen Lösungen radikal, die bis dato vor allem bei militärischen Führungskräften sehr hoch gewesen war.

Die Vorstellung, dass zu all dem Schrecken, der bewältigt werden musste, auch noch mehrere Millionen Menschen aus dem Osten dazu kamen, war für die amerikanische Besatzungsmacht sehr unangenehm. Amerikanische Vertreter der Alliiertenführung und des Kriegsministeriums forderten einen Stopp sowohl der freiwilligen Flüchtlingswellen als auch der spontanen Vertreibungen, die in ganz Mittel- und Osteuropa stattfanden, seit Anfang Mai 1945 auch in der Tschechoslowakei. Und hier trafen zwei Tendenzen aufeinander: auf der einen Seite natürlich die Bemühungen um eine Stabilisierung dieser Regionen, an denen sogar die neu gebildeten polnischen und tschechischen Regionalverwaltungen beteiligt waren, und auf der anderen Seite die Sorge, die bereits vereinbarte Möglichkeit, sich der deutschen Minderheiten zu entledigen, sozusagen nicht zu verlieren, und den Alliierten keine Chance zu geben, ihre bisherigen Pläne aufzugeben. Die Erwartung, dass die von deutschen Minderheiten besiedelten Gebiete geräumt werden würden, erhöhte die Wahrscheinlichkeit von organisierten Massakern oder von verschiedensten Vertreibungsaktionen, die in dieser Phase vor allem durch die Armee bzw. den militärischen Nachrichtendienst unterstützt worden sind. Hier geht es um die Massaker in Podbořany bei Ústí nad Labem, und das war auch der Fall in Dolní Možděnice bei Přešov in Mähren.

Während der Verhandlungen im Juli und August 1945 in Potsdam waren die Bemühungen zu spüren, bei den westlichen Diplomaten ein Bewusstsein dafür zu schaffen, dass die Lage soweit zugespitzt war, dass jede Verzögerung bei der Eliminierung der deutschen Minderheit nur ein Anheizen der Pogromstimmung und ein weiteres Steigen der Opferzahlen zur Folge haben konnte. Die vorgeschlagene Lösung erwies sich für alle teilnehmenden Diplomaten als durchaus annehmbar, und so wurde am 2. August 1945 die Durchführung eines humanen und organisierten Transfers beschlossen. Aus historischer Sicht endete in diesem Augenblick die

Phase der Vertreibung und ging in die Phase des Transfers über, auch wenn dies für diejenigen, die in die Mühlen der „Beseitigung der Minderheiten“ oder der Trennung der Minderheitsbevölkerung von der Mehrheitsgesellschaft geraten waren, noch für lange Zeit keine besonderen Folgen hatte. Die Situation in den Aussiedlungslagern hatte sich nicht wesentlich geändert.

Meine Damen und Herren, dieser Wahnsinn ging in großen Teilen Europas weiter. Ich kann hier aus zeitlichen Gründen nicht über den Balkan reden, der eine spezifische Problematik darstellt und wo es bei weitem nicht nur um die slawische und deutsche Minderheit ging, und wo zudem noch der Aspekt der italienischen Minderheit dazu kam. Und ich konnte natürlich auch nicht darüber reden, dass diese Probleme auch einen Teil der baltischen und slawischen Bevölkerung des Baltikums betrafen, bzw. die finnische Bevölkerung, die vor der vordringenden Roten Armee flüchten musste, weil sie bereits die Erfahrung der Sowjetisierung gemacht hatte, weil es die Erfahrung des Transfers deutscher, jüdischer und polnischer Gruppen nach Osten, d.h. nach Sibirien gab. Hierher gehört auch die Vernichtung eines Großteils der baltischen Völker. Wir wissen nicht, wie viele Finnen nach dem heldenhaft verlorenen Finnischen Krieg gestorben sind und wie viele Finnen lieber in den Norden des Landes geflüchtet sind, um nicht in sowjetische Abhängigkeit zu geraten. Das Problem ist wirklich komplexer, dazu gehört natürlich auch die Zerschlagung der deutschen autonomen Republik an der Wolga innerhalb einer einzigen Nacht im Jahre 1942, sowie die Umsiedlung und zum Teil Ermordung der meisten kaukasischen Völker – von den Tschetschenen und den Inguschen über die Balkarer bis zu den kaukasischen Türken und den kaukasischen Bulgaren, die zwischen 1942 und 1943 nach Mittelasien ausgesiedelt wurden. Bei dieser Aussiedlung wurde ein Drittel von ihnen von den Truppen des KGB bzw. des damaligen NKWD ermordet.

Aber wir sollten uns hier eher auf unser mitteleuropäisches Problem und seine spezifischen Bedingungen konzentrieren. Hier geht es eher darum, sich bewusst zu machen, dass dieses tschechische, tschechisch-polnische, tschechisch-polnisch-deutsche Problem nicht singulär ist, es ist nur insofern spezifisch, als die Minderheiten so zahlreich waren, aber davon abgesehen fallen die damaligen Ereignisse nicht aus dem Rahmen anderer ähnlicher Geschehnisse in dieser Zeit. Diese Katastrophe hatte einen komplexen und gesamteuropäischen Charakter, und diese drastische Lösung fand nicht nur bei den Repräsentanten der Exilregierung und den Widerstandsgruppen Zustimmung, und nicht nur im Osten, sondern auch und vor allem in Großbritannien und den USA, wo Dean Acheson im Jahre 1943 sagte: „Ja, das ist ein hervorragendes Konzept, das wir auch für die Rückkehr von japanischen Gruppen aus Asien nach Zentraljapan anwenden werden.“ Es geht also um eine universale Katastrophe, die von dem Gedanken geleitet ist, dass die Entmischung, die Trennung der Minderheitsgesellschaft von der Mehrheitsgesellschaft etwas Gutes ist und zu Stabilität führt. Es ist eine Katastrophe, die damit zu tun hat, dass für die Politiker damals und vielleicht auch heute Millionen von Toten prozentual zur Gesamtbevölkerung gerechnet keine Rolle spielten, und dass sich Politiker diktatorischer und autoritärer Regime in dieser Beziehung nicht von Politikern demokratischer Staaten unterscheiden, wie Detlef Brandes in der Einleitung zu seinem Buch „Der Weg zur Vertreibung“ sagt.

Eine Sache ist dabei noch wichtig, und zwar, dass die Hauptopfer dieser Ereignisse, dieser Lösungen vor allem Frauen und Kinder waren, denn die Männer waren an der Front oder in Lagern. Das heißt, dies ist eine Thematik, die die Frauen in den Mittelpunkt des Interesses stellt, in den Mittelpunkt einer tragischen Geschichte, die wir sehr oft und gern als Teil der männlichen, starken und globalen Geschichte wahrnehmen. Aber das Leid ist vor allem ein Leiden von gewöhnlichen Menschen und vor allem der weiblichen Bevölkerung.

Meine Damen und Herren, ich habe überzogen und die Veranstalterinnen sind so höflich, dass sie mich nicht rausgeworfen haben. Ich entschuldige mich und danke Ihnen für Ihre Aufmerksamkeit.

Věra Vohlídalová

Ich danke Ihnen und meine, dass Sie Ihre Zeit nicht überzogen haben.

Ich möchte jetzt den jungen Historiker, Herrn von Arburg bitten, das Wort zu ergreifen. Dann steht Zeit für Fragen zur Verfügung.

Ingrid Lottenburger

Entschuldige, liebe Vera, ich möchte eine kurze Zwischenbemerkung machen.

Wir sind der Ansicht, dass Sie, meine Damen und Herren, es begrüßen, wenn Sie auch über die hier vortragenden Frauen des Forums einige persönlichen Informationen erhalten.

Ich fange mit Frau Vohlídalová an.

In London geboren, lebt Vera Vohlídalová seit 1946 in Liberec. Sie studierte Bibliothekswesen am Institut für Journalistik und Aufklärung an der Karlsuniversität in Prag. Sie arbeitete als Bibliothekarin an der Wissenschaftlichen Bibliothek Liberec, an der Universität für Textilindustrie und Maschinenbau Liberec, im Informationszentrum des Bezirkskrankenhauses Liberec und erbaute und leitete von 1990 – 2001 die neue Wissenschaftliche Bibliothek Liberec, das Haus, in dem wir hier tagen.

Sie wurde für Ihre Leistungen mehrfach ausgezeichnet. Die wichtigsten Auszeichnungen sind wohl das Bundesverdienstkreuz der Bundesrepublik Deutschland und die Goldene Medaille der Technischen Universität Liberec.

Ich danke Ihnen.

Věra Vohlídalová

Ich danke Dir. Dann kann ich ja jetzt fortfahren.

Wir fahren fort mit dem Thema

Flucht, Vernichtung, Vertreibung in der Euroregion - Überblick -

Herr Adrian von Arburg ist seit 2001 Magister der Philosophie und Doktorand an der Sozialwissenschaftlichen Fakultät der Karls-Universität in Prag. Er studierte in Bern und Wien. Er befasst sich mit der Problematik der nationalen Minderheiten in der Tschechoslowakei nach dem zweiten Weltkrieg. Seit 1997 konzentriert er sich auf die Neuansiedlung und ihre Entwicklung bis zur Gegenwart in den Grenzgebieten der Böhmisches Länder. Er bereitet seine erste monographische Synthese über die staatliche Ansiedlungspolitik in den Grenzgebieten zwischen den Jahren 1945 – 1950 vor.

Adrian von Arburg, Prag

Nachkriegsereignisse in der Euroregion und parallele Entwicklungen

(In tschechischer Sprache)

Ich danke Ihnen, dass Sie mir das Wort erteilt haben. Ich werde den Vortrag in Deutsch halten und hoffe, dass die Dolmetscher keine Probleme haben werden. Ich muss aber gleich jetzt noch etwas, auch in Tschechisch, bemerken. Die Aufgabe, die mir gegeben wurde, ist kompliziert. Ich werde heute nicht über Liquidation und auch nur sehr wenig über Flucht sprechen und wahrscheinlich werde ich auch nicht viel über Prozesse reden, die in der ganzen Euroregion abliefen. Ich werde hauptsächlich davon ausgehen, was ich selbst recherchiert habe, und das sind die Prozesse, die auf der tschechischen Seite in den Böhmisches Ländern abliefen. Deswegen bitte ich Sie um Nachsicht.

(Fortsetzung in deutscher Sprache)

Meinen Vortrag werde ich in deutscher Sprache halten. Ich werde mein Referat zweiteilen. Im ersten Teil werde ich den Stand der historischen Aufarbeitung unter besonderer Betonung einiger festgefahrener Stereotypen kommentieren. Im zweiten Teil werde ich Flucht und Vertreibung, nicht so sehr in europäischem Sinne, wie das schon vorzüglich Professor Pešek gemacht hat, in den Kontext zu den Böhmisches Ländern bringen.

Am Anfang müssen wir uns vergegenwärtigen, welche Submigrationen auf dem Gebiet der Böhmisches Länder nach dem Mai 1945 stattgefunden haben. Insgesamt bewegten sich in den ersten 24 Monaten nach Kriegsende mindestens 5,5 Millionen Menschen, entweder aus den Böhmisches Ländern, oder sie bewegten sich innerhalb dieser oder sie kamen in diese hinein.

► Die erste und auch die zahlenmäßig größte Migrantengruppe sind rund 3 Millionen Sudetendeutsche, die ab Mai 1945 entweder vertrieben oder später, wie es genannt wird, organisiert ausgesiedelt sind.

► Die zweite und auch die zweitgrößte Gruppe sind mindestens 1,7 Millionen tschechische, aber nicht nur tschechische Neuansiedler, die sich vor allem in den Gebieten angesiedelt haben, aus denen eben die Deutschen ausgesiedelt wurden oder ausgesiedelt worden sind.

► Die dritte Gruppe stellen Reichsdeutsche dar, die auf der Flucht waren, respektive in der letzten Kriegszeit aus dem „Altreich“ evakuiert worden sind, da sie zum Beispiel in großen deutschen Städten, die von Bombenkrieg bedroht waren, lebten. Deren Anzahl ist sehr schwierig zu fassen, der allgemeine Konsens liegt bei einigen hunderttausend reichsdeutschen Flüchtlingen, vielleicht auch bis zu einer Million.

► Die vierte Gruppe sind mindestens hunderttausend ost- und westeuropäische Kriegsgefangene und „Arbeitseingesetzte“, die in den ersten Monaten nach Kriegsende in der großen Mehrheit nach Hause gehen konnten.

► Die fünfte Gruppe sind mehrere Zehntausend tschechische „Totaleingesetzte“, also Tschechen aus dem Protektorat, die im Grenzgebiet der Böhmisches Länder arbeitseingesetzt waren, d.h. in der Regel zwangsweise arbeitseingesetzt waren.

► Die sechste Gruppe stellen tschechische Repatrianten und Reemigranten dar, die ab dem Frühling 1945, vor allem in den Jahren 1947 bis 1949 in die Heimat ihrer Vorfahren zurückkehrten, respektive die nach 7 bis 8 Jahren in die Heimat zurückkehrten, falls es sich um Tschechen handelte, die erst ab dem Jahre 1938 die Tschechoslowakei verlassen hatten.

Wir haben es insgesamt mit mindestens 5,5 Millionen Menschen zu tun, die also hier in Bewegung waren. Ich werde jetzt ein paar Stereotypen ansprechen oder auch einige offene Schlüsselfragen und Forschungsdesiderate erwähnen.

Oft findet man in der Literatur den Topos, dass es in den Böhmisches Ländern zu einem Bevölkerungsaustausch gekommen sei, in dem Sinne, dass die angeblich bevölkerungsleeren Gebiete, in denen die Deutschen vorher gelebt haben, danach besiedelt worden seien. Dies ist nicht wahr. Die Wahrheit ist, dass vor der sogenannten organisierten Aussiedlung, also vor Ende Januar 1946, schon mehr Tschechen in den Grenzgebieten lebten als Deutsche. Das heißt die Neubesiedlung lief parallel ab zur Aussiedlung der Deutschen und schritt sogar im ersten Jahr schneller voran als die Aussiedlung. Die Gebiete, in denen Tschechen neu ansiedelten, waren keineswegs bevölkerungsleer, das traf höchstens für Gegenden zu, die landwirtschaftlich geprägt waren und direkt an der Grenze waren, wo die sogenannte wilde Vertreibung schon in den ersten Nachkriegsmonaten eingesetzt hatte.

Ein zweites Problem, auf das man oft in der Fachliteratur stößt, sind die sogenannten Goldgräber. Das Wort taucht immer wieder im Kontext der tschechischen Ansiedler auf, die nach Kriegsende in die Grenzgebiete kamen, und über die bisher wenig bekannt ist. In Polen gibt es eine ähnliche Situation. Natürlich ist es wahr, dass wahrscheinlich gerade in den ersten Monaten vermutlich über hunderttausend Menschen in die Grenzgebiete gelangten, die nicht die Absicht hatten zu bleiben, sondern materiell profitieren wollten. Das wäre meine Definition von Goldgräbern.

Trotzdem wird oft vergessen, dass die überwiegende Mehrheit der tschechischen Bevölkerung, die nach 1945 in die Grenzgebiete ging, es zwar oft nicht geschafft hat, sich letztendlich wirklich festzusetzen, dies aber ernsthaft vorhatte. Bis 1949 kehrte ein Viertel der landwirtschaftlichen Ansiedler wieder zurück. Diesem Bevölkerungsteil kann man nicht unterstellen, er habe es nicht ernst gemeint und nur die Güter exportieren wollen. Vielfach war es eher so, dass die Leute, die oft vorher keinen landwirtschaftlichen Beruf ausgeübt hatten, fachlich mit der Übernahme eines Hofes oder eines Gewerbebetriebes überfordert waren.

Ein drittes Klischee, auf das man ab und zu stößt, besagt, dass die Grenzgebiete und überhaupt die Böhmisches Länder nach 1945 tschechisiert wurden. Natürlich stimmt das insofern, als dass dies die Absicht der damals tonangebenden Politiker war. Das Ziel war ein Nationalstaat der Tschechen und Slowaken, also die Tschechisierung des westlichen Landesteils der Tschechoslowakei.

Trotzdem ist es so, dass bei der ersten Nachkriegsvolkszählung 1950 mindestens 13 Prozent Minderheiten in den Grenzgebieten lebten. Unter Minderheit verstehe ich Menschen, die als Nationalität nicht Tschechisch angegeben hatten. Nach meiner persönlichen Schätzung, die auf einem breiten Archiv- und Literaturstudium beruht, betrug die Zahl der Nichttschechen in den Grenzgebieten 1950 ungefähr 17 Prozent.

1950 stellen die tschechischen Neuansiedler in den Grenzgebieten nicht mal die Hälfte der Bevölkerung dar, nämlich nur ungefähr 47 Prozent. Das heißt, so gewaltig kann dieser Bevölkerungsaustausch nicht gewesen sein. Die Tschechen stellten ein sehr heterogenes Element dar, falls bei diesem problematischen Schubladisieren geblieben werden soll. Reemigranten, also alt eingesessene Tschechen, die aus dem Ausland zurückkehrten, stellen nach Ende aller Massenmigrationen ungefähr 30 Prozent der Grenzgebietsbevölkerung dar. Das heißt, ungefähr ein Drittel der Bevölkerung war schon 1938 in diesem Gebiet, dann kommen die sogenannten ethnischen Minderheiten: 7 Prozent Deutsche, 7 Prozent Slowaken - wobei bei Slowaken die Tendenz weiter steigend war - und 1 Prozent griechische Bürgerkriegsflüchtlinge, die ab 1949 nach Nordmähren und Ostböhmen, und natürlich auch nach Polen und in die anderen sozialistischen Bruderländer, gelangt sind. Dann 2 Prozent Hultschinen, also im Hultschiner Ländchen in Schlesien und 2 Prozent übrige, also Roma, Ruthenen, Ukrainer, Magyaren, rumänische, bulgarische und polnische Gastarbeiter. Die Heterogenität im Grenzgebiet ist also beträchtlich, vor allem, wenn wir die tschechische Bevölkerung noch weiter nach Herkunft untergliedern würden.

Ich komme zum Forschungsstand eines weiteren Punktes, und zwar zu den „Wilden Vertreibungen“ von Mai 1945 bis Potsdam, wie es oft heißt. Leider gingen die „Wilden Vertreibungen“ nicht nur bis Potsdam, sondern mindestens bis Mitte September weiter, obwohl am 15. August die Regierung in einem Rundschreiben einen Stopp erlassen hatte. Von August bis Mitte September wurden noch über hunderttausend Deutsche ausgesiedelt. Ich lese hier zum Thema „Wilde Vertreibungen“ aus einem Buch vor, das kürzlich in verschiedenen Sprachen in recht großer Auflage erschienen ist: „Die Mehrheit der durchgeführten Aktionen einschließlich der Aussiedlung der Sudetendeutschen oder deren Verhaftung wurden spontan durchgeführt. Die Aktionen wurden durch die lokale Stimmungslage hervorgerufen und es organisierten die lokalen Behörden“. Es geht hier also vor allem um die Frage, ob die „Wilden Vertreibungen“ vor allem dank eines lokalen oder eines zentralen Faktors stattgefunden haben. Oder anders gefragt: Gab es eine organisierte „Wilde Vertreibung“? Hier tappen wir als Historiker immer noch sehr im Dunkeln, trotzdem wurden in den letzten zwei Jahren einige neue aufschlussreiche Dokumente gefunden. Ohne dass ich hier politisieren möchte oder jemandem Munitio n geben möchte für irgendeine aktuelle politische Debatte, geht die Tendenz dieser Dokumente in die Richtung, dass dem zentralstaatlichen Faktor, also Anweisungen aus Prag, ein größeres Gewicht verliehen werden muss als in bisherigen Publikationen, die durchaus als ausgewogen und objektiv gelten dürfen. Dabei ist anzumerken, dass auch in der letzten Zeit keine Dokumente gefunden worden sind, die darauf hindeuten oder sogar beweisen würden, dass es die Absicht oder Anweisungen gab, Exzesse, d.h. Massaker bzw. Gewaltaktionen mit dem Ziel der physischen Vernichtung, durchzuführen. Hingegen deuten die neuen Dokumente, die gefunden wurden, darauf hin, dass die Zentrale, und damit meine ich die Regierung, respektive den Kriegsrat der

Regierung und später vor allem die Armee, schon ab 15. Mai, also kurz nach Kriegsende, Anweisungen ausgab. Der Armee ist also eine zentrale Rolle zu verleihen, was die ersten Monate der Ausweisungen anbelangt.

Eine weitere schwierig zu beantwortende Frage ist die Zahl der „wild Vertriebenen“. Auch hier deuten neueste Archivfunde eher auf eine größere als eine kleinere Zahl hin. Meine persönliche Schätzung liegt zwischen 700.000 und 900.000. Darin enthalten sind allerdings auch Ausgesiedelte aus der amerikanischen Besatzungszone in West- und Südböhmen, also eine recht beträchtliche Anzahl reichsdeutscher Flüchtlinge, die aus dieser Zone von den Amerikanern ausgesiedelt worden sind. Diese Schätzung beruht vor allem auf Regionalstudien in den Bezirksarchiven.

Damit eng verbunden ist natürlich die Anzahl der Deutschen bei Kriegsende. Hier versagen die meisten potenziellen Archivquellen, und vielleicht werden wir nie auch nur eine annähernde Vorstellung von ihr haben. Meine persönliche Schätzung liegt auch hier etwas höher als in der Literatur meistens angegeben, aber ich möchte mich nicht auf eine Zahl einlassen.

Insgesamt kann man sagen, dass der Forschungsstand zur Vertreibung und Zwangsausiedlung der Deutschen in den Böhmisches Ländern recht gut ist, wobei aber gewisse Aspekte bisher vernachlässigt worden sind, vor allem die zentrale Ebene der Planung und Steuerung, also die Prager Akten. Die wichtigsten Standardwerke zu diesem Thema gingen vor allem von regionalen Akten in Nordmähren und Schlesien aus, damit meine ich die Werke von Tomáš Staněk, der bisher am intensivsten zu dieser Thematik geforscht hat, wobei in Prag noch riesige Bestände liegen, die bis vor zwei Jahren fast niemand gesehen oder auch nur auszugsweise angeschaut hat.

Ein weiteres Desiderat gibt es im Bereich internationaler Vergleiche. Komparativ ausgerichtete internationale Forschung über Zwangsmigrationen konzentrieren sich bisher zumeist auf Vertreibungen, respektive organisierte Aussiedlungen über Staatsgrenzen hinweg, und berücksichtigen somit weniger spektakulär und bedeutungslos erscheinende innerstaatliche Migrationen zu Unrecht nur am Rande. Insgesamt fehlt in der internationalen Migrationsforschung noch immer weitgehend ein Bewusstsein davon, dass Vertreibung und Innenumsiedlung einen Gesamtvorgang darstellen, dass sie einer gesetzesmäßigen Reaktionskette unterliegen, in der die eine Migration aus einem Gebiet stets eine zweite Folgemigration in dieses Gebiet hervorruft und zeitlich wie organisatorisch eng mit ihr verknüpft ist.

Was international angelegte Regionalstudien anbelangt, sieht die Lage noch schlimmer aus, mir ist keine Regionalstudie bekannt, die die Böhmisches Länder in Bezug auf die Nachkriegsmigrationen einbezieht.

Ich möchte jetzt auf die Ereignisse im tschechischen Teil der Euroregion Neisse eingehen. Zu dieser Region gibt es sehr wenig Literatur. Wenn wir die ungefähr 15 Diplomarbeiten dazu nicht berücksichtigen, dann sieht die Lage, verglichen mit anderen Regionen der Böhmisches Länder, noch erheblich schlimmer aus. Ich habe, um ein kurzen Überblick zu geben, eine Literaturliste angefertigt, die Interessenten zur Verfügung steht.

Die Zeit für eine integrale Darstellung der Ereignisse in der Euroregion ist daher noch lange nicht reif. Zuerst müssen die Ereignisse in den einzelnen Regionen auf Materialbasis

untersucht werden, und erst dann kann man meines Erachtens eine synthetisch angelegte Arbeit dazu schreiben.

Hier in Liberec war das Ausmaß der wilden Vertreibungen hoch. Warum? Das fragen wir aus zwei Gründen: Zum einen wegen der grenznahen Lage, zum anderen wegen der relativ hohen Zahl von politisch diskreditierten Deutschen. Nachdem vor allem Revolutionsgarden und Partisaneneinheiten in Liberec und im Umland gewirkt haben, kam Ende Mai die reguläre Tschechoslowakische Armee ins Gebiet, und seitdem herrschten relativ ruhigere Verhältnisse. Bis dahin war der größere Teil der Deutschen in der Stadt geblieben. Nur wenige Frauen und Kinder wurden, ich glaube im Februar, von den deutschen Behörden evakuiert. Insgesamt wurden aus dem Bezirk Liberec bis Anfang September ungefähr 30.000 Deutsche vertrieben, obwohl diese Zahl auf Quellen der 13. Armeedivision beruht, die hier vor allem vertrieben hat. Andere Arbeiten, die auf den Akten des Sammellagers in Liberec beruhen, kommen auf etwas höhere Zahlen.

Die Vertreibungen setzen in den letzten Maitagen ein, die Hochphase der „Wilden Vertreibungen“ lag im Juli und dauerte bis Ende Juli an, was typisch für Vertreibungsvorgänge in den Böhmisches Ländern 1945 ist.

Während des Jahres 1946 fanden die sogenannten organisiert ablaufenden Vertreibungen und Aussiedlungen statt, dabei kam es meines Wissens im Reichenberger Kreis zu keinen Besonderheiten.

Ein weiteres Spezifikum dieser Region war, dass die polnischen Behörden, die schon sehr bald nach Kriegsende das heute polnische Gebiet jenseits der tschechischen Grenze besetzt haben, die meisten deutschen Vertriebenen, seien es Reichsdeutsche oder Sudetendeutsche, nicht akzeptierten und über die Grenze zurück schickten, wie es auch oft die Sowjetarmee getan hat. Das heißt, hier konnte erst westlich von Zittau abgeschoben werden, deswegen kam es zu einer gewissen Konzentrierung von Deutschen in diesem Raum. Der Schwerpunkt dieser Konzentrierung lag weiter westlich im Raum Tetschen.

Ein weiteres Spezifikum besteht darin, dass nach Anweisungen der tschechischen Regierung (vorher des tschechoslowakischen Militärs) von Anfang Juli in die Lausitz grundsätzlich nicht ausgesiedelt werden durfte. Warum nicht? Weil man in einem Gebiet, auf das man vielleicht Gebietsansprüche erheben würde, natürlich nicht noch mehr Deutsche haben wollte, um beweisen zu können, dass es in diesem Gebiet auch slawische Bevölkerung gibt.

Ich kann hier keinen Gesamtüberblick über die Vertreibungs- und Aussiedlungsvorgänge im Liberecký kraj/Reichenberger Kreis geben. Es gibt, wie gesagt, keine Darstellung, die die Nachkriegsereignisse hier integral darstellt. Es gibt aber ein hervorragendes Buch über Liberec/Reichenberg „Kniha o Liberci“, das auch Ausführungen zu der Nachkriegsmigration und -situation enthält. Weiterhin gibt es Diplomarbeiten, die vor allem am Lehrstuhl für Geschichte der Reichenberger Universität zu finden sind, respektive, falls sie vor 1990 entstanden sind, in Aussig/Ústí nad Labem oder in Prag. Seit den 60er Jahren gab es in Liberec keinen Lehrstuhl für Geschichte, deswegen entstanden relativ wenig Diplomarbeiten über die Nachkriegsvorgänge in diesem Gebiet.

Ich komme kurz zu Polen. Auch zu Polen habe ich eine Literaturliste zusammengestellt, jedoch keine zum Gebiet von Jelenia Góra, also Hirschberg, sondern eine Liste mit Literatur zur Nachkriegsentwicklung in polnischen Vertreibungs- respektive Ansiedlungsgebieten nach 1945.

In Polen sieht die Forschungslage insgesamt wesentlich besser aus, was vielleicht auch damit zusammen hängt, dass Wladyslaw Gomulka, einer der Hauptverantwortlichen für die Migrationsvorgänge in Nachkriegspolen, Ende 1945 Minister für die wiedergewonnenen Gebiete wurde. Und weil er ab 1956 in Polen eine große Rolle spielte und vorher ein Besiedlungs- oder Ansiedlungsfunktionär war, kam es in Polen besonders in den 60er Jahren zu intensiven Forschungsbemühungen von Soziologen, Ethnologen, Historikern usw. über die Migrations-, Akkulturations- und Integrationsprozesse in den polnischen Siedlungsgebieten. Wie die Forschungslage für den polnischen Teil der Euroregion aussieht, habe ich nicht recherchiert.

Insgesamt war die Flucht auf polnischer Seite von größerer Bedeutung, weil die Front früher in dieses Gebiet kam. In den Böhmisches Ländern dagegen fand der Krieg nur ein paar Wochen lang statt, in vielen Gebieten nur ein paar Tage oder fast gar nicht. Trotzdem war Stalins Behauptung in Potsdam nicht wahr, dass die heute polnischen Westgebiete schon fast bevölkerungsleer seien, weil die Deutschen alle geflohen seien. Und gerade im Gebiet von Jelenia Góra war die Flucht vermutlich kein großer Faktor, weil das Gebiet relativ weit im Westen liegt.

In Polen war für die Neuansiedler kennzeichnend, dass ungefähr ein Drittel von ihnen aus dem früheren polnischen Osten kam, respektive aus den früheren polnischen Ostgebieten vertrieben wurde, oder dass ihnen gesagt wurde, sie müssten das Land verlassen. Wir haben also unter den polnischen Neusiedlern einen beträchtlichen Anteil von Selbstvertriebenen, was für den gesellschaftlichen Diskurs seit 1990 sowie für die deutsch-polnische Verständigung eine gewisse Rolle gespielt hat. Diesen Faktor, also selbstvertriebene Neuansiedler als „Profiteure“ der Vertreibung der Deutschen, haben wir in den Böhmisches Ländern nicht, was sich vielleicht auch im gesellschaftlichen Diskurs niedergeschlagen hat.

In Niederschlesien, wozu das Gebiet von Jelenia Góra gehört, war der Bevölkerungsaustausch insgesamt größer als in Oberschlesien. Dort leben bis heute viele sogenannte autochthone Menschen, die, wenn man sie national einordnen möchte, irgendwo zwischen Deutsch- und Polentum liegen.

1947 wurde in Polen eine Binnenmigration durchgeführt, die Akcja „Wisła“, also die Aktion Weichsel, in der der größte Teil der ukrainischen Restminderheit aus Südostpolen ins Innere des Staates zwangsumgesiedelt wurde, zumeist in den polnischen Teil von Ostpreußen, aber auch in die Westgebiete, besonders nach Niederschlesien. Ich vermute aber, dass im polnischen Teil der Euroregion keine Ukrainer angesiedelt worden sind, weil für die Akcja „Wisła“ eine bestimmte Grenzverbotszone gegolten hat.

Über die Vorgänge in der SBZ⁷, also auf der deutschen Seite der Euroregion, werde ich nicht sprechen, da ich hier gänzlich inkompetent bin.

Schließlich seien mir einige abschließende Worte zur Kontextualisierung der Ereignisse, die ich angeschnitten habe, erlaubt. In Deutschland vermisste ich eine Beschäftigung mit der anderen Seite der Vertreibung, also mit der tschechischen Neuansiedlung in den sudetendeutschen Heimatgebieten. Bis heute gibt es keine deutsche Literatur über dieses Thema, obwohl wir es hier mit fast 2 Millionen Menschen zu tun haben, die sich parallel zur Vertreibung der Deutschen auch in diesem Gebiet aufgehalten haben, respektive in dieses Gebiet gekommen sind und genau dort zumeist eine neue Heimat fanden.

⁷ Sowjetische Besatzungszone

Es ist schon erstaunlich, dass auch sudetendeutsche Autoren dem Schicksal ihrer Heimat nach 1945 nicht nachgegangen sind, obwohl gerade das Wort Heimat in gewissen Diskussionen immer eine große Rolle spielt.

Leider findet sich bis heute kein deutscher Historiker, der sich systematisch und auf der Grundlage eines gründlichen Archivstudiums mit der Nachkriegsmigration in den Böhmisches Ländern beschäftigt hätte.

Was den polnischen Fall anbelangt, so haben sich in den 90er Jahren mehrere junge deutsche Historiker sehr eingehend auf Grundlage von Archivstudien mit den Vorgängen im heutigem Polen beschäftigt, und zwar mit sehr großem Erfolg. Dieses Beispiel könnte Schule machen.

In Tschechien vermisste ich manchmal die Beschäftigung mit konkreten Lebenserfahrungen der deutschen Bevölkerung nach 1945. Wer in Tschechien liest die in großer Anzahl publizierten Augenzeugenberichte, also die Dokumentation der Vertreibung, die in den 50er Jahren herausgegeben wurde oder die vielen anderen Sammlungen? Für die Verständigung könnte eine solche Lektüre helfen, obwohl wir wissen, dass diese Berichte sehr subjektiv verfasst sind, was nicht anders möglich ist. Trotzdem könnte diese sehr menschliche Perspektive zu einem fruchtbaren Dialog über die Grenzen hinweg beitragen. Auf beiden Seiten, also sowohl in Deutschland als auch in Tschechien respektive in Österreich, wo auch eine große Zahl Sudetendeutscher lebt, vermisste ich die Sensibilität für Parallelitäten, also z.B. für parallele Vorgänge von Zwangsmigrationen in den Böhmisches Ländern ab 1945.

Zum Schluss muss ich etwas ausholen. Es wurden nicht nur Deutsche gezwungen, ihre Heimat zu verlassen, sondern auch eine größere Anzahl anderer Gruppen, und zwar ebenfalls zwischen 1945 und 1950. Zwischen 1946 und 1947 wurden mindestens 55.000 südslowakische Magyaren in die Böhmisches Länder deportiert.

Es gibt noch ein weiteres Beispiel einer kollektiven Zwangsumsiedlung einer Minderheit in Südmähren: In den Jahren 1946 bis 1950 wurden 95 Prozent der kroatischen Minderheit in Südmähren in Bezirk Mikulov und Znojmo (Nikolsburg und Snaim) nach Mittel- und Nordmähren zwangsumgesiedelt.

Auch andere Gruppen waren bis in die 50er Jahre hinein von Zwangsumsiedlung bedroht. Das waren Gruppen, die in Grenzgebieten lebten und nach Plänen gewisser Kreise, z.T. nach Plänen der Regierung, ins Landesinnere verschickt werden sollten. Hier geht es zum Beispiel um die autochthonen Hultschinen in Schlesien. Es geht weiter um die Weitraer in Südböhmen, also die autochthone Bevölkerung, die bis 1919 mehrere Jahrhunderte zu Niederösterreich gehört hatte und dann nach dem Friedensvertrag mit Österreich in Saint-Germain zur Tschechoslowakei kam und durch das lange Leben in Niederösterreich vom Gefühl her eher österreichisch gesinnt war, aber sprachlich gesehen slawisch war.

Weiterhin wurden Roma in die Grenzgebiete zwangsweise umgesiedelt.

Ich vermisste also eine gewisse Sensibilität für diese Parallelprozesse. Wenn man sich diese Parallelitäten anschauen würde, kommt man darauf, dass das deutsche Schicksal des erzwungen Heimatverlustes auch im Falle der Böhmisches Länder nach 1945 nicht ganz einzigartig ist.

Die gesuchte Größe also wäre ein schärferer Blick über die Grenzen, kein Gleichschalten von Vorgängen oder Schicksalen. Vergleichen kann man auch ohne gleichzusetzen. Und falls

damit die unzähligen Streitigkeiten um die Beneš-Dekrete nur um einen Prozentpunkt entschärft werden könnten, dann hätte sich der Versuch vielleicht schon gelohnt, etwas schärfer zum Nachbarn hinzuschauen.

Ich danke sehr.

Ingrid Lottenburger

Danke für Ihren Beitrag. :

Es gibt – wie Herr von Arburg feststellte - keine Regionalstudie zur Euroregion. Das mussten wir in der Vorbereitung zu dieser Konferenz feststellen. Wir haben uns dazu entschieden, um „Schlaglichter“ über die Situation in Polen, Deutschland und der Tschechischen Republik zu bitten, die die Situation beleuchten. Frau Kočová, Frau Dr. Keller und Herr Dumin haben diese Aufgaben übernommen. Frau Dr. Ines Keller aus Bautzen hat einen Vortrag über die Probleme ausgearbeitet, die sich bei den Sorben ergaben, als Millionen von Flüchtlingen in ihr Land kamen. Frau Dr. Keller ist leider verhindert zu kommen. Sie hat mir ihr Referat geschickt, ich werde es vorlesen.

Věra Vohlídalová

Ich bitte jetzt das Publikum, Fragen zu stellen.

Marta Kottová, Liberec

Ich habe zwei Anmerkungen.

Beide Professoren haben nur darüber gesprochen, dass die Bürger deutscher Nationalität aus ihrer böhmischen Heimat ausgesiedelt oder vertrieben wurden. Aber keiner von Ihnen hat erwähnt, dass vorher - im Jahre 1938 - tschechische Bürger aus diesem Gebiet vertrieben wurden. Das ist die erste Anmerkung.

Und jetzt zum zweiten Hinweis. Ich bin 75 Jahre alt und wenn hier jemand ist, der damals als Kind hier lebte, der 1945 - wie Sie sagen - vertrieben wurde, der möge sich melden. Derjenige soll mit mir eine Diskussion führen. Ich war auch vertrieben! Sie wurden nach meiner Meinung ausgesiedelt.

Ich warte.

Leider! Leider, ist hier keiner, der mit mir diskutieren will?

Věra Vohlídalová

Kann jemand darauf antworten?

Prof. Jiří Pešek, Prag

Frau Kottová, ich befürchte, dass Sie überhört haben, dass ich mit dem Hinweis auf das Buch von Petr Heumos „Die deutsche Emigration aus der Tschechoslowakei“, das im Jahre 1988

erschien, über die Flucht und Vertreibung der tschechischen, jüdischen und zum Teil der deutschen Population aus den Grenzgebieten gesprochen habe. Ich entschuldige mich, dass ich dem nicht mehr Aufmerksamkeit widmete, aber ich setze voraus, dass ich von dem Grossteil des Publikums gehört wurde.

Selbstverständlich, gehört zu dieser Problematik auch die ganze Thematik des Holocaust. Es ist nicht möglich in einem halbstündigen Vortrag, auch nicht für den Kollegen von Arburg, diese schrecklichen Ereignisse einzubeziehen. Wiederum nehme ich an, dass - als ich über das Ghetto in Theresienstadt geredet habe - das Publikum weiß, was für Greuel dort geschehen sind. Aber das ist ein Thema für einen ganz anderen Vortrag. Ärgern Sie sich deswegen nicht über mich, auch nicht über den Kollegen von Arburg.

Marta Kottová, Liberec

Ich entschuldige mich dafür. Sie beide haben meistens nur über die Aussiedlung nach 1945 gesprochen. Und ich meine, dass auch die früheren Ereignisse Aussiedlungen und Vertreibungen waren. Ich wurde nach Theresienstadt – eine Stadt, die Hitler den Juden gewidmet hat, ein Badeort – vertrieben oder ausgesiedelt. Und deswegen suche ich jemanden, der mit mir über die Transporte vor und nach 1945 diskutiert: Welcher Transport nach 1945 etwa sah wie der unsere aus, bei dem also von 2.500 Menschen, die von Theresienstadt auf die Auschwitz-Rampe kamen, 150 am Leben blieben.

Ich akzeptiere kein Morden, keinerlei Gewalt und keinen Terror - sei er rot oder braun.

Adrian von Arburg, Prag

Ich würde gerne eine kurze Anmerkung machen. Geehrte Frau Kottová, ich sehe eigentlich keine gedanklichen Differenzen zwischen uns. Ich habe über die Zeit vor Mai 1945 einfach nicht gesprochen, weil - und das habe ich klar am Anfang gesagt - ich mich mit diesem Thema nicht so intensiv beschäftigt habe, wie mit den Themen aus der neueren Zeit.

Aber wenn Sie sagen, dass es im Jahre 1938 zu Vertreibungen kam, die ich als Zwangsflucht aus Grenzgebieten ins Inland einordnen würde, dann gebe ich Ihnen selbstverständlich Recht.

Und wenn Sie über den Holocaust sprechen, darüber was geschehen ist in den Kriegsjahren, gebe ich Ihnen auch recht. Ich schlage vor, wenn wir über Zwangsweggang der deutschen Minderheit aus den Böhmisches Ländern nach dem Krieg sprechen, arbeiten wir mit zwei Termini: „Vertreibung“ für die Geschehnisse von 1945 und „Zwangsaussiedlung“ für die Ereignisse 1946.

Prof. Jiří Pešek, Prag

Vielleicht noch ein Hinweis auf Literatur. Vor etwa 6 Jahren organisierte das Museum in Ústí nad Labem gemeinsam mit dem Archiv in Ústí nad Labem eine hervorragende Ausstellung, mit dem Namen „Intolerance“. Die Ausstellung behandelte die Tragödie zwischen den Jahren 38 bis 48 und zeigte am Beispiel der Stadt Ústí nad Labem wie eine Gruppe der Bevölkerung nach der anderen in die wahnsinnige „Mühle der Gewalt, Intoleranz und Unmenschlichkeit“ verfiel, und, dass eigentlich keiner geschont wurde. Die Ausstellung hat einen hervorragenden Katalog, der als Nachdruck immer noch erhältlich ist.

Die Ausstellung war für mich ein außergewöhnliches Erlebnis und der Katalog ist sehr instruktiv. Er enthält eine Reihe von Fotokopien wichtiger Dokumente. Hier ist es gelungen, sehr klar den Charakter der Zeit zu zeigen. Es wurde deutlich gemacht, in welcher Art und Weise die Bürger aller Nationalitäten, aller Konfessionen, aller sozialen Schichten in diesem grausamen Jahrzehnt gelitten haben. Ich empfehle dringend, sich die Ausstellung - auch mit Hilfe des Kataloges – anzusehen. Es gibt zwar eine große Menge an Literatur, die dieses Problem behandelt, aber wir sind z.T. unfähig, sie wahrzunehmen. Es wurde eine Menge Arbeit geleistet, die von einer breiteren Öffentlichkeit nicht wahrgenommen wird.

Věra Vohlídalová

Bitte, Herr Zawila.

Marcin Zawila, Jelenia Góra

Ich bin ein Nachkomme einer Familie, die aus der Gegend irgendwo zwischen Przemyśl und Lwów (Lemberg) stammt. Es ist ein weit entferntes Gebiet, wo über viele Jahre lang die ukrainische, polnische, jüdische, armenische Bevölkerung nebeneinander lebte. Meine Eltern und Großeltern mussten nach Jelenia Góra emigrieren – nicht aus Liebe zu dieser Stadt oder weil sie ihr Glück im Westen suchen wollten, sondern schlicht und einfach weil sie keine andere Wahl hatten.

Aber ich habe eine Frage an Sie beide, meine Herren: Sie – auch ich bin Historiker vom Beruf, und das ist, glaube ich, eine Gefahr, die auf jeden Historiker lauert, den man lehrt, objektiv zu bleiben - Herr Pešek, sagten hier, es würde über unser Thema Bücher geben, die aber kaum jemand lesen würde. Ja, ich stimme dem zu, kaum jemand liest sie. Wozu schreiben wir also? Ob es uns womöglich in dieser ganzen historischen Analyse, die man durchaus weiter führen soll, nicht an Emotionen mangelt? Ob dieses „anatomische Sezieren eines Frosches im veterinärmedizinischen Unterricht“, also dieses kalte Untersuchen der Geschichte nicht an einem bestimmten Bedürfnis vorbei geht?

Und wenn wir schon von Emotionen sprechen – ich möchte hier von meinen eigenen Emotionen sprechen und möglicherweise von Emotionen eines Teils der Polen, die sich mit dieser Problematik befassen und meines Erachtens offen genug die Nachkriegsgeschehnisse betrachten. Also: In den Aussagen der beiden Herrn vermisste ich Folgendes: Der Weggang aus den heimatlichen Gebieten begann mit dem 19. Jahrhundert – seit den ersten Vertreibungen – und dann kam der Zweite Weltkrieg. Der Zweite Weltkrieg – die Aggression durch Deutschland - verursachte eine bisher noch nie gesehene Brutalisierung der Aktionen gegenüber der Zivilbevölkerung. Meiner Meinung nach ist es nicht so, dass die Säuberungen überall statt fanden. Die Deutschen haben mit ihren Aktionen – ich möchte hier an Zamość erinnern, eine Stadt bei Lublin, wo Tausende von Polen rausgeworfen wurden, wo polnische Kinder gewaltsam ihren Familien entrissen und deutschen Familien zur Adoption übergeben wurden, wo Hunderte von Menschen umgekommen sind und so Platz geschaffen wurde für Balkendeutsche, die dorthin umgesiedelt werden sollten. Ich möchte an die Gegend um Poznań (Posen) erinnern, an den Wartegau, also die Gebiete des alten Polens, die dem Dritten Reich einverleibt wurden; ganz zu schweigen von den Millionen von Menschen, die das Schicksal im Osten Polens und in Sibirien erlitten haben.

Also - was habe ich in den Betrachtungen hier vermisst? Eine bestimmte Handlungsweise, eine bestimmte Akzeptanz für absolute Rücksichtslosigkeit und die Forderung eines homogenen Staates wurden erst durch den Zweiten Weltkrieg und das Verhalten der

Deutschen ermöglicht. In Polen hört man oft laute Stimmen, dass Vertreibungen, Säuberungen, Abschiebungen der Bevölkerungsgruppen – wie auch immer wir es nennen – überall schrecklich und böse sind. Aber im Dialog darüber darf man bestimmte wertende Urteile dieses Geschehens nicht unterlassen. Ich will es nicht verschweigen: Es gibt in Polen starke Vorbehalte gegen die Tendenz, ein Gleichheitszeichen zu setzen. Darüber sprach z.B. Marek Edelman – wohl der letzte lebende Anführer des Aufstands im Warschauer Getto. Er fragte: Wie kann man, das Unglück relativierend, den unbestrittenen Schrecken der Vertreibung der Deutschen und die Grausamkeiten, die sich während des Krieges in Polen abgespielt haben, auf die gleiche Waagschale legen? Edelman hatte auch eine wertende Bemerkung geäußert, eine Bemerkung, die mich als Historiker ein wenig erschütterte: Dass es nun mal so ist, dass Faschismus in Deutschland nicht mit Gewalt an die Macht gelangte, sondern weil die Deutschen so gewählt haben. Hinzu kommt, dass die Deutschen und der deutsche Staat – ich weiß, es war schwer – nie genügend Kraft in sich hatten, um sich dem Faschismus massiv und deutlich zu widersetzen. Dies haben praktisch erst Amerikaner und hinterher die Russen durchgesetzt.

In diesem Kontext fehlte mir in unseren Debatten dieses wertende Element.

Prof. Jiří Pešek, Prag

Dies ist ein Problem, Herr Kollege. Sobald wir in unsere traurige, vielleicht ein bisschen „trockene“ Erklärung die Emotionen reinbringen, befürchte ich, dass die Fähigkeit zu unserem Dialog, besser Trialog sich deutlich verschlechtert. Es ist selbstverständlich ein Fehler, die emotionale Seite der Sache nicht wahrzunehmen, aber ich würde wieder auf Hans Lemberg hinweisen, der ganz eindeutig sagt: „...seit dem im September 1939 die Massaker an der polnischen und jüdischen Bevölkerung in den von der Wehrmacht okkupierten Gebieten anfangen, senkt sich auch das Niveau der Akzeptanz der Gewalt auf so eine drastische Weise, wie nie zuvor in der europäischen Geschichte und bleibt auf diesem Niveau bis zum Ende der 40er Jahre“. Das ist meine ich, das Schlüsselproblem. Ich hätte es wahrscheinlich erwähnen sollen. Ich entschuldige mich für mein Versäumnis.

Es erschien ein weiteres sehr interessantes Buch. Das Deutsche Historische Institut in Warschau hat es herausgegeben. Prof. Zimmer redigierte es, das Buch wurde von deutschen und polnischen Historikern geschrieben. Es handelt sich um eine Synthese, die mit großer Offenheit auf die Grausamkeiten und nicht nur auf die Beschreibung der damaligen Situation eingeht. Wir bemühen uns um die tschechische Publikation. Bis jetzt erschien das Buch nur in deutscher und polnischer Sprache.

Aber ich sage Ihnen ganz offen, ich kenne die Situation, wenn die Emotionen das Gespräch über dieses Problem blockieren. Ich kenne es aus meiner eigenen Familie. Ich stamme aus einer Familie, die aus Mittelböhmen vertrieben wurde, wo im Jahre 1940 in Benešovsko, einem Gebiet um die Stadt Benešov, SS-Übungsplätze errichtet wurden. Meine Vorfahren gingen nach Prag. Sie kamen nach dem Krieg in das Dorf zurück. Von den Häusern standen nur die Wände, im besten Fall noch ein Stück vom Dach. Danach war es unmöglich darüber sachlich sowohl mit dem Großvater, als auch mit dem Vater zu sprechen.

Aber warum wir uns hier treffen, ist ein Gespräch und auf keinen Fall die Emotionalisierung dieser Probleme. Also, auch wenn ich weiß, dass die emotionale Seite dieser Katastrophen unendlich groß ist, meine ich trotzdem, dass im Interesse der Gespräche wir es schaffen müssen, diese Seite ganz klein zu halten.

Von der Unvergleichbarkeit der deutschen Verbrechen zu sprechen, ist hier - so zu sagen - fragwürdig. Sie als Pole wissen was „Katyn“ war, Sie als Pole wissen, welche Schicksale eine viertel Million Polen erlitten haben, die nach Mittelasien ausgesiedelt wurden, wie viele schon beim Transport gestorben sind. Sie wissen um die Verbrechen der Sowjetregierung. Ich will die Verbrechen der nazistischen Regierung nicht relativieren. Aber ich will darauf hinweisen, dass es neben „hemungslosem“ Kommunismus Diktaturen aller Art gab, und, dass das auch nach den neuen Forschungen für die spanische Franko Diktatur gilt. Alle Diktaturen sind grenzenlos grausam und respektieren keine Schwellen, die nicht überschritten werden dürfen.

Das bedeutet, emotionalisieren wir diese Sachen nicht. Wirklich: Europa ist wirklich in ein Kataklysmata geraten, aus dem wir während des ganzen Kalten Krieges einen Ausweg suchten. Jetzt sind wir endlich fähig - nach 50 Jahren – darüber zu sprechen. Vielleicht ist es ein bisschen trocken und unemotional, aber immerhin können wir miteinander reden. Przepaszam pana - ich bitte Sie darum.

Adrian von Arburg, Prag

Es ist wirklich sehr schwer, eine historische Arbeit zu schreiben, die letztendlich – vor allem wenn Sie ein junger Wissenschaftler sind - immer etwas Neues beinhalten muss. Eine solche Arbeit, die alle Zusammenhänge, die auftauchen können, berücksichtigt und diese im Zusammenklang mit allen hervorgerufenen Emotionen bringt, ist eine Aufgabe, die eigentlich unmöglich wirklich befriedigend durchzuführen ist.

Grundsätzlich müssen wir oder sind wir gezwungen zu unterscheiden zwischen der historischen Literatur, die rein wissenschaftlich ist, und der Literatur, die sich an die breitere Öffentlichkeit wendet. Hier ist es leichter auch andere Quellen einzubauen. Aber wie wollen Sie gleichzeitig mit den Archivquellen arbeiten, die in unserem Fall mehr als fünfzig Jahre alt sind, und mit den Aussagen von Menschen, die die damaligen Ereignisse zwar erlebt haben, aber die sie Ihnen heute erst erzählen. Das ist ein großes methodisches Problem.

Věra Vohlídalová

Freunde, ich gebe Ihnen noch fünf Minuten Zeit. Stellen Sie bitte Fragen. Ich werde noch drei Wortmeldungen zulassen.

Bitte, Frau Černovská, seien Sie so nett.

Alena Černovská, Prag

Ich bin Gründungsmitglied des Frauenforums. Ich habe eine Frage an beide Vortragende. Es wird hier über Vertreibungen, über Aussiedlung aus Böhmen gesprochen. Aber niemand hat gesagt, warum es dazu kam. Sie haben z.B. nicht gesagt, dass niemand die Deutschen aus ihrer Heimat vertrieben hätte, wenn nicht das Jahr 1933 mit all seinen Folgen für die damalige Tschechoslowakei gewesen wäre. Kann mir jemand mit einem Satz darauf antworten? Danke.

Prof. Jiří Pešek, Prag

Mit einem Satz geht es nicht. Aber ich darf daran erinnern, dass die Problematik der Vertreibungen weder die Frage der 30er Jahre noch der Jahre nach 1946 war. Die Konzepte der Vertreibung wurden schon vor dem Ersten Weltkrieg diskutiert. Und gerade schon der

Erste Weltkrieg erlebte gigantische Zwangsmigrationen mit gewaltigen menschlichen Verlusten und zwar nicht nur in Mittel- und Osteuropa. Das heißt, es handelt sich hier um eine kontinuierliche Tragödie. Erst in den 60er Jahren wird damit begonnen, dem einen Damm entgegenzusetzen. Hier ist kein grundsätzlicher Bruch festzustellen. Wir denken an solche Tragödien wie die Vertreibung der Franzosen aus Nordostfrankreich, die Transporte von französischen Frauen irgendwohin nach Polen. Wir müssen weitere Vertreibungen und Vernichtungen in dem Gebiet zwischen Russland und Deutschland registrieren. Hier handelte es sich um die Liquidation von Juden und Polen zwischen den Jahren 1916 bis 1918. Das heißt, hier liegt eine Kontinuität von Tragödien vor.

Věra Vohlídalová

Bitte Frau Černovská, in das Mikrofon sprechen.

Alena Černovská, Prag

Ich meine, dass die Tragödie der Böhmisches Länder, des Zusammenlebens von Tschechen, Deutschen und Juden schon im Jahre 1848 ihren Anfang nahm und im Jahre 1945 eskalierte.

Věra Vohlídalová

Bitte Frau Sprenger.

Gisela Sprenger, Dittelsdorf

Mein Name ist Gisela Sprenger. Ich bin hier geboren. Meine Geburtsurkunde ist in tschechischer Sprache ausgestellt. Auf dieser Urkunde ist mit einem Stempel vermerkt, dass ich mit meiner Familie ausgewiesen wurde.

Ich arbeite seit vielen Jahren eng mit polnischen und tschechischen Gruppen und Freunden zusammen. Wir unternehmen sehr vieles zusammen. Hier aber habe ich das Gefühl: Eigentlich sind wir hier nicht erwünscht. Es wird nicht akzeptiert, die Geschehnisse einmal von der wissenschaftlichen Seite gelassen zu betrachten. Jeder bringt seine Befindlichkeiten ein. Und wir wissen, dass wir alle unsere Befindlichkeiten haben. Auch meine Familie hat ihre Befindlichkeiten. Aber niemand kommt auf die Idee zu sagen: Wir wollen wieder zurück nach Weißkirchen, wir wollen unsere Schmiede wieder haben. Wir haben uns da drüben in Deutschland wieder etwas aufgebaut. Es ist unseren Eltern, unseren Großeltern schwergefallen, sehr schwer gefallen. Und sie haben, weil sie in der ehemaligen DDR gelebt haben, auch ganz wenig darüber sprechen können und dürfen. Jetzt haben sie die Möglichkeit, sich einmal ihre Erlebnisse von der Seele zu reden, das zu sagen und uns auch weiter zu geben, was gewesen ist. Das muss jetzt – nach so vielen Jahren – möglich sein. Wir nehmen es auf, wir haben es glücklicherweise nicht mehr erlebt. Wir haben damit in unseren Gruppen keine Probleme. Da gibt es alle diese Befindlichkeiten nicht. Wir sind auf einer Ebene. Wir wissen zum Beispiel, dass unsere polnischen Partnerinnen teilweise aus Sibirien in die polnischen Randgebiete umgesiedelt wurden. Sie haben teilweise ein besseres Verständnis für die Probleme, weil sie eben das gleiche erlebt haben. So können wir sachlich miteinander reden. Und wir wissen vieles nicht.

Ich habe das Gefühl, dass man in der Tschechischen Republik nicht alles so objektiv betrachtet, wie es sein müsste. Ich habe jetzt im Original Zeichentrickfilme über Rubezahl gesehen. Sie können lächeln. Aber wissen Sie, was dort für eine versteckte

deutschenfeindliche Politik betrieben wird? Der Böse – Trautenberg, der Adlige - ist dort immer noch der Deutsche, Knecht und Magd sind die guten Tschechen. Natürlich wird nie gesagt, dass die Deutschen schlecht sind. Ab hier fängt es an. Und wir müssen doch einmal versuchen, ruhig und sachlich miteinander umzugehen. Wir müssen akzeptieren, dass auch der Andere Emotionen hat, ohne immer gleich dagegen anzugehen. Können wir nicht miteinander friedlich leben? Warum können wir das nicht?

Věra Vohlídalová

Ich danke Frau Sprenger. Ich denke, dass es nicht so ist, wie sie meinen. Es ist nicht so, dass polnische, aber vor allem deutsche Frauen nicht erwünscht sind. Nichtsdestotrotz haben Sie recht, dass manchmal die Emotionen losgelassen werden, womit wir die Suche nach dem gemeinsamen Weg blockieren. Wir haben namhafte Fachleute eingeladen, damit sie uns die Fakten berichten, damit wir mit offenen Sinnen zuhören, was sich damals abgespielt hat. Über viele Sachen wissen wir wirklich nicht Bescheid.

Lassen Sie uns fortfahren.

Zdeněk Brunclík, Liberec

Ich würde Ihnen gerne auch meine Erinnerungen erzählen. Zur Einführung: Ich bin hier in Liberec im Jahre 1926 geboren. Mein Vater hatte in Horní Růžodol eine Bäckerei. Horní Růžodol war ein Gebiet, wo Deutsche und Tschechen lebten. In unseren Laden kamen sowohl Tschechen als auch Deutsche.

Meine Mutter stammte aus dem Gebiet um Mnichovo Hradiště (Mittelböhmen). Sie kam hier nach Liberec und hatte gute Deutschkenntnisse. Die Deutsche Sprache hat sie durch den sogenannten „handl“ gelernt – so zu sagen im Austausch: Kinder aus tschechischen Familien wurden in deutsche Familien geschickt und umgekehrt, mit dem Ziel, die fremde Sprache zu erlernen. Also meine Mutter konnte gut deutsch, und es hat ihr überhaupt kein Problem gemacht, wenn ein deutscher Kunde kam, mit ihm auch deutsch zu sprechen. Wir kamen sowohl geschäftsmäßig als auch nachbarschaftsmäßig ganz gut klar. Horní Růžodol, Rochlice das waren die Sprachgrenzen zwischen der tschechischen und deutschen Bevölkerung. In Liberec selbst überwog die deutsche Bevölkerung. Nur zur Information: In Liberec waren im Jahre 1930 etwa 30.000 Deutsche und 6.000 Tschechen.

Allen ging es einigermaßen gut. Aber dann kam die Wirtschaftskrise und das Jahr 1935. An der Spitze der Sudetendeutschen Partei Henlein. Plötzlich wurde die Parole ausgegeben: „Deutsche kauft bei Deutschen“, das hieß nicht bei Tschechen. Selbstverständlich auch unter einem gewissen Druck, hat eine ganze Reihe auch „guter“ Deutsche aufgehört, bei uns einzukaufen. Ergebnis: Meine Eltern machten Pleite. Dann haben wir im Jahre 1938 ein paar Stück Möbel auf das Auto geladen und sind nach Mladá Boleslav (Mittelböhmen) gegangen, wo wir bis 1945 überlebt haben.

Ich bin sofort im Mai 1945 zurückgekehrt. Um diesen Wunsch zu realisieren, habe ich sogar die Schule ohne besondere Abmeldung verlassen. Und ich muss Ihnen sagen, dass ich die ganze Zeit als ich in Mladá Boleslav war, große Sehnsucht nach Liberec, nach den Bergen, nach den Freunden und so weiter, hatte. Und dann habe ich begriffen, wie schwer es wiederum für die Deutschen, die von hier ausgesiedelt wurden, sein musste, dieses Land zu verlassen.

Noch etwas: Masaryk sagte, dass wir in der neuen Tschechoslowakischen Republik 50 Jahre brauchen werden, um die Verhältnisse in Ordnung zu bringen, das heißt einschließlich der politischen Verhältnisse. Und es sah in den 20er Jahren, so seit dem Jahr 1924, sehr vielversprechend aus. Im Jahre 1926 waren sogar Deutsche Mitglieder der tschechoslowakischen Regierung. Die Zusammenarbeit nahm einen ganz guten Anfang. Dann aber kam der Bruch in Deutschland im Jahre 1933. Hitler hat offensichtlich die deutsche Minderheit in der Tschechoslowakei für seine Ziele ausgenutzt. Aber ich meine, dass die fünfzig Jahre, über die Masaryk sprach, schon vorbei sind und, dass wir jetzt in der Lage sind, miteinander gut zu kommunizieren, in die Europäische Union eintreten, um hier miteinander durchaus offen und gemeinsam zu leben.

Und darüber hinaus werden wir nicht mehr unsere Beziehungen auf nationalen oder nationalistischen Grundlagen aufbauen und hier bei uns - wie auch im ganzen Europa - eine Zivilgesellschaft schaffen.

Ingrid Lottenburger

Ich danke Ihnen sehr für Ihren wichtigen Beitrag. Meine Freunde wissen, wie sehr ich insbesondere Ihre zuletzt geäußerten Gedanken teile.

Ich bin sehr froh, dass sich Frau Šonková zu Wort gemeldet hat.

Zdena Šonková, Prag

Sehr geehrte Damen, sehr geehrte Herren, ich gehöre nicht zur Reichenberger Region. Geboren wurde ich in Troppau, wo ich den ganzen Krieg erlebt hatte. Ich kann keine philosophische Analyse vorlegen, sondern nur eine kurze Übersicht damaliger Ereignisse.

Wir haben eine wissenschaftliche Abhandlung über das Gedächtnis gehört – also was ist mir im Gedächtnis geblieben? Meine Kindheit verlief in der Regierungszeit von TGM⁸, wir haben ihn sehr geschätzt. Wir haben unsere Heimatverbundenheit gepflegt, was heute nicht mehr „in“ ist. Ich besuchte zusammen mit meiner Schwester den Sokol⁹. Als ich dreizehn war, habe ich angefangen die Unruhe zwischen den Tschechen und den Deutschen zu fühlen: Anschluss Österreichs, Hetzreden von Henlein und weiße Kniestrümpfe bei der Jugend.

Ende September 1938 ging unsere Klasse auseinander, ohne sich zu verabschieden. Es folgte die erschütternde Besetzung des Sudetenlandes. Mein erster Protest bestand darin, dass ich mir meine schönen Zöpfe habe abschneiden lassen, damit ich mit meinen hellen Haaren nicht „deutsch“ aussehe. Mein Vater war mir deshalb noch lange böse, weil er das verlorene weibliche Aussehen beklagte. Und weiter? Die Schulen wurden aufgelöst – genauer tschechische Schulen. Wir konnten für die deutsche Volkszugehörigkeit optieren und bleiben. Wir hatten ein kleines Haus und Mutter beschloss, dass sie mit ihren drei Kindern bleibt – natürlich ohne für die Deutschen zu optieren. Zusammen mit meiner Schwester habe ich angefangen die deutsche Klosterschule mit dem Bewusstsein zu besuchen, dass man uns die Bildung nicht nehmen kann.

In der Klosterschule haben sich die Nonnen uns gegenüber sehr entgegenkommend verhalten. Wir waren in der Klasse ungefähr zehn Tschechinnen. Mit ein bisschen Fleiß haben wir das

⁸ TGM = Tomáš Garrigue Masaryk

⁹ SOKOL = Turnorganisation / teilweise parallele Entwicklung zu der Turnbewegung von Turnvater Jahn

Lernen geschafft. Dann habe ich die Aufnahmeprüfung an der Fachschule für Frauenberufe geschafft. Es schien, als wäre meine Zukunft nicht ohne Hoffnung. Aber auf dem Abschlusszeugnis war nach der schönen Bewertung der folgende Satz: Beide Eltern tschechischer Volkszugehörigkeit. Ich musste die Schule verlassen: Platzmangel.

Die Klasse meiner Schwester wurde zum „Pflichtjahr“ in die Nähe von Bremen geschickt. Mit vierzehn hatte sie sechs Kühe zu melken. Mein Bruder wurde zum Zwangseinsatz zu den Telefunkenwerken nach Berlin geschickt. Vater, er war Eisenbahner, wurde aus dem Dienst entlassen. So, mit verschiedenen Komplikationen, haben wir das Kriegsende erlebt. Gott sei Dank gesund. Es war keine fröhliche Zeit. Troppau war ausgebombt. Eine schwere Arbeit fing an. Aber das Gefühl des Friedens hat den Leuten Kraft verliehen. Man spielte und tanzte und holte alles nach, was man den Leuten lange vorenthalten hatte.

Heute, nach all diesen Jahren, werden wir keinen dicken Strich machen. Nur ein dünner Faden wird uns Zeitzeugen von der Vergangenheit trennen. Wir sollten mit einer ruhigen Befriedung in der Seele scheiden und den nachfolgenden Generationen wünschen, dass sie in Freundschaft, ohne die Last der Vergangenheit, und gut wirtschaftend unser schönes Europa im Frieden weiter zur besseren Zukunft führen.

Wir sangen mit Werich und Voskovec¹⁰:

Alles, was auf der Welt stört,
hat zur Menschengeschichte gehört.
Alles, was auf der Welt stört, kommt eindeutig von uns.
Das Menschengeschlecht
ist unverschämt und ungerecht,
Niemand kümmert sich, was kommt dann, nach uns.
Setzt euch alle nieder!
Und lest die Bibel wieder!
Lest wie Mensch den Menschen haut.
Die erste Schlägerei, gebt acht:
Kain hat Abel umgebracht.
Dann wurde das goldene Kalb hingestellt,
Und seit der Zeit schlägt sich die Welt.

Ich danke Ihnen.

Ingrid Lottenburger

Und ich danke Ihnen auch.

Wir bitten Herrn Dumin, das Wort zu ergreifen.

Herr Dumin ist Ethnologe aus Jelenia Góra. Ich möchte berichten, wie ich ihn kennen gelernt habe. Frau Sprenger ist mit ihren Landfrauen jedes Jahr am 2. Februar (Mariä Lichtmess !) auf einem deutsch-polnischen Treffen von Landfrauen – sie ist wohl auch mitverantwortlich für die Organisation. Ich empfehle dringend, das Treffen zu besuchen. In diesem Jahr war die Veranstaltung in Bogatynia. Zu diesem Fest kommen die Frauen in ihren alten Trachten und haben die wunderbarsten Sachen gekocht. Sie stellen dort ihre Gebräuche aus ihrer alten und

¹⁰ Werich und Voskovec: Theatermacher vom berühmten „Befreiten Theater“

uralten Heimat vor. In diesem Zusammenhang habe ich Herrn Dumin kennen gelernt. Ich habe ihn gebeten, mir seine Visitenkarte zu geben, da ich mir vorstellte, dass er für unsere Konferenz wichtige Aussagen machen könnte.

Herr Dumin hat an der University Wrocławski die Magisterprüfung als Ethnologe abgelegt, ist Direktor des Städtischen Kulturhauses in Jelenia Góra, ist Lehrer für das Fach Kulturwissenschaften am 2. Lyceum in Cyprian Norwind und als Journalist bei Sudety und Nowing Jeleniogdrskie tätig.

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Erfahrungen

I. Die Situation der Aussiedler in Niederschlesien nach 1945

Bedingt durch den politischen Wechsel und die auf der Konferenz von Jalta beschlossenen Grenz- und Bevölkerungsverschiebungen, wurde Niederschlesien von Polen, die aus verschiedenen Regionen stammten, neu besiedelt. Der große Zustrom der neuen Bewohner begann im Jahre 1945, der gesamte Umsiedlungsprozess zog sich jedoch – in Etappen unterschiedlicher Intensität - bis zum Ende der 50er Jahre hin.

Die Umsiedlung wurde nach festgelegten Rahmenbedingungen vorgenommen: Nach Niederschlesien kamen Menschen aus den ehemals östlichen Wojwodschaften: Lemberg, Tarnopol, Stanislawow, sowie Wilna und Nowogrodek. Diese Menschengruppe bezeichnete man als die Leute „hinter dem Bug/zabuzanie“. Offiziell wurden sie damals „Repatrianten/Repatrianci“ genannt, heute heißen sie „Expatrianten“. Diese Gruppe setzte sich hauptsächlich aus Bewohnern von Dörfern und kleinen Städten zusammen. Mit der Begründung, zum polnischen Volk zu gehören, wurden sie gezwungen, ihre angestammten Ländereien, die sich innerhalb der neuen Grenzen der Sowjetunion befanden, zu verlassen. Die Verantwortlichen für die Umsiedlungsaktion versuchten gezielt diese Volksgruppen in dem Gebiet Niederschlesiens zu verteilen, um so die bisher bestehenden Strukturen der dörflichen Gemeinschaften aufzulösen.

Eine zweite große Gruppe von Umsiedlern waren Menschen, die freiwillig arme und überbevölkerte Dörfer Zentral- und Südpolens verließen. Diese Gruppe kann man als „Umsiedler“ bezeichnen. Es handelte sich überwiegend um junge Menschen, die einzeln oder in Gruppen gleichaltriger die Chance ihres Lebens suchten. Sie stammten z.B. aus Dörfern bei Krakau, Lublin, Rzeszow oder Kielce. Diese Personengruppe wählte die neuen Siedlungsplätze oft „zufällig“, sie wechselten bis zum Zeitpunkt der Familiengründung häufig ihre Wohnsitze.

Verhältnismäßig gut verlief die Umsiedlungsaktion von Polen, die aus Bosnien stammten. Sie wurde im Laufe des Jahres 1946 durchgeführt, nachdem zuvor eine Gruppe von „Pionieren“ die gesamte Umsiedlungsaktion bzw. Remigration vorbereitet hatte. Diese Gruppe waren die Nachkommen polnischer Emigranten aus dem Gebiet Kleinpolens, die in der zweiten Hälfte des 19. Jh. vom nördlichen in den südlichen Teil des Habsburger Reiches umgesiedelt worden waren. Zu dieser Gruppe zählt ebenfalls die Volksgruppe der Czadeccker Goralen, die bis zum Ende des Krieges in dem Gebiet der Bukowina in Rumänien lebten. Diese relativ kleine Gruppe, die sich durch einen besonderen folkloristischen Reichtum auszeichnet, nahm in Niederschlesien nur einige wenige Dörfer ein.

Sowohl die Remigranten aus Bosnien als auch die Zuwanderer aus der Bukowina setzten sich erfolgreich gegen die Bestrebungen der Umsiedlungsverwaltung durch und besiedelten geschlossen die Dörfer. Die Polen aus Bosnien leben bis heute in benachbarten Dörfern. Die Polen aus der Bukowina dagegen leben heute in einzelnen Dörfern auf fünf Wojewodschaften verteilt (Stand vor der Gebietsreform von 1998).

Erschwerend für die Integration der ab 1945 Dazugekommenen in Niederschlesien, erwies sich das Vorhandensein der deutscher Bevölkerung. Die sukzessiv vorgenommenen Aussiedlungen waren erst 1947 abgeschlossen.

Die einzelnen polnischen Volksgruppen der Neusiedler unterschieden sich auch durch den Wert mitgebrachter Gegenstände. Vieles konnten die Expatrianten und Remigranten mitbringen: Arbeitsgeräte, zahlreiche Möbel, religiöse Gegenstände und - sogar lebende Tiere. Diese bescheidene Habe kennzeichnet die schlechte materielle Situation der Umsiedler innerhalb der Grenzen Polens deutlich sowie deren unsichere Lebenssituation.

Ab 1945 beginnen sich in Niederschlesien unter den Bewohnern neue Formen des Zusammenlebens zu entwickeln, die sich von den bisherigen völlig unterscheiden. Die meistens aus dörflicher Umgebung stammende Bevölkerung fand sich jetzt in ausgeprägt urbanisierten Regionen wieder. Langsam bauten die Menschen neue Lebensstrukturen auf, allerdings erschwert durch die Verunsicherung der z.T. mehrfachen Ortsveränderungen, mit erschüttertem Sicherheitsgefühl, ohne traditionelle Autoritäten und ohne Vertrauen in die Beständigkeit der neu gezogenen polnischen Staatsgrenzen.

II. Bildung von Kulturräumen im Rahmen des Ansiedlungsprozesses in Niederschlesien nach 1945

Zusammen mit der Zerstörung der traditionellen Werte, verschwand das Gefühl der Geborgenheit und Kontinuität innerhalb der dörflichen Gemeinschaft. Die Menschen fühlten sich in den neuen kulturellen und geographischen Verhältnissen fremd und allein gelassen.

Die allgemeine Reaktion in dieser Situation war die Verneinung dieser Veränderungen und die Tendenz, Sicherheit im engen Kreise der Familie zu finden. Hinzu kam die Ablehnung der neuen Umgebung unter den Umsiedlern. Bezeichnend dafür ist die Aussage von neuen Bewohnern von Szklarska Poreba / Schreiberhau, die ursprünglich aus Ostpolen stammen: Hier, in „diesem“ Polen, gehen sogar die Uhren anders.

Bei den polnischen Remigranten aus Bosnien und der rumänischen Bukowina verlief der Adaptionsprozess und die Identifikation mit der neuen niederschlesischen Umgebung relativ problemlos. Sicherlich erleichterte ihnen die schon mindestens zweifache vorherige Emigration eine Eingliederung in die neue Umgebung. Die von ihnen besiedelten Dörfer haben – im Vergleich mit den übrigen Dörfern - nach fünfzig Jahren eine bessere, geschlossener Gemeinschaft, einen höheren Wirtschaftsstand und sie verfügen über einen eindrucksvollen Schatz an Folklore! Der Exodus der Polen aus Bosnien nach Niederschlesien im Jahre 1946, hat den Charakter einer fast mythischen Wanderung. Ihre Gefühle schwankten zwischen der Hoffnung auf Rückkehr in die soeben verlassenen Heimatdörfer und der Angst vor der Fahrt in ein unbekanntes Land. Sie führten „heilige Bilder“ mit sich, um mit ihnen die neuen Plätze zu segnen. Vor dem Verlassen der bisher bewohnten Gebiete fand eine zeremonielle Verabschiedung statt: Ein Ereignis, das im Bewusstsein jedes Einzelnen wie auch der Gruppe eine tiefe symbolische Bedeutung hat.

Anna Rosa aus Milikow - damals ein fast zehnjähriges Mädchen - erinnert sich an den besonderen Abschied von der heimatlichen Erde und gleichzeitig ihrer Kindheit: sie trug alle ihre Puppen in den Garten und beerdigte sie dort. Ihre heutige und damalige Nachbarin, Ludwika Kedzia, erinnert sich an folgendes: „Wir nahmen die Hunde nicht mit. Am Abend als wir fortgingen heulten sie so sehr.... Außerdem pflückten wir einige Kirschen, aber so viele blieben an den Bäumen zurück.“

Die polnischen Bewohner des Dorfes Dunawiec in der Bukowina verabschiedeten sich durch einen „magischen Akt“ von dem von ihnen bisher bewohnten Raum: Sie verbrannten ihre seinerzeit mitgebrachten Bücher! Diese waren bis dahin eine wichtige Verbindung zu ihrem Herkunftsland gewesen, jedoch nach den Beschlüssen von 1945, die zur Rückkehr nach Polen führten, schienen diese Bücher ihre bisherige Funktion verloren zu haben. Sie waren sich sicher, in Polen viele Bücher vorzufinden, außerdem standen sie vor der Notwendigkeit, ihr Gepäck um Überflüssiges zu erleichtern. Aber - bis heute schmerzt sie dieser Verlust!

Häufig konnte nicht einmal überlegt werden, welche wichtigen, bedeutungsvollen Gegenstände von zu Hause mitgenommen werden sollten. Frau Leokardia Jakubczak, früher in Ostpolen wohnend, bewahrt bis heute das aus ihrem Elternhaus stammende Familienfoto auf, es war das Einzige, das sie aus dem brennenden, von Ukrainischen Nationalisten angezündeten Haus retten konnte. Dies ist die einzige „Kleinigkeit“ die ihre Erinnerung aufrechterhält.

Eine andere Frau, Frau Anna Mlachowska, die bis 1944 in einem Dorf im heutigen Weißrussland lebte, nahm bei der Verschleppung zur Zwangsarbeit nach Deutschland ein abgerissenes Stück eines Öldrucks der heiligen Mutter Gottes mit. Verborgen unter dem Hemd, und nach einer dramatischen Geschichte, befindet es sich heute in Niederschlesien und fungiert als Verbindung zur verlorenen Heimat.

In solchen Situationen des Umbruchs und der Verunsicherung kommt Devotionalien eine herausragende Bedeutung zu. Aus der Gemeinde des „Hl. Nikolaus und Antonius“ aus Podhorce bei Lemberg, nahmen die Gläubigen die Glocke und die Paramente der Kirche mit. Nach ihrer Ankunft in Niederschlesien und der Ansiedlung in Chmielen bei Jelenia Góra, gaben sie diese Dinge der dortigen Kirche, die sie „St. Nikolaus“ nannten.

In der Ortschaft Gosciczow bauten die Menschen eine kleine Kapelle in ähnlicher Form wie die ehemalige in ihrem polnischen Dorf Nowy Martyniec in Bosnien, in dem sie vorher lebten. Errichtet an einer Wegkreuzung, erinnert sie an die verlassene Heimat.

Die Wegekreuze und Kapellen in niederschlesischen Dörfern stammen von den katholischen Bewohnern der Vorkriegszeit. Sie werden von den neuen Bewohnern in Form und Inhalt akzeptiert, gepflegt und nicht verändert. In vielen Dörfern gibt es ebenfalls Denkmäler für die Gefallenen des 1. Weltkrieges. Sie blieben auch zum Teil unverändert, einige allerdings bekamen durch eine neue Inschrift mit religiösem Inhalt einen anderen Sinn.

In den Dörfern gab es meist zwei Kirchen, die durch ihr Erscheinungsbild die Landschaft prägten: eine ältere katholische und eine jüngere protestantische. Da die neue Bevölkerung einheitlich katholisch war, wurde nur noch ein Kirchengebäude benötigt. Obwohl die Innenausstattung der protestantischen Kirche sich von der Vertrauten unterschied, wurde häufig diese gewählt, wenn sie im besseren baulichen Zustands war. Die zweite Kirche verfiel und verschwand meistens komplett aus der Silhouette des Dorfes.

Viele Umgesiedelte konnten sich mit der veränderten Lebenssituation in Niederschlesien nicht abfinden. Viele der zweiten Generation haben Sehnsucht nach dem Land der Väter. Mit dem Mut, der den Älteren fehlt, äußern sie Neugier und Kontaktfreude, sie wollen das mythische Kindheitsland ihrer Großväter kennen lernen. Eine etwa 30-jährige Enkelin sagt: „Das ganze Leben lang saßen sie auf Koffern und mit ihrer Sehnsucht nach dem Verlorenen im Herzen. Mein Großvater starb mit 78 Jahren und hoffte bis zu seinem Ende auf eine Rückkehr. Alte Leute starben mit dem Traum einer Heimkehr in den Augen.“

In den ersten zwei Nachkriegsjahren lebten in dieser Gegend Polen und Deutsche nebeneinander. Die Polen, beraubt ihrer alten Heimat, entwurzelt und ohne ein Gefühl der Sicherheit für den morgigen Tag, waren vom Provisorium der Situation überzeugt.

Die Deutschen waren resigniert, ihnen war die Heimat vor den Augen weggenommen worden. Man erzählt, dass die enteigneten „Besitzer“ mit Ochsenwagen die neuankommenden Polen vom Bahnhof abholten, und auf die Höfe brachten.

Andererseits versuchten die vor der Aussiedlung stehenden Deutschen die Neubesiedlung der Dörfer zu verhindern oder mindestens zu erschweren. So wird von blutverschmierten Wänden nach einem Mord, der dort angeblich stattgefundenen haben soll, berichtet. Frische Gräber befanden sich auf dem Hof, - sie waren nur fingiert. Angst verfolgte noch lange die neuen Bewohner. Dies zeigt wie die Identifikation mit der neuen Umgebung erschwert wurde. Es gab Versuche der Verteidigung von Räumen durch Anwendung angsteinflößender Tabus.

Die Bewohnerin eines Dorfes nach dem Krieg erinnert sich einer Begegnung mit einem besichtigenden Deutschen. Auf die Frage: „Willst du zurück?“ bekam sie die Antwort: „Sehr gerne!“. Sie erinnerte sich selbst, wie lange sie ihren eigenen Abtransport hinausgezögert hatte. Erst mit dem dritten, vierten Transport war sie gefahren, weil sie immer noch auf die Rückkehr ihres Mannes aus dem Krieg wartete.

III. Identifikation mit der neuen Heimat – Zusammenfassung

In der Nachkriegszeit Niederschlesiens begann für die neue Bevölkerung durch den Wechsel ihres bisher gewohnten Lebensumfeldes eine Zeit großer Umstellung und Umgewöhnung auf neue Bedingungen, die z. T. von den bisher gewohnten völlig verschieden waren. Die Menschen begannen in der neuen Umgebung soziale Verbindungen und Vernetzungen neu und an die Veränderungen angepasst aufzubauen. Gesellschaftliche Bande lösten sich, und durch den äußeren, autoritären Druck funktionierten alte Gesellschaftssysteme nicht mehr. Die Menschen versuchten, sich mit der neuen, globalen Welt zu identifizieren und ein Verhältnis zur Umgebung zu gewinnen. Zu Beginn aber litten sie unter Ängsten und Frustrationen - gefährliche Gefühle für die Identitätsfindung einer Gesellschaft. Gefährlicher als das erste Schockerlebnis der Begegnung mit der bisher unbekanntem Landschaft Niederschlesiens.

Der Prozess der Selbstfindung in einer völlig fremden Umgebung war schwer. Anfangs schien für die Neusiedler in Niederschlesien die Zeit still zu stehen. Nach und nach besannen sie sich, suchten und entdeckten die Mythen der neuen Orte und Räume. Die neue Umgebung verlor durch die Beschäftigung mit ihr die Anonymität und die Menschen begannen, ein gesundes Verhältnis zur neuen Heimat zu entwickeln.

Viele Kleinigkeiten des „vie silésien“ werden gesammelt und hoch geschätzt. Diese Dinge bilden eine Brücke von der Vergangenheit in die Zukunft: Sie erinnern an Verlorenes und erleichtern das Leben in der Gegenwart und hoffentlich auch in der Zukunft.

Ich danke Ihnen.

Věra Vohlídalová

Ich stelle jetzt eine junge Historikerin und Pädagogin von der Technischen Universität in Liberec vor, die sich lange mit den deutsch-tschechischen Beziehungen hauptsächlich in der Zeit von 1945 bis 1947 befasst hat: Kateřina Kočová. Die Bachelorarbeit schrieb sie über ein Transferlager für die Vertriebene in Stráž nad Nisou, in ihrer Magisterarbeit beschäftigte sie sich mit dem „Außerordentlichen Volksgericht“ in Liberec, der die Kriegsverbrecher und Kollaborateure richten sollte. Diese Arbeit wurde in einer Kurzform veröffentlicht. Momentan schreibt sie ihre Promotionsarbeit über das Thema „Außerordentliche Volksgerichte“.

Ich gebe ihr sehr gerne das Wort und gleichzeitig bitte ich sie, zu versuchen ihren Vortrag ein wenig zu kürzen.

Kateřina Kočová, Liberec

Nachkriegsereignisse in Liberec/Reichenberg

Guten Abend, sehr geehrte Damen und Herren.

Am Anfang will ich nur bemerken, dass ich über den Zeitraum ab Mai 1945 und überwiegend über Liberec und Umgebung reden werde. Und gleichzeitig will ich auf die Literaturliste, die sich auf den tschechischen Teil der Euroregion bezieht, hinweisen. Zu der Literatur ist noch wichtig zu erwähnen, dass in der Technischen Universität Liberec in der letzten Zeit eine ganze Reihe von Magister- und Promotionsarbeiten entstanden ist, die sich mit der Problematik der Aussiedlung von Bürgern mit deutscher Nationalität aus dieser Region beschäftigen.

Im Mai 1945 lebten in Liberec nur ganz wenig Bürger tschechischer Nationalität. Auch hier, wie im ganzen Land herrschte das Misstrauen zu allem was deutsch war. Die Welle des hasserfüllten Verhaltens können wir erklären als eine Reaktion auf die mehrjährige Unterdrückung und die starke Germanisierungspolitik während der Okkupation. Auch in Liberec kam es seitens tschechischer Bürger zu unangemessenen Handlungen gegenüber Deutschen. Aus den zugänglichen Quellen, der Literatur und den Erinnerungen der Zeitzeugen ergibt sich jedoch, dass es hier nicht zu einer Zuspitzung der Vorkommnisse wie z. B. in Aussig, Brünn oder Prag kam.

Gleich Ende Mai 1945 wurden aus Liberec und Umgebung über den Grenzübergang in der Nähe von Hrádek nad Nisou/Grottau mehr als 8 000 Reichsdeutsche ausgesiedelt, die erst nach der Annektierung der Grenzgebiete im Jahre 1938 hierher kamen. Wegen der Versorgungsschwierigkeiten und dem Mangel an Verkehrsmitteln wurde dieser Transport bald abgebrochen. Um die Transporte fortsetzen zu können, mussten auf Initiative von

Oberstleutnant Rumjancev, der zu dieser Zeit in Liberec stationiert war, Verhandlungen mit polnischen und sowjetischen Behörden in Zittau aufgenommen werden. Es wurde abgemacht, dass die Transporte weiter fortgesetzt werden, dass jeden Tag 1 000 Menschen deutscher Nationalität übergeben werden. Die tschechische Seite sollte Gesundheits- und Sicherheitsvorsorge bis zu 20 km hinter der Grenze gewährleisten. Die Aussiedler durften 50 kg Gepäck mitnehmen. So mindestens war die vereinbarte Vorstellung über den Verlauf der Transporte. In der Realität funktionierte es nicht. Auf beiden Seiten der Grenze verliefen die Transporte eher chaotisch.

Laut den Verzeichnissen des Polizeirates Josef Vodvárka wurden im Juni und Juli 1945 in Zusammenarbeit mit der sowjetischen Führung 20 000 Deutsche ausgesiedelt. Bis Ende November 1945 wurden dann weitere 30 000 Personen ausgesiedelt, das heißt, bis Ende November 1945 über 58 000 registrierte Personen aus Liberec und Umgebung. Selbstverständlich sind nicht alle registriert worden.

Dieser bewegten Zeit hilft uns die zeitgenössische Presse „Stráž severu“/„Die Wache des Nordens“, „List Národní fronty“/„Das Blatt der Nationalfront“ u.a. näher zu kommen. Die Zeitung „Stráž severu“/„Die Wache des Nordens“ wurde schon kurz nach der Befreiung herausgegeben. Die erste Zeitungsnummer erschien bereits am 26. Mai 1945 und gleich in der zweiten Ausgabe war ein Artikel mit dem Namen „Die Säuberung der Grenzgebiete hat begonnen“. In diesem Artikel wurden die Reichsdeutschen, die erst nach der Annektierung der Grenzgebiete im Jahre 1938 hierher kamen, dazu aufgefordert, dass sie ihre persönlichen Sachen zusammenpacken sollten und 30 kg pro Person mitnehmen dürften. Dann sollten sie sich gleich am nächsten Tag versammeln, um ausgesiedelt zu werden. In dem Artikel stand ein Hinweis darauf, dass Personen, die das verweigern, später dem Volksgericht überstellt werden. „Stráž severu“/„Die Wache des Nordens“ schrieb in den nächsten Tagen über das Ergebnis des Aufrufes, dass ca. 2 000 Menschen tatsächlich Liberec verlassen haben, 400 aus gesundheitlichen Gründen mit dem Zug fahren durften. Im nächsten Artikel wurde wieder darauf aufmerksam gemacht, dass hier die Möglichkeit besteht, sich auch am nächsten und übernächsten Tag zum Transport zu melden. Jedoch darf man jetzt nur noch 20 kg mitnehmen, später nur noch 10 kg.

Eine häufige Erscheinung in dieser Zeit war das wiederholte Übertreten der Grenze. Die Aussiedler nutzten die Nähe der Grenzen, kamen aus verschiedenen Gründen mehrfach hin und zurück. Gründe: Familie, Verwandte, Eigentum, Nahrungsmittel. Wenn sie erwischt wurden, bedeutete das Internierung und manchmal auch Gerichtsverfahren.

Einige Personen trugen die Nachkriegsereignisse, den verlorenen Krieg, die Drohung der baldigen Aussiedlung sehr schwer und lösten die Situation mit Selbstmord. Die Verwaltung des Sammellagers in Liberec berichtete von 759 Selbstmordfällen im Zeitraum von Mai 1945 bis Ende April 1946. Die Tatsache der Selbstmorde belegte auch die Zeitung „Stráž severu“/„Die Wache des Nordens“, die über einige konkrete Fälle informierte, wie etwa über die Familie des Herrn Plische, der sich und seine sechsköpfige Familie mit Leuchtgas vergiftete.

Organisierte Transporte - nach den Materialien aus den Archiven – verliefen ziemlich reibungslos, ohne große Probleme:

* Der erste Transport mit 1 200 Deutschen ist am 8. Januar 1946 losgefahren. Die Zahl von etwa 1 200 Menschen pro Transport ist typisch für die große Phase der organisierten Aussiedlung aus dem böhmischen Gebiet im Jahre 1946. So ein Transport wurde mit der Bahn durchgeführt, der Zug hatte meistens 40 Wagen, in einem Wagen wurden ca. 30

Menschen untergebracht. Im Falle, dass im Transport Schwerkranke waren, wurden ein bis zwei zusätzliche Wagen mit ärztlicher Begleitung angeschlossen.

* Der zweite Transport, genau so groß – 1 200 Menschen, wurde in Liberec am 20. Februar 1946 abgefertigt. Weil in der Auslandspresse einige Berichte über inhumane Behandlung der transportierten Deutschen erschienen, wurde dieser Transport vorübergehend angehalten. Der Transport ging weiter, nachdem der englische Konsul ihn kontrolliert hatte. Nach seinem Gutachten verlief alles genau nach den Vereinbarungen der Großmächte. Die Teilnehmer berichteten über diesen Transport natürlich anders.

Im Jahre 1946 wurden dann in 38 Transporten 25 282 Deutsche ausgesiedelt. Die Mehrzahl der Transporte ging wegen der geographischen Lage der Stadt Liberec in die sowjetische Besatzungszone.

Die Antifaschisten befanden sich in einer anderen Situation: Sie konnten hier bleiben. Antifaschistische Tradition war in dieser Region relativ stark. Es existierten Kommissionen, die entscheiden sollten, wer tatsächlich Antifaschist war. Die Antifaschisten fühlten sich hier aber nicht besonders wohl, der allgemein vorhandene Hass gegen alles was deutsch war, der hier wirklich herrschte, hat den Großteil von ihnen sozusagen zum freiwilligen Aussiedeln gezwungen. Die ersten Transporte von Antifaschisten haben schon im Jahre 1945 stattgefunden. Es handelte sich um Kommunisten. Kommunisten gingen grundsätzlich in die sowjetische Besatzungszone, die Sozialdemokraten in die amerikanische Besatzungszone. Einige von ihnen sind hier geblieben. Sie wissen bestimmt, dass das Dorf „Kryštofovo údolí“ überwiegend mit diesen Leuten besiedelt wurde.

Die letzten 15 Personen wurden aus Liberec am 17. März 1950 ausgesiedelt. Das heißt, dass die Aussiedlungen über eine sehr lange Zeit liefen.

Jetzt werde ich etwas zu den Lagern sagen, in denen die Deutschen untergebracht wurden.

Gleich im Mai 1945 - nach der Befreiung der Stadt Liberec - wurde ein „Sammellager“, auf dem Ausstellungsgelände „Výstaviště“ eingerichtet. Dieses Lager existierte schon während des ganzen zweiten Weltkrieges. Hier wurden die Kriegsgefangenen (überwiegend Franzosen) inhaftiert, die dann weiter in der Kriegsindustrie eingesetzt wurden. Sofort nach dem Krieg wurde dieses Lager in ein Sammellager für die Deutschen umgewandelt. Neben dieser Funktion hatte es auch die Funktion eines Arbeits- und Internierungslagers. Das heißt, es wurden hier diejenigen Personen interniert, die auf ein Gerichtsverfahren vor Außerordentlichen Gerichten oder vor dem Zivilgericht warteten. Die untergebrachten Deutschen wurden innerhalb des Lagers, aber auch oft außerhalb des Lagers für Arbeiten eingesetzt. Weil die Kapazität des Lagers am „Výstaviště“ langsam nicht reichte, wurde im September 1945 eine neue Niederlassung in Stáž nad Nisou /Habendorf gegründet.

Zu diesen zwei Lagern gehörte später ein Hilfskrankenhaus für die deutschen Personen, das im Sanatorium des Dr. Malý in der Truhlářská-Straße eingerichtet wurde. Das Krankenhaus hatte eine Kapazität von 60 Betten. Das Personal war deutsch.

Im Sammellager in Liberec waren nach den Archivmaterialien von Juni 1945 bis Juni 1947 etwa 59 000 Personen. Journalisten haben das Lager mehrmals besucht, so auch das Internationale Rote Kreuz. Die Berichte fielen immer positiv aus: Es war in Ordnung. Das aber stimmt nicht mit den publizierten Erinnerungen der Augenzeugen und den von mir durchgeführten Interviews überein.

Das Regionalsammelzentrum am „Výstaviště“ in Liberec, wie dieses Lager offiziell genannt wurde, sollte seinen Betrieb spätestens bis zum 30. November 1948 beendet haben. Das ist aber nicht passiert. Das Lager funktionierte bis zum Jahre 1951. Am Ende wurden hier Deutsche aus der ganzen Republik zusammengezogen.

Das Lager in „Stráž nad Nisou“/Habendorf bestand bis zum Jahre 1949. Im Jahre 1949 wurde hier der letzte Transport abfertigt.

Es war geplant, die Deutschen, die sich Anfang der fünfziger Jahre im Sammellager in Liberec befanden, im Landesinneren zu verteilen.

Zum Schluss sage ich etwas zu dem Thema, wie diejenigen bestraft wurden, die mit dem nazistischen Regime zusammengearbeitet haben, oder in der nazistischen Verwaltung tätig waren. Da wir uns in Liberec, in der Hauptstadt des ehemaligen Sudetengaus befinden, sollte man davon ausgehen, dass eine ganze Reihe von großen Prozessen ablief. Auf der Grundlage des Beneš-Dekretes Nr.16 wurden außerordentliche Volksgerichte eingerichtet, die die Problematik der Kollaboration und die Problematik der nazistischen Verbrechen lösen sollten. So ein Gericht befand sich in Liberec. Im gesamten tschechischen Teil der Euroregion hatten wir zwei Gerichte: Das in Liberec und eins in Česká Lípa, das wesentlich kleiner war.

Das Außerordentliche Volksgericht in Liberec verhandelte laut Archivmaterialien 1 356 Fälle. Zwei Drittel der Angeklagten wurden verurteilt. Die Verurteilten waren überwiegend Deutsche, es wurden 8 Todesurteile gefällt. Ich konstatiere, dass wir - wenn wir die Strafsachen durchgehen - ganz wenige Vertreter der nazistischer Verwaltung oder des nazistischen Regimes finden. Eine Ausnahme könnte Herman Neuburg sein, er war die „rechte Hand“ von Konrad Henlein und bekam 25 Jahre. Diese Strafe wurde danach abgemildert. Er wurde im Jahre 1955 in die Westzone umgesiedelt. Die meisten, die verurteilt wurden, waren Funktionäre der NSDAP, Mitglieder der NSDAP. Das zweithäufigste Problem war das Denunzieren, das selbstverständlich auch einige Tschechen betraf.

Ich danke Ihnen für die Aufmerksamkeit.

Věra Vohlídalová

Ich danke Mgr. Kočová. Da die Zeit wieder sehr fortgeschritten ist, erlaube ich nur drei Fragen.

Andreas Schönfelder, Grobhenndorf

Die Diskussion über Flucht und Vertreibung wird bei unseren Nachbarn im Moment häufig missverstanden. Die Diskussion muss europäischer geführt werden. Ich meine, dass alle Vertreibungen, alle Deportationen, alle europäischen oder vielleicht auch außereuropäischen Vertreibungen in die Diskussion aufgenommen werden müssen. Und sie muss – und dies ist meine Bitte – in einer besseren Qualität geführt werden. Wir können es uns doch jetzt leisten, uns auch in die Perspektive der jeweils Anderen hinein zu denken, ohne dass wir unsere Sicht der Dinge aufgeben. Oder anders ausgedrückt: Wir können unsere Sicht der Dinge in die Diskussion einbringen, ohne dass es schwieriger wird. Wir müssen aushalten, dass es unterschiedliche Meinungen gibt, unterschiedliche Geschichten. Das ist Europa. Wir müssen eine wahrhaft europäische Diskussion daraus machen, die an den Werten orientiert ist, über die Europa als ein tragfähiges Konstrukt aufgebaut werden soll.

Věra Vohlídalová

Danke sehr für diese Worte. Ich meine, dass nichts hinzuzufügen ist. Bitte noch zwei Fragen.

Jiří Černý, Liberec

Ich habe eine Frage an den polnischen Kollegen. Die Frage betrifft Sorben, die sich nach der Verschiebung der Grenze Polens plötzlich auf polnischem Gebiet wiederfanden. Bei der Neubesiedlung der neu entstandenen westlichen polnischen Gebiete trafen Neuansiedler auf die sorbische Bevölkerung, die ca. ein Drittel der gesamten sorbischen Bevölkerung darstellte.

Heute wird bis zum Bundeskanzler demonstriert, weil eine sorbische Schule geschlossen wurde. Auf der anderen Seite sind in Polen in den letzten fünfzig Jahren praktisch ein Drittel der Sorben verschwunden. Ich frage, ob in Polen immer noch offiziell Sorben leben oder ob sie ganz polonisiert wurden.

Und damit hängt meine zweite Frage zusammen: Sie haben gesagt, dass in dieses Gebiet mehrere Gruppen Ansiedler kamen. Soviel ich weiß, handelte sich um die Ukrainer, die aus politischen Gründen zwangsumgesiedelt wurden, weil sie die Bandera-Armee unterstützt haben. Wieso, wenn man heute in dieses Gebiet kommt, findet man keine Spur von ukrainischer Kultur und Sprache?

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Erstens: In der Tat, in Polen gibt es keine Enklaven, keine Gemeinden mit sorbischer Bevölkerung. Ich muss gestehen, ich kannte die letzte Sorbin, die bis zu ihrem Tod in der Nähe von Bogatynia (Reichenau) in ihrem Haus aus der Vorkriegszeit lebte. Sie ist vor 10 bis 15 Jahren gestorben und war in der Tat die letzte Sorbin.

Im übrigen: Eine gewisse Sympathie gegenüber den Sorben als einem Volk der gleichen slawischen Herkunft finden ihren Ausdruck in wissenschaftlichen Untersuchungen dieser Volksgruppe durch einige Institute in Polen, die mit entsprechenden Instituten in Bautzen (poln. Budziszyn, sorb. Budišín) zusammenarbeiten.

Weiterhin: Ansiedlungen von Sorben im Nachkriegspolen gab es nicht.

In Niederschlesien verlief die historische Grenze zu der Lausitz entlang der Flüsse Kwisa (Queis) und Bóbr (Bober). Nach dem 2. Weltkrieg wurde die deutschsprachige Bevölkerung dieser Region ausgesiedelt. Dazu muss ich erwähnen, dass noch zu Beginn der 50er Jahre in der Nähe von Wrocław (Breslau) Autochthonen lebten, die deutsch- und polnischsprachig waren. In dieser Bevölkerungsgruppe wurden ethnographische Untersuchungen durchgeführt. Ende der 50er Jahre wurde auch dieser Bevölkerungsgruppe nahegelegt, nach Deutschland auszusiedeln.

Ein ähnliches Schicksal traf die nicht so zahlreiche, sorbische Bevölkerung dieser Gegend.

Die zweite Frage betraf die ukrainische Bevölkerung in Polen: Diese Volksgruppe wurde in der Tat als ein politisch zweifelhaftes Element in Polen angesehen und in den 50er Jahren bei den Umsiedlungen im Lande zerstreut. In der „Aktion Weichsel“ („akcja Wisła“) wurden die Ukrainer in der Gegend von Gdańsk (Danzig), Szczecin (Stettin) und bei Wałów in der Nähe von Wrocław (Breslau) angesiedelt. Diese Bevölkerungsgruppe hat alle Möglichkeiten,

ihre Traditionen und Kultur aufrechtzuerhalten. Z.B. in der Nähe von Legnica (Liegnitz) ist eine große Folkloregruppe aktiv - eine große Lobby, die sich für die Pflege der kulturellen Identität dieser Bevölkerung einsetzt.

Denn das Europa der Zukunft sollte als Europa der Regionen mit allen Spezifika als ein Europa kleiner Vaterländer begriffen werden. Ich wage zu behaupten – und das ist auch die Meinung anderer Leute, die über Europa der Regionen nachdenken –, dass die Idee der Nationalstaaten unzeitgemäß ist. Wir pflegen unsere Identität im Rahmen kleiner Heimatregionen. Und sicherlich gibt es heute für beide Bevölkerungsgruppen – für Sorben in Deutschland als auch für Ukrainer in Polen – sehr gute Bedingungen, ihre Traditionen zu pflegen und zu entfalten und den nachfolgenden Generation zu präsentieren. Die Frage ist nur, ob die nächste Generationen diese Traditionen ihrer Eltern und Großeltern aufgreifen. Unsere Aufgabe dabei ist, jungen Leuten den Wert dessen bewusst zu machen, was sie von ihren Vorfahren erhalten haben.

Ingrid Lottenburger

Wie ich Ihnen berichtete, ist Frau Keller verhindert zu kommen. Sie hat uns ihren ausgearbeiteten Vortrag geschickt. Ich lese ihn vor.

Hier noch einige einführenden Daten zu Frau Dr. Ines Keller.

Dr. Ines Keller ist am sorbischen Institut in Bautzen beschäftigt. Sie hat an der Humboldt Universität Ethnographie studiert. Sie hat 1997 an der Humboldt-Universität über sorbische und deutsch-sorbische Familien promoviert und ist seit 1992 wissenschaftliche Mitarbeiterin der Abteilung „Empirische Kulturforschung“ des Sorbischen Instituts in Bautzen. Ihr Forschungsschwerpunkt ist Migrations- und Familienforschung und zwar Fachgeschichte, wobei ich jetzt nicht beurteilen kann, was Fachgeschichte bedeutet. Die Fachfrauen und Fachmänner unter Ihnen werden es sicher wissen.

Auch zu diesem Referat muss ich Sie darauf hinweisen, dass wir einzelne Kürzungen gemacht haben. Sie haben es gestern wieder erlebt, dass alle Menschen, die Vorträge halten, sich ganz selten an die Zeiten halten können. Ich weiß aus eigener Erfahrung, dass es ein hartes Training ist, alles das, was man sagen will in einer fremd vorgegebenen Zeit, zu referieren. Dazu gehört vielleicht auch ein Mandat in irgend einem Parlament, in dem das Mikrofon – natürlich nach entsprechenden Mahnungen - abgestellt wird, wenn man sich nicht an die vorgegebene Zeit hält.

Frau Dr. Keller konzentriert sich in ihrem Beitrag auf das Gebiet der zweisprachigen Lausitz in dem die ethnische Minderheit der Sorben an der Grenze zu Polen und zu Tschechien lebt. Nach dem zweitem Weltkrieg wurde das Territorium der Sorben von Flüchtlings- und Vertriebenströmen richtig überschwemmt. Diese Bevölkerungsbewegungen stellten ohne Ausnahme die gewaltigste Migrationsbewegung auf dem sorbischen Territorium dar.

Dr.Ines Keller, Bautzen

Lebenswelten von Flüchtlingen in der zweisprachigen Lausitz

Vorbemerkung

In meinem Beitrag möchte ich mich auf das Gebiet der zweisprachigen Lausitz konzentrieren, in dem die ethnische Minderheit der Sorben im Gebiet von Bautzen, an der Grenze zu Polen und Tschechien lebt.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde das Territorium der Sorben von Flüchtlings- und Vertriebenenströmen regelrecht überschwemmt. Diese Bevölkerungsbewegungen stellten ohne Ausnahme die gewaltigste Migrationsbewegung auf dem sorbischen Territorium dar.

Die Situation im sorbischsprachigen Gebiet um 1945

Auf der Potsdamer Konferenz im Juli und August 1945 hatten die Hauptmächte der Antihitlerkoalition – die UdSSR, die USA und Großbritannien – die „Überführung der deutschen Bevölkerung“ aus Polen, der Tschechoslowakei und Ungarn beschlossen. Viele der Deutschen, die umgesiedelt werden sollten, befanden sich bei Kriegsende auf dem Territorium der vier Besatzungszonen. Schon im Herbst 1944 hatte ein großer Zustrom aus den Gebieten östlich von Oder und Neiße und später aus der ČSR eingesetzt, der auch nach Kriegsende anhielt. Die Flüchtlingsströme aus dem Osten stauten sich in den an die ČSR und Polen angrenzenden Gebieten. Aufgrund ihrer geographischen Lage waren die Länder Sachsen und Brandenburg stark betroffen und mit ihnen die Dörfer der zweisprachigen Ober- und Niederlausitz.

Da viele Flüchtlinge und Vertriebene im grenznahen Gebiet in der Hoffnung verblieben, bald wieder heimkehren zu können, konzentrierten sie sich in der sowjetischen Besatzungszone. Bei der Volkszählung im Oktober 1946 befanden sich 40,2 Prozent aller Flüchtlinge und Vertriebenen in Deutschland auf dem Territorium der sowjetischen Besatzungszone.

Die Repräsentanten der sorbischen Bewegung griffen die Problematik der Flüchtlinge und Vertriebenen immer wieder auf und machten dabei vor allem auf wirtschaftliche Folgen aufmerksam.

Zu diesen wirtschaftlichen Gesichtspunkten traten die sich abzeichnenden ethnischen Folgen einer beschleunigten sprachlichen Assimilierung der sorbischen Bevölkerung. 1946 erstellte die Domowina, der erste nach 1945 zugelassene sorbische Verein, eine Statistik für sorbische Ortschaften. Darin enthalten waren unter anderem die Gesamteinwohnerzahl, die Zahl der Flüchtlinge sowie der Anteil der sorbischen Einwohner. Demnach stellten in der zweisprachigen Oberlausitz die untergebrachten Flüchtlinge zeitweise weit mehr als 20 Prozent der dörflichen Bevölkerung dar. Beispielsweise betrug ihr Anteil in dem katholischen Dorf Nebelschütz bei Kamenz 25 Prozent oder im evangelischen Dorf Hochkirch bei Bautzen 21 Prozent der Bevölkerung.

In vergleichbarer Größenordnung war auch die Niederlausitz betroffen. So wurden im Dezember 1945 im Landkreis Cottbus 32 Prozent der Bevölkerung als Flüchtlinge registriert. In der kleinen Gemeinde Drachhausen bei Cottbus lag der Anteil bei fast 35 Prozent. Im August 1946 waren 28 Prozent der Einwohner der Stadt Cottbus Flüchtlinge und Vertriebene.

In der Folgezeit verringerte sich der hohe Anteil der Flüchtlinge wieder, da ein Teil von ihnen in andere Gegenden Deutschlands, z. B. in dünner besiedelte, weniger zerstörte westliche Gebiete weiter zog. So wanderten von den 4,3 Millionen Flüchtlingen in der Folgezeit bis 1961 knapp eine Million Menschen nach Westdeutschland ab. Viele verblieben jedoch wegen der nahen Grenze zur Tschechoslowakei und zu Polen in der Lausitz, weil sie auf eine baldige Rückkehr in ihre Heimat nach Schlesien oder die Sudeten hofften.

Wissenschaftliche Forschungen, die die sorbischen Befürchtungen hätten bestätigen oder widerlegen können, waren zur damaligen Zeit nicht möglich. Nach der Gründung der DDR wurde in den fünfziger Jahren die Integration von Umsiedlern, wie die Flüchtlinge und Vertriebenen hier bezeichnet wurden, in die neue Gesellschaft für abgeschlossen erklärt, wodurch sich solche Untersuchungen erübrigten. Erst in den achtziger Jahren des 20. Jahrhunderts wurde mit der behutsamen Aufarbeitung der Problematik begonnen. Einen neuen Aufschwung erhielt nicht nur das wissenschaftliche, sondern auch das allgemeine Interesse an der Flüchtlings- und Vertriebenenethematik durch die politische Wende von 1989/90.

Anpassungsstrategien der Flüchtlinge im sorbischsprachigen Gebiet

Das Konfliktpotential zwischen Einheimischen und Zugezogenen war recht groß. Neben den bereits von Nedo, dem Vorsitzenden der Domowina, artikulierten ethnischen führten vor allem soziale und zum Teil konfessionelle Differenzen zu Konfliktsituationen. Die einheimische Bevölkerung hatte genauso unter den Kriegswirren und Kriegsauswirkungen zu leiden. Daher war es für sie auch sehr schwierig, mit der Unterbringung von Flüchtlingen und Vertriebenen weitere Belastungen auf sich zu nehmen. Auf den Dörfern wurden sie vielfach in die Gehöfte bäuerlicher Familien eingewiesen. Vielfach wurden die Flüchtlinge zu Beginn als Menschen „zweiter Klasse“ angesehen. Sie hatten kein eigenes Heim, erhielten Lebensmittelkarten, waren ohne Besitz und hatten oft nicht mehr als das, was sie tragen konnten. Ihre so augenscheinliche Armut bestimmte zunächst ihre soziale Stellung.

Die Flüchtlinge meisterten ihre Situation auf verschiedene Weise. Während einige relativ schnell neuen Mut fassten, haderten andere zeitlebens mit ihrem Schicksal. Hier treffen wir auf generationenspezifische Unterschiede:

Die Erwachsenen hatten es sehr schwer, den Einbruch in ihr Leben zu bewältigen. Sie mussten sich eine neue Existenz aufbauen. Die wenigsten konnten in ihren erlernten Beruf zurückkehren und verdingten sich zunächst als Hilfskräfte in der Landwirtschaft, was oftmals die einzige Möglichkeit war, Geld zu verdienen und die Familie zu ernähren. Zwar kamen viele aus der Landwirtschaft, dennoch übernahm kaum einer nach der Bodenreform eine eigene Wirtschaft. Das war keine spezifische Erscheinung im sorbischen Gebiet, sondern kennzeichnete die Vertriebenenpolitik in Sachsen. Ende 1946 besaßen hier nur etwa acht Prozent der Vertriebenen eine Neubauernstelle; der Durchschnitt in der Sowjetischen Besatzungszone betrug 16%.

Die kulturelle Besonderheit der Lausitz stellte für viele Erwachsene eine sprachliche Barriere dar. Die meisten Erwachsenen lernten die sorbische Sprache höchstens verstehen, nicht aber sprechen, was besonders in den sorbisch-katholischen Dörfern der Oberlausitz zuweilen zur Ausgrenzung führte, weil sie nicht am öffentlichen Leben teilnehmen konnten.

Am schnellsten passten sich die Kinder den neuen Gegebenheiten an. Gemeinsame Erlebnisse mit einheimischen Spielkameraden, Schule und Berufsausbildung und nicht zuletzt die Wahl

der Lebenspartner aus der Region führten zur schnelleren Anpassung als bei der älteren Generation. Im Gegensatz zu den Erwachsenen nahmen die Kinder Sorbisch schon auf der Straße im Umgang mit Gleichaltrigen auf, was ihnen später beim Knüpfen beruflicher und familiärer Bindungen zugute kam.

Anpassungsstrategien der Kindergeneration

Die Lebensgeschichten derjenigen, die Flucht, Vertreibung und Neuansiedlung als Kind erlebt hatten, lassen neben den generationsspezifischen Merkmalen mehrere Strategien erkennen, die von den ethnisch-kulturellen Besonderheiten der Lausitz geprägt waren und von der vollständigen familiären und beruflichen Integration ins Sorbische bis zur eher lockeren privaten Beziehung zum Sorbischen reichen. Dabei werden mehrere Anpassungsvarianten sichtbar. Ich möchte Ihnen

- ▶ 1. die vollständige familiäre und berufliche Anpassung,
- ▶ 2. die berufliche Anpassung und Zweisprachigkeit in der Familie,
- ▶ 3. umgangssprachliche Sorbischkenntnisse und Zweisprachigkeit in der Familie
- ▶ 4. deutsche Einsprachigkeit in der Familie vorstellen.

Zu 1. Die Strategie der vollständigen familiären und beruflichen Anpassung ans Sorbische

Diese Strategie zeichnet sich durch eine überaus starke Anpassung an das sorbische Umfeld sowohl in privater als auch in beruflicher Hinsicht aus. Diejenigen, die ihre Ausbildung oder Arbeit in sorbischen Institutionen gefunden hatten, mussten für ihre Karriere die Sprache aktiv beherrschen. Parallel dazu sorgte der sorbische Lebenspartner für das Primat des Sorbischen als Familiensprache, besonders im Umgang mit den Kindern. Das setzte natürlich bei den Vertriebenen entsprechende Offenheit und Bereitschaft voraus, was ihnen wiederum ihren beruflichen und privaten Weg maßgeblich erleichterte.

Zu 2. Die Strategie der beruflichen Anpassung und Zweisprachigkeit in der Familie

Die Befragten waren auch in diesen Fällen beruflich und privat mit dem Sorbischen verbunden. Sie arbeiteten in sorbischen Institutionen und mussten sehr gute umgangssprachliche Kenntnisse vorweisen. Im Unterschied zur ersten Strategie passten sie sich jedoch nicht mit aller Rigorosität und Konsequenz dem sorbischen Umfeld an, vor allem nicht im familiären Bereich. Dabei fällt auf, dass dies in erster Linie Männer betrifft. Die Geschlechterzugehörigkeit konnte auf die Form der Anpassung an das neue Umfeld einen großen Einfluss haben. Den Interviews zufolge bestimmte in Partnerschaften zwischen einem Sorben und einer Deutschen Sorbisch die familiäre Kommunikation, während dort, wo der Mann als Vertriebener in eine sorbische Familie eingeheiratet hatte, meist deutsch gesprochen wurde. Möglicherweise können sich Frauen schneller und intensiver auf ein neues Lebensumfeld einstellen.

Zu 3. Umgangssprachliche Sorbischkenntnisse und Zweisprachigkeit in der Familie

Die meisten Befragten lassen sich einer dritten Strategie zuordnen, bei der ausschließlich der private Bezug zum Sorbischen – das heißt zum sorbischen Partner – eine Rolle spielte, der Beruf dagegen keine besonderen Sprachkenntnisse erforderte. Zwar besaßen fast alle umgangssprachliche Erinnerungen aus Kindheit und Jugend und konnten sich Sorbisch im privaten Bereich – zumeist auf Familienfeiern mit sorbischen Angehörigen – unterhalten, verwendeten aber in der Öffentlichkeit lieber die deutsche Sprache. Die Ehepartner sprachen

vorwiegend deutsch untereinander; ihre Kinder hörten im Elternhaus Sorbisch meist als die Sprache der Großeltern oder lernten es als erste Fremdsprache in der Schule.

Zu 4 . Deutsche Einsprachigkeit

Nicht alle Flüchtlinge und Vertriebenen, die sich in der Lausitz niederließen, haben sich mit dem Sorbischen auseinander gesetzt. Neben denen, die mit Sorbisch direkt konfrontiert waren und es schließlich verschieden intensiv erlernt haben, nahmen andere kaum eine Notiz von der Existenz der sorbischen Kultur in der Lausitz. Speziell in der Niederlausitz machte das Wendische kaum auf sich aufmerksam; das kulturelle Angebot war gering. So spielte es auch in Partnerschaften zwischen Vertriebenen und Einheimischen kaum eine Rolle. Sie nahmen weder an entsprechenden Veranstaltungen teil noch besuchten ihre Kinder den Sorbischunterricht in der Schule.

Fazit

Kehren wir zur eingangs skizzierten Problemstellung – inwiefern die ethnische Minderheit der Sorben Anpassungsstrategien von Flüchtlingen und Vertriebenen beeinflussen konnte – zurück.

Es bleibt zunächst einmal unbestritten, dass sich im sorbischen Gebiet viele Beispiele für sprachliche und ethnische Assimilierung finden lassen. Besonders in der evangelischen Region verschwand das sorbische Element in vielen deutsch-sorbischen Familien nach 1945 vollständig und schlug zu einer eher negativen Grundhaltung um. Die Beispiele der empirischen Forschung belegen jedoch klar, dass es auch andere, nämlich gegenläufige Entwicklungen gab – hauptsächlich in den katholischen sorbischen Dörfern –, bei denen das Sorbische, also nicht nur die sorbische Sprache, ein wesentlicher Bestandteil der persönlichen Identität der zugezogenen Flüchtlinge und Vertriebenen wurde. Der Anteil dieser Flüchtlinge und Vertriebenen ist jedoch nicht quantifizierbar, weil die Integration in der DDR nach 1950 als abgeschlossen galt und keine weiteren Statistiken über Flüchtlinge und Vertriebene erhoben wurden.

Vor allem die Kinder nahmen viele Elemente der sorbischen Sprache und Kultur auf. Da speziell in der zweisprachigen Oberlausitz ein Teil ihrer Sozialisation in der sorbischen Umgebung stattfand, besaßen sie im Unterschied zu den älteren Generationen die größten Chancen, sich dem Sorbischen anzupassen. Zu ihrer Schulzeit befand sich das sorbische Schulnetz in seiner Aufbauphase. Sie erhielten folglich mündliche und schriftliche Grundkenntnisse der sorbischen Sprache. Das wiederum erleichterte ihnen einen professionellen Ausbildungsweg etwa in sorbischen Institutionen. Der Bedarf an sorbischsprechenden „Kadern“ für den Aufbau sorbischer Schulen und Institutionen war groß. Deshalb schlug ein großer Teil der Befragten diesen beruflichen Werdegang ein. Sie beteiligten sich damit direkt am Aufbau- und Ausbau des gesellschaftlichen Lebens der Sorben, das nach Beendigung des Zweiten Weltkriegs einen Aufschwung nahm. Damit bildeten sie ein „Modernisierungspotenzial“, das nicht nur die wirtschaftlich-kulturelle Entwicklung förderte, sondern letztlich auch das Sorbische bereicherte.

Trotz gelungener Sozialisation und trotz erfolgreicher Anpassung an das neue Lebensumfeld blieben die befragten Flüchtlinge und Vertriebenen ihrer „alten Heimat“ in gewisser Weise verbunden, so unterschiedlich sie das Interesse an ihrer Herkunft auch äußerten. Sie blieb genauso ein Bestandteil ihrer persönlichen Identität wie später das Sorbische.

Anmerkung der Redaktion: Das umfangreiche Literaturverzeichnis kann über das Deutsch-Tschechische Forum der Frauen bezogen werden.

Dr. Gerburg Thunig-Nittner, Berlin

Ich habe in Brandenburg nach der Wende das „Sorbengesetz“ mit erarbeitet und kenne die Situation im Sorbenland aus dieser Perspektive sehr gut. Ich finde dieses Referat sehr, sehr spannend und sehr wichtig.

Eine Bemerkung zu dem Problem der Differenz zwischen den evangelischen und den katholischen Dörfern. Die beiden Konfessionen haben in der seelsorgerlichen Betreuung der Sorben unterschiedliche Wege beschritten. Die evangelische Seelsorge findet seit der Reformation in deutscher Sprache statt. Die Kirchensprache der evangelischen Sorben ist also das Deutsche. Und die Dame hat mit Recht auf die Identität hingewiesen; eine Konfession, eine Religion gehört zur Identität eines Menschen, wenn er eine hat. In die evangelischen Dörfer der evangelischen Sorben kamen katholische Heimatvertriebene, Sie waren durch die Konfession nicht miteinander verbunden. Man sagt sogar, dass in den evangelischen Dörfern die Identität der Sorben durch die deutsche Kirchensprache sich sehr stark abgeschwächt hat – ganz anders bei den katholischen Sorben. Die Katholiken hatten bis in die 20er Jahre ein Lausitzer Seminar in Prag und haben ihre Theologen in Prag an der Theologischen Fakultät ausgebildet und zwar in tschechischer Sprache. Das heißt, ich kürze ab, die sorbische Identität in den katholischen Gebieten ist durch eine sorbische Kirchensprache immer wieder gestärkt worden. Dies ist so bis in die heutige Zeit. Und das ist doch hoch interessant. Es gibt Leute, die sagen, die Oberlausitzer, also die sächsischen Sorben in Sachsen durften katholisch bleiben. In Preußen, wo ich gearbeitet habe, also in Brandenburg, mussten die Sorben evangelisch werden, also mit deutscher Kirchensprache. Die Lausitzer, die Oberlausitzer, die sächsischen Sorben blieben katholisch, hatten eine sorbische Kirchensprache und das macht den Unterschied zwischen den evangelischen und katholischen Dörfern aus. Es ist also nicht so, dass die Evangelischen weniger nett waren als die Katholiken, sondern die Sudetendeutschen, die in der überwiegenden Mehrheit katholisch waren, kamen in Dörfern, die katholisch waren, und damit hatten sie bereits eine Verbindung zu den Menschen vor Ort, wenigstens in seelsorglicher Hinsicht. Die Sprache blieb ein Problem, aber nicht die Konfession. Und das ist ein ganz spannender Vorgang, der in der heutigen Zeit kaum noch berücksichtigt wird, weil kein Mensch nach der Konfession fragt. Ich wollte darauf hinweisen, da ich denke, dass gehört mit zu dem Bild, das wir hier beschrieben haben und das ich sehr gut finde. Danke schön.

Ingrid Lottenburger

Ich danke sehr für Deine Ergänzung.

Věra Vohlídalová

Wir bitten nun Herrn Professor von Borries, das Wort zu ergreifen.

Ingrid Lottenburger

Ich möchte vorher noch einige Anmerkungen machen. Herr Professor von Borries ist uns aus zwei Gründen sehr nahestehend.

Zum einem hat er auf unserer dritten Konferenz in Berlin ein Grundsatzreferat gehalten, das für unser Forum wegweisend war. Wir haben das Referat aus der Dokumentation herausgezogen und für Sie vervielfältigt.

Und zum anderen hat Herr von Borries einen Schüler des deutschen Teils des Gymnasiums F. X. Šaldy nach Hamburg eingeladen. Wenn ich richtig informiert bin, sitzt dieser Schüler neben ihm. Ich begrüße Sie.

Herr von Borries kommt aus Hamburg, ist Historiker und Erziehungswissenschaftler. Das ist eine raffinierte Kombination, die uns, wie wir alle hoffen, auch in diesem Zusammenhang weiter bringen wird. Bitte Herr von Borries.

Belastende Geschichte – Erinnerung, Erforschung, Verarbeitung

Prof. Dr. Bodo von Borries, Hamburg

Es wird der Versuch gemacht, die Figuren des historischen Erinnerns und Vergessens, des Nach-Erlebens, Durchdenkens und Erledigens von belastender Geschichte (d.h. von erlittenem Leid und/oder begangenen Unrecht vor mehr oder weniger langer Zeit) an entfernteren, weniger emotionsbeladenen - gleichsam "neutralen" und für jeden/jede selbst zu übertragenden - Beispielen klar zu bekommen. Es soll darum gehen, wie tatsächlich im gesellschaftlichen Alltag mit Historie mental umgegangen wird und was man im eigenen Leben realistischerweise leisten kann.

1. "Erinnerung" an Geschichte und "Erforschung" von Geschichte

Geschichtswissenschaft und Geschichtskultur sind nicht dasselbe, wenn auch nicht strikt zu trennen. Das kollektive Gedächtnis fließt nicht aus den Forschungsergebnissen der Geschichtswissenschaft, viel eher umgekehrt: Die Geschichtswissenschaft setzt die kulturelle Überlieferung der eigenen Gesellschaft oder Gruppe, in der sie agiert, immer schon voraus und wird dadurch gesteuert; sie agiert nicht "im luftleeren Raum". Zuerst ist die Gesamtinterpretation da, dann werden die vielen detaillierten Fakten in langen Suchprozessen konstituiert und die ohnehin vorhandenen Deutungsmuster nachträglich begründet, fundiert und hoffentlich - wo nötig - auch revidiert.

Die kulturwissenschaftliche und geschichtsdidaktische Debatte dreht sich neuerdings nicht primär um "Geschichtswissenschaft", sondern um "Geschichtsbewusstsein" und "Geschichtskultur". Das erweist sich als sehr fruchtbar, weil es den Fokus von der Ermittlung von objektiv richtigen, d.h. ehemals gegebenen, "Vergangenheitspartikeln" auf die deutende und verknüpfende Synthese und die Bedeutungszumessung für die Gegenwart verlagert und damit klarstellt, dass es um die entscheidende Leistung des mentalen Umgangs mit Geschichte geht. Nicht "Chronologie" ist entscheidend, denn so erinnern Menschen und Gesellschaften sich nicht, sondern "Lokalitäten" prägen sich ein, und zwar realgeografische ebenso wie mental-metaphorische. Es gibt also in der prominenten Publikation nicht nur Kapitel über "Tannenberg" und "Brandenburger Tor", sondern auch über "Volkswagen" und "Weihnachten".

1.1. Erinnerung an Geschichte

Erinnerung ist recht unzuverlässig; wir alle kennen eigene nachträgliche Verschiebungen, Irrtümer, Umkonstruktionen, Verdrängungen - und geben sie auch bei uns selbst zu. Zusätzlich steht sie unter strukturellen Bedingungen der Auswahl, Sichtweise und

Relevanzmessung. "Geschichte" und "Vergangenheit" sind etwas Grundverschiedenes. "Vergangenheit" war unendlich vielfältig und ist nicht mehr existent und nicht zurückholbar oder erkennbar. "Geschichte" ist die ausgewählte, gedeutete und relevante Erinnerung an Vergangenes in der Gegenwart und für die Zukunft. "Geschichte" ist die komplexe Relation von Vergangenheitsdeutung, Gegenwartswahrnehmung und Zukunftserwartung.

Erinnerung ist aber nicht nur selektiv und unsicher, sondern auch konstitutiv für die Persönlichkeit, für "biografische Erfahrung". Wir tragen unser ganzes Leben immer mit uns herum, können vieles Leid nicht vergessen, wollen viele Erlebnisse nicht missen, möchten viele Erfahrungen nutzen. Das darf man nicht unterschätzen: Wir sind zudem in erstaunlichem Maße unsere eigene Geschichte (und natürlich die Geschichte unserer Umgebung), auch soweit wir das gar nicht wissen oder reflektieren ("Geprägtheit"). Das beginnt mit unserer (Mutter-)Sprache, unseren Gesten, unseren Esssitten und Ernährungsgewohnheiten. Dennoch: Erinnerung im strikten Sinne stirbt mit dem Individuum, wenn sie nicht vorher immer wieder berichtet und weitererzählt wird, was eine feste - gleichsam literarische - Formung voraussetzt. Im wörtlichen Sinne existiert heute nicht einmal mehr eine "persönliche Erinnerung" an den (d.h. eine "biografische Erfahrung" aus dem) Ersten Weltkrieg.

"Kollektive Erinnerung", "soziales (besser: kommunikatives) Gedächtnis" ist schon etwas anderes. Nur was in Familie, Freundschaft und Nachbarschaft weitergegeben wird - natürlich stets in der Form von Erzählungen, von Geschichten - wird nicht vergessen, geht nicht verloren. So entsteht nach "biografischer Erfahrung" die zweite Codierungsform von Historie, "kommunikatives Gedächtnis". Sie arbeitet natürlich ebenfalls stark selektiv (niemand kann alles Alte aufheben wollen), hoch standpunktgebunden und interessegeleitet (es geht schließlich nicht um "Geschichte an sich", sondern um "Geschichte für uns").

Man sollte dabei nicht vergessen, dass - ohne institutionelle Stütze - "soziales Gedächtnis" im Regelfall nicht weiter als in die dritte Generation reicht (ca. 80 Jahre). Wahrscheinlich wird angesichts beschleunigter Innovation und der Dominanz unhistorischer audiovisueller Massenmedien die Frist heute sogar kürzer. Deshalb dürfte der Erste Weltkrieg inzwischen auch aus dem "kommunikativen Gedächtnis" völlig verschwunden sein. Mit anderen Worten: Wenn die Codierungs- und Sicherungsform von Historie nicht erneut transformiert wird, geht das "kommunikative Gedächtnis" notwendig und rettungslos verloren. Die dritte Ebene wird "kulturelles Gedächtnis" genannt. Sie stellt sich als institutionalisiert und sanktionsbewehrt dar. Hierzu die Anmerkung: Persönlich ziehe ich den Begriff "kulturelle Überlieferung" vor, weil er die Absichtlichkeit und Institutionalisierung der Weitergabe ("Tradition") betont.

Noch fruchtbarer erscheint – wie von Aleida Assmann in ihren Werken vorgeschlagen - die Einführung einer Unterscheidung von "Funktionsgedächtnis" (auch "bewohntes Gedächtnis" oder "Hausschatz") und "Speichergedächtnis" ("unbewohntes Gedächtnis" oder "Archivbestand")¹¹. Die idealtypische Gegenstellung ist eindrucksvoll. Dafür werden auch die alten Begriffe der Quellenkunde "Tradition" und "Überreste" eingesetzt und dann gegen "Texte" und "Spuren" ausgewechselt. In der gesamten Denkrichtung wird - verständlicherweise - "(soziales) Gedächtnis" gegen "(wissenschaftliche) Geschichte" ausgespielt. Gerade Aleida Assmann ist es jedoch wichtig, beide Formen nicht nur gegeneinander zu stellen, sondern sie als "Vordergrund" und "Hintergrund" auch aufeinander zu beziehen und sich immer wieder anregen und durchdringen zu lassen. Das ist fruchtbar,

¹¹ Bei Übersetzung in die tschechische Sprache habe ich festgestellt, dass diese Begriffe noch nicht in den tschechischen geschichtswissenschaftlichen Diskurs eingeführt sind. Der Übersetzer der Werke von Jan Assmann in die tschechische Sprache - Martin Pokorný - hat empfohlen, die Übersetzung selbst vorzunehmen: Meine Übersetzung ist als Orientierungshilfe zu bewerten. Richard Herrmann

insofern beide Umgangsformen sich gegenseitig verunsichern, herausfordern und revidieren können und sollen.

Bezeichnend sind Konflikte und Verschiebungen zwischen diesen Elementen, besonders zwischen "kommunikativem Gedächtnis" wichtiger Gruppen (gar der Mehrheit) und "kultureller Überlieferung" durch die Eliten. Dafür bilden farbige Einwanderer (so in den Niederlanden, England und Frankreich) ein wichtiges Beispiel. Sie erheben eigene Ansprüche auf Berücksichtigung ihrer - u.U. bisher nur mündlich kommunizierten - Traditionen im "kulturellen Gedächtnis" der Gesamtgesellschaft. Das "Vorbild" stellen die USA dar - mit ihrem ideologischen Grabenkampf zwischen der Geschichte des WASPs ("große tote weiße Männer") und der Geschichte der "Farbigen, Frauen, Minderheiten aller Art ("sprachlich, religiös, ethnisch, sozial und sexuell Abweichende").

Ein Exempel bildet die - mittels Schulbuchanalysen auch empirisch nachweisbare - Umwertung vom "affirmativen Pro-Kolonialismus" der fünfziger Jahre zum "kritischen Anti-Kolonialismus" der siebziger Jahre. Der Fall ist umso aufschlussreicher und aufregender, als seit dem 11. September 2001 - von den einen erhofft, von den anderen bekämpft, inzwischen jedenfalls deutlich erkennbar - in der Retrospektive eine neue Umwertung früherer kolonialer Jahrhunderte vollzogen wird, weil gegenwärtig ein neuer "Imperialismus aus demokratischer Verantwortung" und zwecks "anti-terroristischer Selbstverteidigung" entwickelt wird. Vergangenheitsdeutung, Gegenwartserfahrung und Zukunftserwartung sind also tatsächlich interdependent.

1.2. Erforschung von Geschichte

Eine vierte Ebene der Geschichtsbeschäftigung stellt die "geschichtswissenschaftliche Arbeit" ("disziplinäre Forschung", "methodisierte Fachdisziplin") dar, die - jedenfalls dem Anspruch nach - als *rational* und *international* zu kennzeichnen ist. In ihr gelten das "Vetorecht der Quellen", der "Anspruch auf Vernunftgebrauch" und ein "Einspruchsrecht der Gegenseite". Was heißt das konkret? Wer den britisch-chinesischen "Opiumkrieg" (1840/42) untersuchen will, kommt um die Analyse von Quellen der chinesischen Seite und um Kenntnisnahme von historiografischen Darstellungen aus chinesischer Sicht nicht herum. Echtheit und Tragweite von Dokumenten müssen kritisch untersucht und vernünftig begründet werden. Fälschungen sind aufzudecken und Zeugenberichte ("oral history") ernst zu nehmen, aber auch zu prüfen und auf - gut gemeinte - nachträgliche Verzeichnungen abzuklopfen. Die Kehrseite dieser selbstverständlichen methodischen Anforderungen ist leider, dass in der Forschung solche Gegenstände mit hohen sprachlichen Voraussetzungen (z.B. Chinesisch-Kenntnissen) meist gemieden werden, dass also Ethnozentrismus und Eurozentrismus schon der Themenwahl ungebrochen bleiben. Es müssten viel mehr Dokumente "der Anderen" - aber auch klassische Darstellungen aus ihrer Sicht - ins Englische und Deutsche übersetzt und veröffentlicht werden.

Auch die Erforschung ist natürlich nicht frei von Partikularität (z.B. "Gruppengebundenheit", "Identitätskonkretheit"), Selektion (d.h. "Quellenmassen", "Relevanzkriterien"), Perspektive (u.U. "Parteilichkeit", "Selbsttäuschung"), Interesse (u.a. "Durchsetzungswunsch", "Selbstzufriedenheit"). Beispiele von Parteilichkeit, Fälschung und Betrug zugunsten der eigenen Seite sind ja in der Wissenschaftsgeschichte nur allzu häufig gewesen, gleichgültig, ob Forscher sich dabei nun den eigenen Wünschen oder den Anordnungen der Mächtigen gebeugt haben.

Jedenfalls entsteht "Geschichte" auch in der Forschung nicht einfach aus den belegten Fakten;

sie schreibt sich nicht "automatisch" aus den "Quellen", sondern aus der synthetischen Kraft des Geschichtsschreibers. Orientierungsbedürfnisse, Fragen, Deutungstraditionen, leitende Hinsichten usw. gehen dem immer schon voraus. Und ohne Formung zur Geschichtserzählung und - meist sprachliche - Darstellung ist das Forschungsergebnis ebenfalls irrelevant. Tatsächlich kommen dabei besondere Bedingungen des literarischen Genus in Spiel. Die Spezialisten sprechen, wenn es um die Formen der Darstellung und deren Konsequenzen geht, von "Topik" und "Rhetorik".

Wie weit reicht die "Erforschung" und wie eindeutig fällt sie aus? Zwei "Forscher(innen)" - und in diesem Sinne können wir alle "Forscher" sein - werden vielleicht genau dieselben Zeugenaussagen anhören, Originaldokumente heranziehen, Darstellungen lesen und Legendenbildungen zurückweisen - und doch können sie ihrerseits ziemlich abweichende Versionen von Geschichtserzählungen herstellen und einigermaßen gegensätzliche Schlussfolgerungen für Gegenwart und Zukunft ziehen. Das spricht natürlich überhaupt nicht gegen die Notwendigkeit sorgfältiger Forschung. Aber historische Sinnbildung ist mehr als die Feststellung von ehemaligen Gegebenheiten und Begebenheiten sowie deren Verbindung zu einem kausalen Verlauf. Und genau dabei kommt neben seit langem bekannter "historischer Methode (im engeren Sinne)", d.h. Quellenfindung, -prüfung und -auswertung eben weiteres ins Spiel, das wir zunächst und naiv eher der Sozialpsychologie oder der Lebensweisheit zuordnen möchten (und das doch absolut zwingend zur Geschichtswissenschaft und Geschichtstheorie gehört):

* Welche Einsicht in etwaiges Unrecht der "eigenen Seite" kann ich ertragen, zulassen und zugeben, ohne mich selbst (meine Selbstachtung) zu zerstören?

* Wo endet meine Identifikation mit und meine Loyalität zugunsten einer angeblich natürlichen "eigenen Seite"? Wo beginnt meine "Solidarität mit den Opfern" (statt den eigenen Vorfahren als "Tätern")? Was bedeutet es, wenn ich zu "kulturellem Überläufertum" bereit bin? Inwiefern kann ich "Menschheit" als letzten Wert an die Stelle von "Nation" setzen?

* Inwieweit können wir die Erinnerung an eigenen Schmerz - und erst recht an eigene Schuld - überhaupt aushalten? Und wo "resozialisieren" wir uns (d.h. überleben wir halbwegs gesund) nur durch konsequentes Ausblenden ("verdrängen")? Was davon gilt generationsübergreifend für das Leid (die Verbrechen) der eigenen Eltern, Großeltern oder Urgroßeltern?

* Ab wann wird vergangenes Unrecht relativ gleichgültig, weil es in das allgemeine Elend des menschlichen Lebens versinkt - oder sich in ein bloß ästhetisches Phänomen verwandelt?

* Wo lösen historische Befunde Gefühle des Zornes und der Rache aus, wo solche der Freude und des Stolzes, wo solche der Trauer und des Verzichtes?

* Wie sehr glauben wir, dass die Verhältnisse und die Menschen sich geändert haben und weiter ändern werden? Wie sehr wollen wir dem "Wiederholungszwang" von "Erbfeindschaften" (einer Art "historischer Blutrache") entkommen?

* Wie groß ist die Fähigkeit und Bereitschaft zum Vergeben und Verzeihen, zum zukunftsgerichteten Neuanfang mit "den anderen" (der "Gegenseite") zusammen und mit "sich selbst" (der "Eigengruppe")?

* Welche Rolle spielt dabei ein Austausch über historische Konstruktionen und Interpretationen beider (oder mehrerer) Seiten, die nicht völlig gleich aussehen müssen, aber gegenseitig verständlich und akzeptabel?

Genau diese Fragen können nicht aufgrund von "Erforschung" allein beantwortet werden, aber eben auch nicht ohne sie. Psychologie und Lebensweisheit können historische Arbeit in keiner Weise ersetzen, müssen sie aber ergänzen. Hier kommt der dritte Leitbegriff, die "Verarbeitung von Geschichte" ins Spiel.

2. Fehlformen von "Geschichts-Verarbeitung"

"Verarbeitung" von Geschichte ist ein schwieriger Begriff, der im Wortfeld "Bewältigung", "Aufarbeitung", "Durcharbeitung", "Erledigung", "Erleichterung", "Trauer", "Versöhnung", "Ausgleich", "Seelenruhe" und "Frieden" im Gegensatz zu "Verdrängung", "Verleugnung", "Abwehr", "Hass", "Revanchewunsch", "Ressentiment", "Selbstgerechtigkeit", "Vergessen" anzusiedeln ist. Es gibt darin eine rechtliche Ebene ("feste zuverlässige Verträge" statt "unbezahlter Rechnungen" und "unsicherer Verhältnisse"), eine kognitive Ebene ("gelassene Kenntnis" statt "törichter Vergessenheit"), eine triebdynamische Ebene ("Durcharbeitung und Trauerarbeit" statt "Projektion und Verleugnung") und eine moralische Ebene ("Versöhnung, Ausgleich und Frieden" statt "Ressentiment, Hass und Revanche").

Auch wenn viele Fachwissenschaftler es nicht gerne hören und sich nicht ständig bewusst halten, dürfte deutlich sein, dass eine "Verarbeitung" nicht dadurch geschieht, dass langatmige Forschungsergebnisse von großem Umfang in kleiner Auflage veröffentlicht werden. Eine geschichtswissenschaftliche Monografie erreicht in Deutschland vielleicht nur eine Auflage von 1.000 Stück, während eine Fernseh-Serie leicht mehrere Millionen Zuschauer erreicht. Das sind drei bis vier Größenordnungen Abstand. "Verarbeitung" erfolgt erst, wenn die Ebenen des "kommunikativen Gedächtnisses" und der "kulturellen Überlieferung" erreicht werden, eine Studie also nicht im Bereich des wissenschaftlichen Elfenbeinturmes winziger Spezialisten-Eliten und isolierter Einzelleser verbleibt.

Natürlich passiert in einer komplexen Gesellschaft nichts ruckartig, sondern braucht wie alles Wichtige einen langen Prozess mit vielen Einzelstationen; aber Durchbrüche können sowohl im offiziellen Bereich, z.B. durch symbolische Gesten, geschehen (das sollte man nicht als bloße "Rituale" abtun, z.B. das Holocaust-Mahnmal in Berlin nicht als "Kranzabwurfstelle" diffamieren) als auch durch Einsichtsprozesse bei großen Gruppen, z.B. im Gefolge einer eindrucksvollen Fernsehsendung oder einer umstrittenen Ausstellung. Freilich liegt es in der Natur der Sache, dass neben der Hoffnung auf "Verarbeitung" auch stets das Risiko der Fehl-Verarbeitung (z.B. des "Verleugnens" einerseits und der "Auslöschung" andererseits) besteht. Deshalb sollen im folgenden relativ wertfrei verschiedene Typen von Pseudo-Verarbeitung belastender Geschichte beschrieben werden.

2.1. Zynismus von "Machtdurchsetzung" und Heroismus von "Trauerexistenz"

"Die Geschichte wird von den Siegern (wenn nicht gar den 'Schlächtern') geschrieben –und durchgesetzt." George Orwell hat also ganz recht gehabt: "Wer die Vergangenheit hat, hat die Zukunft." Es siegt die "normative Kraft des Faktischen"; das Tatsächliche kann ja nicht unbegründet sein, nach Hegel ist das "Wirkliche" deshalb auch das "Vernünftige". Notfalls werden zudem bewusste Verfälschung, Manipulation, Indoktrination und Instrumentalisierung eingesetzt. Diese Weise von "Verarbeitung" - man scheut sich

allerdings, den Begriff zu benutzen - kann man das Modell "Vernichtung der Erinnerung" und "Vergessen als Überlebensstrategie" nennen.

Ein einigermaßen differenziertes Wissen – auch von noch so wichtigen Zusammenhängen - kann auf eine winzige professionelle Gruppe beschränkt bleiben, schrumpfen oder vernichtet werden; damit können die "Täter" triumphieren, wenn sie nur lange genug gegenteilige Informationen unterdrücken können. Außerdem will ja vielleicht auch eine Gesellschaft vergessen... Wenn eine Seite vollständig gewinnt, kann sie alles durchsetzen, alle Verbrechen und Unglücksfälle auslöschen, den Bevölkerungsrest assimilieren und schließlich die Nachkommen von Sieger und Besiegten gemeinsam auf den Gräbern tanzen lassen.

Es wäre ein Irrtum, solche Praktiken nur in ältesten Zeiten und entlegensten Regionen zu vermuten. Geschichte bedeutet auch im hellen Licht geschriebener Quellen vor allem "Vergessen"; das hat Ernest Renan, der Säulenheilige des westeuropäischen (politischen) Nationsbegriffs (die Nation ist ein "tägliches Plebiszit"), schon um 1880 ausgeführt. Hierzu die Anmerkung: Renan steht angeblich idealtypisch gegen Johann Gottfried Herder mit einem mittel- und osteuropäischen „kulturellen“ Nationsbegriff. Alles erinnern kann niemand, vor allem aber will niemand. Selektivität ist Erkenntnisbedingung der Historie: Frankreich stellt sich nach Ernest Renan - u.a. - als Erzeugnis des Vergessens des großen nordfranzösischen Mordes an den südfranzösischen Katharern dar:

"Das Vergessen - ich möchte fast sagen: der historische Irrtum - spielt bei der Erschaffung einer Nation eine wesentliche Rolle, und daher ist der Fortschritt der historischen Studien oft eine Gefahr für die Nation. Die historische Forschung zieht in der Tat die gewaltsamen Vorgänge ans Licht, die sich am Ursprung aller politischen Gebilde, selbst jener mit den wohlthätigsten Folgen, ereignet haben. Die Vereinigung vollzieht sich immer auf brutale Weise. Die Vereinigung Nord- und Südfrankreichs ist das Ergebnis von fast einem Jahrhundert Ausrottung und Terror gewesen. Der König von Frankreich, der, wenn ich das sagen darf, das Musterbild eines säkularen Kristallisators ist, der König von Frankreich, der die vollkommenste nationale Einheit vollbracht hat, die es überhaupt gibt - verliert, von nahem besehen, seinen Nimbus. Die von ihm geformte Nation hat ihn verflucht, und jetzt wissen nur noch ein paar Gebildete, was er galt und was er getan hat. (...) Es macht jedoch das Wesen einer Nation aus, dass alle Individuen etwas miteinander gemein haben, auch dass sie viele Dinge vergessen haben. Kein Franzose weiß, ob er Burgunder ist und jeder Franzose muss die Bartholomäusnacht und die Massaker des 13. Jahrhunderts im Süden vergessen haben."

So also steht es mit Geschichtswissenschaft und kollektivem Mythos: Wissenschaft schadet der kollektiven Identität. Das gilt wahrscheinlich heute bei der Stiftung von „Verfassungspatriotismus“, bei der Neubegründung einer „europäischen Identität“ nicht weniger als bei der Nationsbildung im 18./19. Jahrhundert. Renan erläutert - ganz Nationalist des 19. Jahrhunderts - allerdings auch ausdrücklich, dass andere Mächte, z.B. die Osmanen, aus gutem Grund bei der kulturellen Integration diverser Ethnien oder Religionen zur "Nation" gescheitert sind (genauer: sie gar nicht wollten) - und eben deshalb einen Niedergang erleben mussten. Wie man sieht, analysiert Renan als Wissenschaftler und betreibt damit ein anderes Geschäft als Indoktrination im Interesse von "Nationsbildung".

Bemerkenswert ist, dass die "Verarbeitung" von Historie durch die erfolgreiche Nation bei Renan im schlichten Vergessen besteht, in der zynischen Hinnahme vergangener Großverbrechen ("Der Zweck [Nationsbildung] heiligt die Mittel [Massaker]"), dass das "Erinnern" zur Ideologie, zur gemeinschaftsbildenden (hier nationsbildenden) Legende, zur

mythischen Meistererzählung verkommt, während die "Erforschung" zwar schädlich ist, aber eng genug eingegrenzt und sorgfältig genug gezähmt wird, um der kollektiven Identitätsbildung nicht zu schaden. Ob man sich das moralisch und kognitiv jemals leisten konnte, mag dahingestellt bleiben. Für Frankreich im 19. Jahrhundert war es deshalb relativ gut erträglich, weil niemand mehr belastet wurde; die Knochen der (ungerecht) Erschlagenen - wie der (ungerechten) Totschläger - waren ja längst vermodert, ihre Nachkommen zu Franzosen "umerzogen".

In ihrer Weise ist die Auslöschung der Geschichte der Besiegten (z.B. in Amerika oder Südfrankreich) und die Er-Setzung durch die der Sieger (z.B. Spanien oder Nordfrankreich) eine Neustiftung von "Tradition" ("Konstruktion", "Gründung"). Freilich ist das Vergessen-Machen für Herrschende gar nicht so einfach. Es gibt in Massen Gegenbeispiele für den Erfolg "oppositioneller Subkulturen", für "Geschichtsbewusstsein im Untergrund". Aber die sind schon ein anderes Muster der "Verarbeitung", besser "Pseudo-Verarbeitung" von Geschichte.

Lässt sich Geschichte fälschen? Lässt sich Erinnerung auslöschen? Die Bemühungen der Mächtigen (von Thutmosis III. und Shi Huang Ti über die Spanier in Amerika und die Fulbe-Eroberer der Haussa-Städte in Westafrika bis zu Hitler und Stalin) sind einerseits sehr erfolgreich gewesen, andererseits verblüffend erfolglos geblieben. Kulturelle Tradition lässt sich wirkungsvoll manipulieren, wenn es keine Bevölkerung mit einem entgegenstehenden Interesse und Identitätskern gibt. Sonst bildet sich eine oppositionelle Subkultur mit einem Gegengedächtnis und einer Gegen-Geschichtskultur, die - wenn auch isoliert und gettoisiert - oft über Jahrhunderte fortleben kann.

Die Spanier und die Kreolen haben also bis heute das Gegengedächtnis der Indios ("native Americans") nicht auslöschen können – lesen Sie z.B. bei Ludwig nach. Sie haben sie allenfalls aus der Schriftlichkeit vertreiben können, aus dem kulturell dominanten Diskurs. Die Subkulturen haben - auch im Falle der nationalen Minderheiten in der Sowjetunion - etwas von Widerstandshandlungen, Untergrundbewegung und Geheimbünden (Samisdat-Literatur). Man denkt an die Katakomben in der frühchristlichen Zeit oder an die Hussitenpredigten im Wald. Auch die "Sekten- und Täufergemeinden in Russland und Amerika" besitzen bis heute handschriftliche Chroniken seit dem 16. Jahrhundert mit der Beschreibung ihrer Gründung und frühen Verfolgung.

Man kann das ein Modell "Selbstmitleid, Viktimisierung und Trauer" ("Gerechtigkeit gibt es nur im Jenseits!") nennen. Typisch ist der Rückzug auf sich selbst, d.h. in Nischen, Gettos, Subkulturen. Nicht selten treten volkstümliche Lieder und Märchen, mythische Erzählungen an die Stelle "rationaler" und "realitätsgerechter" Historie. Das bedeutet zugleich auch nur für Eingeweihte verständliche "Texte in der Sklavensprache" - siehe Brecht, mit denen die Zensur der Mächtigen, ihre öffentliche Definitionsmacht, wirkungsvoll umgangen wird: "Wir müssen den Kindern unsere wirkliche Geschichte - notfalls in geheimer Version - weitergeben; die eigentliche Geschichte ist die unserer eigenen kleinen Gruppe von Gerechten, Erwählten und Erlösten - auch und gerade im Leiden." Das gleiche Muster tritt aber auch - berechtigt und unberechtigt - in moderneren Gesellschaften auf.

2.2. Erreichen von "Gleichgültigkeit" und Herrschaft von "Wiederholungszwang"

Selbst bei sehr belastender Geschichte - wie der Verfolgung von Religionsgemeinschaften - kann aber auch ein ganz anderes Muster eintreten, das Erreichen von Gleichgültigkeit. Ein Beispiel dafür bilden "Konfessionskriege und Konfessionshader". Die christlichen

Konfessionen der Protestanten und Katholiken gab es um 1500 bekanntlich noch nicht. Erfunden wurden sie erst seit 1517 - in einem äußerst widersprüchlichen und langwierigen Prozess, der zunächst vier oder fünf Richtungen (Katholiken, Lutheraner, Anglikaner, Reformierte, Ireniker, "Schwärmer, Täufer und Sektierer") ausprägte.

Etwa ein Jahrhundert lang (1545-1648) herrschten blutige Kriege, die natürlich auch andere Ursachen hatten. Immerhin: Verschiedene Konfessionszugehörigkeit reichte durchaus, um sich gegenseitig umzubringen oder zu vertreiben. Erst 1648, als schon sehr viel dauerhaft belastende Geschichte entstanden war, wurde mühsam "Toleranz" festgelegt, und zwar nach dem Motto "Da wir sie weder alle überzeugen noch alle umbringen können, müssen wir hinnehmen, dass sie nebeneinander und auf der Erde weiterleben und erst in der Hölle bestraft werden." Hierzu eine Anmerkung: Die heutige, positivere Bedeutung von „Toleranz“ – man sollte eher „gegenseitige Akzeptanz“ sagen - hat sich erst viel später und sehr mühsam herausgebildet. Der konfessionelle Konflikt blieb virulent, wie die Vertreibung der Salzburger und Hugenotten oder die Deportationen von Krypto-Lutheranern durch Maria Theresia im 18. Jahrhundert belegen. Noch nach 1871, im neu-gegründeten Deutschen Reich, tobte ein jahrelanger bitterer "Kulturkampf"; viele glaubten, eine "Nation" aus mehreren Konfessionen könne nicht richtig funktionieren. Bis nach 1950 blieben viele Volksschulen konfessionell getrennt.

Gerade die Flüchtlinge und Vertriebenen nach 1945 machten zum Teil böse Erfahrungen, so die Urgroßmutter und Großmutter einer Teilnehmerin des "Geschichtswettbewerbs des Bundespräsidenten" 2002/03 mit dem Thema "Weggehen - Ankommen. Migration in der Geschichte" - vergleichen Sie Glück 2003. Die - erst zwölfjährige - Enkelin/Urenkelin berichtet darüber detailliert und zitiert zwischendurch immer wieder ihre Großmutter als Zeitzeugin. Lange Zitate machen deutlich, welche Barrieren - schon aus Gewohnheit - um 1950 noch zwischen Katholiken und Protestanten standen, dass dann aber - im Zuge der großen regionalen Mobilität und konfessionellen Durchmischung - andere Gesichtspunkte wichtiger wurden, besonders Akzeptanz der Zuwanderer, Hilfe, Freundschaft, schließlich Liebe. So wurde, 300 Jahre nach dem Ende des religiösen Bürgerkriegs, in der lebensgeschichtlichen Erfahrung das "Bekenntnis" ziemlich rasch - auch und gerade für fromme Christen - immer unwichtiger. "Ökumenische Ehen", die bisher eine absolute Ausnahme bildeten, weil sie besonders von katholischer Seite strikt abgelehnt, ja verboten blieben, wurden durchaus üblich.

Dagegen stellt sich der Gegensatz von Katholiken und Protestanten um 2000 als "sanft entschlafen" dar. Die Leute heiraten oft über die Konfessionsgrenze; viele Jugendliche wissen nachweislich nicht, was sie sind. Es gilt also: "Wenn Eure Vorfahren sich totgeschlagen haben, war es ein Versehen. Warum eigentlich war das alles einmal so wichtig?" Dieses Modell soll "Irrelevanz statt Verarbeitung", "Erledigung durch Übergang zur Tagesordnung", "Zu den Akten legen" heißen. Wo beide Seiten "säkularisiert" sind, spielt die alte leid- und hassbesetzte Trennlinie von Jahrhunderten, verständlicherweise keine Rolle mehr.

Allerdings gilt das nur für den Normalfall mehrkonfessioneller Länder in Mitteleuropa. In Deutschland, der Schweiz und den Niederlanden ist die Konfessionsfrage erledigt, für weniger Gebildete vielfach überhaupt nicht mehr nachvollziehbar. Die Lutherfrage "Wie bekomme ich einen gnädigen Gott?" ist schlicht unverständlich. Die dogmatischen Differenzen im "Abendmahlsstreit" oder in der "Mariologie" sind selbst vielen Gebildeten mittlerweile völlig unbekannt. Unter "Religion" wird inzwischen nachweislich etwas völlig anderes verstanden. Doch erneut ist Vorsicht geboten: Es gibt krasse Gegenfälle, wo sich - unbeschadet anderer wichtiger Ursachen - an den Grenzen und Unterschieden christlicher

Konfessionen verschiedene "Nationen" (mit gleicher oder fast gleicher Sprache) gebildet haben, die im Kriege und Bürgerkriege miteinander liegen. Das gilt natürlich besonders in Irland und Bosnien. Damit aber fassen wir dann schon die nächste Figur der "(Pseudo)-Verarbeitung von Historie".

Das Beispiel der neuen "Balkankriege" (besonders in Bosnien und im Kosovo), die offenkundig auch durch "Geschichte" ausgelöst worden sind, soll nicht näher ausgeführt werden. Das Modell des Verhaltens besteht in der "Verpflichtung auf Tradition" und der "Nachahmung von Exempeln", was einen besonderen Ehrbegriff voraussetzt. Von außen gesehen kann man in dieser Figur auch "Rechthaberei" ("das letzte Wort behalten wollen") und "Pflege von Hass und Rache" ("unbezahlte Rechnungen stapeln und immer wieder vorlegen") erkennen. Natürlich denkt man gleich an "Blutrache" wie in Shakespeares "Romeo und Julia". In einer anderen berühmten fiktionalen Variante, Mark Twains "Huckleberry Finn", heißt das Phänomen "Fehde": Der parabelartige Text macht unübersehbar klar, dass die "Blutrache" oder "Erbfeindschaft" ein historisches Phänomen, eine Schein-Verarbeitung von belastender Geschichte darstellt, die sich vom Ausgangspunkt völlig entfernt und verselbständigt (niemand kennt mehr den Ausgangspunkt), die rationalen Überlegungen nicht mehr zugänglich ist und u.U. bis zur gegenseitigen Vernichtung reicht vergleichen Sie Mark Twain. Die entscheidende Frage kann in dieser Logik schlicht nicht mehr gestellt werden: "Warum müssen wir eigentlich die 'Blutrache' immer weiter fort-setzen?" Die Gültigkeit des Modells für historische "Erbfeindschaften" ist so offenkundig, dass sie hier nicht weiter belegt werden muss.

3. "Verarbeitung" als Erwerb von "Zukunftsoffenheit"

Die vier üblichen Fehlformen ordnen sich in zwei Gegensatzpaaren an: Bei sehr ungleicher Stärke ehemaliger oder aktueller Gegner gibt es die "Chancen" zu "Geschichtsauslöschung" und "Getto-Historie", bei eher gleicher Stärke die Möglichkeiten des "Gleichgültig-Werdens" und der "Erbfeindschafts-Pflege". Wie aber sieht die gelingende Form von Verarbeitung aus?

Wenn auf die Dauer zwei Kulturen, Gesellschaften oder Populationen von Siegern und Besiegten zu einer Einheit zusammenwachsen, muss ihre Sicht der gegenseitigen Siege und Niederlagen (auch eigenem Leid/Unrecht und fremdem Leid/Unrecht) mühsam ineinander gesteckt werden - wie auch die Sprachen ("Aus 'Normannisch' und 'Angelsächsisch' wird 'Englisch'!") "Die Schweiz ist eine Nation mit vier Sprachen und zwei Konfessionen." "Die kulturelle Identität Mexikos enthält die Geschichte der Spanier wie die der Azteken.") Das gilt natürlich auch für - ehemals verfeindete - Nachbarn, die gemeinsam in eine größere Einheit eingehen.

Wichtig ist die Einsicht in die Gegenseitigkeit oder Multiperspektivität: "Auch die anderen Seite besitzt ein - relatives - Recht" und "Auch die eigene Seite trägt eine - teilweise - Verantwortung". Das setzt das Eingeständnis voraus, "nicht mit dem Kopf durch die Wand zu können". So entstehen "Ausweichen und Resignation", aber auch "Chancen zu neuen Lösungen". Dieses Modell kann man "Kritik als Verweigerung" und "Zulassung von Neuanfang" nennen. "Das vergangene Leid hat nur dann einen Sinn, wenn aus ihm Weisheit folgt. Gehen wir doch einfach aufeinander zu - und zusammen weiter!"

Etwas pathetisch gesagt, ist das auch das Modell der "Versöhnung über den Gräbern", der "Trauerarbeit als Überwindung und Wachstum", des "Suchens nach Alternativen". Es enthält einen ziemlich festen Ablauf vom "unerträglichen, aber auch unentscheidbaren Konflikt" über eine "widerwillige und distanzierte Toleranz" zur "begrenzten gegenseitigen Akzeptanz". Das

bedeutet mehr Kommunikation mit der anderen Seite, auch mehr Stehen zu/Eingeständnis von eigenen Fehlern (ohne Schuldkomplex oder Selbstaufgabe); aber gerade dadurch kann man mit sich und den anderen besser klarkommen.

Dieses Modell fordert zwar eine moralische Entscheidung gegen den Hass und für die Zusammenarbeit ("Nicht mitzuhassen, mitzulieben bin ich da!"), aber es enthält auch eine gehörige Portion "Pragmatismus" und "Eigeninteresse" ("Für mich gibt es wichtigere Aufgaben, als mich für die Katzbalgereien meiner Ahnen zu engagieren und zu opfern?"). Wirklich gute Beispiele gibt es vielleicht noch nicht in großer Menge; aber die Lage, dass man "die anderen" ganz zweifelsfrei weder überzeugen und assimilieren noch umbringen oder vertreiben kann, besteht ja auch noch nicht sehr lange. Ansatzweise muss ein Lernprozess, eine Genese, eine Überwindung, eine "Befreiung" durch Durcharbeiten einzubauen sein, wobei es besonders um das Ertragen von Mehrdeutigkeit und Ambivalenz geht.

Wir wissen mittlerweile aus der Sozialpsychologie, dass Feindschaften und Freundschaften machbar, manipulierbar, gestaltbar sind. Man muss nach Leon Mann nur die Medien in der Hand haben und die Situation definieren können:

"Zweiundzwanzig sich völlig fremde Jungen wurden in einem Sommerlager zusammengebracht. Die Jungen wurden in zwei gleich große Gruppen eingeteilt, die "Klapperschlagen" und die "Adler". Während der ersten beiden Tage war kein Kontakt zwischen den Gruppen gestattet, so dass sich ein starker Gemeinschaftsgeist innerhalb der Gruppen entwickeln konnte. Nachdem sich eine Art Gruppensolidarität herausgebildet hatte, wurden Kriegsspiele und athletische Wettkämpfe eingeführt, um Rivalität zwischen den Gruppen entstehen zu lassen. Diese entspann sich so rapide zwischen den Klapperschlagen und den Adlern, dass sich die Gruppenmitglieder innerhalb weniger Tage gegenseitig beschimpften, sich des Betruges beschuldigten und eine Reihe von Überfällen veranstalteten, bei denen sie gegenseitig ihre Flaggen verbrannten. Nachdem die Forscher erfolgreich eine Konfliktsituation zwischen den Gruppen geschaffen hatten, bemühten sie sich darum, die Spannungen wieder abzubauen. Dabei gingen sie so vor, dass sie Situationen schufen, in denen die Kooperation zwischen den beiden Gruppen erforderlich wurde, um Probleme zu lösen, die für beide Gruppen dringend waren. Indem die Gruppen gemeinsame Aufgaben bekamen, zu deren Lösung Zusammenarbeit unabdingbar war, kam es zu einer raschen Abnahme der Feindseligkeiten, wobei der Kontakt zwischen den beiden Gruppen gleichzeitig zunahm. Die Schlussfolgerung aus der Untersuchung lautet, dass Wettstreit und Feindseligkeiten zwischen rivalisierenden Gruppen innerhalb der Gesellschaft reduziert und die gemeinsame Arbeit gefördert werden können, wenn es gelingt, die Gruppen zur Erreichung einer Reihe von gemeinsamen Zielen zusammenzubringen. Hierbei muss natürlich unterstellt werden, dass das kooperative Bemühen zur Lösung der Aufgabe führt. Wenn die Zusammenarbeit nämlich nicht zum Ziele führt, könnte das im Endeffekt den Konflikt verschärfen anstatt die Spannungen abzubauen."

Das Zitat ist umso spannender, als die Wissenschaftler selbst die Übertragbarkeit von der innergesellschaftlichen auf die internationale Ebene gar nicht thematisieren, die modellhaft-experimentelle Nachahmung von "nation building" durch "Sozialingenieure" und "Nationalideologen" gar nicht bemerken. Aber natürlich ist der Transfer naheliegend. Die rivalisierenden Nationen werden durch die unverarbeitete - oder gar bewusst instrumentalisierte - Historie gegeneinander gehetzt (dafür gibt es massenweise Belege). Gemeinsame Aufgaben ermöglichen, ja erzwingen aber Zusammenarbeit, d.h.

Drucksituationen sind besonders günstig für "Ausgleich". Tatsächlich war der "Kalte Krieg" nach 1945 geradezu die Voraussetzung der Integration (West)-Europas und der "Versöhnung" zwischen Deutschland und Frankreich. Umgekehrt könnte ein Scheitern gemeinsamer Projekte (z.B. der Euro-Währung) die - angeblich historischen - Feindschaften wieder aufleben lassen, denn "Projektionen" und "Sündenbock-Mechanismen" können natürlich - wie eh und je - weiter missbraucht werden.

Wir wissen also, dass Gruppenloyalitäten und Gruppenfeindschaften u.a. mittels Geschichtskonstruktionen "gemacht" werden, insbesondere durch die "Bewusstseins-industrie", z.B. die audiovisuellen Massenmedien. Wäre es da nicht besser, den Umgang mit der Geschichte selbst frei, autonom und demokratisch - zudem im eigenen wohlverstandenen Interesse - zu gestalten, statt sich manipulieren zu lassen? Eben das könnte "Verarbeitung von Geschichte" sein.

Anmerkung. Die umfangreiche Literaturliste kann über das Deutsch-Tschechische Forum der Frauen bezogen werden.

Ingrid Lottenburger

Wir danken, Herr Professor. Bitte Frau Dr. Kraft.

Claudia Kraft, Warschau

Ich möchte eine Anmerkung zu Ihrem Vortrag machen. Mir ist eingefallen, als Sie von der Variante der Selbstviktimisierung sprachen und darauf hinwiesen, dass das vor allem bei eher unterdrückten Samisdatgemeinschaften der Fall ist, dass wir es ja im Moment in Deutschland mit einer Art von Selbstviktimisierung zu tun haben und im Grunde genommen in so einen Nationaldiskurs zurückfallen. Hans Lender hat einmal in einem Interview in Polen gesagt, dass diese Selbstviktimisierung in Deutschland, wenn wir Glück haben, von alleine wieder aufhört, wenn wir Pech haben, in neuen Nationalismus umschlägt. Das finde ich ganz interessant, dass durchaus diese Selbstviktimisierung Gruppen treffen kann oder von Gruppen aufgegriffen werden kann, die eigentlich unheimlich konsolidiert wirken.

Noch ganz kurz ein Nachtrag zu dem Vortrag von Herrn Dumin. Es ist interessant, wie wankelmütig das Gedächtnis ist. Ihre sehr idyllische Darstellung des Zusammenlebens von deutschen und polnischen Menschen direkt nach dem Krieg in Niederschlesien beruht meines Erachtens sehr stark auf Verfälschungen nach innen hinein, um einfach bestimmte traumatische Situation für sich selber ertragbar zu machen. Aber bei Ihrer Darstellung haben mir so einige Aspekte dieses Zusammenlebens gefehlt. Ein Aspekt, der mir bei allen Vorträgen bislang gefehlt hat, ist die Rolle, die die Rote Armee in allen drei Ländern nach dem Krieg eingenommen hat. Das war eine ganz entscheidende Rolle, die auch bei einer regionalen Aufarbeitung der Geschichte dieser drei Länder nicht unter den Tisch fallen darf. Und wenn man dies bedenkt, dann wird auch ganz schnell klar, dass diese Idylle, zumindest in den ersten Nachkriegsjahren, absolut keine Idylle war. Danke schön.

Prof. Bodo von Borries, Hamburg

Dem kann ich nur rückhaltlos zustimmen. Wenn mir das Beispiel eingefallen wäre, hätte ich es vielleicht benutzt um deutlich zu machen, dass es eben auch nicht nur Minderheiten sind, nicht nur traditionelle Gesellschaften, die der Selbstviktimisierung verfallen können.

Vielleicht sollte ich noch eins sagen, alle diese vier Modelle verschwinden ja nicht völlig, Reste von ihnen bleiben in der Geschichtskultur erhalten. Dafür hatte ich mir auch Beispiele aufgeschrieben. Sie werden alle Teile davon nie völlig vertreiben können. Es geht um die Öffnung zur Zukunft und die Öffnung für gemeinsame Interpretation. Und das geht darum, die Illusion loszuwerden: Geschichtswissenschaft sei identisch mit der Geschichtskultur und dem Geschichtsbewusstsein der Bevölkerung. Geschichtswissenschaftliche Bücher scheinen in einer Auflage von Tausend, Fernsehsendungen werden von mehreren Millionen Leuten angesehen. Und die mentalen Prozesse entscheiden. Die Wissenschaft hat die Aufgabe, immer wieder Anstöße zu liefern, immer wieder zu korrigieren, immer wieder herauszufordern. Die Wissenschaft ist nicht eine Instanz, die einfach neopositivistisch alle Vergangenheit aufarbeiten kann.

Das wird sie nicht schaffen. Die Aufgabe der Wissenschaft ist, sozusagen, verantwortlich die Incentives, die kleinen Heurausforderung zu setzen, damit es lebendiger und produktiver in der Massengeschichtskultur läuft. Diese ihrerseits ist ein Tanker und wird weder von Kultusministerien und noch von Schulbuchmachern gesteuert.

Heide Schütz, Bonn

Ich möchte mich bei Ihnen, Herr von Borries, bedanken. Am Schluss dieses Nachmittags, wo wir sehr viele unterschiedliche Perspektiven zu unserer gemeinsamen Geschichte in dieser Region und in Europa hören konnten, haben Sie uns wieder Auswege gezeigt, wie wir uns besser zuhören könnten und wie wir auch unsere eigenen Einstellungen besser einordnen könnten. Mir geht es jedenfalls so. Ich freue mich sehr, dass Sie sich zu uns hier auf den Weg gemacht haben. Wir haben Sie ja, Frau Lottenburger sagte es schon, vor einigen Jahren „entdeckt“ und ich glaube, dass das, was Sie uns heute mit auf dem Weg gegeben haben, hilfreich ist, in dieser Region ein Model für den Umgang mit Geschichte zu entwickeln.

Ingrid Lottenburger

Bevor Maria Lubich den Vortrag „Erlebnisse von Frauen, Kindern, alten Menschen“ einleitet, möchte ich einige persönliche Informationen über Maria Lubich vortragen.

Maria Lubich v. Milovan ist in Troppau/Opava geboren, lebte nach der Vertreibung im Juli 1945 in Berlin. Ausbildung zur Diplom-Bibliothekarin in Köln, anschließend Studium der Germanistik- und Geschichte in Köln und Berlin. 1968 zog sie nach Bielefeld um. Sie bekam die Aufgabe, die Schulbibliothek in Oerlinghausen aufzubauen. Sie arbeitete dort bis 1998. Seit 2002 lebt sie – zu meiner ganz persönlichen Freude - wieder in Berlin.

Bitte Maria.

Erlebnisse von Frauen, Kindern, alten Menschen

Maria Lubich von Milovan

„Man kann nicht sagen, wie das Leben ist, man muss es erzählen“

sagte Hannah Arendt.

Die Schülerinnen des Gymnasiums F.X. Šaldy Liberec

Hana Effenbergerová,
Tereza Lennerová,
Jelena Atroščenko,

werden kurze Texte, Berichte und Dokumentationen vorlesen, die Schlaglichter auf die Ereignisse in der Region werfen.

Ich bitte um Verständnis, dass diese Texte in deutscher Sprache vorgelesen werden. Ich habe die Berichte aus deutschsprachigen und in die deutsche Sprache übersetzten Quellen ausgewählt. Ich kann weder tschechisch noch polnisch.

Dr. Libuše Nachtmannová,

geboren 1919 in Roudnice nad Labem (Raudnitz an der Elbe)

„Ich stamme aus Nordböhmen, bin aber Tschechin, keine Sudetendeutsche. Ich besuchte tschechische Schulen und studierte an der Prager Universität Pharmazie. Als ich im 2.Studienjahr war, wurden am 17. November 1939 alle Universitäten und technischen Hochschulen geschlossen wegen der vorangegangenen Studentenunruhen am 28. Oktober 1939, dem Jahrestag der Entstehung der Republik 1918. Ich konnte nicht mehr studieren, ich musste arbeiten gehen. Alles, was ich damals erlebt habe, führte mich in den Widerstand. Offiziere, die aus meiner Heimat stammten, sagten mir: „Du musst uns helfen“. Weil unsere illegale Armee auch Frauen benötigte, wurde ich in diese Organisation aufgenommen. Die Frauen und Mädchen mussten z.B. einen Sender von einem Haus in ein anderes übertragen – man durfte nicht zweimal nacheinander vom gleichen Ort aus senden, funken. Bestandteile des Senders waren in einer Tasche versteckt – nicht alle in einer, aber jede hat ein bisschen getragen – darüber waren Kartoffeln. Und so konnten wir den ganzen Tag Straßenbahn fahren, wir waren nicht auffällig. Lange leistete ich nicht diese Arbeit, denn mein Name wurde in einem Verhör bekannt. Ich wurde verhaftet. Es war am 6. Oktober 1941, und schon am 28. November 1941 wurde ich nach Ravensbrück transportiert, wo ich 4 Jahre bis zum Kriegsende war.“

Gekürzte Fassung aus: Deutsch-Tschechisches Forum der Frauen, Deutsche und tschechische Frauen im zivilgesellschaftlichen Dialog über die Gestaltung der zukünftigen Beziehungen, Dokumentation Nr.3, Seite 44

Louisa Hermanová,

geboren 1916 in Svitavy (Zwittau)

„Ich war in meinen besten Jahren, als ich ins Konzentrationslager gehen musste. Ich stamme aus einer – damals hat man es so genannt – gut bürgerlichen Familie. Ich studierte in Prag und war an der Montessori-Schule tätig. Dann konnte ich nicht länger an einem öffentlichen Kindergarten arbeiten, weil man keine jüdischen Bürger mehr in den staatlichen Dienst aufnahm. Andererseits hatte ich dadurch 'grünes Licht': Viele deutsche Schwestern, Nurses und Kindergärtnerinnen, die in jüdischen Familien arbeiteten, wurden aus Angst entlassen und so hatte ich eigentlich Glück, dass ich eine große Auswahl hatte. Man riss sich mehr oder weniger um mich, weil es zu diesem Zeitpunkt nicht üblich war, dass eine Frau oder ein Mädchen eine solche Ausbildung hatte. Mein Vater hatte sehr viel Wert darauf gelegt. Leider musste ich sehr oft meinen Arbeitsplatz wechseln, weil schon viele jüdische Familien emigrierten.

Am 24. April 1942 wurde ich in einen Transport eingereiht, obwohl mich eine der Familien unbedingt mit nach England nehmen wollte. Da meine Familien in Theresienstadt war, lehnte ich diesen Vorschlag ab und landete auch dort.

Mein Vater und mein Bruder waren bereits mit einem „Grünen-Transport“ gegangen. Da wir nicht mehr reisen durften, hatte ich sie lange nicht gesehen und so fand ich mich damit ab, dass auch ich nach Theresienstadt kam und glaubte, dass wir alle miteinander dort sein werden. Es war eine große Wahnvorstellung! In Theresienstadt - zu dieser Zeit war noch Zivilbevölkerung dort – durften wir die Kaserne überhaupt nicht verlassen.“

Gekürzte Fassung aus: Deutsch-Tschechisches Forum der Frauen, Deutsche und tschechische Frauen im zivilgesellschaftlichen Dialog über die Gestaltung der zukünftigen Beziehungen, Dokumentation Nr.3, Seite 30

Herr Wollmann, Friedland (Frýdlant)

„Es war am 16.6.45, einem Samstag. Früh ging ich zu einem gut bekannten Landwirt in der Nähe von Friedland bei Reichenberg in Nordböhmen, um bei der Einbringung von Wiesenheu aus Gefälligkeit zu helfen, den ganzen Tag über war ich von bösen Ahnungen befangen, ohne mir Rechenschaft geben zu können. Spät abends kehrte ich zurück. Es schlug 23 Uhr, ich und meine Frau wollten gerade zu Bett gehen, als wir unseren Namen am Hof vernahmen. Ich ging zum offenen Fenster und erblickte am Hof einen Tschechen mit Schriften in der Hand. Ich ging herunter und bekam ein Exemplar eingehändigt. Oben las ich die Schrift, es war, als hätten wir Dolchstöße bekommen, wir waren sprachlos vor Schrecken, unfähig, irgendetwas zu unternehmen. Am nächsten Tag um 2 Uhr (nachts, also in 3 Stunden) sollten wir am Bahnhof sein, um ausgewiesen zu werden. Man stelle sich unsere Lage vor. Von einer Ausweisung haben wir nie was gehört, nun sollten wir plötzlich und gänzlich unvorbereitet Heimat und unseren ganzen schönen und wertvollen Besitz, im Laufe von Jahrzehnten erworben, für immer verlassen, ohne uns auch nur der geringsten Schuld bewusst zu sein, ganz im Gegenteil war uns das Naziregime von Anfang an höchst verhasst, einer höchst ungewissen Zukunft entgegen; es war eine schreckliche Lage, und nur je 24 kg pro Person wurde uns erlaubt mitzunehmen. Wir waren gänzlich unfähig, etwas zu unternehmen. es wurde 24, 1,2,3 Uhr, wir fanden keine Fassung. Da, kurz nach 3 Uhr hörten wir wiederum unsern Namen am Hofe. Ich ging wiederum herunter und bekam abermals eine Druckschrift eingehändigt, in welcher uns mitgeteilt wurde, dass unsere Ausweisung am 17.6.45, 2 Uhr

rückgängig gemacht wurde. Uns fiel ein Stein vom Herzen, wir atmeten auf, wir schöpften Hoffnung.“

Aus: Die Vertreibung der Deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, 1994, Seite 386

Wilhelmine von Hoffmann, Reichenberg (Liberec)

flüchtete mit ihren Kindern 1945 vor der sich nähernden Front nach Kaaden (Kadaň):

„Mit Entsetzen fanden wir einmal ein Lederbeutelchen voll echtem Schmuck. Angstvoll überbrachten wir es dem Kommandanten. Denn konnte nicht gesagt werden, wir hätten etwas daraus entwendet? „Aber wir wissen doch, dass Sie ehrlich sind“ begütigte uns der Kommandant, ein etwas älterer Mann. Er hat mich einmal, als niemand es sehen konnte, auf der Treppe mit freundlichem Kopfnicken begrüßt – nur jemand, der in ähnlicher Lage war wie wir, kann ermessen, welches Gefühl von Sicherheit und Lebensmut aus solch einer winzigen menschlichen Anerkennung strömen kann! Ein andermal rief er seinen Adjutanten (der einzige, der einen großen roten Stern auf seine Montur aufgenäht hatte und stets eine Peitsche im Stiefelschaft trug), und der schnitt meiner Fünfjährigen ein deftiges Stück Brot ab, tat ebenso Fett darauf; sanft strich der Kommandant über das Kinderköpfchen. Auch sonst haben wir mit diesen Gesellen Erfahrungen gemacht, die ihrer sonstigen Tätigkeit völlig entgegengesetzt waren.“

Aus: Die Vertreibung der Deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, 1994, Seite 687/688

Wilhelmine von Hoffmann schildert weiter:

„Überhaupt haben wir auch manche Freundlichkeiten von Tschechen erfahren. Er ist längst tot, der alte, seit Jahrzehnten in Kaaden ansässige schlichte Mann, der meinem Vater zuliebe sich in manche Gefahr begeben hatte und mir immer in seinem immer noch holprigen Deutsch tschechische Zeitungen zu übersetzen versuchte. Einmal kam der Sohn eines jüdischen Rechtsanwalts, der lange in Kaaden gelebt hatte. Er war mit knapper Not aus Theresienstadt entkommen, und der Hass gegen alle, die durch ihre Härte seinen Vater in den Freitod getrieben hatten, sprach aus ihm: „Aber zu Ihnen komme ich, Sie sind Menschen!“. Er brachte seine tschechische Frau mit; es tut ihr leid, nicht Deutsch zu können, übersetzte er ihr freundliches Reden. Als wir beide auf der Strasse trafen, wollten wir ihnen ausweichen, um ihnen Peinlichkeiten zu ersparen; sie kamen quer über die Straße zu uns und gaben uns öffentlich die Hand. – „Der Tscheche reicht dem Deutschen nicht die Hand!“ stand auf Mauern und Anschlagtafeln. Heimlich sprachen auch die Tschechinnen, für die meine Mutter nähte, freundlich mit uns. Meine Tochter weiß noch, wie eine tschechische Bäckerfrau sie lobte, weil sie tschechische Zahlen aufsagen konnte, und ihr dafür süßes Hefengebäck gab; mir überließ sie gelegentlich ein „verdorbenes“ Brot mit kleinen Schönheitsfehlern. Das war freilich erst im Frühjahr 1946, wo die Tschechen die Furcht vor den „gefährlichen“ Deutschen verloren hatten. Selbst Frau Karel war nett zu uns; wie froh war ich, dass sie meine Kinder später fast täglich bei sich hatte, damit sie mit ihrem Kinde spielen und durch ihren begreiflicher Weise großen Hunger dessen Esslust anregen sollten. Weihnachten brachte sie uns Zuckerringe und noch ins Aussiedlerlager schickte sie uns ein Osterbrot.“

Gekürzt aus: Die Vertreibung der Deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, 1994, Seite 698

Erlebnisse auf der polnischen Seite

Erinnerungen von Deutschen belegen, dass es engere Kontakte zwischen polnischen Soldaten und der deutschen Zivilbevölkerung gegeben hat, die häufig noch von früher her fortbestanden. Einen erschütternden Einblick gewähren die Aufzeichnungen des Sohnes eines Deutschen, der von einem polnischen Offizier aus dem Gefängnis geholt worden war. Der Pole war im Krieg als Gefangener im selben Betrieb beschäftigt gewesen:

„Der Offizier sah meinen Vater an und fragte: Erkennen Sie mich?, und er fügte hinzu: „Ich bin Ihr ehemaliger Gefangener. Ich bitte zu entschuldigen, dass ich Sie so ordinär behandelt habe, aber anders hätte ich Sie nicht aus dem Gefängnis bekommen. Auf der Suche nach Ihnen bin ich in allen Kriegsgefangenenlagern in der Umgebung gewesen. Wissen Sie, wir echten Polen sind mit dem Unrecht, das hier den Leuten angetan wird, nicht einverstanden. Wir sind Polen, keine Kommunisten. Ich nehme Sie jetzt mit nach Hause.“

Der befreite Deutsche hatte dem Polen während des Krieges das Leben gerettet.

Aus: Bernadetta Nitschke, Vertreibung und Aussiedlung der Deutschen Bevölkerung aus Polen 1945 bis 1949. München, 2003, Seite 175/176. Gekürzte Fassung

„Viele der damals aus ihrer alten Heimat Podhorce ausgesiedelten Polen sind bis heute mit ihrer Situation, in der sie jetzt zu leben gezwungen sind, nicht zufrieden. Außerdem muss man feststellen, dass für viele Nachkommen, also schon in Niederschlesien/Chmielen Geborenen, Herkunft und Familie ihrer Großeltern große Bedeutung haben. Die jungen Einwohner kennen durch Erzählungen sehr genau die Topographie des Dorfes und die Gebräuche ihrer Vorfahren. Durch diesen Gefühlskontakt übernehmen sie nicht nur das Wissen, sondern auch die Liebe zu den von den Großeltern unter Zwang verlassenen Orten.

Eine jetzt 30-jährige Enkelin berichtet: „Ihr ganzes Leben saßen sie auf Koffern mit ihrer Sehnsucht nach dem Verlorenen im Herzen. Mein Großvater starb im 78. Lebensjahr und hoffte bis an sein Lebensende auf die Heimkehr.“

Aus Henrik Dumin: „Die Rezeption des Raumes in Zusammenhang mit den Erfahrungen der polnischen Aussiedler nach 1945 in Schlesien“ in Tożsamość Miwjsca, Die Identität des Ortes. Jelenia Góra, 2000, Seite 34/35

Dagmar Hilarová, geb. 26.3.1928, Überlebende aus Theresienstadt

Mai 1945

**Es war Mai.
Und alle Blüten erschlossen sich ihm:
blaue Fliederspindeln
spulten ihren Duft ab.**

**Schwer wallte er über das Land.
Und jeder konnte die Freiheit greifen.
Wie ein Blinder
das Antlitz eines Menschen,
der ihm teuer ist.**

**Es war Mai.
Zweige hatten Flaggen gehisst
Aus Blüten.
Trunkene Bienen suchten ihren
Stock.
Die bitteren Jahre waren vorbei.
Frühlingswind
verwehte letzten Schmerz.
Aus der Brust.
Es war Mai
und alles erblühte zur Freiheit.**

Aus: Der trennende Zaun ist abgebrochen. Zur Verständigung zwischen Tschechen und Deutschen, Leipzig, 1998, Seite 63

Ingrid Lottenburger

Wir danken sehr. Sie haben hervorragend und einfühlsam gelesen. Ich weiß wie schwer es ist, Gedichte vorzutragen. Vor allem dieses Gedicht. Meine Hochachtung.

Ich danke Ihnen von ganzem Herzen.

Věra Vohlídalová

Jetzt erwartet Sie ein Kaltes Büffet und die Möglichkeit mit vielen interessanten Menschen zu diskutieren. Einige haben sich schon durch ihre Beiträge vorgestellt. Ich darf noch auf die Historikerinnen Frau Kaiserová und Frau Melanová sowie auf Milan Horáček, den Leiter der Heinrich-Böll-Stiftung Prag, aufmerksam machen. Sie werden sie an den Namensschildern erkennen. Falls jemand eine Übersetzung benötigt, so kann geholfen werden. Unter uns gibt es viele Menschen, die gerne behilflich sind.

2. Tag der Konferenz

Ingrid Lottenburger

Guten Morgen, guten Morgen, guten Morgen. Ich hoffe, es ist alles zu Ihrer Zufriedenheit geregelt gewesen.

Ich muss Sie erst einmal mit einer Programmänderungen bekannt machen: Frau Dr. Helga Hirsch ist krank geworden ist und zwar mit der z.Zt. wohl üblichen Grippe. Etwas erkältet bin ich auch. Mir tränen ständig die Augen, was zur Folge hat, dass ich mir mehrmals die Brille putzen muss. Ich hoffe, das wird Sie nicht stören. Helga Hirsch hatte uns versprochen ihre Ausführung per E-Mail zu zusenden. Ich bin gestern Nacht in Büro gewesen, es ist etwas angekommen, aber ich konnte es nicht öffnen. Mein Freund Peter, der unser zuständiger Fachmann für die Informationsverarbeitung ist, konnte es auch nicht öffnen. Das Referat von Dr. Helga Hirsch wird nicht unterschlagen, es ist Bestandteil unserer Dokumentation.

Frau Dr. Hirsch hat Germanistik und Politologie an der Freien Universität Berlin studiert. Sie hat über die polnische Opposition der Jahre 1976 – 1980 promoviert. Sie arbeitet seit 1985 als freie Journalistin. Von 1988 - 1995 war sie Korrespondentin der Wochenzeitung „Die Zeit“ in Warschau. Sie wurde 2001 mit dem Deutsch-Polnischen Journalistenpreis ausgezeichnet.

Warum Annäherungen so schwierig sind – das deutsch-polnische Beispiel

Dr. Helga Hirsch, Berlin

Wir brauchten erst die erbitterten Streitereien über das Zentrum gegen Vertreibungen, um zu verstehen, dass die bisherige Versöhnungsarbeit zwischen Polen, (auch Tschechen) und Deutschen zwar positiv, notwendig und einer Fortsetzung wert ist. Doch sie ist letztlich nicht viel mehr als ein dünner Firnis: Offensichtlich vermögen wir in „guten“ Phasen der Nachbarschaft klischeehafte Muster über den Anderen mit Hilfe politischer Korrektheit an die Seite zu drängen, doch in „schlechten“ Phasen droht die politische Normalität schnell zusammenzubrechen.

Was dann?

Ausgangspunkt der augenblicklichen Spannungen sind in erster Linie die Veränderungen im kollektiven Selbstbewusstsein der Deutschen – Veränderungen in bezug auf das Verhältnis von Schuld und Leiden, von Buße und Trauer, von eigenem Schmerz und Empathie mit den Anderen. Deutsche wollen sich nicht mehr ausschließlich als ein Volk von Tätern sehen. Leiden auch von Deutschen durch Flucht, Vertreibung, Verschleppung, Bombardierung, Vergewaltigung, Internierung von Zivilisten und Kriegsgefangenschaft sind präsent wie selten zuvor: in Dokumentar- und Spielfilmen, in Talk-Shows, Romanen, Sachbüchern, Seminaren und Podiumsdiskussionen. Und der Bundestag hat die Errichtung eines Zentrums gegen Vertreibungen beschlossen. Droht also eine Relativierung deutscher Schuld?

Gleich nach Kriegsende war die deutsche Gesellschaft den Fragen von Schuld, Mitschuld, Verantwortung, Mitläufertum aus dem Wege gegangen. Sie hatte sich vielmehr über das angebliche Unrecht der Alliierten gegenüber den Deutschen (z.B. in Form der Entnazifizierung) mehr empört als über die Verbrechen der Deutschen gegenüber Juden und anderen Völkern, hatte die wegen ihrer Verbrechen in der NS-Zeit Verurteilten schnell amnestiert und den Antikommunismus benutzt, um von der Auseinandersetzung mit der eigenen Geschichte abzulenken.

Dieses „kommunikative Beschweigen“ (so Hermann Lübbe) ließ sich aber nur bis Anfang der 60er Jahre aufrechterhalten. Dann begann die jüngere Generation, aufgewühlt durch Prozesse gegen KZ-Aufseher und vor allem durch den Eichmann-Prozess in Israel, die Generation der Väter zur moralischen (und teilweise juristischen) Rechenschaft zu ziehen. Nun allerdings schlug das Pendel in die andere Richtung aus: Die Nachgeborenen nahmen die Deutschen nur noch verächtlich als Tätervolk wahr.

Es wurde politisch unkorrekt, über Deutsche als Opfer zu sprechen, während es als politisch korrekt galt, den Verlust der Ostgebiete und die Vertreibung der Deutschen als gerechte Strafe für die Verbrechen des NS-Regimes zu akzeptieren. Entsprechend war die Ostpolitik Willy Brandts zu vielen Zugeständnissen bereit. Teilweise übernahmen deutsche Wissenschaftler die polnische Sicht: sie empfahlen für Schulbücher die Benutzung des Begriffs „Bevölkerungstransfer“ statt Vertreibung und ließen die sog. wilden Vertreibungen in Polen (vom Juni 1945, also noch vor dem Potsdamer Abkommen) genauso unerwähnt wie die inhumanen Praktiken bei der Durchführung der organisierten Zwangsaussiedlungen. Als politisch korrekt galt ausschließlich der Gebrauch polnischer Ortsnamen wie „Wroclaw“ und „Szczecin“, während das deutsche „Breslau“ und „Stettin“ bereits als Ausdruck revanchistischer Gesinnung erschienen.

Seit dem Zusammenbruch des Kommunismus und der Wiedervereinigung Deutschlands hat sich diese Sichtweise jedoch erneut verändert. Die Menschen, die der Eiserne Vorhang trennte, können sich nun ohne propagandistische Verzerrungen und ohne zeitliche wie räumliche Einschränkungen wahrnehmen. Die Begegnungen sind nicht mehr geprägt durch offiziöse Geschichtsdarstellungen und obligatorische Reiseführer. Hinter der Gegenwart von Wroclaw und Szczecin eröffnen sich – für Deutsche wie für Polen - wieder die Vergangenheiten von Breslau und Stettin. Verdrängte Geschichte wird wieder integriert; so wie die Deutschen über den Verlust von Schlesien oder Westpreußen können nun auch die Polen öffentlich über den Verlust von Lemberg oder Wilna reden.

Hinzu kommt ein anderer Faktor. Jahrzehntlang hatten sich die alte Bundesrepublik und die DDR gerühmt, die Vertriebenen in vorbildlicher Weise integriert zu haben. Die DDR verkündete offiziell, die 4 Millionen „Umsiedler“ würden schnell mit der einheimischen Bevölkerung verschmelzen – und da Landsmannschaften verboten waren, wurde das Problem nach kurzer Zeit für nicht mehr existent erklärt. Im Westen wählten von den etwa 8 Millionen Heimatvertriebenen im Jahr 1957 nur noch 4,6 Prozent den „Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten“, so dass Vertriebene im Parlament keine eigene Interessenvertretung mehr besaßen. Am einfachsten, so schien es offensichtlich auch der Mehrheit der Flüchtlinge, sei die Flucht in den Neubeginn. Dem Stolz von Politikern – „Wir haben sie integriert!“ - entsprach also der Stolz der Betroffenen: „Wir haben es geschafft!“ Die einen wie die anderen wollten glauben, mit dem Anschluss an den westdeutschen Lebensstandard könne auch die Seele zur Ruhe kommen.

Seit Mitte der achtziger Jahre mehren sich nun jedoch Stimmen, die diesen Prozess der Integration nicht mehr uneingeschränkt als positiv beurteilen. Eine Untersuchung des Psychologischen Instituts in Hamburg bei 270 vertriebenen Frauen und Männern kam im Jahre 1999 zu dem Ergebnis, dass 62 Prozent noch fünfzig Jahre nach den Ereignissen unter traumabezogenen Symptomen litten. Und eine Doktorarbeit aus dem Jahre 1998 stellte fest, dass von 26 Patienten der Jahrgänge 1931-1943, die wegen Herzinfarkt und anschließender Bypass-Operation in der Hamburger Universitätsklinik behandelt wurden, nur vier keine kriegsbedingten Trennungen und/oder Verluste erlitten hatten. Alle anderen waren während des Kriegs und in der ersten Nachkriegszeit längeren und schweren Belastungen ausgesetzt gewesen.

Weit überproportional sind Vertriebene und ihre Kinder auch unter den Patienten von Schmerztherapeuten und Psychoanalytikern zu finden. Zwar gibt es noch keine systematischen Untersuchungen über die Zusammenhänge zwischen chronischen Schmerzen, Beziehungsstörungen, mangelndem Selbstwertgefühl und Schädigungen während Flucht und Vertreibung. Doch „die Verarbeitung eines totalen Traumas wie der erzwungene Heimatverlust – konstatiert der Berliner Psychoanalytiker Uwe Langendorf – wird mehrere Generationen in Anspruch nehmen. Die Traumatisierten sind zunächst zu sehr mit ihrer Abwehr und der Anpassung an die äußere Realität in Anspruch genommen, um Kränkung und Trauer erleben und verarbeiten zu können.“ Insofern sind noch die Kinder und Enkel mit der Hypothek der Eltern belastet. Das Problem der Flucht erledigt sich eben nicht von selbst durch das Ableben der Erlebnisgeneration.

Und so kehren sie zurück: die Erzählungen über deutsches Leid, über verschwiegene Familientraditionen, über vergessene Landschaften - doch nicht um Ansprüche auf alte Besitztümer in verlorenen Gebieten anzumelden, auch nicht, um die polnischen oder tschechischen Nachbarn auf die Anklagebank zu setzen, sondern um die weißen Flecken in den eigenen Biografien zu füllen, um vergessene Orte neu zu entdecken und die bisher nur

selektiv wahrgenommene Geschichte in ihrer Komplexität zu begreifen. Eigentlich vollziehen die Deutschen erst jetzt die Aneignung ihrer Geschichte als untrennbare Einheit von Verbrechen und Leiden.

Nicht allein Deutsche treiben übrigens diese Fragen nach der Herkunft um. Auch in polnischen oder jüdischen Familien, die der Krieg gewaltsam entwurzelte und an andere Orte verschlug, suchen Kinder und Enkel nach den Wurzeln. So rekonstruierte beispielsweise der polnische Schriftsteller Pawel Huelle in seinem Roman „Mercedes-Benz“ die Geschichte seiner Großeltern in Galizien. Und auch der junge amerikanische Jude Jonathan Safran Foer („Alles ist erleuchtet“) suchte in der heutigen Ukraine nach dem untergegangenen Stetl seiner Großeltern.

Doch was bei Polen und Juden akzeptiert wird, ruft im Fall von Deutschen Widerspruch hervor. „Wenn Deutsche in Güterwagen nach Deutschland gebracht wurden, in denen zuvor Polen aus Kasachstan oder von irgendeinem anderen Ort aus der damaligen Sowjetunion deportiert worden waren – schrieb der frühere polnische Außenminister Wladyslaw Bartoszewski – dann ist das in meinen Augen nicht als besondere Art der Unterdrückung zu bewerten. Denn es wurde nicht in unmenschlicher Absicht so gehandelt, sondern weil der Zustand der von den Deutschen ruinierten Wirtschaft nichts anderes zuließ.“

Dem Schriftsteller Stefan Chwin erscheint die Vertreibung von Schlesiern und Masuren nach Westdeutschland sogar wie „ein Glückstreffer im Lotto“: „Denn aus der ‚roten‘ (d.h. kommunistischen H.H.) Zone kamen sie in eine zivilisierte Welt - und einem Teil von ihnen ging es nach dem Krieg sogar besser als vor dem Krieg in der pommerschen, schlesischen oder masurischen Heimat.“

Ganz abgesehen davon, dass ein Drittel der deutschen Vertriebenen in der sowjetisch besetzten – also ebenfalls ‚roten‘ – Zone landete, verraten diese Äußerungen neben einem gewissen Zynismus auch die Weigerung, sich mit der Vielschichtigkeit von Geschichte auseinander zu setzen und sich um Empathie mit Individuen zu bemühen, die Angehörige der „Nation der Täter“ sind. Mitgefühl mit einem Deutschen steht offensichtlich immer noch unter dem Verdacht des nationalen Verrats. Als könne kein guter Pole sein, wer sich in den Schmerz eines Deutschen einfühlt. Als liege weiter nur darin die Rettung, die alten gestanzten Selbstbilder zu erhalten, in denen die einen nur als Opfer und rein und die anderen nur als Täter und schuldig erscheinen.

Tatsache jedenfalls ist, dass in Polen augenblicklich viele gegen ein Deutschland anrennen, wie es die Wochenzeitung Wprost auf einem Titelblatt beschwor, wo Erika Steinbach, die Vorsitzende des Bundes der Vertriebenen, in SS-Uniform triumphierend auf Kanzler Schröder reitet: als habe Deutschland die Vertriebenen fünfzig Jahre als trojanisches Pferd aufgepäppelt, um sie jetzt wieder gegen die Nachbarn in Einsatz zu bringen. Deutschland, so die Botschaft, habe nicht abgelassen von seinem „Drang nach Osten“. Und in jedem, tatsächlich jedem Polen wird das in jeder Familie und jeder Schule vermittelte Bild über die Deutschen als dem „ewigen Feind“ reaktiviert: von den Kreuzrittern, die plötzlich weltliche Macht beanspruchten; über Friedrich II, der Polen mit den Habsburgern und Russen als Staat auslöschte; über Bismarck, der den Polen ihre nationale Identität austreiben wollte; bis zu Hitler, der in den slawischen „Untermenschen“ nur Arbeitstiere sah und die Intelligenz ins Konzentrationslager schickte.

Wie kann es trotz so gegenläufiger Erinnerungskulturen weiter gehen?

► Erstens, indem wir lernen, die realen Fragen von den phantasierten Ängsten zu unterscheiden, so dass eine Anpassung an die neue Realität möglich wird. Wir Deutschen sollten zu vermitteln versuchen, dass die Angehörigen der zweiten und dritten Generation keine Rechnung mehr mit Tschechen oder Polen offen haben. Umgekehrt: Aufgewachsen mit dem moralischen Imperativ, sich der Verantwortung für die Verbrechen der NS-Zeit zu stellen, erlauben sich viele die Auseinandersetzung mit dem deutschen Leiden nur dann, wenn sie sie mit einer Hinwendung zu den Nachbarn verbinden. Gerade unter den Vertriebenenkindern finden sich viele, die regelmäßige Kontakte zu polnischen oder tschechischen Schulklassen aufgebaut haben, Seminare in Masuren oder Böhmen abhalten, Deutschunterricht in Oberschlesien geben oder sogar nach Galizien fahren, um das Vertreibungsschicksal der polnischen Schlesier nachzuvollziehen.

► Zweitens, indem wir uns in Deutschland unserer kulturellen Arroganz und unseres Desinteresses gegenüber den östlichen Nachbarn bewusster werden und uns darum bemühen, unser Wissen über sie zu vergrößern. Die Staatsmänner haben zwar die politischen Voraussetzungen für ein Zusammenleben in Europa geschaffen, aber die Kontakte zwischen unseren Gesellschaften sind nach wie vor gering. Wie viel weiß ein durchschnittlicher Pole oder Tscheche über die politischen und mentalen Veränderungen in Deutschland? Und wie viel weiß ein Deutscher über die Geschichte Polens oder Tschechiens, geschweige denn über das Denken und Fühlen ihrer Bürger? Die Kenntnis der jeweiligen Mentalitäten ist aber eine unerlässliche Vorbedingung für die künftige Politik in Europa, sonst werden uns die Mentalitäten in der Politik noch so manchen Streich spielen.

► Drittens, indem wir während dieses Austausches zwischen den (Zivil-)Gesellschaften nicht stehen bleiben bei den oft schon ritualisierten Aufzählungen von Beschuldigungen und Gegenbeschuldigungen, bei dem, was „wir“ ihnen angetan haben und was „sie“ uns angetan haben, sondern indem wir anfangen, einander wirklich zuzuhören und das Leid des jeweils anderen anzuerkennen. Dabei werden sich Gemeinsamkeiten in den Erfahrungen ergeben, die ein Mitgefühl ermöglichen, das weder Verrat an der eigenen Nation noch Verlust der eigenen Identität bedeutet. Ganz im Sinne der von dem Schriftsteller Ralph Giordano formulierten Richtschnur „Die Humanitas ist unteilbar“ kann uns dieses Mitgefühl helfen, die Loyalität gegenüber dem Mitmenschen höher zu bewerten als gegenüber der Nation.

Ingrid Lottenburger

Wir danken Frau Dr. Hirsch für Ihr Engagement.

Das Projekt, das wir Ihnen heute vorstellen, hat eine lange Vorgeschichte. Ich werde diese Geschichte schildern und gehe dabei auch kurz auf den historischen Hintergrund ein, der letztlich auch zur Gründung des Forums geführt hat.

Doch vorab zu meiner Person: Ich bin die deutsche Vorsitzende des Deutsch-Tschechischen Forum der Frauen. Ich bin in Westberlin geboren, habe einen französischen und ein böhmischen Familienhintergrund: Mein Vater ist in Frankreich geboren, meine Mutter hier, in Reichenberg/Liberec. Ich habe an der Freien Universität Wirtschaftswissenschaften studiert und war 40 Jahre berufstätig, davon 20 Jahre bei Siemens und AEG und 20 Jahre in einer kaufmännischen Berufsschule. Ich bin Fachfrau für Organisation und industrielle Informationsverarbeitung. Ich bin seit 20 Jahren in Nichtregierungsorganisationen politisch tätig, davon 4 Jahre als Abgeordnete von Bündnis 90/Die Grünen im Parlament des Bundeslandes Berlin. Meine politischen Schwerpunkte sind Datenschutz und

Informationsfreiheit, Gewalt gegen Frauen und Kinder, zukunftsgerichtete Verständigungsarbeit zwischen der Tschechischen Republik und der Bundesrepublik Deutschland.

Nun unser Vorschlag mit politischem Hintergrund der Gründung unserer Vereine:

Vorschläge des Forums der tschechischen und deutschen Frauen für die Rezeption von Flucht, Vernichtung und Vertreibung in der Euroregion Neisse/Nisa/Nysa

Ingrid Lottenburger

1975 verpflichteten sich 35 Staaten beiderseits des „Eisernen Vorhangs“ in Helsinki zu einer blocküberwindenden politischen Entwicklung beizutragen. Sie verabschiedeten auf der „Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa“¹² (KSZE) das für die politische Entwicklung in Europa so wichtige und erfolgreiche „Abkommen über die Einhaltung der Bürger- und Menschenrechte“.

Kontrollierend und ergänzend zu diesem Abkommen, das den sogenannten KSZE-Prozess einleitete, wurde 1977 in Prag die Charta 77 gegründet mit dem Ziel, die europäische Integration auch und vor allem als ein Projekt der civil society zu fördern. Gründung und Entwicklung der Charta wurde in der Bundesrepublik Deutschland, ganz speziell in Berlin begrüßt und begleitend verfolgt.

Das gleiche gilt auch für die Gründung des internationalen Zusammenschlusses von Bürgerrechts- und Menschenrechtsgruppen, der Helsinki Citizens' Assembly (HCA) als Nichtregierungsorganisation 1990 in Prag. Ich zitiere aus dem Gründungsappell einen für uns wichtigen Satz: „Die Aufgabe der gesamteuropäischen Integration muss von einer breiten Öffentlichkeit getragen werden.“

Die deutsche Sektion der HCA wurde 1993 gegründet.

1996 organisierte die HCA eine internationale Konferenz in Prag, auf der sich Hana Klimešova und Heide Schütz, beide Vorstandsmitglieder der tschechischen bzw. deutschen HCA, trafen. Sie diskutierten die ungewöhnlich lange Verhandlungsdauer des Abschlusses der sogenannten „Gemeinsamen Erklärung“. Hana Klimešova schlug vor, tschechische und deutsche Frauen zum gleichen Thema zusammen zu führen, um auf diese Weise einen Beitrag zur Verabschiedung der sogenannten „Gemeinsamen Erklärung“ zu leisten.

Gesagt – getan.

Im September des gleichen Jahres – 1996 - organisierten wir in Bonn die Konferenz über „Deutsche und tschechische Frauen im Versöhnungsprozess“. Frauen dreier Generationen aus unterschiedlichen gesellschaftlichen Bereichen stellten sich der Geschichte beider Länder. Sie verhielten sich sowohl in der Sache als auch in der Art und Weise ihrer Auseinandersetzung im Sinne der 1997 verabschiedeten – jetzt korrekt - „Deutsch-

¹² (seit 1994 Organisation für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa – OSZE)

Tschechischen Erklärung über die gegenseitigen Beziehungen und deren künftige Entwicklung“.

Die zum Teil erschütternden Aussagen der Frauen sind in der tschechischen und deutschen Dokumentation nachzulesen. Sie stehen Ihnen zur Verfügung.

Die Erfahrungen und Erlebnisse dieser Konferenz waren so tiefgreifend, dass beschlossen wurde, den Dialog als ein Forum der Frauen fortzusetzen. Die Frauen waren zu einem historischen und gesellschaftspolitischen Dialog bereit. Ich zitiere aus dem Abschlussdokument: „Dieses Deutsch-Tschechische Forum der Frauen wird als wichtiger Beitrag für die Entwicklung der Zivilgesellschaft in beiden Ländern und für die Zusammenarbeit und Integration in Europa verstanden“.

Die Fortführung der Aktivitäten als Nichtregierungsorganisation ist in dem kleinen Flugblatt „Wir stellen uns vor“ nachzulesen. Sie finden das Flugblatt bis jetzt leider nur in tschechischer und deutscher Sprache, die polnische Darstellung folgt in Kürze.

Schwerpunkte der Konferenz 1996 waren die leidvollen Ereignisse und Erfahrungen der Vergangenheit in beiden Ländern. Folgerichtig mussten wir uns über die Gestaltungsmöglichkeiten unserer gemeinsamen Zukunft auseinandersetzen. Wir organisierten 1998 ein Zusammentreffen in Berlin mit dem Ziel, auf der Basis des Erlebten Möglichkeiten für eine gemeinsame Zukunft zu erörtern. Titel der Konferenz „Deutsche und tschechische Frauen im zivilgesellschaftlichen Dialog über die Gestaltung der zukünftigen Beziehungen“. Im Mittelpunkt stand der Perspektivenwechsel im Umgang mit Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft als Grundlage für eine positive Gestaltung des zukünftigen Zusammenlebens. Im Einführungsreferat ging Bodo von Borries auf „Perspektivenwechsel und Sinnbildungsfiguren im Umgang mit der Geschichte“ ein. Für mich war besonders wichtig in diesem Zusammenhang sein Hinweis, dass die gegenseitige Anerkennung von Authentizität und Verschiedenheit notwendige Voraussetzung für eine gemeinsame Zukunft in gegenseitiger Achtung ist. Eine Verarbeitung der Geschichte, die durch Wissen und Erkenntnis Empathie erweckt, kann die Menschen versöhnen.

Das Einleitungsreferat von Bodo von Borries der Konferenz von 1998 liegt in beiden Sprachen vervielfältigt für Sie bereit.

Die Konferenz ist ebenfalls dokumentiert.

Noch eine Anmerkung zu dieser Dokumentation: Im Anhang finden Sie einen Aufsatz von Bodo von Borries, der möglicher Weise für Vertreterinnen/ Vertreter schulischer Instanzen interessant ist. Er trägt den Titel: „Historische Vorstellungen, politische Einstellungen und schulische Erfahrungen im europäischen Kulturvergleich. Wie verschieden denken tschechische und deutsche Jugendliche?“

Ich komme noch einmal zurück auf die „Gemeinsamen Erklärung“ von 1997. Ich zitiere: „Beide Seiten sind sich zugleich bewusst, dass der gemeinsame Weg in die Zukunft ein klares Wort zur Vergangenheit erfordert, wobei Ursache und Wirkung in der Abfolge der Geschehnisse nicht verkannt werden dürfen.“ In diesem Sinne haben wir in unseren Diskussionen über die schrecklichen Ereignisse von Flucht, Vernichtung und Vertreibung in der Geschichte der beiden Länder „die Abfolge der Geschehnisse“ nie außer Betracht gelassen. Es gab keine Familie unter den Diskutierenden, deren Angehörige nicht in irgend einem Zusammenhang, oft unter grausamen Bedingungen, zu einem Wechsel ihrer örtlichen

Gebundenheit gezwungen war. Wir haben uns jedoch in der Regel auf die Leiden einer bestimmten Gruppe konzentriert ohne die Ereignisse in ihrer Gesamtheit zu betrachten:

° Einerseits mussten Frauen, Kinder und auch Männer das Land verlassen.

Jedoch: Wohin gingen sie, mit welchen Lebensbedingungen mussten sie fertig werden?

° Andererseits kamen Frauen, Kinder und auch Männer in das entleerte Land. Es stellt sich die Frage woher sie kamen, unter welchen Bedingungen hatten sie die „Reise“ angetreten, wie bewältigten sie die Lebensbedingungen in dem „neuen“ Land?

Bei diesem Diskussionsstand angekommen, war klar, dass der Frage: „Wo sind sie geblieben?“, die Ergänzung folgen musste: „Wo kommen sie her?“

Wenn die Geschichte von Flucht, Vernichtung und Vertreibung in dieser ganzheitlichen Betrachtungsweise meinungsbildend vermittelt werden soll, scheint regionale Einengung unvermeidlich.

Wir schlagen vor, die Geschichte von Flucht, Vernichtung und Vertreibung – Wo kommen sie her? Wo sind sie geblieben? - in ganzheitlicher Betrachtung bezogen auf die Euroregion Neisse, Nisa, Nysa aufzuarbeiten.

Wir haben unser Vorhaben vielfach zur Diskussion gestellt. Wir können Ihnen versichern, wir sind auf breite Zustimmung sowie auf Hilfsangebote zur Entwicklung des Projektes gestoßen.

Wir möchten unseren Vorschlag wie folgt realisieren:

1. Es soll ein Sachbuch entstehen, das die Geschichte der Region in den drei Sprachen der Region mit gleichem Inhalt darstellt – unterschiedliche Ansichten eingeschlossen. Es sollte möglich sein, auf diese Weise Verständigungsprozesse einzuleiten

Dieses Buch soll relativ leicht verständlich sein und auch von Menschen mit durchschnittlichem Einkommen erworben werden können. Da es auch für die Schulen bereit stehen soll, sind Rezeptionsgewohnheiten der Jugendlichen zu berücksichtigen.

Wir haben drei hervorragende Historikerinnen gefunden, die bereit sind, sich mit unserem Vorhaben auseinander zu setzen: Frau Dr. Kaiserová aus Usti nad Labem, Frau Dr. Kraft, vom Deutschen Historisches Institut Warschau und Frau Dr. Nitschke, Zielena Gora. Frau Dr. Kraft und Frau Dr. Kaiserova sind unter uns, Frau Dr. Nitschke ist leider krank, befindet sich aber auf dem Weg der Besserung. Wir werden sie nach unserer Konferenz besuchen.

Es versteht sich von selbst, dass wir zur Erstellung dieses Buches weitere, vor allem pädagogische Beratung anwerben müssen.

2. Historische Abläufe sind am besten zu verstehen, wenn sie auf dem Hintergrund von Schicksalen einzelner Menschen nachvollzogen werden können. Dazu eignen sich Lebensabläufe sogenannter „normaler Menschen“ ganz besonders. Stellen Sie sich bitte vor: Polen, die aus ihren Wohngebieten östlich des Bug zwangsumgesiedelt wurden, zogen in Häuser vertriebener Deutscher. Beide – sowohl die Polen als auch die Deutschen - haben die gewaltsame Aufgabe ihrer Heimat gleich schmerzhaft empfunden: Wie schnell musste das Haus verlassen werden, welche Gegenstände konnten mitgenommen werden, was ging auf

dem langen Treck verloren bzw. musste liegen gelassen werden, welche Sachen wurden vorgefunden, halfen weiterzuleben, mit welchen Mitteln wurde versucht, den großen Hunger und Durst zu stillen und Krankheiten zu überwinden? Mit Hilfe von Gegenständen und Fotografien u.a., um die wir Familien und z.B. Museen bitten werden, ergänzt durch wenige, gut lesbare Texte soll die Geschichte an öffentlichen Orten wie Rathäuser und Bibliotheken im wahrsten Sinne des Wortes „begreifbar“ gemacht werden. Wir denken an eine Wanderausstellung mit einer Grundausrüstung und örtlich gebundenen Ergänzungen, deren Aussagekraft durch Filme über die Gegenwart und deren historischem Hintergrund unterstützt werden können. Letzteres haben wir uns nicht ausgedacht, einen solchen Fall gibt es schon.: Die Berliner Filmemacherin, Frau Ute Badura, hat für einen kleinen Ort in Polen einen in dem betreffenden Gebiet stark beachteten Film mit dem Titel „Schlesiens Wilder Westen“ gedreht.

Für die Entwicklung der Wanderausstellung haben wir Frau Margit Miosga, Berlin, erfahrene Journalistin und vielfache Ausstellungsmacherin gewonnen.

3. Die Aufarbeitung der Geschichte der in der Euroregion Neisse-Nisa-Nysa lebenden Menschen kann als Teil des Prozesses betrachtet werden, den die Bewohnerinnen und Bewohner dieser Region durchlaufen müssen, um eine gemeinsame europäische Zukunft meistern zu können. Die Einbeziehung dieser über drei Staaten reichende Region in die Europäischen Union ist auch eine besondere Herausforderung für die politische Führung der drei Gebiete: Sie müssen wissen wollen, welche Ereignisse die Menschen dazu gezwungen oder veranlasst haben, sich in der Region niederzulassen, wo die Menschen herkommen, für die sie politisch arbeiten, für die sie auch eine wirtschaftliche Perspektive entwickeln wollen. Verdeckt von den Anstrengungen für eine gemeinsame wirtschaftliche Zukunft liegen schmerzhaft Erinnerungen, die sich heute noch teilweise in Animositäten, offenen und verdeckten Vorwürfen und Antipathien äußern.

Damit der angestrebte Prozess einer gemeinsamen wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung nicht durch bewusste und oder auch unbewusste Abwehrstrategien boykottiert wird, ist es für die Bewohnerinnen und Bewohner der Euroregion, ihre gewählten Vertreter und Verwaltungsapparate wichtig, den Versuch eines wirklichen Verstehens zu wagen.

Ich komme zum Schluss:

Eine auf eine Region konzentrierte Verarbeitung der Geschichte, die durch Wissen und Erkenntnis Empathie weckt, kann die Menschen versöhnen und ist geeignet und gleichzeitig Voraussetzung dafür, europäisches Bewusstsein zu schaffen bzw. zu stärken. Für uns verbindet sich damit die Hoffnung, dass wir in nicht allzu weiter Ferne, die staatlichen Trennlinien wenigstens in unseren Köpfen aufgeben und ausschließlich als Nachbarn miteinander leben. Die Wurzeln Europas in uns sind tiefer als die Wurzeln der staatlichen Zugehörigkeiten – wir müssen sie nur freischaufeln.

Ich danke Ihnen.

Wir bitten Sie jetzt, möglichst viel Kommentare zu unserem Vorschlag zu geben. Wir werden sie alle aufnehmen, wir werden sie alle ganz bewusst verarbeiten. Frau Dr. Kraft ist noch hier, wir haben gestern Abend kurz angerissen, wie wir weiter vorgehen werden. Die Idee ist eine Gruppe zusammenzustellen, die dann als Zukunftswerkstatt ein Brainstorming macht wie so ein Projekt durchzuführen ist. Ich muss ganz deutlich sagen, wir wollen kein Geschichtsbuch machen auf der Basis von oral history, sondern wir wollen wissenschaftlich fundierte Aussagen machen, die aber trotzdem lesbar und finanziell erschwingbar, d.h. käuflich auch

von Menschen mit mittlerem Einkommen erworben werden können. Oral history muss in dem Bereich der Wanderausstellung durch Filme oder durch andere Informationen abgedeckt werden. Es ist völlig klar, dass wir es nicht außer Betracht lassen. Wir wollen also ein Brainstorming mit etwa 10 bis 15 Personen machen, nach meiner Vorstellung etwa im März. Am Ende werden wir ein Konzept haben, mit dem wir dann versuchen, das Geld für die Realisierung des Konzeptes zu bekommen. Und ich bitte Sie sehr herzlich möglichst viel zu sagen, bitte mit Angabe Ihres Namens, damit wir uns auch im Grenzfall mit Ihnen im Kontakt setzen können, wenn wir etwas nicht verstanden haben.

Heide Schütz, Bonn

Ich hab damals mit Hana Klimešová das Deutsch-Tschechische Forum nach der ersten großen Konferenz aufgebaut. Aber es gab andere Frauen, wie Ingrid Lottenburger, die eben nicht gesagt hat, dass sie Vorsitzende der deutschen Sektion der Helsinki Citizens' Assembly ist. Ich denke, hier sind gemeinsame europäische Wurzeln, die wir alle, das finde ich einen sehr schönen Ausdruck, freischaufeln können, und sicher auch freischaufeln sollten, weil wir uns dann besser fühlen.

Ich möchte zu diesem Projekt etwas sagen. Ich finde, es ist eine für mich wunderbare Möglichkeit, etwas Konkretes aus der allgemeinen Einstellung der Vertiefung der guten nachbarschaftlichen Beziehungen zu schaffen. Dieser politischer Ausdruck ist heute überall zu lesen, aber er muss ja, wie wir sagen, mit Fleisch und Blut gefüllt werden. Und ich kann mir vorstellen, dass - wenn sowohl ein wissenschaftliches Sachbuch, als auch eine Wanderausstellung in Gang kommen soll - vieles sehr konkret wird. Wer hat hier in Liberec gewohnt? Wo sind die Menschen hingegangen? Wer hat in der Nachbarstadt gewohnt? Wer hat früher in Polen gewohnt? Ich glaube, dass auch gerade die junge Generation dieses Bedürfnis hat zu wissen, was da war wo sie jetzt wohnen. Vielleicht ist die Verdrängungstaktik als vierte Bewältigungsstrategie, nur für ein Paar Jahre geeignet, alte Wunden zuzudecken. Aber das Eis ist sehr sehr dünn. Es braucht nur jemand zu kommen, der die alten Wunden bewusst wieder aufreißt, dann sind die Gräben wieder da. Deswegen plädiere ich sehr dafür dieses Projekt zu unterstützen, auch mit eigenen Beiträgen jeglicher Art.

Wir haben diskutiert, soll das Zentrum gegen Vertreibung in Berlin wirklich unterstützt werden oder nicht. Wir glauben, dass das eine Alternative sei.

Ingrid Lottenburger

Entschuldige Heide, was ist die Alternative zu was?

Heide Schütz, Bonn

Vielleicht kann man darüber nachdenken, wenn in den verschiedenen Regionen solche Aufarbeitungen wie hier vorgeschlagen geschehen sind, dass man dann ein gemeinsames Zentrum haben könnte. Ich würde aber immer dafür plädieren, dass man unten anfängt.

Danke schön

Andreas Schönefelder, Großhennersdorf

Ich komme von der Umweltbibliothek in Großhennersdorf Ich möchte an dieser Stelle sagen, dass ich sehr froh bin, dass es dieses Deutsch-Tschechisches Frauenforum gibt und, dass sie mir als Mann – und das ist nicht so selbstverständlich in diesem Frauenzusammenhang - die Möglichkeit geben, mitzutun. Es gibt leider in diesem Dreiländereck kein Männerforum, das so offen an die nervösen Regionen unserer Gesellschaften geht, das muss ja mal gesagt werden. Es gibt doch noch keine entwickelte politische Klasse, oder entwickelte politischen Klassen, die sich solcher Themen annehmen. Das ist etwas ganz Wichtiges, dass diese Impulse, die aus diesem Frauenforum, aus diesem Diskussionsarbeitszusammenhang herausgehen, dass sie aufgegriffen werden. Ich glaube, dass mit diesem Vorschlag ein Thema aufgegriffen wird, das ein Stück mitentscheiden wird, ob wir in eine, sage ich jetzt mal, voreuropäische Zukunft gehen werden. Am Gelingen dieser Sache wird sich vielleicht entscheiden, ob wir zumindest zu unseren Lebzeiten noch die Erfahrung machen dürfen, dass es ein neues Miteinander gibt. Das ist leider nichts Selbstverständliches - bis heute nicht.

Wir wissen – wir haben dies weder gestern noch heute diskutiert – dass es sehr viele Ressentiments gibt, viele Vorbehalte, viele Vorurteile. Wir haben zu wenig Erlebnisplattformen geschaffen, um Menschen die Möglichkeit zu geben, die Bewertung der Nachbarn zu überprüfen.

Ich muss schon weiter denken: Also ich unterstütze das Vorhaben. Was wir machen können, Männer und Frauen, werden wir tun. Wir werden uns in jeder Form beteiligen. Wir werden die Arbeit in der Region diskutieren.

Dazu vielleicht ein Tip: Es gibt seit zwei Jahren eine Initiative, die in diesem Jahr den förderfähigen Status erreicht hat, sie nennt sich Pontes, wird zur Zeit vornehmlich von der Deutschen Seite forciert. Pontes hat das Ziel in den nächsten 4 Jahren ein grenzübergreifendes Bildungskonzept zu entwickeln, das mehrere Aspekte natürlich einbezieht als Eines dass sich mit der Aufarbeitung unserer gemeinsamen oder trennenden Geschichte beschäftigt, aber ich würde vorschlagen, dass sich irgendwann dieses Projekt, weil es mit dazu gehört zu dieser großen Sache vielleicht mit integriert,... ich würde mir sogar wünschen, dass dieses Projekt hier in Liberec entstanden sich so zu sagen als ein Motor entwickelt, die ein tschechisches Spiegelprojekt zu diesem Pontes -Projekt zu entwickeln, das könnte vielleicht sein.

Ein anderer Aspekt, den ich hier an dieser Stelle noch nennen möchte. Ich habe gestern schon mal eingedeutet, ich komme von Dreiländereck Ukraine-Slowakei-Polen, es gibt dort ähnliche Projekte noch nicht, aber es gibt dort ähnliche Probleme, und vielleicht gelingt es uns in den nächsten Jahren mit unseren guten Erfahrungen, die wir hoffentlich machen werden, Kontakte dorthin zu knüpfen um den Leuten dort auch Mut machen, Mut zu machen ihre schwierigen Probleme miteinander zu besprechen und von unseren Erfahrungen zu profitieren. Ich denke auch, dass wir ihren Erfahrungen profitieren können, die kenne ich allerdings noch nicht sehr gut, wir müssen da öfters hinfahren, wir waren zum erstenmal da.

Also auch dieses Thema hat noch mehr Fassetten, noch mehr Perspektiven als jetzt unmittelbar angesprochen sind,... vielleicht können wir noch mehr zusammentragen und uns Mut zu machen, auch wahrscheinlich den schwierigen Weg zur Finanzierung gut zu geben.

Danke

Ingrid Lottenburger

Ich danke Dir auch.

Ich möchte noch zwei Hinweise machen.

a) Wanderausstellung. Das größte Handikap der Historiker ist die Schwierigkeit, die von ihnen erarbeiteten Informationen „unter die Leute zu bringen“. Herr von Borries wird das sicher bestätigen. Sie wissen alles, kennen alles, aber sie haben wenig Chancen ihre Informationen - zum Teil auch sehr mühselig erarbeitet - den Menschen nahe zu bringen. Herr Brandes, einer der Tophistoriker in der Bundesrepublik, hat uns eine e-mail geschickt und mitgeteilt, dass er gespannt ist, wie wir das zu Wege bringen wollen. Wir haben uns über diese Nachricht sehr gefreut. Unter anderem mit Hilfe unserer Wanderausstellung wollen wir die Menschen mit Informationen über die Vergangenheit vertraut machen.

b) Es ist selbstverständlich, dass wir unsere Kooperation ausdehnen müssen und wollen und zwar in erster Linie auf den polnischen Teil der Euroregion. Wir haben damit schon angefangen und ich denke sicher, dass es uns gelingen wird, dort eine Organisation, genauer eine Nicht-Regierungsorganisation (NRO oder besser NGO) für die Sache zu begeistern. Jetzt wollte Věra was sagen.

Věra Vohlídalová

Bitte, Herr Dumin, Sie haben das Wort.

Henryk Dumin, Jelenia Góra

Ich habe erwähnt, dass ich vor 20 Jahren ein Programm zum Schutz der Tradition und Kultur in Niederschlesien initiiert habe. Dieses Programm hatte u.a. zum Ziel, aus den Tiefen des Gedächtnisses Erinnerungen an die Zeit der Umsiedlungen heraufzuholen. Ich habe gestern auch darauf hingewiesen, dass es schon der letzte Moment ist, die wenigen, unmittelbaren Berichte der noch lebenden Zeitzeugen zu retten, aber auch Gegenstände, Andenken, die die Menschen bei ihren Vertreibungen und Umsiedlungen begleiteten und die heute noch sozusagen ihr stummes Zeugnis ablegen und die Geschichte unserer Völker – ja, unserer dreigeteilten Gemeinde der Euroregion - in sich bergen.

Vor 11 Jahren haben wir eine Aktion in Form einer Ausstellung unter dem Motto „Gedenken einer Wanderung“ gestartet. Diese Ausstellung zeigte eben die Gegenstände, die die Umgesiedelten auf ihren Wegen in die Fremde begleiteten. Einen Teil der Ausstellungsexponate bildeten Photographien von Menschen, die an den damaligen Ereignissen beteiligt waren. Heute beträgt allein die Photokollektion 160 solcher Photographien. Inzwischen wurde die gesamte Kollektion vom Nationalmuseum in Wrocław (Breslau) angekauft. Ich bin sicher, es besteht eine Chance, diese polnische Kollektion mit einem tschechischen und einem deutschen Teil zu ergänzen – mit Photos von Menschen, die sich noch daran erinnern und von ihren Erlebnissen noch erzählen können. Selbstverständlich müsste man ebenfalls ihre Berichte aufzeichnen. Ich halte es für eine wunderbare Initiative, die wir gemeinsam in allen drei Teilen der Region fortsetzen könnten – unter Beteiligung von Jugendlichen.

Außer mit dem Projekt zum Schutz der Tradition und Kultur bin ich mit der Arbeit in der Schule beschäftigt: Ich unterrichte 250 Schüler eines Lyzeums in Jelenia Góra (Hirschberg)

im Fach Kulturkunde. Das Fach ist ganz neu vor einem Jahr eingeführt worden. Ein Drittel der Unterrichtsstunden verwenden die Schüler für die Erkundung ihrer eigenen Familientraditionen und für die Sammlung von Berichten über die Zeit der Umsiedlungen. Denn wir sind davon überzeugt, dass gerade diese Übergangszeit - die neuralgische Zeit um das Jahr 1945 - die besonderen Merkmale der spezifischen Kultur der Bewohner unserer Region wesentlich geformt und beeinflusst hat; insbesondere in der jungen Generation. Sie überlegen manchmal: wer sind wir? Wessen Herkunft sie am stärksten geprägt hatte: Die des Großvaters mütterlicherseits, väterlicherseits? Oder die der einen oder der anderen Großmutter? In der Tat ist meist einer der Großeltern der stärkste Vermittler der kulturellen Tradition in der Familie. Mit wem sollen sie sich identifizieren? Und wenn diese jungen Leute selbst in ihren Familien recherchieren und die Berichte aufzeichnen, wird es ihnen um so bewusster, aus wie vielen unterschiedlichen Elementen ihre eigene kulturelle Identität besteht. Und für uns hier – für das Frauen-Forum – aber auch grundsätzlich für das breite Forum der an Kultur und Tradition interessierten Bewohner in unserer Euroregion – sollte es eine wichtige Aufgabe oder Rolle sein, sich um die Erweiterung und Ergänzung der erwähnten Sammlung zu bemühen. Es müsste für uns eine Herausforderung sein, eine komplette museumswürdige Kollektion mit Sammelstücken aller Art aus allen drei Teilen unserer Region zu erstellen: mit Andenken, Photodokumenten, aber auch Audioaufnahmen mit Berichten und Erinnerungen der Zeitzeugen, die immer älter werden - Aufnahmen, die in 10, 20 oder 50 Jahren einen unschätzbaren Teil der gesamten Sammelausstellung darstellen würden. Dies sollten wir uns zu einem unserer Hauptziele machen.

Ingrid Lottenburger

Bitte, Herr Šolc.

Ich darf Sie darauf hinweisen, dass Herr Šolc ein sehr wichtiger Gesprächspartner für uns ist. Neue Ideen mit ihm zu diskutieren, heißt, diese einem Lackmustest zu unterziehen.

Ervín Šolc, Liberec

Ich bin hier in Liberec im Verband der Deutschen. Ich würde gerne hier ein paar Punkte erwähnen, die mir auf dem Herzen liegen.

Punkt 1: Ich muss sagen, dass es mich wundert, mit welchem Engagement Frau Vohlídalová und Frau Lottenburger das Forum der Frauen leiten. Es wundert mich, dass sie bereit sind, kostenlos das Forum zu führen und dabei Tausende von Stunden der eigenen freien Zeit zu opfern. Ich meine, das sollte einmal gesagt werden. Ich wollte dazu diese Veranstaltung nutzen ich, als Mann.

Ich bedanke mich dafür - das ist mein persönlicher Eindruck - , dass das Niveau der Vorlesungen von Herrn Prof. Pešek bis zu Herrn Prof. Borries und von allen weiteren Vortragenden so hervorragend ist. Ich habe eine Menge Neues gelernt. Dafür bin ich sehr dankbar.

Der dritte Punkt ist, dass ich gerne unterstützen würde, was hier vorgeschlagen wurde: Die Fachpublikation für die Öffentlichkeit und auch die Wanderausstellung. Aber in diesem Zusammenhang würde ich dennoch gerne darauf aufmerksam machen, und ich knüpfe dabei an die Vorlesung des Herrn Prof. von Borries an, dass es bei der Wahrheitssuche und bei der Wahrheitsfindung sehr schwer sein kann. Und das gerade würde ich gerne mit diesen Büchern beweisen, die ich hergebracht habe.

Ich habe mit sehr großem Interesse das Buch „Osudný omyl Eduarda Beneše“ (Schicksalsfehler des Eduard Beneš) von Toman Brod gelesen. In dem Buch ist nach der Seite 576 ein Bild. Das Bild trägt den Untertitel „Weggang von Reichenberger Deutschen in die Transporte; Frauen, Kinder und alte Leute“. Auf dem Bild hat ein Junge meine Aufmerksamkeit erregt, der auf dem Rücken einen Vogelkäfig hat. Sonst ist auf dem Bild eine Umgebung zu sehen, die einem typischen Lager entspricht, aus dem die Deutschen nach 1945 ausgesiedelt wurden.

Dann habe ich mir gesagt, dass es nötig ist, auch einen anderen Blickwinkel zu gewinnen und habe mir das Buch „Rozumět dějinám“ (Geschichte verstehen), das das Kulturministerium herausgab, gekauft und dort ist das gleiche Bild mit dem Untertitel „Aus den vom Dritten Reich besetzten Gebieten wurden 160 – 170 Tausend tschechische Bewohner zur Flucht gezwungen oder direkt vertrieben“. Das ist auch wahr. Aber mich interessierte, in wieweit dieses Bild mit der Flucht unserer Mitbürger zusammenhängt.

Dann habe ich mir noch die deutsche Ausgabe des gleichen Buches mit dem Namen „Geschichte verstehen“ gekauft. Dort ist das Foto begreiflicher Weise auch. Dort steht: „Aus den vom Dritten Reich besetzten Gebieten wurden 160 – 170 Tausend Tschechen, Juden und sudetendeutsche Antifaschisten zur Flucht gezwungen oder sie flohen selbst“. Das ist auch wahr. Aber was ist mit dem Bild?

Ich habe mir die Mühe gemacht und suchte den Jungen mit dem Vogelkäfig. Und jetzt stellen Sie sich vor, ich habe ihn gefunden.

Ingrid Lottenburger:

Das sagen Sie zum ersten Mal in der Öffentlichkeit?

Ervín Šolc, Liberec

Ja, ich sage es zum ersten Mal, weil ich es erst in den letzten Tagen auch beweisen kann. Die Familie lebt in Westdeutschland, der „Junge“ ist kürzlich gestorben. Ich habe mit seinem Bruder korrespondiert, der bestätigt, dass er es ist, wie er heißt und, dass das auf dem Bild damals dort und dort passiert ist.

Was ich damit sagen will: Auch dieses Werk ist von sehr qualifizierten, tschechischen Historikern verfasst worden und trotzdem, sowohl in der tschechischen als auch in der deutschen Version, erscheinen solche Mängel. Daraus folgt meine Skepsis, dass wir Objektivität nicht gewährleisten können, wenn wir eine wissenschaftliche Arbeit über die Euroregion herausgeben und wenn wir über die Probleme der Euroregion, die es hier damals gab, berichten.

Und jetzt will ich darauf aufmerksam machen, dass in unserer Region nicht nur die deutsche Vertreibung stattgefunden hat, sondern, dass hier auch die jüdische Gemeinde war, was ein sehr kompliziertes Problem der Stadt Liberec darstellt. Wir müssen nicht über das Leid unserer jüdischen Mitbürger diskutieren. Es hat 1935 angefangen, dauerte bis zum grausamen Ende 1945 und ist so barbarisch.

Aber wenn Sie erlauben mindestens noch eine Bemerkung zu der Jüdischen Gemeinde der Ersten Tschechoslowakischen Republik zu machen. Letztendlich sitzen wir hier an dem Ort,

wo die jüdische Synagoge stand. Die Jüdische Gemeinde zählte damals etwa 1 300 Leute. Sie war politisch sehr unterschiedlich eingestellt. Ich habe als Kind nur einen unserer jüdischen Mitbürger kennen gelernt – Dr. Levy. Dr. Levy war Arzt und hat meiner Mutter das Leben gerettet.

Mein Vater, der später im Jahre 1938 von der Gestapo verhaftet wurde, diskutierte mit Dr. Levy in den bewegten Zeiten der Jahre 1937, 1938 über das Schicksal der deutschen Juden. Dr. Levy hat behauptet, dass einige Mitglieder der Jüdischen Gemeinde der Henlein-Partei SDP einige Geldbeträge für das Versprechen schenkten, dass ihnen die Verfolgung erspart bliebe. Sie haben angeblich das Versprechen von Henlein auch bekommen. Wir wissen, dass die Verfolgung und Vernichtung der Juden so konkret vorbereitet und geplant wurde, dass Henlein, auch wenn er gewollt hätte - und ich meine, er wollte eher nicht - nichts hätte machen können. Dr. Levy und alle anderen wurden in die Konzentrationslager transportiert. Also, das ist ein Blick auf die Lage der Juden in der Vor- und Kriegszeit, die bekannt ist.

Was mir fehlt, ist der Blick auf das Schicksal unserer Jüdischen Gemeinde in der Nachkriegszeit. Einige kamen doch zurück. Auch Dr. Levy ist aus dem Konzentrationslager nach dem Krieg zurückgekehrt, und für ihn und für die anderen übergebliebenen Juden hat wieder eine nicht leichte Zeit angefangen. Ich muss hier sagen, dass die sogenannten deutsche Juden unter den Verhältnissen, die hier im Jahre 1945 – 46 herrschten, mehr gelitten haben, als die deutsche Bevölkerung, weil sie überwiegend nicht tschechisch konnten und deutsch zu sprechen ein Verbrechen war.

Es kam zu einer paradoxen Situation, dass zwischen unseren übrig gebliebenen sudetendeutschen Mitbürgern deutscher Nationalität und der jüdischen Kommunität, eigentlich bessere Verhältnisse herrschten als zwischen den deutschen Juden und den tschechischen Neuansiedlern. Außerdem wurde den deutschen Juden kein Eigentum zurückgegeben, weil sie quasi als Deutsche betrachtet wurden.

Also - und ich sage es wieder, nachdem wir hier die verschiedensten wissenschaftliche Referate gehört haben - wie kann man diese unheimlich interessanten und schwierigen Details erfassen? Ich habe die Befürchtung, dass wir es nicht können werden.

Ich entschuldige mich für ein langes Referat.

Monika Žárská, Prag

Einige Sachen wiederholen sich ständig. Etwa vor zwei Jahren ging das Bild eines verletzten Jungen um die Welt, dem sich ein bewaffneter israelischer Soldat nähert. Die Aufnahme wurde als das Foto eines jungen Palästinensers präsentiert, den die israelische Armee verletzt hatte. Eine amerikanische Familie hat zufällig das Foto gesehen und auf ihm ihren Neffen erkannt. Letztendlich kam heraus, dass es ein jüdischer Junge war, den die jungen palästinensischen Kämpfer verbluten ließen. Ein israelischer Soldat läuft zu ihm, um sie wegzutreiben.

Prof. Bodo von Borries, Hamburg

Es ist nicht einfach nach diesen sehr bewegenden Erinnerungen, die zugleich die Komplexität der Aufgabe deutlich machen, schon wieder ins rein organisatorische zurückzugehen.

Es wäre natürlich auch sehr reizvoll diese unendlich schwierigen Zusammenhänge zwischen den Bildern zu untersuchen, die irgendwie aus ihren Unterschriften konstituiert werden und nicht durch ihren Bildinhalt alleine. Es wäre reizvoll, Stellung zu nehmen auch zu der Unsicherheit, ob nicht auch solche wiedergefundenen und identifizierten Personen sich da nur hineindenken, wofür es ja sehr berühmte Beispiele gibt.

Aber ich will zurück zu Ihren Plänen. Ich glaube es gibt ein paar Punkte, die ganz wichtig sind zu klären. Was wollen die deutschen und die tschechischen Teilnehmerinnen in diesem Forum der Frauen? Ist es denen, die aus anderen Teilen stammen, möglich zu sagen: Nein, wir verhandeln künftig nicht mehr über Südböhmen, wir verhandeln nicht mehr über Prachatice oder Litoměřice, sondern wir reden jetzt über die Euroregion Neisse. Ist es für die anderen Teilnehmerinnen möglich so weit zurückzustecken, das alles in diese Region investiert wird? Ist es möglich so fest und zuverlässig die polnischen Partner und Partnerinnen ins Boot zu kriegen, wie das bei diesem Dreierprojekt doch eigentlich zwingend ist?

Wenn es aber auf diese Region hinausläuft, und das ist ja gestern und heute schon mehrfach deutlich geworden, dann hat diese Region einen geheimen vierten Partner und das sind die Sorben. Und das macht übrigens natürlich dieses Projekt an dieser Stelle außerordentlich reizvoll, aber das muss sich dann auch irgendwie weiter in dem Projekt abbilden. Herrn Scholzens Bericht eben hat es ganz deutlich gezeigt, die geheimen fünften Partner sind die jüdischen ehemaligen Mitbürger. Es wäre außerordentlich spannend, wenn es gelingen würde, vereinzelte Kontakte zu Nachkommen von Überlebenden sei es in den Staaten, sei es in Israel herzustellen. Man hat ja manchmal auf die erstaunlichste Weise Glück, dazu vielleicht gleich noch ein Satz.

Wir haben große Erfahrungen in den letzten Jahren gemacht, dass solche Projekte auch für junge Menschen möglich und sehr spannend sind. Es sollte Ihnen bekannt sein, dass der letzte Schülerwettbewerb des Bundespräsidenten zum Thema Migration ausgeschrieben war. Die Preise sind vor wenigen Wochen in Berlin vom Bundespräsidenten verliehen worden. Es wird Sie nicht erstaunen, dass neben dem Thema Arbeitsmigration und natürlich auch politische Migration nach Deutschland, rein quantitativ im Vordergrund die Arbeiten vom Typ – „Die Flucht meiner Urgroßmutter aus Schlesien“ - war. Ich habe Dutzende dieser Arbeiten gelesen, revanchistische kamen praktisch nicht vor. Die Verarbeitung ist in der Tiefe natürlich sehr verschieden. Manche kommen in sehr fruchtbare Dialoge mit ihren Großeltern und zeigen dann auch, wo die Grenzen der Großeltern liegen. Das ist außerordentlich spannend. Ich sage das nur, weil es hier auch immer zugleich um die Interpretation und um die Verarbeitung für die Zukunft geht. Das macht große, große Schwierigkeiten.

Nebenbei gibt es entsprechende Erfahrung auch zwischen Deutschland und Polen.

Es gibt ein gemeinsames Quellenbuch – „Deutschland und Polen im 20. Jahrhundert“ von der Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission erarbeitet. An der polnischen Version wird zur Zeit gearbeitet. Das heißt Erfahrungen, wie so etwas läuft, liegen in reichem Maße vor. Wie lange wird es dauern? Wie viel tausend Stunden müssen in ein Buch dieses Typs investiert werden, was wird es kosten? Denken Sie an die Mehrsprachigkeit. Außerdem muss es natürlich äußerst sorgfältig gemacht werden.

Und dann sind da noch konzeptionelle Fragen: Wie kann ein solches Buch genau aussehen? Kann es wirklich eine geschlossene Gesamtdarstellung sein? Wenn auch nur für eine kleine Region und für eine kurze Zeit oder ist das nicht, sozusagen, strukturell per se ausgeschlossen? Es muss verschiedene Schlaglichter werfen -. natürlich auch Zusammenfassungen, Systematisierungen, quantitative Angaben, Tabellen. Ich denke, dass

der Typ einer Collage wahrscheinlich dafür angemessener ist, als der einer Typ durchgängigen gelehrten Darstellung. Das Selektionsproblem stellt sich auf jeder Ebene wieder neu, Sie werden das ganz schnell feststellen.

Als letztes: Wie weit muss man zurückgehen?. Muss man zurück ins 18. Jahrhundert, muss man zurück in die Entwicklung der tschechischen Nationalbewegung ins 19. Jahrhundert? Wie weit zurück bei dem Thema kulturelle Zusammenarbeit oder in der Frage des Ausmaßes von Kontaktzonen, Zusammenarbeit, Sprachwechsel, Assimilationen in beiden Richtungen? Das sind alles außerordentlich spannende Fragen und dann fängt man an zu zweifeln ob das mit einem Buch getan ist.

Ich danke Ihnen sehr für Ihre Geduld.

Ingrid Lottenburger

Ein kurzer Hinweis: Wir haben gestern Abend schon angefangen zu diskutieren. Ich finde, die Entwicklung dieses Konzeptes ist ein richtiges Abenteuer.

Zu Ihrer ersten Frage, ob unsere Vereinsmitglieder alle mitziehen. Unsere Vereinsmitglieder sind ständig informiert über unsere Gedanken, über unsere Vorhaben. Zweimal im Jahr bekommen sie Information was alles gedacht, geplant ist, welche Ideen wir haben. Ich bin ganz sicher, dass sie mit dieser Begrenzung auf die Euroregion einverstanden sind. Außerdem können alle unter „unserem Dach“ organisierten Männer und Frauen – nach Absprache mit dem Koordinationsrat - eigene Pläne entwickeln und umsetzen.

Zum Thema Sorben. Sie sind in diesem Zusammenhang sehr wichtig. Aus diesem Grunde haben wir Frau Dr. Keller um den Beitrag gebeten.

Für die Hinweise danken wir Ihnen sehr.

Bitte, Frau Matušková

Marie Matušková, Andělka/Višňová

Ich bin Bürgermeisterin von zwei Grenzgebetsdörfern in den Sudeten. Ich schätze das sehr, was ich hier gehört habe, es ist für mich sehr interessant und ich habe viel gelernt. Aber wenn ich in meine Dörfer zurückkomme, in welcher Form werde ich es dorthin weitervermitteln? Im Rucksack? Im Köfferchen in der Hand? In einem dicken Buch, das kaum jemand lesen wird? Das ist ein wirkliches Problem.

Ich stelle Ihnen meine Dörfer vor. Schauen Sie hier auf der Karte rechts, dort sehen Sie - wie ich sage - „das rechte Ohr der Republik“, dort sind meine Dörfer Andělka und Višňová. Von Andělka, früher hieß es Engelsdorf, sind es nach Deutschland 4 Kilometer Luftlinie. Was sind, ich bitte Sie, 4 Kilometer? Das ist 40 – 50 Minuten zu Fuß, das sind 5 Minuten bergauf mit dem Fahrrad, ich könnte noch andere Vergleiche heranziehen – und dabei sind das Lichtjahre.

Heute wurde hier Masaryk mit seiner Einschätzung zitiert, dass die Republik 50 Jahre braucht, bis sie sich wieder erholt. In der heutigen Zeitung Lidové noviny stand, dass wir die Europäische Union wirtschaftlich erst in 39 Jahren erreichen werden. Das fand ich natürlich lustig. Mir ist egal, ob ich ein Hörnchen dieser oder jener Qualität haben werde, aber ich

werde froh sein, wenn meine Leute im Dorf prosperieren und gesund sind – so wie ich auch. Das sind Sachen, die nicht die wichtigsten sind.

Ich habe auch ein Foto. Als ich die alten Chroniken durchgesehen habe, ist so ein kleines, verblichenes Foto mit einem Zackenrand herausgefallen. Auf dem Foto ist der Bahnhof im Dorf Višňová mit Flüchtlingen abgebildet. Sie haben einige Pakete und sogar eine Blechwanne bei sich. Und wissen Sie, ich weiß nicht, wer das ist. Ob das Tschechen sind oder ob das Deutsche sind. Und ich meine, dass das ganz egal ist. In einem bestimmten Augenblick ertönte ein Signal, die Leute aus Višňová hatten den Zug bereitgestellt, gaben ein paar Sachen rein und innerhalb weniger Stunden waren sie verschwunden. Einige kamen zurück, manchmal kamen auch Andere. Jetzt werde ich nicht über die Wellen von „Goldgräbern“ sprechen und auch nicht über diejenigen, die zu ehrlich und damit zu gefährlich für das neue politische System waren, und deswegen abgeschafft werden mussten. Das ist aber schon eine weitere Geschichte, die das Grenzgebiet trägt.

Ich habe einmal in einem Interview das Wort Sudeten erwähnt. Das Wort erregte bei bestimmten Leuten so ein wahnsinniges Aufsehen, dass ich anonyme Telefonate bekommen habe. Und damals habe ich mich an meine Kindheit erinnert, als ich ein neunjähriges Pioniermädchen war und in einem botanischen Buch ein Bild von einer Blume mit dem Namen *Viola sudetská* (*Viola sudetica*) fand. Ich habe sie angeschaut und mir gesagt: „Jesus Christus, wie konnte jemand für den Namen einer Pflanze in Tschechien das Wort Sudeten anwenden?!“ Das Wort Sudeten war für uns ein Tabu, das war etwas Geheimnisvolles, etwas Böses. Erst ein paar Jahre später habe ich festgestellt, dass das Wort Sudeten eine geographische Bezeichnung ist und heute sage ich schon ganz normal, dass ich eigentlich eine *Sudeťačka/Sudetin* bin. Ich lebe das ganze Leben in den Sudeten – sei es im Riesengebirge oder jetzt im Isergebirge.

Und jetzt: Sie möchten die wertvollen Ideen und Ihr Wissen den Menschen zur Kenntnis geben. Sie meinen, dass die Werte von unten „quellen“. Aber das ist nicht wahr. Es ist nicht wahr, weil die Leute zwar eigene Fähigkeiten haben, sie haben eine eigene Ehre, sie haben eine eigene Individualität, aber sie haben nicht den Überblick. Ganz einfach: Es bleibt Ihnen dazu keine Kraft. Und deswegen muss langsam angefangen werden, nicht nur mit einigen Erklärungen sondern insbesondere mit Beispielen eines freundlichen Zusammenlebens.

Ich führe schon seit 11 Jahren eine Organisation „*Vedle sebe, ale spolu*“ / „Nebeneinander, und trotzdem Miteinander“, wozu Deutsche, Polen und Tschechen gehören. Wir wandern gemeinsam, wir machen gemeinsame Ausflüge, wir machen gemeinsame Volksfeste, Tanzunterhaltungen, wir machen einfach gemeinsame Sachen. Unsere Zusammenarbeit ist ganz schön lustig. Wenn wir uns treffen, sprechen wir polnisch, tschechisch und deutsch, und haben aus den drei Sprachen eine spezielle Sprache geschaffen, mit der wir uns sehr schnell und sehr gut verständigen. Und es funktioniert.

Aber wenn ich jetzt an die Monatschrift Namens „*Co se děje*“ / „Was geschieht“ denke, die ich für die Dörfer vorbereite, muss ich Ihnen sagen, dass ich über meine Teilnahme an diesem Forum sehr vorsichtig berichten muss. Ich werde nur „einen kleinen Bissen“ geben können. Wenigstens die Namen der Monate sind in dieser Monatschrift in vier Sprachen aufgeführt: tschechisch, polnisch, deutsch und sorbisch.

Gestern saß hier neben mir eine Bürgerin in einem grünen Kostüm, vielleicht haben Sie sie bemerkt. Das war eine ganz normale Bürgerin aus dem Dorf. Ich habe sie absichtlich mitgebracht, damit sie sehen kann, dass hier keine Komplotte geschmiedet werden, damit sie

den Leuten im Dorf erzählen kann, dass hier seriöse Sachen passieren. Sie ist als Kind - mit den Eltern als Neuansiedler - in das Dorf Andělka gekommen.

Vielleicht kennen einige von Ihnen den Film, der hier auf dem Ausstellungstisch liegt - „Lidé na hranici“/ „Leute an der Grenze“. Ich meine, dass der Film im Rahmen einer Veranstaltung wie diese ruhig gezeigt werden könnte. Den Film drehten drei junge Filmemacher – polnische, tschechische und deutsche. Die erwähnte Dorfbewohnerin tritt auch in diesem Film auf. Die Filmemacher kamen in die polnischen, tschechischen und deutschen Familien, die im Grenzgebiet siedeln, und fragten wie es war, wie sie gekommen sind, was sie darüber meinen. Man konnte viele durchaus positive Beispiele sehen, wie z.B. eine deutsche Familie in einem polnischen Haushalt in dem Haus, in dem sie ursprünglich wohnten, ganz „brüderlich“ ein gemeinsames Essen vorbereiteten. Dann gab es aber auch Aufnahmen, auf denen deutsche Jungen, arbeitslos, mit Glatzköpfen, mit den Fäusten drohten. Aber so ist die Realität.

Also ich danke Ihnen allen, dass Sie sozusagen, die theoretischen Waffen ausarbeiten, mit denen wir alles schaffen sollten. Aber helfen Sie uns noch eine Methodik zu entwickeln, wie es der Öffentlichkeit beizubringen ist, die nicht intellektuell ist, die Angst hat, dass sie aus dem Haus, das sie selbst nicht gebaut haben, herausgeworfen werden. Sie ist unsicher und nicht selbstbewusst.

Ich danke Ihnen.

Ingrid Lottenburger

Auf meiner Liste ist der nächste Herr von Arburg.

Zwei Bemerkungen dazwischen.

Zum einen: Ich nehme an, die erwähnten Filmemacher, sind die, die unter dem Namen „Bordercrosser“ firmieren. Sie sind eingeladen gewesen. Ich hatte sie natürlich informiert über unsere Veranstaltung.

Und das zweite: Ich begrüße Herrn Watterott. Herzlich willkommen. Herr Watterott ist der deutsche Geschäftsführer der Euroregion Neisse/Nisa/Nysa. Sehr schön, dass Sie gekommen sind. Ich weiß nicht, ob Herr Jankowski da ist, er wollte auch kommen.

Ich begrüße auch Herrn Jankowski.

Herr Jankowski ist der polnische Geschäftsführer der Euroregion Neisse/Nisa/Nysa.

Ich möchte noch darauf hinweisen, dass nach unserer Erfahrung die Idee der Euroregion Neisse noch ganz wenig bekannt ist. Deswegen haben wir auch dieses Bild hier an der Wand, damit Sie sich ein Bild machen können davon, was die Euroregion Neisse eigentlich heißt. Wir haben eine Fülle von Prospekten von Herrn Watterott bekommen. In Polen war alles „ausverkauft“, in Tschechien auch. Ich empfehle Ihnen dringend unsere Prospekte mitzunehmen, weil Sie so eine geographische Vorstellung von der Euroregion bekommen können. Und Sie können diese Prospekte auch in Ihrer Umgebung verteilen und die Menschen auffordern, hinzufahren. Es ist ein tolles Land.

Bitte, Herr von Arburg.

Adrian von Arburg, Prag

Budu mluvit v druhém zemském jazyce, teda v němčině - Ich werde in der zweiten Landessprache, in Deutsch, sprechen.

Ich begrüße Ihr Vorhaben, eine Dreiländerpublikation zu erarbeiten. Mir ist nicht klar, über welchen Zeitraum. 1938 anfangen oder noch früher ? Dies wäre wahrscheinlich sehr notwendig.

So sehr ich diese Absicht begrüße, möchte ich anschließen an die Bemerkungen meiner Vorredner und auch an das, was ich gestern kurz versucht habe, anklingen zu lassen. Die Voraussetzung einer Publikation, die möglichst synthetische Züge tragen soll – soll sie das ? - ist, dass die Forschungslage in den einzelnen Länderregionen, also im tschechischen, deutschen und den polnischen Teil einigermaßen positiv aussieht. Ich kann die Forschungslage für den deutschen Teil und für den polnischen Teil nicht wirklich einschätzen. Vielleicht kann ich es ein bisschen besser, was den tschechischen Teil anbelangt. Wenn Sie spätestens 1938 beginnen wollen, schauen wir uns mal an, wie gut die Akten aufgearbeitet sind, was die Kriegszeit anbelangt sowie die Besatzungszeit. Es sind zwar gerade in letzten Jahren Synthesen erschienen aus deutscher Feder, aus tschechischer Feder über die Geschichte der Grenzgebiete von 1938 bis 1945, jedoch gerade was den Liberecký kraj, den Reichenberger Kreis anbelangt, ist die Aufarbeitung auf Grund der Akten nicht besonders intensiv bisher vonstatten gegangen.

Was die Nachkriegszeit anbelangt, sieht die Forschungslage wirklich sehr, sehr trist aus. Ich kann mir nicht vorstellen, dass wir zum Beispiel in der Lage sind, schon jetzt ohne noch monatelang recherchieren zu müssen, hierüber einen Überblick, einen knappen Überblick zu geben, „Wer hier eigentlich war, wer hier wegging“ von 1938 bis 1950 - was ich so als Grundinformation für eine solche Publikation, die Sie im Sinne haben, sehen würde. Als eine der Hauptfragen, als eine der Hauptthematiken, die ich vorschlagen würde für so eine Publikation „Wer war hier, woher kamen sie, wohin gingen sie“ – wenn wir also andocken wollen an die Leute, die hier leben - dann wäre die Betonung auf die menschlichen Schicksale zu legen. Dies aber nicht im individuellen Sinne - das ist schwierig zu synthetisieren - sondern im kollektiven Sinne. Das heißt, welche Gruppen kamen hierher, warum, woher - das würde ich als eine gewisse Chance sehen, die Publikation für eine breitere Öffentlichkeit interessant zu machen. Aber auch hier sind zumindest was den tschechischen Teil anbelangt, noch erhebliche Forschungsarbeiten notwendig.

Und vielleicht wäre damit ein Anfang zu machen, wie auch Herr von Borries gesagt hat. Man kann wohl kaum eine repräsentative Synthese machen, man muss sich zuerst mal, glaube ich auch, auf ein Patchworking einzelner Schlaglichter einlassen.

Danke sehr.

Ingrid Lottenburger

Ich danke Ihnen, dass Sie den Begriff Patchworking aufgegriffen haben. In unseren sommerlichen Telefongesprächen hatte ich ihn in die Diskussion gebracht.

Dr. Andreas Helmedach, Braunschweig

Ich möchte eine Information beisteuern und gleichzeitig auch einen Nachtrag zu dem geben, was Herr Borries gesagt hat. Mein Name ist Andreas Helmedach, ich arbeite am Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung in Braunschweig. Ich bin an diesem Institut der Betreuer der Gemeinsamen Deutsch-Tschechischen Schulbuchkommission, von deren Existenz der eine oder andere von Ihnen vielleicht schon gehört hat. Diese Kommission, die es jetzt seit einem Jahr gibt, die aber eigentlich schon 1967 angefangen hat zu arbeiten, hat sich einige Ziele gesetzt, die im Zusammenhang mit Ihrer Arbeit interessant sind.

Mitglieder dieser Kommission – um das vielleicht noch zu ergänzen - sind zum Beispiel Herr Pešek, der gestern hier gesprochen hat, Herr Beneš, der sicherlich den tschechischen Teilnehmerinnen bekannt sein durfte und der oft erwähnte Herr Brandes, Professor in Düsseldorf.

Wir haben uns vorgenommen in den nächsten zwei, drei Jahren einen Quellenband zu erarbeiten zur Geschichte der Deutschen und Tschechen in den Böhmisches Ländern - also zum Verhältnis der Deutschen und Tschechen in den Böhmisches Ländern.

Das ist eine außerordentlich komplexe und schwierige Aufgabe, denn was sind das für Deutsche, welche Deutsche sind da gemeint? Das sind deutschsprechende Menschen in den Böhmisches Ländern, die eigentlich Österreicher gewesen sind. Wann werden die eigentlich zu Deutschen? Wann werden die Tschechen zu Tschechen? Wann wird aus dem Böhmen der national gesinnte Tscheche?

Alle diese Probleme kommen da zusammen. Dazu kommen die anderen Gruppen, die auch in den Böhmisches Ländern leben, wie z.B. die Juden. All das muss da repräsentiert sein. Aber dadurch, dass es dann hoffentlich irgendwann repräsentiert sein wird, wird sich vielleicht Ihre Aufgabe insofern erleichtern, als Sie nicht schon am Anfang des 19. Jahrhunderts anfangen müssen, sondern vielleicht wirklich um 1938.

Ich denke, es gibt eine Menge Möglichkeiten der Zusammenarbeit zwischen Ihrem Projekt, zwischen Ihrem Team und dem, was der Gemeinsamen Schulbuchkommission vorschwebt. Ich könnte mir zum Beispiel vorstellen, dass das was Sie ausarbeiten wollen, dann als Fallbeispiel auch integriert werden kann in diesem Quellenband, der dann überregional verteilt werden soll. Es ist geplant, Material hauptsächlich für Lehrer zusammen zu stellen. Die Lehrer sollen die Möglichkeit haben, aus diesem Material auszuwählen und dann einzelne Teile im Unterricht zu behandeln.

Wir denken, dass es etwa 70 Prozent Textgleichheit geben wird zwischen diesem tschechischen Material und dem deutschen Material. Ähnlich ist es auch bei diesem deutsch-polnischen Band. Es macht kein Sinn, aus unserer Sicht, einen 100 % deckungsgleichen Band zu produzieren, weil man den polnischen Kindern Deutschland erklären muss und den deutschen Kindern Polen. Und dies macht man zweckmäßiger Weise mit unterschiedlichen Texten. Aber es gibt eben ein breites Feld von Übereinstimmung. So ähnlich stellen wir uns das auch für das deutsch-tschechische Projekt vor, das hoffentlich in den nächsten zwei bis zweieinhalb Jahren Gestalt annehmen wird.

Ja, soviel vielleicht dazu, zu Ihrer Information. Ich danke Ihnen.

Ingrid Lottenburger

Ich danke Ihnen.

Wir haben Sie schon gesucht. Wir sind sehr glücklich, dass Sie da sind. Sie sind auch freiwillig gekommen, das heißt ohne, dass wir Sie ständig angerufen haben und sagten: Kommen Sie doch bitte!

Ich möchte noch einmal darauf hinweisen, dass wir im letzten Vierteljahr vor dieser Konferenz eine große Menge an Informationen in der Bundesrepublik und in Tschechien verteilt haben. Wir haben ausgenutzt, dass jeder, der was auf sich hielt, und zu dem Thema „Zentrum gegen Vertreibung“ etwas sagen wollte, dies in einer Zeitung der Öffentlichkeit kund tat. Wir haben zwei Aktenordner voller Kopien zum Thema „Zentrum gegen Vertreibung“. Die wichtigsten Leute haben wir angeschrieben, unser Projekt vorgestellt und gesagt: „Wollen Sie dazu Stellung nehmen?“ Wir haben auf diese Weise nicht nur ein Verzeichnis aller Menschen, die sich auf deutschem, polnischen und tschechischem Gebiet dafür besonders interessierten – egal ob dafür oder dagegen -, sondern wir haben auf diese Weise auch viele Interessierte über unser Projekt informiert. Wir werden daran anknüpfen.

Auf Ihr Institut sind wir mehrfach aufmerksam gemacht worden, insbesondere vom Auswärtigen Amt. Wir sind glücklich, dass Sie hier sind.

Ich danke Ihnen.

Bitte Lotte Aurich.

Lotte Aurich, Berlin

Ich beginne meinen Beitrag mit der Darstellung eines Bildes, das mich immer wieder beeindruckt, ein Ölgemälde „Der Marionettenspieler“. Es zeigt im oberen Viertel einen Männerkopf, und er hält an seinen langen Fingern Schnüre mit Marionetten, die den Hauptteil des Bildes ausfüllen.

Wenn hier unsere politische, z.T. sehr tragische Vergangenheit um 1945 zur Sprache kommt, kommt mir in den Sinn, dass wir eigentlich diese Marionetten waren, die über Jahre rücksichtslos bewegt wurden: Getrieben, vertrieben, ausgegrenzt, hinter Mauern und Stacheldraht gehalten, verschickt, in den Tod getrieben. Wir waren ohnmächtig im wahrsten Sinne des Wortes – ohne Macht – und wurden von den Politikern jeder Couleur bewegt ohne Skrupel, wir Menschen, die überall seit Jahrhunderten Heimaten hatten, verwurzelt waren.

Diese Konferenz, die jetzt zu Ende geht, setzt neue und damit bewusst politische Maßstäbe und Werte, aus der bösen Vergangenheit eine Zukunft zu entwickeln, die auf gegenseitiger Achtung fußt und getragen ist von dem Willen, das uns aufgezwungene Trauma der Vergangenheit, in das wir zwanghaft hineingestoßen wurden, zu überwinden und in die Öffentlichkeit zu tragen. Denn wir wurden von den politischen Akteuren benutzt, gegeneinander ausgespielt um eigene Machtinteressen durchzusetzen – wie Marionetten.

Was ist denn unser aller Wunsch? In Frieden leben, uns nach unseren individuellen Entscheidungen entwickeln können, ohne Krieg und Zerstörung, in guter Nachbarschaft, ohne Angst und ohne Vorurteile.

Michal Kosina, Česká Lípa

Ich bin Lehrer am Gymnasium in Česká Lípa. Ich habe den großen Vorteil, dass ich mit meinen Schülern über diese Sachen sprechen kann. Ich unterrichte Geschichte. Ich habe Reaktionen nicht nur von meinen Schülern, sondern auch von ihren Eltern und Großeltern. Ich wünsche mir, dass die geplante Publikation eine objektive, vielseitige Zusammenfassung zu dieser Region ist, die man dann auch im Unterricht auf der Suche nach der Vergangenheit benutzen kann.

Die Leute, die diese Migrationen erlebten, haben uns langsam verlassen. Das ist ein Problem. Der polnische Kollege, Herr Dumin sagte, dass wir eine Generation sind, die schon in dem Land zur Welt gekommen sind, in dem auch unsere Eltern geboren wurden. Meine Großeltern stammten aus dem Sudetenland, eigentlich beide Großeltern – sowohl mütterlicherseits, als auch väterlicherseits. Eine Familie kommt aus Jilemnice im Riesengebirge und die andere aus Nový Bor – aus Heida. Deswegen kenne ich aus der eigenen Familie die Lage, wie es in den 20er und 30er Jahren war, in der Kriegszeit und in der Nachkriegszeit. Die Erinnerungen der Zeitzeugen müssen wir noch rechtzeitig aufzeichnen. Die Archive - Pardon - können noch die nächsten 20 oder 30 Jahre warten, die Zeitzeugen nicht.

Jetzt die zweite Bemerkung. Ich würde gerne an den Untertitel dieser Konferenz anknüpfen: „Woher kamen sie, wo sind sie geblieben“. Meine noch andere als familiäre Bindung zu dieser Region ist religiöser Art. Ich bin ein Mitglied einer protestantischen, baptistischen Gemeinde, und ich weiß, dass eine große Gruppe von Baptisten als Reemigranten nach Zelow kamen. Ich habe das Glück, mit diesen Leuten, die heute zwischen 70 und 80 Jahre alt sind, sprechen zu können. Dies ist wiederum eine Sache, die kaum jemand weiß: Diese Leute, die hier als Neuansiedler die letzten 50 Jahre das Land als Bauern bewirtschafteten, sind schon im 18. und 19. Jahrhundert weggegangen, um nun vor 50 Jahren - mit im Ausland gewonnenen Erfahrungen - wieder zu kommen.

Danke.

Kateřina Kočová, Liberec

Ich arbeite an der Technischen Universität Liberec. Ich reagiere auf Herrn Kosina aus der Position einer Historikerin und gleichzeitig einer Hochschulpädagogin. Ich selbst habe „Oral history“ sehr gerne, als Methode nutze ich sie oft ebenso wie meine Studenten. Ich muss aber dazu konstatieren, dass man diese Methode kennen und beherrschen muss. Oral history heißt nicht, dass ich irgendwohin komme und mich mit jemandem unterhalte; man muss auf diese Methode vorbereitet, darin geschult sein. Das ist eine Sache.

Die nächste Sache ist, dass ich ohne die große Makrohistorie die Oral history nicht betreiben kann. Wenn ich nicht das Grundkonzept kenne, dann weiß ich nicht, wie ich das Gespräch führen und wonach ich fragen soll. Das ist eine sehr subtile Sache, und man muss mit ihr vorsichtig umgehen. Heute existiert dafür eine ganze Reihe von Programmen und es funktioniert.

Gleichzeitig möchte ich ihm hier den Handschuh hinwerfen. Als Gymnasiallehrer kann er selbstverständlich seinen Schülern diese Methode beibringen und sie unter die Leute schicken, damit sie die Gespräche führen.

Noch zu dem Hinweis , dass die Archive die nächsten 20, 30 Jahre warten können. Angesichts der jetzigen Lage würde ich es lieber sehen, dass dieser Satz nicht gesprochen worden wäre. Wenn das Archivgesetz - wie jetzt geplant - verabschiedet wird, werden die Archive nicht nur für die nächsten 20, 30 Jahre geschlossen sein, sogar länger und die Geschichte des 20. Jahrhunderts wird keiner von uns erforschen können.

Also das war alles, ich danke für die Aufmerksamkeit.

Ingrid Lottenburger

Ich denke, wir können Herrn Kosina für seine Vorgehensweise in seiner Schule dankbar sein. Vielleicht halten die Resultate der Recherchen wissenschaftlichen Anforderungen nicht stand. Er ist Geschichtslehrer an einem Gymnasium und verfügt demzufolge über ausreichende theoretische Kenntnisse. Die Ergebnisse der Gespräche seiner Schüler sind lehrreiche Erlebnisse für die Schülerinnen und Schüler und können auch für uns wichtige Informationen sein.

Wir werden uns mit Herrn Kosina in Verbindung setzen.

Zum Archivgesetz: Ich bin auf den Ausgang gespannt. Ich halte es für unvorstellbar, dass sich der geplante Gesetzentwurf durchsetzt.

Ich freue mich sehr, dass Sie, Herr Dr. Černý nun das Wort ergreifen werden. Herr Dr. Černý war und ist ein sehr wichtiger Mann für unser Forum.

Falls Sie es nicht wissen, Dr.Černý war tschechischer Botschafter in der Bundesrepublik Deutschland.

Dr. František Černý, Prag

Das ist gar nicht wahr. Ich bin ein einfacher František Černý. Ich bin schon aus allen meinen Funktionen emeritiert, ich bin nicht mehr Botschafter, Deutschlehrer oder Journalist, oder auch Metalldreher – insgesamt vier Jahre.

Eigentlich wollte ich nichts sagen, aber ich wurde herausgefordert. Ich höre gerne zu und ich meine, das, was ich hier in den zwei Tagen hören konnte, war auch für mich in mehreren Hinsichten sehr bereichernd, obwohl ich mich ständig mit dieser Thematik beschäftige. Dies nicht nur wegen meiner früheren Funktionen, sondern aus persönlichem Interesse und Engagement.

Manchmal bin ich ein bisschen traurig, weil - wie Sie selbst wahrscheinlich auch registrieren - dieser unser deutsch-tschechischer Dialog - ich übergehe den polnischen, weil ich mich mit ihm nicht gut auskenne - ein Prozess ist, der sich leider einen Schritt vorwärts und zwei Schritte rückwärts bewegt. Immer wieder - bis zum Überdruß - wiederholen sich die Sachen. Manches scheint schon abgeschlossen zu sein und plötzlich zeigt sich, dass die Vergangenheit uns wieder einholt, ob wir es wollen oder nicht. Wir geben uns viel Mühe, das Ganze mit einem „dicken Strich“ zu schließen, und denken, - was ich auch richtig finde -, dass es die Hauptsache ist, eine zukunftsfähige Gegenwart zu gestalten.

Warum bin ich so pessimistisch? Es beunruhigt mich, wenn ich beobachten kann, wie der Nationalismus wieder anfängt eine unheimlich virulente Kraft zu werden. Die Politik von

heute bewegt sich – und dies nicht nur bei uns, sondern auch bei unseren deutschen Nachbarn - auf der Grundlage des Populismus. Jeder Politiker heute weiß, dass ohne Populismus keine Wahlen zu gewinnen sind. Der Populismus der tschechischen Politik ist Nationalismus. Die Präferenzen heute zeigen, dass die Kommunistische Partei die zweitstärkste Partei in der Tschechischen Republik wird, was mich selbstverständlich beunruhigt. Aber das sollte auch mehr Bürger beunruhigen. Leider passiert es nicht. Neben den anderen politischen Gründen, ist es auch und gerade der Nationalismus als Erklärung und Lösung für die neuen Probleme, den die Kommunistische Partei – nachdem sie nach 40 Jahren Herrschaft keinen Erfolg bei den Bürger mehr hat - heutzutage als eine Alternative anbietet. Und Nationalismus unter tschechischen Verhältnissen bedeutet im Prinzip einen gewissen Antigermanismus. Ich hatte oft mit den Kommunisten zu tun, die meistens auch anständig waren, aber sobald es zu diesem Thema kam, zeigte sich bei ihnen eine stark verwurzelte Überzeugung, dass der Deutsche der Erzfeind ist und immer war, dass der ewige Krieg der Deutschen und Tschechen sich in einer neuen aktualisierten Form immer wieder abspielt. Und für viele, und jetzt spreche ich nicht nur über die Sympathisanten der Kommunistischen Partei, ist der „böse Deutsche“ einfach der Sudetendeutsche.

Selbstverständlich, dass unter den Sudetendeutschen auch solche sind, mit denen wir absolut nicht übereinstimmen können, die durchaus inakzeptable Forderungen stellen usw. Aber diese sind wiederum nicht die einzigen Repräsentanten unserer ehemaligen Mitbürger. Wenn man die Gelegenheit hat, was wieder nicht jedem Tschechen passieren muss, einige Kontakte mit den Sudetendeutschen anzuknüpfen, stellt man letztendlich fest, dass es doch nicht so schlimm ist, dass sie ganz normale und anständige Leute sind.

Leider werden im tschechischen Milieu stereotyp, dogmatisch und gleichzeitig inkompetent immer die ähnlichen Vorwürfe formuliert. Beispiel: „Sie wollen eigentlich nur das Eigentum zurück! Das waren die Sudetendeutschen, die Adolf Hitler zur Macht verholfen haben!“ Jedoch, waren es wirklich Sudetendeutsche, die Adolf Hitler zur Macht verholfen haben? Gab es Sudetendeutsche unter denjenigen, die im Jahre 1933 die NSDAP gewählt haben? Gab es einen Sudetendeutschen unter denjenigen die verursacht haben, dass Hitler im Jahre 1933 Reichskanzler wurde? War dabei ein einziger Sudetendeutscher?! Es konnte nicht sein! Die Sudetendeutschen wählten in der Tschechoslowakei, was sie auch getan haben. Sie stimmten unterschiedlich, sie stimmten sozialdemokratisch, kommunistisch, aber sie konnten die Ereignisse im Dritten Reich nicht beeinflussen. Dass sich die Lage dann anders entwickelt hat, ist ein anderes Kapitel.

Also mir geht es darum, dass wir die Sachen nicht so vereinfacht sehen sollten. Und es tut mir leid, dass gerade dieser ständig unterstützte Trend, darauf aufmerksam zu machen, dass hier eine ständig aktualisierte Gefahr von der deutschen Seite ausgeht, unsere Zusammenarbeit und Nachbarschaft behindert.

Dazu kommt noch eine andere, neue Sache, über die heute gar nicht gesprochen wurde. Es handelt sich um die Erfahrungen, die Tschechen mit Deutschland machen können, konkret mit den deutschen Investoren. Wir alle wissen, dass wir ohne die Firmen wie Siemens, Bosch, Volkswagen wirtschaftlich wesentlich schlimmer dran wären, als wir es jetzt sind. Wissen wir auch, dass die französischen oder amerikanischen Investoren in Privatisierungsaktivitäten nicht besonderes erfolgreich waren. Manchmal kann man die Meinung hören, dass die deutschen Führungskräfte mit dem, was sie können und kennen, angeben. Aber ich muss sagen, dass sie sich ganz im Gegenteil bemühen, begreiflicherweise auch aus eigenem Interesse, wirklich sensitiv zu dem „tschechischen Gefühl“ zu sein. Aber da der große Nachbar sich hier plötzlich breit macht, entstehen neue Spannungen.

Die dritte aktuelle Spannung ergibt sich aus dem bevorstehenden EU–Beitritt und aus der Diskussion um die Europäische Verfassung. Ich befürchte, dass - wenn es zum Referendum um die Verfassung kommt - es nicht so gut ausgeht wie unser Referendum über den EU-Beitritt. Ich befürchte, dass es den so genannten „Eurorealisten“, im Prinzip besser „Euronegativisten“, gelingt, die Leute zu überzeugen, dass die Europäische Union ein „Brüsselmoloch“ ist. Vor kurzem hat Miroslav Macek in der Zeitung „Lidové Noviny“ geschrieben, dass es in der EU durch eine so genannte „Verheugenkratie“ statt eines europäischen Deutschlands ein deutsches Europa geben wird.

Aus diesen drei Quellen wächst eine antideutsche Stimmung, die mich beunruhigt.

Am Anfang der Konferenz hat Frau Vohlídalová Pavel Tigríd zitiert. Bevor er starb hatte er zwei Wünsche. Erstens, der wahnsinnige Konflikt in Nahost muss aufhören und zweitens, dass wir über unsere Geschichte reflektieren müssen. Wir müssen ohne Angst in den Spiegel der Geschichte schauen können. In diesem Sinne habe ich einen Appell unterschrieben, der „Bez kritiky minulosti není budoucnosti“/„Ohne Kritik der Vergangenheit, gibt es keine Zukunft“ heißt. Wir meinen, dass die offiziellen bis jetzt gemachten Schritte für die deutsch-tschechischen Beziehungen wie z.B. die Deutsch-Tschechische Deklaration von 1997 im Alltag immer noch nicht genug greifen. In unserem Appell steht der Satz „Die unvershönte Vergangenheit darf nicht wieder und wieder in die Gegenwart störend eingreifen.“

Also wir sind uns einig, dass die Vertreibung der Deutschen die Folge einer verbrecherischen Politik war und, dass jede zukünftige Vertreibung zu verurteilen ist. Wir meinen auch, dass die Vertreibung der Deutschen selbstverständlich eine Reaktion auf den deutschen Terror war, damit lässt sich das zwar erklären, aber nicht rechtfertigen, und, dass es schon damals im Gegensatz zu den demokratischen Prinzipien und nicht im Einklang mit den Menschenrechten war.

Zusammenfassend: Was ich als wichtig für uns hier sehe, ist also, dass wir selbst zu einer Reflexion gelangen, und in den Spiegel der Geschichte schauen. Und, dass wir uns bewusst werden, dass hinter den Grenzen nicht die Leute leben, die von je unsere Feinde waren, die nur darauf aus sind, die Vormacht zu gewinnen. Sondern, wir sollten anstreben, mit unseren Nachbarn möglichst die besten Beziehungen zu haben. Dies müsste das erste und das wichtigste Nationalinteresse der Tschechischen Republik werden.

Also, ich würde gerne fortsetzen – aber dann müssten wir die Konferenz um einen Tag verlängern.

Ich danke Ihnen.

Ingrid Lottenburger

Ich finde es mordssympathisch, dass ein Botschafter anfängt, Unterschriften zu sammeln. Sie haben nur unterschrieben, nicht gesammelt? Schade, Sie hätten es hier aber tun können.

Also dann kommen wir jetzt zum Schluß. Der Titel des letzten Vortrages heißt „Grenzenübergreifende Aufarbeitung der Geschichte als Voraussetzung für eine europäische Identität“.

Hier möchte ich noch ein Paar Informationen über Herrn Zawila sagen. Wir – Maria Lubich und ich - waren in Jelenia Góra und haben ihn über seine biographische Daten interviewt. Ich darf Ihnen die paar Punkte vorlesen.

* Erstens ist er Magister. Magister schreibt man in Polen klein, hinter den Namen und ohne Punkt.

* Zweitens ist er Historiker. Er studierte an der katholischen Universität Lubin, ist damit auch Schüler von Herrn Bartoszewski. Außerdem hat er Museologie an der Universität Jagelonski studiert. Er ist Oberbürgermeister von Jelenia Góra gewesen, Abgeordneter der Freiheitsunion im Sejm, erster Vorsitzende auf polnischer Seite in der Euroregion Neisse, jetzt ist er Ehrenvorsitzender dieser Euroregion, ist Mitglied im Niederschlesischen Rat. Er ist zehnter Stellvertreter Vorsitzender in der Regionalen Riesengebirgsentwicklungsagentur AG. Insofern ist er auch für uns in der Zukunft ungeheuer wichtig, denn solche Organisationen haben auch Geld.

Bitte, Herr Zawila.

Grenzübergreifende Aufarbeitung der Geschichte als Voraussetzung für eine europäische Identität

Marcin Zawila, Jelenia Góra

Die Veranstalterinnen baten mich, Antworten auf folgende Fragen zu suchen: Kann man über Geschichte ungeachtet der Grenzziehungen sprechen und können wir die europäische Identität als eine Art gemeinsame Betrachtung der Vergangenheit und der Zukunft der Euroregion Neisse auffassen?

Wären mir diese Fragen vor 12 Jahren gestellt worden – als die Euroregion Neisse/Nisa/Nysa sich gerade in der Gründungsphase befand – wäre meine Antwort wahrscheinlich sehr spontan und eindeutig positiv gewesen: Als die düstere Ära des Kommunismus von uns gewichen war, lebten wir alle in der Atmosphäre von wahnsinnigem Optimismus. Die gegenseitige Haltung war von Offenheit und von starkem Willen, einander kennen zu lernen, gekennzeichnet. Alles schien damals so viel einfacher – obwohl nicht ganz problemlos. Als wir gleich zu Beginn den gemeinsamen Namen für die Euroregion suchten, kam der erste Vorschlag von der deutschen Seite und lautete: „Drei-Länder-Eck“. Die polnische Seite erhob Protest, weil für sie die fatale Assoziation mit dem einstigen „Drei-Kaiser-Eck“ zu eindeutig war – eine Assoziation zu einem traurigen Abschnitt der Geschichte Polens: Als „Drei-Kaiser-Eck“ bezeichnete man die Stadt Mysłowice (Myslowitz), wo sich die Grenzen der drei Teilungsgebiete – des russischen, des österreichisch-ungarischen und des preußischen - berührten, nachdem Polen von den Nachbarmächten dreigeteilt wurde. Nach einer Unterbrechung der Debatten kam ein zweiter Vorschlag: Der Name der Region sollte sich auf den geographischen Namen Sudeten beziehen. Während die Deutschen und die Polen nichts dagegen hatten, entstand bei den Tschechen sofort heftiger Protest, weil diesmal die offensichtliche Assoziation zwischen „Sudeten“ und „Sudetenland“ für sie inakzeptabel war. Schlussendlich einigte man sich auf die Bezeichnung Euroregion Neisse – historisch begründbar aber für keine der drei Seiten ärgerlich. Also: vom Beginn der Euroregion an gab es den Bezug auf die Geschichte.

Nun seit damals – in den zehn, zwölf letzten Jahren, während ich die gegenseitigen Beziehungen beobachte – die polnisch-deutschen, die polnisch-tschechischen, aber auch die tschechisch-deutschen Beziehungen – könnte man folgendes meinen: Einerseits erleben wir eine Zeit reger Kontakte, gegenseitiger Aufgeschlossenheit, politischer Deklarationen - wie z.B. die von Kohl und Mazowiecki – oder politischer Begegnungen – z.B. Havel trifft sich im Riesengebirge mit Wałęsa. Damit wird den Gesellschaften der drei Länder signalisiert, alles sei in bester Ordnung, wir suchen Kontakt zueinander. Wir können auch einen imponierenden Ertrag im Bereich der historisch-wissenschaftlicher Abhandlungen vermerken. Davon war hier schon die Rede. Die polnische Seite führt sogar mit einer Großzahl von Büchern und anderen Publikationen, insbesondere zum Thema der deutsch-polnischen Beziehungen. So könnte man meinen, alles geht in die richtige Richtung.

Und dennoch - nach diesen zwölf Jahren hat mein Glaube als Historiker, wir wären in die Phase des produktiven Dialogs, der gegenseitigen Verständigung und Aufklärung eingetreten, die immer tiefgreifender und umfangreicher wird – eher nachgelassen. Vielleicht haben wir die Wirksamkeit dieser vielen wissenschaftlichen Publikationen, die von der Öffentlichkeit nicht viel gelesen werden, überschätzt. Vielleicht haben wir den wahren Zustand des sinkenden gegenseitigen Interesses verkannt. Jedenfalls meine Beobachtungen lassen mich feststellen, dass die gegenseitige Offenheit zwischen unseren Völkern im Moment eher einen Einbruch erlebt.

Meine Damen und Herren, über das „Zentrum gegen Vertreibungen“ haben wir in diesem Gremium mehrfach gesprochen. Ich würde es wie folgt zusammenfassen – auch den gestrigen Vortrag mitbetrachtend: Es ist gesagt worden, dass in der Geschichte nicht immer die Quellen oder die Chronologie wichtig sind. Das Symbol ist wichtig, weil sich darum das geschichtliche Bewusstsein bildet. Meine Damen und Herren, ich meine, dass für die Polen und wohl auch für die Tschechen ein solches Zentrum als Ort für sachliche, trockene, wissenschaftliche Diskussionen kein Problem darstellt. Dagegen hätte niemand etwas. Vielmehr wurde das Zentrum als einer Art Katalysator des deutschen Bewusstseins angesehen. Meine Herrschaften, ohne auf die Einzelheiten einzugehen, kann ich nur sagen: Derjenige, der zum jetzigen Zeitpunkt der Öffentlichkeit die Idee unterbreitete, das Zentrum in Berlin zu bauen – wozu er als Deutscher volles Recht hatte – sowie diejenigen, die ihn dabei politisch und moralisch unterstützen, haben schwerwiegend zu dem beigetragen, was ich als kritischen Punkt in polnisch-deutschen aber wohl auch in tschechisch-polnischen Beziehungen bezeichne. Denn es geht nicht darum, dass wir über deutsche oder polnische Vertreibungen nicht sprechen wollen, nein: Wir wollen nicht, dass damit ein bestimmtes Symbol geschaffen wird.

Es ist sehr schwer, sich eine objektive Darstellung der Geschichte in der Euroregion vorzustellen – eine Utopie, auch in der von Ihnen geplanten Publikation. Allein heute wurden uns drei Sichtweisen der Geschichte präsentiert – eine polnische, eine tschechische und eine deutsche, sogar vier – eine sorbische war ja auch dabei. Wir alle haben unseren eigenen Blickwinkel, und wie sehr objektiv auch immer wir bleiben wollten, es hat sich nun mal so ergeben, dass ich z.B. der Sohn einer Familie aus dem Osten bin und für mich wird diese Vertreibung die anderen Vertreibungen dominieren. Ich glaube, dass für die Arbeit an der Geschichte das allerwichtigste ist, dass wir Polen den Blickwinkel der Deutschen kennen lernen, dass wir den Blickwinkel der Tschechen kennen lernen, dass wir gegenseitig unsere Standpunkte kennen lernen, dass wir – wenn wir z.B. neue Ideen entwickeln oder politische Projekte vorschlagen – im Stande wären, deren Folgen vorzuschauen.

Das Zentrum für Vertreibungen, meine Damen und Herren, hat eine Lawine neuer Diskussionen verursacht. Die Bürgermeisterin von Višňová hat heute eine sehr gute und berechtigte Frage gestellt: Welches wissenschaftliche Wissen über die Geschichte soll sie in ihrer Ortschaft weiter geben? Sie sprach von noch etwas Anderem: In der Geschichtswissenschaft seien Objektivität und Ruhe notwendig – aber ohne Emotionen.

Meiner Meinung nach kann von einer Rezeption des geschichtlichen Wissens ohne Emotionen gar keine Rede sein. Emotionen sind da. Und oft – davon müssen wir offen reden – ist eine dieser Emotionen Angst, Furcht. Jedoch wovor? Ist das nur die Furcht vor den Deutschen? Meiner Meinung nach nicht nur – aber auch. Es ist Angst vor den traumatisierenden Erfahrungen der polnischen Bevölkerung: Die Polen gehören unter den Völkern Europas zu denjenigen, die vom Zweiten Weltkrieg mit die schlimmsten Schäden davongetragen haben. Selbstverständlich ist diese Angst nicht mehr so stark, wie in der Generation meiner Großeltern und meiner Eltern, aber sie ist uns immer noch durchaus bewusst. Und nun - was sollen wir davon halten, wenn wir jetzt aus den Medien von Ideen hören, die sich in Deutschland kristallisieren – z.B. von einer Treuhandorganisation, als Aktiengesellschaft eingetragen, die ehemalige deutsche Besitzungen im heutigen Polen dokumentieren soll? Es ist schwer einzuschätzen, welche Folgen es für die heutigen Besitzer oder Bewohner haben wird. Vielleicht übertreiben unsere Medien, vielleicht aber auch nicht. Oder: Mitglieder der Vertriebenenverbände haben mit heutigen Bewohnern der früher deutschen Gebiete inzwischen positive Kontakte aufgenommen, gründen mit ihnen Partnerschaften, besuchen z.B. Szklarska Poręba (Schreiberhau) oder Jeżów, Sie geben in Polen Bücher heraus, gründen Museen. Wenn jetzt aber aus den gleichen Kreisen Äußerungen zu vernehmen sind, dass der Zweite Weltkrieg in Wirklichkeit ohne einen Friedensvertrag endete und deshalb der Weg für zivilrechtliche Ansprüche im Hinblick auf Grundstücke und Immobilien offen steht – was passiert dann im Bewusstsein der jetzt dort Wohnenden? Stellen Sie es sich vor – zum Glück muss meine Großmutter es nicht mehr erleben, denn sie ist schon tot – meine Großmutter verlor ihren gesamten Besitz im ehemaligen Osten Polens, übersiedelte hierher nicht etwa aus Lust und nun würde sie hören müssen, jemand will ihr zum wiederholten Mal alles wegnehmen. Wie viel Wahrheit und welche Absichten auch immer dahinter stehen, meine Damen und Herren, das alles ruft Angst und Furcht hervor. Und ich stelle mir die Frage, ob die Urheber der Idee, den ehemaligen Besitz zurückzuholen – was deren natürlicher Wille ist – sich dessen bewusst sind, dass dies den Frieden in Frage stellt? Diesen, ja, für viele Völker „schmerzhaften“ Frieden mit den Vertreibungen und Verlusten, aber doch Frieden. Und es gibt berechtigte Befürchtungen, dass die jetzige Ordnung in Europa durch solche Ideen oder Absichten zerstört werden könnte.

Zusammenfassend: Wenn wir zu den sich anbahnenden Zweifeln und Ängsten unter den Polen die althergebrachten kulturellen oder traditionellen Muster und Denkweisen addieren, macht mich das zumindest nachdenklich. Ist es Ihnen bekannt, dass z.B. der Teufel in polnischer Volkstradition – Herr Kollege Dumin kann mich korrigieren, sollte ich mich irren - sehr oft in der Gestalt eines Deutschen dargestellt wurde. Oder: Haben Sie schon einmal über den etymologischen Ursprung des polnischen Wortes „Niemiec“, der Deutsche, nachgedacht. Da ist keine Ähnlichkeit mit „Deutscher“ oder „Germane“. Ich kenne Analysen, in denen „Niemiec“ von „Nemec“ abgeleitet wird: „der, der nicht spricht“ oder „der, der keine Sprache hat“, oder „der, mit dem man keinen Kontakt hat“. „Niemiec“ ist demnach ein Synonym für „der Fremde“. Und diese Fremdheit hat ihre Wurzeln schon im Mittelalter. Aus dem 17. oder 16. Jh. stammt ein Sprichwort, das bis heute vom Volksmund wiederholt wird: „Jak świat światem nie będzie Niemiec Polakowi bratem“ – „Solange die Welt besteht, wird der Deutsche dem Polen nie ein Bruder.“ Meine Damen und Herren, dieser Stachel sitzt bei den Polen sehr tief.

Auf der anderen Seite können Historiker, die die deutsch - polnischen Beziehungen analysieren, objektiv feststellen, dass es zwischen den beiden Völkern im Verlauf der Geschichte verhältnismäßig wenige militärische Konflikte gab. Viel häufiger hatten wir gegen die Russen und die Türken zu kämpfen oder überhaupt an der Ostgrenze zu intervenieren. Während die Grenze mit den Deutschen statistisch gesehen generell ruhiger war.

Was also ist zu tun, damit sich eine gemeinsame euroregionale Identität herausbilden kann? Vor allem: Entwicklung eines Bewusstseins, dass manche Ideen geeignet sind, negative Wirkungen auf den sensiblen und zerbrechlichen Boden der Beziehungen der beiden Völker auszuüben.

Doch selbstverständlich müssen wir auf die gemeinsame Vergangenheit zurückgreifen: Gemeinsame Elemente der Kultur und der Traditionen aufzeigen. An derartigen Aktivitäten haben diverse Institutionen in der Euroregion Neisse ihren großen Anteil. Es gibt Dutzende gemeinsame Ausstellungen, Veröffentlichungen wie z.B. „Das Tal der Schlösser und Gärten“ (poln. „Kotlina zamków i ogrodów“), „Um den Großen Berg“ (poln. Wokół Wielkiej Góry“), das wunderbare Projekt unter dem Motto: Riesengebirge als gemeinsames Kunstobjekt, gesehen durch Künstler der Vorkriegszeit, und durch zeitgenössische deutsche, tschechische und polnische Künstler. Dieses wird als Ausstellung mit einer Buchveröffentlichung. „Der gemeinsame Raum“ veröffentlicht - Einzelheiten überlasse ich dem Museum in Liberec. In diesem Zusammenhang: Rübezahl - Karkonosz - polnisch noch häufiger unter Liczyrzepa bekannt - ist das einzige in der Euroregion bekannte gemeinsame Kultursymbol, das alle in der Region – Polen, Tschechen, Deutsche, auch junge Leute – kennen. Diese Ausstellung zeigt alte Gegenstände und Erinnerungsstücke, aber auch Werke von anerkannten Gegenwartskünstlern aus Polen, Tschechien, Deutschland, die das traditionelle Thema weiterzuentwickeln versuchen. Regelmäßig werden in Zusammenarbeit der Bibliotheken in der Region zu diesem Thema Wettbewerbe ausgeschrieben. Meine Damen und Herren, zurzeit gibt es in der Euroregion etwa ein Tausend derartige und ähnliche kleinere Projekte und Programme. Da treffen sich Feuerwehrleute, Polizisten, Architekten, Historiker. Ich bedaure, dass ich unter den hier Versammelten niemanden von den „tragenden Säulen“ der Geschichtskommission der Euroregion Neisse sehe. Denn sie organisieren jedes Jahr oder alle zwei Jahre Konferenzen zu diversen relevanten Themen und veröffentlichen anschließend ihre Materialien. Ich habe den Eindruck, dass sie über sehr hohe wissenschaftliche Kompetenzen verfügen, aber ihnen fehlt das, was Ihre Organisation beherrscht: Die Durchsetzungskraft!

Meine Damen und Herren, weshalb soll eine gemeinsame Identität der Euroregion entstehen? Wie Sie hier sehen – die in Violett, Gelb und Grün gekennzeichneten Territorien sind durch Grenzen getrennt. Es sind administrative Grenzen – aber diese Grenzen gibt es auch in unseren Köpfen. Ich denke, wir müssen folgendes deutlich machen: Der deutsche, polnische und tschechische Teil der Euroregion Neisse liegen weit weg entfernt von Großstädten und Zentren – von Berlin, von Warschau, von Prag. Und die Entwicklung findet ausgerechnet in diesen großen Zentren statt – weil sie das Geld, den Fortschritt, den kulturellen Boom anziehen. Nun die Frage: Wenn wir das Gebiet unserer Region als ein in drei Teile geteiltes Gebiet betrachten, dann bleiben wir immer ein Schlusslicht. Aber wenn wir uns bewusst werden, dass auf diesem Gebiet 2 Millionen Menschen leben – 2 Millionen, die sich gegenseitig kennen lernen wollen, miteinander Handel treiben, gemeinsam Touristik betreiben wollen – ist dies ein großer Absatzmarkt, der eine Entwicklung beeinflussen und bedingen kann. Aber damit dies realisiert werden kann, müssen eben jene Durchbrüche im Bewusstsein der Menschen der Region stattfinden und der Wille für Zusammenarbeit da sein. Meines Erachtens muss man damit anfangen, den Menschen die Ziele bewusst zu machen:

Wir wollen nicht als drei Provinzen gegenüber den Zentren stehen. Im gemeinsamen Interesse der hier lebenden Tschechen, Polen und Deutschen muss eine solche Zusammenarbeit und ein solches gemeinsames Geflecht entstehen, die den Kreislauf aus Gedanken, Kapital, Plänen und Ideen belebt und uns allen Entwicklung und Aufbau bringt. Schauen Sie mal, das große Kapital fließt oft an unserer Region vorbei. In Polen fließt er nach Breslau, nach Posen. Dort konzentrieren sich Investitionsgelder und das Interesse. Also, wenn dies den Bewohnern unserer Region nicht bewusst wird, wenn sie ihre gemeinsame Sprache, ihre gemeinsame Identität nicht finden – wird es schwierig.

Am Schluss möchte ich noch auf die geplante Publikation eines gemeinsamen Buches über die Geschichte der Euroregion Neisse eingehen. Die Idee ist gut und sehr nötig. Sie ist sogar so gut, dass es zu vermeiden gilt, sie schlecht umzusetzen. Darum meine ich, das Wichtigste, woran wir arbeiten müssen, um die Entstehung einer gemeinsamen Euroregionsidentität zu fördern ist, das gegenseitige Wissen übereinander; das Wissen über die Nachbarn und die Kenntnis ihrer Gesichtspunkte. Und es ist mein alter Traum – und, dass er immer noch nicht realisiert wurde, liegt sicherlich auch daran, dass auch ich noch nichts in dieser Richtung unternommen habe – die Herausgabe eines Supplements, eines Ergänzungsbandes, zu einem z.B. Geschichtsschulbuch oder einem Schulbuch für Erdkunde. Es müsste ein Schulbuch für Gymnasialstufe sein - für alle drei Teile der Euroregion, aus dem junge Deutsche, Tschechen und Polen in einigen Unterrichtsstunden die Geschichte der Region in den Nachbarländern - erfahren könnten, weil sie diese nicht kennen. Sie müssten die gemeinsame Geschichte, kulturelles Erbe, Malerei, Musik, Traditionen der Region kennen lernen – all das, was ihnen das Gemeinsame aber auch die Unterschiede bewusst machen könnte und sie dazu bewegen würde, die Nachbarn in der Region zu besuchen. Es ist ein Problem, dass dieses gewaltige gemeinsame kulturelle Erbe, die Denkmäler usw. den Leuten aus jeweils anderem Teil der Region fast unbekannt sind. Ich würde damit beginnen.

Bei allem Respekt für die studierenden Historiker mit ihren diversen wissenschaftlichen Methoden – da besteht die Schwierigkeit, dass eine gemeinsame Synthese nicht möglich ist, weil wir die Analysen der anderen zwei Seiten nicht kennen. Aber auch, wenn – so sind sie in allen drei Teilen nach unterschiedlichen Methoden, unterschiedlichen geschichtlichen Quellen durchgeführt worden und deshalb nicht miteinander vergleichbar. Das ist sehr problematisch. Nebenbei gesagt – wir haben meiner Meinung nach fatale Erfahrungen mit der Arbeit der Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission. Sie arbeitet sehr lange an einem Buch, viel länger als die Deutsch-Tschechische Kommission. Ich als ehemaliger Geschichtslehrer und Historiker aus Leidenschaft muss sagen, ich habe keine gravierenden Ergebnisse der Arbeit dieses deutsch-polnischen Komitees bemerkt. Nebenbei – böse Zungen behaupten, wenn du nicht weißt, was du weiter machen sollst, gründe ein Komitee.

Also: Zunächst das Grundwissen über die Region den Schülern zu vermitteln, könnte ein Volltreffer sein. Abgesehen davon müssen wir auch eine Methode finden, die gemeinsame oder getrennte Vergangenheit vorzustellen und diese den Kollegen auf einer höheren geschichtswissenschaftlichen Ebene zu präsentieren. Eine gute Lösung wäre z.B. die Herausgabe einer Jahrespublikation oder einer periodisch erscheinenden Zeitschrift, die Fachleute für Geschichte erkennen ließe, wer was untersucht, wer was bereits untersucht hat, welche Ergebnisse die Untersuchungen ergaben. Es wäre auch eine gute Chance für junge Historiker, ihre wissenschaftlichen Arbeiten auch im Ausland zu veröffentlichen, was in der Karriere eines Wissenschaftlers ebenfalls nicht unwichtig ist. So eine Zeitschrift veröffentlicht z.B. die Arbeitsgruppe der Historiker, jedoch leider immer seltener. Vielleicht könnten wir eine solche Initiative hier aufgreifen. Es muss allen bewusst sein, dass wissenschaftliche Untersuchungen der regionalen Vergangenheit ein dynamischer Prozess ist.

Ein weiterer Schritt wäre ein gemeinsamer dreisprachiger Verlag, gemeinsam geleitet. Die höchste Form regionaler Zusammenarbeit wäre die Gründung von Institutionen mit Vertretern aus allen drei Teilen der Euroregion. Ich möchte Ihnen in diesem Zusammenhang noch von einem Beispiel erzählen, von dem man seit vielen Jahren hört. Es geht um die Zusammenarbeit und Austausch zwischen drei Universitäten in der Euroregion. So etwas gibt es in der Tat: Die Lehrkräfte treffen sich, es gibt gemeinsame Konferenzen, Seminare etc. Alles schön und gut. Aber: Auf Initiative der Filiale der Technischen Hochschule in Jelenia Góra (Hirschberg), der Universität in Liberec (Reichenberg) und der Universität Görlitz wurde die erste Universität Neisse gegründet. Ohne auf eine politische Entscheidung zu warten, bei gegenseitiger Anerkennung des Bildungsniveaus im Bereich „Ingenieur der Informatik“, wurde ein Studienfach eingerichtet, in dem 30 Leute – 10 Polen, 10 Deutsche und 10 Tschechen – in einem Zeitraum von drei Jahren studieren, je ein Jahr in einem der drei Staaten, wobei der Unterricht in Englisch stattfindet. Am Ende bekommen die Absolventen drei Abschlussdiplome ihrer Hochschulen. All dies geschieht ohne irgendwelche besonderen Investitionen. Bauen wir auf diese Weise eine Verbindung innerhalb der Euroregion, die dazu noch für junge Leute sehr attraktiv ist. Denn sie studieren nicht nur, sondern lernen in der Tat den Partner im anderen Teil der Region kennen. Ein Jahr in Liberec, in Jelenia Góra oder in Görlitz zu leben und zu studieren – das öffnet sie für die jeweils andere Seite und stärkt sie gegen die nicht immer verantwortungsvollen Entscheidungen der Politiker.

Und auf die Frage, ob die gemeinsame Identität der Euroregion möglich ist, antworte ich: Ja - weil ich ein Optimist bin.

Danke.

Ingrid Lottenburger

Wir danken sehr, Herr Zawila, für diese Schlußrede.

Bitte Maria, Du hast das letzte Wort.

Maria Lubich von Milovan

Im Namen des Frauenforums danke ich Ihnen für Ihr Interesse an unserer Veranstaltung.

Danke den von nah und fern angereisten Referenten.

Danke der Dolmetscherin Karina Kurek sowie Sven Dietrich für das Dolmetschen und die Betreuung der Technik. Beide haben wesentlich zum Gelingen der Konferenz beigetragen.

Danke der Schulleitung des Gymnasiums F.X. Šaldy, danke den Schülerinnen

Hana Effenbergerová,
Tereza Lennerová,
Linda Chalupová,
Marta Moravcová,
Jelena Atroščenko

des Gymnasiums F.X. Šaldy für Ihre Hilfe.

Wir sind froh, die Konferenz veranstaltet zu haben. Die Beiträge geben hervorragende Denkanstöße und wir glauben und hoffen und rechnen fest damit, dass wir weitere Mitstreiter für die Realisierung unseres die Grenzen überschreitenden Projektes gefunden haben.

Ich möchte nicht versäumen, darauf hinzuweisen, dass wir mit diesem Projekt eine Möglichkeit vorstellen, wie sich ein gemeinsames Geschichtsbild europäischer Völker entwickeln kann. Dies ist nur möglich - ich zitiere sinngemäß aus einem FAZ - Artikel von Prof. Böckenförde vom 20.6. 2003 - wenn die eigene Geschichte zugleich als Teil und Faktor der Geschichte Europas wahrgenommen und als solcher in der Erinnerung bewahrt wird.

Lassen Sie uns mit der Aufarbeitung der Leiden der jeweils in jeder Nation individuell erlebten Geschichte beginnen und den sich dadurch neu öffnenden Weg gemeinsam einschlagen.

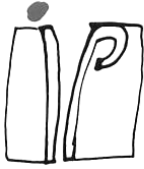
Ich danke für Ihre Aufmerksamkeit und wünsche Ihnen einen guten Heimweg.

Ingrid Lottenburger

Wir bedanken uns sehr, dass sie hier waren und sich auch so lebhaft an der Diskussion beteiligt haben. Ich hoffe, dass wir innerhalb des nächsten Vierteljahres die Dokumentation fertig haben. Es wird eine heißes Stück Arbeit. Aber ich denke, wir werden es, wie alles was wir uns fest vorgenommen haben, schaffen.

Auf Wiedersehen

INSTYTUT
POLSKI
W PRADZE

polský institut v praze

Václavské nám. 51, 110 00 Praha 1
informace +420 224 214 708, knihovna +420 224 214 709, sekretariát +420 224 212 274, 224 229 856,
účetárna +420 224 230 677, fax +420 224 223 010, e-mail: pol.inst@ti.cz, www.polskyinstitut.cz

V Praze 29. října 2003

Vážená paní
Ingrid Lottenburger
Deutsch-Tschechische
Forum der Frauen
Im Heidewinkel 26a
D-13 629 Berlin

Vážená paní,

děkuji Vám za pozvání na nezvykle zajímavou konferenci. Bohužel se jí nebudu moci zúčastnit, protože v tomto termínu budu ve Varšavě.

Lituji toho tím více, že jsem se mnoho let ve své činnosti zabýval mj. problémy, které jsou předmětem konference, a navíc: historie mé rodiny se vyvíjela tak, že z posledních pěti pokolení jsou moji synové první generací, která se narodila ve stejné zemi, jako její rodiče.

Přeji Vám mnoho úspěchů a plodná jednání

Mirosław Jasiński
Mirosław Jasiński
ředitel Polského institutu v Praze

Sehr geehrte Frau Lottenburger,

ich danke Ihnen für die Einladung zu einer ungewöhnlich interessanten Konferenz. Leider werde ich nicht teilnehmen können, weil ich zu diesem Zeitpunkt in Warschau sein werde.

Ich bedauere es umso mehr, weil ich mich Jahre lang in meiner Tätigkeit unter anderem mit den Problemen befaßt habe, die das Thema der Konferenz sind. Und dazu eine Bemerkung: In der Geschichte meiner Familie sind meine Söhne die erste Generation der letzten fünf Generationen, die in dem selben Land wie ihre Eltern geboren sind.

Ich wünsche Ihnen viel Erfolg und fruchtbare Handlungen.

Mirosław Jasiński

Leiter des polnischen Kulturinstitutes

PROF. DR. ERNST-WOLFGANG BÖCKENFÖRDE
RICHTER DES BUNDESVERFASSUNGSGERICHTS A. D.

79280 AU/BREISGAU
TÜRKHHEIMSTRASSE 1

27.10.03

Sehr geehrte Frau Lubich von Milovan,
haben Sie herzlichen Dank für die Übermittlung der
Friedsetzung und Konventionen des heutigen-Praktischen Forums
des Forums. Das Vorhaben dieses Kreises ist nicht nur hoch-
interessant, es ist genau das, was wir brauchen, um die Voraus-
setzungen für ein gemeinsames europäisches Bewusstsein und
eine europäische Solidarität zu schaffen. Und es ist wichtig,
gerade auch bei "Konfliktfeldern" zu beginnen und diese nicht
nur von einer Seite, sondern mehrseitig aufzuarbeiten. Insbeson-
dere ich diesem Unternehmen nur ein gutes Gelingen
und schließlichem Erfolg wünsche. Von Herzen also alles

Gute und eine schöne Kerwe!

Mit freundlichen Grüßen bis ins

Das Ernst-Wolfgang Böckenförde

Vážená paní Lubich von Milovan,

srdečně Vám děkuji za to, že jste mě informovala o cílech a aktivitách Česko-německého fóra žen. Záměr tohoto fóra není pouze nanejvýš zajímavým, ale je přesně tím, co potřebujeme, abychom vytvořili základy pro společné evropské vědomí a evropskou solidaritu. Je skutečně odvážné zabývat se konfliktními tématy a začít je zpracovávat nejenom pouze z jedné strany, nýbrž z více stran. Právě proto mohu popřát těmto aktivitám jen a jen úspěšný pozitivní průběh. Z celého srdce Vám přeji vše nejlepší a široký ohlas Vaší činnosti.

S přátelským pozdravem Váš

Ernst-Wolfgang Böckenförde

Soudce Spolkového ústavního soudu A.D.

**Seznam účastníků / Lista uczestników / Teilnehmer-/innenliste
Liberec 5. – 6. 11. 2003**

Anděl, Rudolf	Liberec
Antoščenko, Jelena	Gymnázium F.X.Šaldy, Liberec
Asch, Teresa	Bogatynia
von Arburg, Adrian	FSV UK Praha / Karls-Universität, Prag
Aurich, Lotte	Berlin
Mgr. Baudyšová, Oldřiška	Rychnov u Jablonce
Bazin, Gernot	Berlin
Bohlen, Irene	Berlin
Bohun, Petr	Liberec
Prof. Dr. von Borries, Bodo	Hamburg
PhDr. Brunclík, Zdeněk	Liberec
Chlum, Augustin	Liberec
Černovská, Alena	Praha
Dr. Černý, František	Praha
Dr. Černý, Jiří	Liberec
Dr. Doubnerová, Jitka	Liberec
Mgr. Dumin, Henryk	Jelenia Góra
Dumin, Joana	Jelenia Góra
Dvořáková, Adéla	Český svaz bojovníků za svobodu, Praha
Effenbergová, Hana	Gymnázium F.X.Šaldy, Liberec
Engelmann, Isa	Liberec / Verona
Felsberg, Stephan	Berlin
Franke, Marie	Deutschland
Franke, Peter	Deutschland
Mgr. Hansen, Sylvie	Liberec
Hanzlíková, Ivana	Český svaz bojovníků za svobodu, Praha
Hejnic, Otto	Liberecké listy, Liberec
Dr. Helmedach, Andreas	Braunschweig
Helmichová, Šárka	Český svaz bojovníků za svobodu, Praha
Herrmann, Richard	Berlin
Hlavatá, Aneliez	Liberec
Holek, Josef	KÚ – Libereckého kraje
Dr. Horáček, Milan	HBS Praha / Heinrich-Böll-Stiftung Prag
Hoskovec, Jindřich	Liberec
Hubáčková, Ivana	Liberec
Jäger, Martin	Deutsche Botschaft Prag
Jankowski, Andrzej	Jelenia Góra, Euroregion Neisse
Jelínek, Pavel	Liberec
Jenok, Halina	Bogatynia
Jostmann, Christian	Süddeutsche Zeitung, München
Juričová, Alena	Andělka
Dr. Kaiserová, Kristína	Ústí nad Labem
Dr. Köpernik, Gerhard	Brno

Kennel-Köpernik, Herma	Brno
Kočí, Václav	Liberec
Mgr. Kočová, Kateřina	Liberec
Kočová, Radoslava	Liberec
Koláček, P.	Liberec
Ing. Kondášová, Jana	Magistrát města
	Odbor rozvojových projektů
Konfes-technika	Praha
Kosina, Michal	Gymnázium, Česká Lípa
Kottová, Marta	Liberec
Koverdinský, Bohdan	Slatinice
Koudelicová, Eva	Liberec
Kněžáčková, Lenka	CZ-Liberec
Dr. Kraft, Claudia	DHI Warschau
Doc. Dr. Kučera, Ctirad	Liberec
Kumstátová, Anna	Jílové u Děčína
Kurek, Karina	Dolmetscherin / překladatelka, Jelenia Góra
Lässig, Volker	Allstadt
Lennerová, Tereza	Gymnázium F.X.Šaldy, Liberec
Lettenbauer, Birgit	Praha
Liske, Gabriele	Liberec
Liske, Hans-Jürgen	Gymnázium F.X.Šaldy, Liberec
Lottenburger, Ingrid	Berlin
Lubich von Milovan, Maria	Berlin
Macoun, Ondřej	Liberec
Malá, Milena	Přezletice
Mašanská, Iva	Jablonec nad Nisou
Matuška, Jan	Višňová, Frýdlant v Čechách
Mgr. Matušková, Marie	Višňová, Frýdlant v Čechách
Melanová, Miloslava	Katedra dějepisu FP TU-Liberec
	Institut f. Geschichte, Päd.Fak. der TU-Liberec
Muckle, Kateřina	Glashütte
Neuman, Horst	Jablonec nad Nisou
Neumanová, Evelin	Liberec
Pechová, Zuzana	Jablonec nad Nisou
Poštołka, Václav	Liberec
Pour, Bohumil	ČR
Piekarska, Filomena	Bogatynia
Prof. Pešek, Jiří	Univerzita Karlova, Praha
Piverka, Walter	Loket
Příhoda, Luboš	Liberec 7
Sedláčková, Anežka	Liberec, Český svaz bojovníků za svobodu
Dipl. Soz. Päd. Schönfelder, Andreas	Umweltbibliothek Grobhenndorf e. V.
Schütz, Heide	Bonn
Schultheis, Silja	Radio Prag
Sprenger, Gisela	Dittelsdorf
Stopka, Solanta	Jelenia Góra
Straková, Věra	Verband der Deutschen Liberec
Sýkorová, Veronika	Jaroměř
Šolc, Ervín	Liberec
Šonková, Zdeňka	Praha

Špotová
Topinková, Jana
Dr. Thunig-Nittner, Gerburg
Vohlídal, Stanislav
Vohlídalová, Věra
Watterott, Gerhard
Winkler, Karolina
Zahradník, Jiří
Mgr. Zawila, Marcin
Zita, Jiří
Zradičková, Edita
Žárská, Monika

Liberec
Průhonice
Berlin
Liberec
Liberec
Zittau
PL
Liberec
Jelenia Góra
Liberec
Magistrát města, Odbor rozvojových projektů
Praha